

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց
Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն պատկանաբան է «Առեղծագրիական նախադիմեր
նշ անտերալին իրավասույթուն 3.0» պատկանաբուն

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.

Դուք կարող ես.

դաստննել և տարածել կարող լանկազան մնալախով կամ կրկնով
մնախոխել կամ սղաաղաբունկ անկա կարող անկողն.թա. հանար կողք

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

0476F

718

II $\frac{3}{24}$

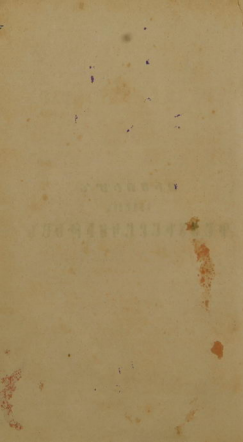

ՈՒՍՈՒՄՆ

ԱՁԳԱՅԻՆ

ՊԵՍՏՒՆՐԱԿՈՒԹԵԱՆ

ԱՄՐԱՐ

12009

3

718

յժ

ՎՈՒՍՈՒՄՆ

ԸՋԳԸՅԻՆ

Գ Ա Ս Տ Ի Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ո Ր Է

ԸՋԳԸՅԻՆ ՏՂՈՑ

ՄԻՏԷՔ ԿԵՐԷՆ ՈՒ ՍԻՐՏԷ ԿՐԹԵԼՈՒ

ԳԻՏՈՒԹԻՒՆ

ԸԹԵՆՉԻՆՆ ԳՇՈՏԻՇՐԵԿՈՑ ՀԵՄԸՐ

ՀԵՐԸԳԻՆՑ

4. ԴՕՂՈՍ Վ. ՅՈՎՆԱՆԵԱՆՑ

ՄԻԻԻԹ. ՌԻԻՑԻՆ

426

ԳՇՏՅԳԸՆ Գ. ՇՅՏՏԻՇԺԸԺՆՈՑ ՎԸՆԺԸ

ԹՅԺԸ. 1862

F18-2009

(4858
41)

28 714

1784 ամենամաս Երասխին բոլոր արարածնե-
րուն մէջ, որոնց ամենն ալ բարի են²⁰, մարզն իրրե-
անոր ամեն գործերուն պատին ու կատարումը, մա-
նասանց թէ անոր պատկերն է²¹, պէտք է որ աս ա-
րարածն անանկ ձիրքեր ունենայ, անանկ կատարեալ
ըլլայ՝ որ իրեն սեպհական ըլլող բարձրութիւնն ու-
րիշ արարածներուն մէջ յայտնի երեւայ: Ի վերայ
պար ամենայնի այն զարհուրեցի յեղափոխութենէն
եղաքը, որն որ նախաստեղծ մարդոյն անկմամբը մարդ-
կային բնութեան մէջ եղաւ, իր բնական ձիրքերն ըստ
իրենց էութեան նոյն մնալով, այսինքն միայն իմա-
ցող, կամքն ազատ ու սիրաբ զգացուն ըլլալէն շղա-
ղրելով, աս կարողութեանց հանգամանաց ու գործե-
լուն նկատմամբ այնպիսի փոփոխութիւններ եղան, որ
մարդը ալ այն կատարեալ արարածը չմնայ, հասցա
ըստ բազում եւ ըստ ցոյցաւոր հանգամանաց՝ շե թէ
միայն ի գերբնական կարգի, հասցա նաեւ ի բնական
կարգի, նորոգութեան եւ ուղղութեան կամ ուղ-
ղուելու կարտա եղաւ: Ըստ գերբնականին նորոգուիլը,
այսինքն՝ իր Երասխին կամայք համանայն՝ նորէն Ըս-
տանոց բարեկամ ու սիրելի, յախտեմական կենաց
ժառանգ ու երկնային քաղաքացի ըլլալու իրտունքը
ստանալը՝ սուրբ հաւատքը մեզի կը սորվեցընէ: Սա-
կայն նոյն հաւատոց վարդապետութեան համեմատ՝ աս
նորոգութենէն ետքն ալ մարդը իր բնական ձիրքը
նկատմամբ միշտ սկստ, անկատար, ու նորոգութեան՝
այսինքն ուղղուելու եւ կատարելագործուելու կարտա

²⁰ Իննանցր. Ը. 25:

²¹ Ընդ. 27:

ըլլալէն չզարեցաւ : Մահիւնացու մարմնը՝ այլ եւ
այլ հիւանդութեանց, ցաւերու, առաւագանաց ու նոր
նոր նեղութեանց ենթակոյ ըլլալով, տեսակ տեսակ
խնամաց, բժշկութեան հնարքներու եւ գեղերու գի-
ւերով, հազիւ իր գոյութիւնը պահելու, չէ թէ թա-
լորափն անցաւ ու հանգիստ, հապա ըստ կարի առողջ
կեանք ունենալու կարողութիւնը պահեց : Իսկ անմահ
հոգին հեղ մը փրկութեան կամ յախանձական կե-
նաց ժառանգ ըլլալու իրաւունքը ստանալէն ետքն ալ՝
ըստ բնական կարողութեանց յաջողակի գործելու,
ճշմարիտն եւ ուղիղը ճանչնալու, սառչոք բարին կա-
մնալու եւ իրրեւ քանտար արարած ըստ պատշաճի
զգալու համար՝ մարմնոյն պէտ արտաքին պնտութեան
կարստ է : Ան է մարդուն՝ սկզբնական մշտնէն ետքը՝
ըստ մարմնոյ եւ ըստ հոգւոյ ունեցած հանգամանքը :

Ան նախաշառիչն ընելը հաս կարեւոր սեպեցիքը՝
մեր առաջիկոյ մասնինն յառաջարանն ըստ կարգի
գրելու եւ մեր աս աշխատութեան ասենը գիտած
վտիւնանը հիմանք բացառելիք համար : Գիտենք որ
մարմնին իր բնական (ֆիզիքական) հանգամանաց, իր
առողջութեան շփոթելու, պահատութիւն մը ունե-
նալու ասենը, կամ իր ցաւոյն ու հիւանդութեանցը
համար բժշկի կը կարտաի, որն որ անոր հիւանդու-
թեանց ու ցաւոյ տեղեակ ու հմուտ ըլլալով՝ ըստ
պատշաճի անոր խնամ ամի, տխարացած առողջու-
թիւնը զբարջընէ ու հաստատ, ցաւերուն գեղ ու
գարման ընէ ու հիւանդութիւնները բժշկէ : Բայց
մարմնաւոր բժիշկը՝ մարմնոյն ֆիզիքական պիտոյից
սահմանին մէջ կը գործէ, իր գիտութիւնն ու արուես-
տը մարմնոյն պահատութիւններն ու կարտաութիւն-
ները կը ճանչնայ ու զանոնք գարմանելու կը զբաղի :

Սահայն հոգին ու անոր կարգութիւններն ալ՝ իրենց գործելու սխաճ վայրկեններն, մանաւանդ թէ անկէջ առաջ ալ՝ առաջնորդի, կրթչի ու յանախակի նաեւ հոգեւոր բժշկի կը կարտին, իրենց զգրութիւնը ջու-
ցընելու, ըստ պատշաճի եւ ուզիչ գործելու, չտես-
չելու, շտարուելու, եւ եթէ գժբախտութեամբ ա-
րուելու ըլլան՝ ուղղուելու համար: Աս կարեւոր,
բարձր ու ազնի պաշտանը՝ ճշգիւ ու արգարութեամբ
խտելով՝ բնութիւնը ծնողաց տուած է. իրենք ինչ-
պէս իրենց զուսակաց մարմնոյն չէ թէ միայն առաջին
սնուցիչները, զարմանիչներն ու հոգարարմունները,
այլ նաեւ ըստ կարի բժիշկներն են, այնպէս ալ ա-
նանց հոգւոյն առաջին հոգարարմունները, կրթիչներն
ու հոգեւոր բժիշկները պիտ'որ ըլլան: Ինչո՞ք՝ սո-
պարաքը Աստուծակ ու բնութենէն կ'ընդունին՝ զուկի
մը անը եզած վայրկեններն, եւ նոյնը ճշգիւ, հաւ-
ասարմութեամբ ու խնամով կատարելին չեն կրնար՝
ըստ հասարակ կարգի՝ պատճառով կամ պատրուակա-
մը ազատ ըլլալ: Անոր վրայ երկոյն խտիչ հարկու-
որ չէ, մէյ մը որ ըսածնիս այնպիսի ճշմարտութիւն
մըն է՝ որ ամենեւին տարակուսի տակ չ'իյնար ու մաս-
նաւոր ջրցներու կարտ չէ. երկրորդ, որ առաջիկայ
մատենանիս ուրիշ նպատակ մը ունի, որն որ՝ ծնողաց
վերջիչեալ պարաքը զատ մատենի թող տալով՝ մեր
գլխաւոր մտազրութիւնն ուրիշ կողմ մը կը դարձընէ:
Մեր մատենին բուն նպատակն է՝ մարդուն աշխուսոցն
մասին, այսինքն հոգւոյն կրթութեան, անոր կար-
գութեանց սրինաւոր ձամբով ու կերպով գործելու
սխաճումն, եւ ամեն մեկուն իր պաշտանն ըստ սրինի ու
իր վախճանին համեմատ կատարելուն մէջ ծնողացմ
զատ ու ծնողաց չկրցած ասանը՝ անոնց անոր բռնող՝

անոց պահապանները ընցընող անձ մը ցուցընել, առիկաց նոցն պաշտանին համար ըստ պաշտանի ու ըստ կանոնաց կրթել, նոցնին ըստ ամենայն հանգամանաց յարմար ըլլալու պատրաստել: Մեր աս ճառեանը գրելու նպատակն է՝ քրիստոնեաց աղու մը հոգեւոր կրթել, պարնքն անոր հոգւոյն կարողութեանցն ուղիղ գործելու համար քրիստոնեաց առաջնորդ, ուսուցիչ, Գասախարակ մը ընծայեցընել:

1. Ան կրթութիւն, պարնքն որպիսի եւ իցէ նիւթի մէջ ու որպիսի եւ իցէ նկատմամբ մարդու մը հանգամանքը լաւագունի ու կատարելագունի փոխելու ընդն ու աշխատութիւնը՝ քիչ ըստ գծուարութիւններ ունի. բայց շիւղ պնդես ծանր, գծուարին ու տարժանեցի կրթութիւն մը, ինչպէս է՝ մարդուն հոգւոյն, պարնքն մտաց ու կամաց առաջնորդ ու կրթիչ մը կարեւոր հրահանգով կրթելը, պարնքն ուսեաց, հմուտ, պիտանի ու իր պաշտանն աղէկ կատարելու կարող գասախարակ մը պատրաստելը:

Ի՞նչ է Գասախարակը: — Գասախարակ ըսելով՝ պնդիսի անձ մը կ'իմանանք, որն որ անկիրթ ու կրթութեան կարտ ըլլող եւ կրթուելու կամք ու պատրաստութիւն ունեցող նորափ մարդը կամ աղան՝ ծնողաց ձեռքն իր խնամաց ու առաջնորդութեան տակ կ'ընդունի, անոր կարեւոր ու պաշտանական կրթութիւնը տալու, զանիկայ ըստ հոգւոյ գասախարակելու, անոր միտքը, կամքն ու սիրտն ըստ կարգի բնութեան ու ըստ ուղիղ կանոնաց հրահանգելու համար: Ըս է գասախարակին միակ պաշտանն ու նուիրական պարտքը: — Ըսինք, ըստ կարգի բնութեան, եւ կը յիշեցընենք գասախարակ ըլլալ ուղիղն՝ մեր Բառաբարանին սկիզբն ըրած խորհրդածու-

թիւննիս, այսինքն մարդուն բնութեան մէջ սկզբնա-
կան մեղքէն ետքը եղած յեղափոխութիւնը, իր հո-
գեւոր կարողութեանց ազակամիչը, տկարանայը, ի
շարն միտած ըլլալը, ուստի եւ առ հանգամանաց պա-
հանջածին համեմատ կրթութեւրով՝ իր տկարացած բնու-
թեան սգնութիւն ու նպաստ գտնելու կարտա ըլլալը,
որպէս զի ըստ պատշաճի գործելու, իմանալու, կամե-
նալու եւ զգալու ընդունակ ու բուսական ըլլայ:

Ըստ խոսքերն ըստ բուսականին կը յայտնեն գա-
տկարակի մը պաշտօնին բարձրութիւնն ու կարեւո-
րութիւնը, բայց միանգամայն զժուարութիւնը: Իւ-
րաբանչիւր արհեստի մէջ անգործ առաջինն վրայ՝ ու-
ղուած ձեւին ու կերպարանքին մէջ խոթելու հար-
կաւոր պատրաստութիւններն ընելը՝ շատ մեծ աշխա-
տութիւն կը պատճառէ. առ աշխատութիւնն պնշտի
աւելի կը մեծնայ ու կը ծանրանայ, որչափ որ առաջին
ընդունելու կերպարանքին մէջ մտնելու համար ա-
ւելի արգելչք ունի: Մեր հոգեկան կարողութիւններն
ու ձիրքերը սկզբնական մեղաց ազդեցութեանն ա-
րուած կամ աւելի գեղի քան թէ աղէկի միտեալ
ըլլալուն, աղայ մը գաստարակի ձեռք արուած ասեմը՝
ներքին եւ արտաքին արգելչքներ ու խափանիչներ ու-
նենալով, բուսական մտածութիւն կու տայ գաստա-
րակին՝ ամենէն առաջ առ արգելչքները վերջնելու
համար պատշաճական միջոցները ձեռք անելու: Բայց
կարելի է, կամ կրթութեան սկիզբէն մինչեւ վերջը
կը գտնուի ժամանակ մը, որ առ ներքին ու արտաքին
արգելչքներուն մէջ կամ մէկայլ իր փաստակար
ազդեցութիւնը բանեցընելու առիթ չգտնէ: Ըստ պս-
պեա ըլլալուն՝ գաստարակը բոլոր կրթութեան ժա-
մանակը իր ձեռքին տակ ըլլող կրթութեւն արուն

փոքր երկու գլխաւոր ու շարունակեալ աշխատութիւն
ունի. Ա. կրթութեան արգելիչ ըլլող ներքին ու
արտաքին պատճառներն ու ստիճանները պահսեցը-
նել ու Բ. նշյն կրթութիւնն ըստ կարգի անարգել
յտառչ սանիչ: Աս խորհրդածութիւնը, որուն հի-
մնական ու ճշմարիտ ըլլալուն փոքր շիկրնար տարա-
կուտիչ, դաստիարակ ըլլալու բազմացոյցին ու պա-
տրաստուոցին խորունկ մտածութեան պատճառ կու
տայ, եւ գուցէ ծանրակշուութեանք՝ անոր յանձն
առնելու պաշտօնին ծանր ու տարժանելի գործ
ըլլալը ճշգիւ իմացընելով, բազմանքն անգործ թող
տալու, եւս քաշուելու կը յստարեցընէ: Իսկ թէ որ
պէս ամենայն աղէկ քննելէն ու կշռելէն ետքը՝ իր
բազմանքը կատարելն իրեն աւելի եւս ընարելի կ'ե-
րուպ, եւ անոր համար ամեն զժուարութիւնները
յաղթելի սեպելով՝ պարտուպատշաճ պատրաստու-
թեանք սո բարձր պաշտօնն ու անոր ամեն պարա-
քերը կատարելը յանձն կ'առնու, գիտնայ որ մարդ-
կութեան, բայց առանձինն իրեն աչցին մեծ բարե-
բարներուն կարգը գտուելու իրաւունք կը ստանայ:
Սակայն սո անուան արգեանիք արժանի ըլլալու, պէ
թէքն սո բարձր ու մեծ եւ պատեհար պաշտօնն ըստ
ամենայն պահանջմանց աղէկ կատարելու համար՝ կը
համարձակինք ըսելու՝ թէքն ալ առաջնորդի մը կը
կարտաք: Եւ ահա սո առաջնորդը կը գանն՝ թէ որ
առաջինայ մատեանն իրեն ուսման գիրք ընելով, նշյ-
նին մէջ բովանդակած կարգերն ու կանոնները կը
քննէ, կ'որոճայ, կը սորճի ու անոնց համեմատ իր
պաշտօնը վարելու կը սկսի:

Ըրդ առաջինայ մատեանը, ինչպէս իր առաջին
սկիզբէն կը տեսնուի, քրիստոնեայ դաստիարակի մը

առաջնորդ ըլլալու, քրիստոնեաց տղոց՝ ըստ Գրիտոսի սքիւնաց եւ ուսմանց ու քրիստոնեական հոգւով վառուած ուսուցիչ մը հրահանգելու համար յարձուած է: Աս բանիս վրայ մտանելիս Նախաշաղկն երկրորդ Հատածը բուսական անզեկութիւն կու տայ, որուն իրրեւ անեղ բացառչություն մը՝ յաղորդ խօսքերը գրելը կարեւոր կը սեպենք:

Հեղ մը աս ճշմարտութիւնն ընդունելէն ետքը, որ մարդը սկզբնական մեղքէն ետեւ՝ ըստ հոգւոց տկարացաւ, եւ իր բնական կարողութիւններն արուելով, նորոգութեան կամ թէ ըսենք՝ կրթութեան կը կարտին՝ իրենց գործունեութեան ու գործողութեանց մէջ անսխալ յաւալ երթնալու համար, սլ ըստ պատճառներու պէտք շենք ունենաք ցուցնելու համար՝ որ մեղանշական մարդուն հոգւոյն կարողութեանց կրթութիւնը միշտ անոր սկզբնական մեղաց Տեանանքէն ընդունած հանգամանքին համեմատ պիտ'որ ըլլայ: Եւ որովհետեւ աս հանգամանքը միայն ըստ քրիստոնեական հրահանգաց, ըստ Գրիտոսի ուսմանց կրնան ձանչցուիլ ու լաւագոյն հանգամանաց փոխուիլ, պսիւնքն կրթուելով՝ ուղղուիլ ու իրենց վախճանին առաջնորդուիլ, անոր համար կատարեալ դաստիարակ ըլլալու, կամ մարդուն հոգւոյն կարողութիւնները, միայն ու կանխը ուղի սորինք կրթելու եւ դաստիարակելու միակ առաջնորդն, ուսումն ու նպաստը՝ քրիստոնեական հոգին, քրիստոնեական ուսմանքն ու քրիստոնեական կրօնն է:

Ղաւտարակը իր աշակերտին մտաց պլ եւ պլ կարողութիւնները, նկատութիւնն, ըմբռնումը, իմացողութիւնը, գառուեմն ու բանը պիտ'որ կրթէ. պսիւնքն՝ ճշմարտան եւ ուղիքը, իրաւունքն ու պարտքը

Ճանչնալու, ըմբռնելու եւ անոր վրայ անսխալ դա-
տում ընելու զբաւթիւններն ըստ պատշաճի բանե-
ցընելը պիտ'որ սորվեցընէ : Ասիկայ փիլիսոփայութիւն
է. ու միայք՝ սկզբնական մեղք մեքըննալին ետքը,
չիկրնար ուղիղ փիլիսոփայել՝ առանց լուսոյ քրիս-
տոնեւութեան, բուն բարին՝ աւերելուցիկն, Ճշմա-
րիտք՝ սուսն, ուղիղ սխալէն չիկրնար որոշել՝ ա-
ռանց առաջնորդութեան քրիստոնեական կրօնին : Աւ-
րեմն գառափարակն ասիկայ գիտնալով ու ասոր վրայ
համազուտ ըլլալով, նոյն կրօնին լուսոյն եւ ուսմանց
առաջնորդութեանին իր աշակերտաց ճատար կրթու-
թիւնը յաջողցընելու պիտ'որ ջանայ, միայն նոյնին
սորվեցուցած Ճշմարիտն եւ ուղիղ իրքեւ Ճշմարիտ
եւ ուղիղ ըմբռնելու, իմանալու եւ գառելու եւ ա-
նանկ ըմբռնել ապու պիտ'որ աշխատի. ապա թէ ոչ՝
մնաց կրթութիւնն անկատար, Ժուռ ու վախճանա-
զուրկ կ'ըլլայ : Մասց մտախուզը քրիստոնեական
լուսով փայտաւելին ետքը՝ իր առարկաներն այն լու-
սոյն մէջ իր առջին պիտ'որ գրաւին. հոգւոյն կար-
գութիւնները այն մտախուզին մթութենէն ազատած՝
պիտ'որ սկսին գործել. ապա թէ ոչ՝ անձանսմ ու
անյայտ ճամբաներու վրայ խառարի մէջ խարխափելով
կը մելորին ու երբեք ի գիտութիւն Ճշմարտութեան
չեն հասնիր : փիլիսոփայութիւն (որպիսի եւ իցե՝ թէ
բարոյական ու թէ անասական) առանց քրիստոնեու-
թեան՝ բոլորովին մելորութիւն ալ չըլլայ, ստուգի-
կատարեալ, Ճշմարիտ ու հարազատ փիլիսոփայու-
թիւն չէ : Ճշմարիտ ու կատարեալ փիլիսոփայութիւնը
մարդը Ճշմարիտ մարդ կ'ընէ, իսկ մարդը միայն քրիս-
տոնեւութեամբ Ճշմարիտ մարդ է *, կ'ըսէ եւ գիտնա-

* On n'est homme, qu'à la condition d'être chrétien.

Ռանակ: Միայն ճշմարիտ փիլիսոփան կրնայ ճշմարտապէս ազատ մարդ ըլլալ. այդ միայն քրիստոնէութեանն ու Քրիստոսին՝ մարդը ճշմարտապէս ազատ կ'ըլլայ. "Եթէ որդին զձեզ ազատեցուցե՛, ճշմարիտ ազատք լինի՛նք, ըստ կենտրարը": Արեւն զատարաւին ան տանն իր աշակերաները ճշմարիտ փիլիսոփայ, ուստի եւ ճշմարիտ մարդ կրնայ ընել. երբ որ քրիստոնէական լուսով ու հոգևով եւ ըստ քրիստոնէական ուսմանց զանոնք կը զատարաւի:

Եթէ միայրը սխալելէն ու մոլորելէն ազատ ըլլալու համար քրիստոնէական հոգևով ու քրիստոնէական սրբնաց համանայն պիտ'որ զատարաւիտի, հապա որչափ եւս առաւել պայտիտ զատարաւիտութեան կարօտ է կամքը, որուն գործունէութիւնն ու գործողութիւնը ճշմարիտ բարին ցանկալ, ուղել, ընտրել ու ընդունիլ պիտի ըլլայ: Մտաց սրինար ու կարգաւորեալ կրթութիւնը մարդը տեսականապէս ճշմարիտ բանասոր կամ շիտակ խորհող մարդ կ'ընէ, իսկ կամաց սրինար ու կարգաւորեալ կրթութիւնը գործնականապէս՝ պայման բարի ու հաստատուն յստարութեանն ու կամք բարեգործութիւն ընող մարդ կ'ընէ. ճշմարիտ բարին միայն իրք ուղել ու ընտրել կու տայ, որն որ ըստ քրիստոնէական սրինաց ու քրիստոնէական հոգևով կրթուած ըլլալուն պատշէ է: Ըստիպ աւարակուտ տակ շիջարուն, եւ ասոր վրայ մատենիտ երրորդ Մասին մէջ բառական տեղեկութիւն տուած ըլլալնուս համար, հոս աւելի բան գրելու հարկ չ'ենք տեսներ: Սցնպէս եւ աւելորդ կը տեսներ՝ զգայական կարողութեան կամ սրան զգացմանց՝ միայն քրիստոնէական հոգևով ու

ըստ քրիստոնէական ուսմանց յարգակի կրթութիւն
կրնարուն փոյց մասնաւոր պատճառներ յառաջ բե-
րել: Հոս միայն կարելոր կը սեպենք Գասախարակին
յիշեցընել՝ որ յայտ մասին ըստ կարի յարգակ գոր-
ծելու համար քրիստոնէական ուսմանց լուսոյն ու ար-
նութեան կը կարտի, ինչու որ չից սնանկ գժուա-
րաւ Ծանչուելու խորք ու գաղանիք մը, ինչպէս է
մարդկային սիրտն ու անոր զգածմունքն ու զգացմուն-
քը: Եւ ո՞վ որ առ բանիս մէջ քիչ մը ապահով
սեղեկութիւն ու հետախնայ ատանայ կ'ուզէ, պետք
է որ երկայն ատեն ու շարունակեալ զիտադութեամբ
պիւ եւ պիւ փնտրի ու պիւ եւ պիւ հասակի ու առ-
տինանի մարդկան բնաւորութիւնն ու ըստ պնտ ա-
նանց վարուելուն եւ գործելուն կերպը քննէ, իրա-
րու հետ համեմատէ ու պայտիս երկայն ու շարու-
նակեալ զիտադութեամբ եւ քննութեամբ անանց ներ-
քին զգացմանց ու սրտին հանգամանաց ըստ կարի
թափանցէ: Ըստ կարելոր հետախնայ զաստիարակին
ըստ սգաստար է իր բոլոր պաշտմանն ժամանակը,
եւ իրեն մեծապէս կը նպաստէ իր աշակերտաց սրտին
փոյց ազդեցութիւն ընելու եւ նոյնին բարի սրտա-
գրութիւններն ու կատարելութիւնները խնամելով,
իսկ պահասութիւնները կամ անպատշաճ զգածմունքը
(չար կրից սկզբնական երեւոյթները) ուղղելով կամ
հեռացընելով՝ զանիկայ ըստ արինի կրթելու համար:

Գասախարակ ըլլալու կամք ու կոչում ունեցող
անձանց պիտ ստնայն յիշեցընելին ետքը, կը յոր-
գործել որ առ նոր մասեանք՝ իրենց շէ թէ իրրեւ
պարզ ընթերցուածոց գրութիւն մը, պիւ իրրեւ
իրենց վարելու պաշտմանն անհրաժեշտ կարելոր
գործի կամ միջոց մը՝ բուսական ժամանակ հաստա-

ասն ուսման նիւթ ընեն: Ընդհանրապէս խաւարով,
Գասախարակ ըսած աստեղծիս՝ պնդոյսի անն մը կ'իմա-
նանք, որ մէկ կամ շատ ազոյ՝ գիտութեանց առաջին
ու սարրական սկիզբէն (կարգալ գրելին) յառաջ
երթալով՝ մինչեւ մարդկային գիտելեաց ամեն նիւ-
զերուն վրայ ուսուցիչ ու մի եւ նոյն աստեղ անոնց
բարոյական կրթիչ պիտ'որ ըլլայ: Ըստ այսմ աս մա-
տեանը չէ թէ ուսանողաց՝ հապա ուսուցչաց համար
սահմանուած դասագիրք մըն է, որուն բովանդակածը,
ուսանողաց աւանդուելու նիւթ չէ, հապա ուսուցչին
կամ դասախարակին առաջնորդ, ուղեցոյց ու կրթիչ
է: Գասախարակ ըլլալ ուզոյ՝ չէ թէ միայն դաս-
ախարակութեան պաշտանին մէջ մտնելին առաջ բու-
ական աստեղ աս առաջնորդին խորհուրդներն ընդու-
նելու է, հապա նաեւ նոյն իսկ դասախարակութեան
ժամանակը զանիկայ յաճախ խորհրդի կանչելու, իր
աւանդածին ու սորվեցուցածին գործադրութիւնը
մատուար գիպուածներու մէջ յարողորմելու եւ՝ ուր
որ աւելի նշգուծիւն հարկաւոր է՝ անոր առած կա-
նաներէն նոր լուստարութիւն մ'ընդունելու է:

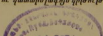
Ղենք կրնար կարծել՝ որ նշմարիտ դասախարակութեան պաշտանին մեծութիւնը, պնդութիւնն ու գծաւորութիւնը՝ քիչ շատ նանչցող եւ դասախարակ ըլլալու բազմանք ունեցող եւ կոչում զգացող ծանրագլուխ անն մը՝ մեր աս մատեանին կարեւորութեան, կամ պայտիսի նոր դասագիրքի մը պիտանութեան համար մինչեւ հիմայ գրածներնիս՝ իրրեւ աւելորանութիւն եւ կամ ստար նկատմանքներով գրուած խոսքեր համարի: Եւ եթէ մէկը իր մտայ մէջ պայտիսի կամ ստար նման կարծեաց քիչ մը աստեղ ակզի ալ առաւ ըլլայ, ապահով ենք որ աս մատեանն

առանձին մտազրուիժեամբ ամբողջ կարգաչէն ետքը՝ չէ թէ միայն կարծիրը կը փոխէ, այլ նաեւ յանձն առնելու մեծ պաշտօնին ծանրակշիւտութեան վրայ նոր տեղեկութիւններ ստանալով, այսպիսի նպատակ կամ մատենի մը կարեւորութեան վրայ ուղիղ գաւառմ կ'ընէ: Կը յուսանք որ ազգերնուս մէջ թէ բարձրագոյն դպրոցներու ուսանողաց եւ թէ առանձնականաց աներու մէջ քանի մը ազոց վրայ գաստիարակ ըլլալ բազմացոյ անձինք, իրենց ստացած ուսումնական տեղեկութիւններէն զատ՝ գաստիարակութեան ուսման ու գիտութեան մէջ ալ կատարեալ հմտութիւն ու անով յաջողակութիւն ունենացը գրեթէ ուրիշ գիտութիւններէն աւելի կարեւոր գասելով, առաջիկայ աշխատասիրութիւննիս համութեամբ կ'ընդունին, սգախ կը գործածենն ու անով իրենց ծանր ու մեծ պաշտօնին մէջ գիտութիւն ու սքնութիւն կը գտնեն:

Քանի մը խոսք ալ մեր գրքին նախադր գրուած Ազգացին անուան վրայ գրենք: Հաս Ազգացին Գաստիարակութիւն ըսելով, միտքերնիս ան չէ՝ որ ցուցընենք թէ ազգերնուս մասնաւոր կարգերը, սովորութիւնները, պակասութիւններն ու կատարելութիւնները գաստիարակութեան նիւթ կամ առարկայ ընելով՝ անոնց ուրիշ կերպարանք ու հանգամանք մը տալու աշխատած ենք: Գաստիարակութիւնն անանկ գիտութիւն մըն է՝ որ իր փոյթնն ու ինձակը մարդուն իրրեւ մարդու կամ բանական կակի վրայ ընդհանրապէս տարածելով ու անոր բնական ներքին կամ հոգեկան հանգամանքը՝ իր կարողութեանց ընդունակութեան համաձայն կատարելագործելու զբաղելով, գաստիարակուելու անձին հոգին ուստի եւ բարոյական կեանքը կամ բարքը կը կրթէ: Ըս ըրած առենք՝

առանձնական հանգամանքները, որոնք բաղադրվին աբ-
աաբին են ու հոգւոյն ընդհանուր հանգամանաց հեռ
ուղղակի կամ անմիջաբար յարաբերութիւն մը շու-
նին, ըստ պիտոյից նկատելով, մարդը կամ կրթուե-
լու ազան իր ազգին ու գանուած երկրին մէջ նշմար-
տապէս կրթուած, կանանաւոր ու գովելի բարբով
զարգարուած ու ընդհանուր մարդկութեան սգա-
կար անգամ, կամ խելացի ու բարեբարոց մարդ,
սգտակար քաղաքացի, քրիստոնէական հոգւով հրա-
հանգեալ եւ ազգին պատիւ ու փառք ըլլող անհատ
կամ անն մ'ընելու նպատակը մտացը մէջ անկորուստ
կը պահէ: Ըստ այսմ իր ըջած գաստիարակութիւնը՝
ազգային ազոց հոգեկան ու բարոյական յատախազի-
մութիւնն ու կատարելութիւնը յաղաղքներու համար
ըլլալուն՝ կ'ըլլայ նաեւ Ազգային գաստիարակութիւն.
ազգին ազաբն ըստ պատշաճի գաստիարակուած ը-
լլալով, ազգն ալ կը գաստիարակուի ու կը կրթուի,
որով եւ ազգին ազոց գաստիարակը՝ ազգին ալ գա-
տիարակն անուանուելու արժանի կ'ըլլայ: Երգ մենք՝
պլ եւ այլ կրթեալ ազգաց մէջ գաստիարակու-
թեան վրայ գրող հմուտ ու ընդունելի մատենագիր-
ները մեզի առաջնորդ անելով, առաջիկայ մատենան
ամենայն զգուշութեամբ շարագրած առեւնիս՝ միշտ
ու գրեթէ ամեն մէկ նիւթին մէջ մեր ազգին ազոց
ու գաստիարակաց հանգամանքը, վիճակն ու պիտոյը
մարերնեւ շեռացընելով, աշխատասիրութիւննիս ա-
սանց համեմատ յարինելու ջանացինք, եւ ասոր համար
ալ Ազգային Գաստիարակութիւն անուանեցինք:

Ազգերնուս մէջ ասրէ ասրէ չէ թէ միայն
ուսմանց ու սիւ ան գիտութեան, հապա նաեւ առան-
նինն բարձրագոյն ու կատարելագոյն կրթութեան սէրն

ու ջանքն անընալով, ինչպէս նաեւ ազգային բարձրագոյն գաղտնեւոր շտանալով, ազգային ընտիր գաստիարակաց կարեւորութիւնն ալ անեղի եւս զգալի ու ստիպել ըլլալուն վրայ ոչ որ կրնայ տարակուսել: Ճշմարիտ ազգասիրութեան եռանդեամբ վառուած իմաստուն ու եւանագլուխ անմեղքներն յաճախ կը լսենք՝ թէ ազգերնու մէջ քանի մը բարձրագոյն գաղտնեւոր կան, քանի մ'ալ ֆիզիքական գաստիարակութեան վրայ գրուած գրքեր, ինչպէս նաեւ ընդհանրապէս գաստիարակութեան վրայ փոքր տեսարակներ ու յրագրաց մէջ գրուած հասուածներ կը գրանուին. բայց բուն բարոյական (հոգեկան) բարձրագոյն գաստիարակութեան վրայ ճշգրտութեամբ յարկնուած մտտեան մը, գաստիարակաց համար առ գիտութեան վրայ գրուած գիրք մը գեւ չունին: Մենք առ խաղերուն ըստ անմեղքի իրուացի ըլլալուն, ուստի եւ բազմացուած գործոյն կարեւորութեան վրայ համոզուած ըլլալով, համարձակեցանք առաջիկայ մատենաք յարինել ու հրատարակել, զորն որ գաստիարակ ըլլալ բազմացող իմաստուն Ազգացնոց ընծայելով, եւ մատենիս պահասութիւնները ներող մտք անաես ընենին թեզրելով, կը բազմանք որ նոյնն իրենց ազգասէր ըմբիքը նպաստ ըլլայ:

Յ Ը Ն Կ

Ն Ա Խ Ա Յ Ա Ի Ի Ղ

Գ Ը Ս Ց Ի Ը Բ Ը Կ ՈՒ Թ Ե Ը Ն Գ Բ Ե Ց Ը Ն Գ Ը Ն Ը Ը Բ Ը Գ Ը Գ Ը Կ Ը Ը

Հաս. Ա. Հիմնարկի կրթիկն գույքս եղան Գառախարարութեան նկարաչիքը	1
Հաս. Բ. Քրիստոնէական Գառախարարութեան նկարաչիքը	7
Հաս. Գ. Գառախարարութեան թիշ և աւ թիշ յատկութիւնն նկարաչիքս աւելնայ	15
Հաս. Դ. Գառախարարութեան յախցիկուն համար թիշ պայտակներ կը պահանջուին	29
Հաս. Ե. Գառախարարութեան յատկանշակ	32

Մ Ա Մ Ն Ա Ր Ա Ջ Ի Ն

Գ Ը Ս Ց Ի Ը Բ Ը Կ ՈՒ Թ Ի Ի Ն Մ Տ Ե Ց

Գ Ը Ս Ի Ը Ա. Մասն կարգութիւններն աւ անոնց կրթութեան այլ և այլ կերպերը	35
Գ Ը Ս Ի Ը Բ. Ինչպէս պէտք է մասն կարգութիւններն աւ յատկին պահել	38
Գ Ը Ս Ի Ը Գ. Մասն կարգութիւններուն կերպական կրթութեան ժողովները	43
Գ Ը Ս Ի Ը Դ. Մասն աւելն և կարգութեան կերպական կրթութեան ժողովներն	61
Հաս. Ա. Կարգութեանց յայտնելու արժեքն կարգը	61
Հաս. Բ. Բարձրագոյն կամ մայր կարգութիւնը	63
Ա. Երազային նկատութեան (պիտելու) կարգութիւն	64
Բ. Ներքին նկատութեան (պիտելու) կարգութիւն	65
Գ. Ինտելեկտի	71
Դ. Գառախ կամ գառախան ընկեր կարգութիւն	73
Ե. Բան	74
Հաս. Գ. Ինտելեկտի կամ նարայի կարգութիւնները	77
Ա. Զոյգի կարգութիւն	78
Բ. Անկողնայ զերտին յառաջ անի կարգութիւն	79
Գ. Կամուրջ զերտին յառաջ անի կարգութիւն	81
Դ. Երեւոյնայութիւն	83
Ե. Յիշարարութիւն	91
Հաս. Դ. Երկարայան (անանցանց) կարգութիւնները	97
Գ Ը Ս Ի Ը Ե. Մասն կարգութիւններուն պատճառութիւնները յատկելու և ուղղելու ժողով	103
Գ Ը Ս Ի Ը Ջ. Մասն նիւթական կրթութեան ժողով	119
Հաս. Ա. Նիւթական կրթութեան հանդուստները	119
Հաս. Բ. Նիւթական կրթութեան այլ և այլ փոխակերպ	125
Հաս. Գ. Կարգաւարտայ հրահանգին հանդուստները	131
Հաս. Դ. Հրահանգի աւելն ուղղող անկողնայ զարեւոնեւութեան կարեւորութիւնը	140
Գ Ը Ս Ի Ը Կ. Նիւթական կրթութեան նկատմամբ մասն պատճառութիւնները	143
Գ Ը Ս Ի Ը Ը. Գառախարարութեան աւելնց յատկելու ժողով կրթութեան իր մասն կրթութիւնն ինչպէս պէտք է շարունակել	152

ՄԱՍԻՆ ԵՐԿՐՈՐԳԻ

ԳՐԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ

ԳԼՈՒԹ Ը. Զրացմանց կրթութեան կարևորութիւնը	159
ԳԼՈՒԹ Բ. Զրացմանց սպեկուլացիոն առևտուց առին ձև կան կրթութեան կերպը	163
Ա. Զրացմանց պայտուար	171
Բ. Կարեկցման (համակցման) պայտուար	173
Գ. Ազնիւ հարստի պայտուար	178
Դ. Ինտելեկտուալ պայտուար	191
Ե. Բարոյական պայտուար	183
Զ. Կրթական (կարեկցողական) պայտուար	186
ԳԼՈՒԹ Գ. Զրացման կարգաւորութեան պահպանութիւնները	190
ԳԼՈՒԹ Դ. Գաւառականութեան առեկը կրթական հարցը կրթութեան կրթութեան կրթութեան ինտելեկտուալ զարգացման	196

ՄԱՍԻՆ ԵՐԿՐՈՐԳԻ

ԳՐԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԳՐԱԿԱՆ ԵՎ ԳՐԱԿԱՆ ԳՐԱՅԻՆՈՒԹՅԱՆ

ԳԼՈՒԹ Ը. Կրթաց զարգացման ճիշդութեան փոփոխութիւնը	199
ԳԼՈՒԹ Բ. Ինտելեկտուալ կրթաց կամ քանակական կարգ զարգացման արտադրանք պահելը	109
Հաս. Ա. Բարոյական զարգացման պահելը անհատի փոփոխութիւնը	214
Հաս. Բ. Բարոյական զարգացման պահելը արտադրանքի փոփոխ ութիւնը	226
Հաս. Գ. Գրական կարգաւորութիւնը, պահելը կամ զարգաց ման առեկը կարգաւորութիւնը զարգացման անհատական փոփոխութիւնը	232
ԳԼՈՒԹ Գ. Կրթաց կամ քանակական կարգաւորութիւնը զարգաց ման արտադրանքի կրթութեան առեկը	239
Հաս. Ա. Գրական կարգաւորութիւնը կրթութեան կարգը	240
Հաս. Բ. Բարոյական զարգացման կարգաւորութեան կրթութեան ճիշդութեան զարգացմանը	248
Հաս. Գ. Կրթութեան հաստատուն ընդհանրացման արտադրանք	254
Հաս. Դ. Բարոյական կարգաւորութեան կամ կրթական կրթութեան ին տելեկտուալ հաստատուն զարգացմանը	263
Հաս. Ե. Կրթաց կրթութեան ինտելեկտուալ անհատականութեան անհատական առեկը	284
Հաս. Զ. Բարոյական հաստատունութեան արտադրանքի կամ հար կարգի փոփոխ	288
ԳԼՈՒԹ Դ. Արտադրանքի զարգացման (զարգացման) կրթութեան փոփոխ	296
ԳԼՈՒԹ Ե. Կրթաց կամ քանակական կարգաւորութեան պահպան ութեան արտադրանքի արտադրանք	304
Հաս. Ա. Կրթաց պահպանութեանը անհատական ինտելեկտուալ փոփոխութիւնը	305
Հաս. Բ. Կրթաց արտադրանքի ինտելեկտուալ հաստատուն արտադրանքի փոփոխ	310
ԳԼՈՒԹ Զ. Գաւառականութեան առեկը կրթական հարցը կրթաց ման կրթութեան կրթութեան ինտելեկտուալ արտադրանքի	320

Ո Ւ Ս Ո Ւ Մ Ի

Ա Ջ Կ Ա Յ Ի Կ

Գ Ա Ս Տ Ի Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն

Ն Ա Թ Ա Յ Ա Ի Ի Վ

Գ Ա Ս Տ Ի Ա Ր Ա Կ Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Վ Մ Ա Յ Ա Յ Ի Կ Ե Ն Դ Կ Ա Ն Բ Ա Յ Գ Ե Ս

Վ Ա Տ Ա Թ Ա Ս Ա Թ Ի Ն

Ճշմարիտ կրօնէն զուրս եզամ Գաստիարակոսթեան
եկարագիրք:

1. ՄՐԱԳԳՈՒՆ կրթութեան կամ պիտաւոր Գաստիարակոսթեան պատշաճական միջոցներն ու նպատակք՝ իր պիտակն ու բուն վարժանին (ինչն համար սակզեւան ՔԱՅՄԻՔ) շրտակ ըմբռնելն կ'աւանդին: Իսկ որ մարդն ի թեւս կ'ենն ազնկ՝ կամ սկզբնական մեզքն ազատ ըմբռնելն ՔԱՅՄԻՔ՝ պետք էր որ իրեն բոլորովն ուրիշ կերպ գաստիարակոսթիւն ու կրթութիւն մը արուեր, քան զոր՝ սկզբնական մեզքն անոր վրայ գտնուելով՝ իրեն հարկաւոր է, որպէս զի ան գաստիարակոսթեամբ մեզաւոր կամ մեզանշական մարդուն կեանքը կանստի տակ գրաւի, շրտակ նամբու վրան գայ ու կարգաւորաւ: Ասկից յայտնի կ'ըլլայ՝ որ ճշմարիտ կրօնէն կամ առտուած պաշտամբէն զուրս՝ կամ առանց ճշմարիտ կրօնի, եւ կամ հեթանոսութեան մէջ ճշմարիտ գաստիարակոսթիւն չիկրնար գտնուիլ: Վասն զի՝ որովհետեւ հեթանոսութիւնը զրանաւոր մարդն իրեն զերայզն վարժանի մը ու յարիանական կենաց համար սակզեւան, մեզքի

Այլ ծնած եւ անգլին իր փոյց շատ պատասխաններ
տաւած, ու անգլին մարտեչու եւ անոր հետեւանցին
բռնիկեչու կարասութիւն ունեցող կակ մը շինուածեր,
ու շիկմայ մտածել. անոր համար զմարդը գերազան
փախմանի համար, իր սիրան ու հոգւոյն կարողութիւն
ները՝ սխալն ու կամեջ բարեբազան իարհարգներու եւ
փախազնեցա համար շիկմայ կրկնել, եւ զինքը ուրիշ
բարեբազան եւ յախանախան կենաց համար գաւաթա-
բակել. հարաւ սխալն անոր բոլոր կեանքն ու երջանկա-
թիւնը առ աշխարհչիս փոյց սեպելով՝ ներկայի համար
իրեն այլ եւ այլ հրահանգներ կրնայ տալ: Ըստ այսմ
հեթանոսութեան ժամանակին Այլ ըլլող գաւաթաբակ-
ները՝ մարդուն ամենն ան բարեբախտութիւնը կամ
երջանկութիւնն ամեն ջանքի ազատ փայելլանդի փոյց
հիման ըլլալով, իրենց տանուցը մարդն սխալն առ կը
պահանջի՝ որ առ ջանքի ազատ ու փայելլանդով ընցան
կեանքն ստանայ: Իրենց բոլոր կրկնութեան ու գաւաթա-
բակութեան պաշտանն ու գործքն էր՝ ազու մը զգայա-
կան գրգռանքն սյնելու շախարակն ու կարգի գնել, որ
շափե տեղի զարմանդով ու բոլորովին մարդուն փոյց տե-
րելով՝ ուրախութեան ու փայելլանդ կտեւի ըլլող հոգին
անանց գնի ըլլայ, ու մարդն անով իր ուրախութիւնը
չպղտորի շարի, ու իրեն ջանաց եւ արտնութեան պատ-
ճառներ չչանի: Ըստ գաւաթաբակութիւնը զգայական
գրգռանքը շախարակը արգիլեցա ջան ամեն կրնայ նա
եւ այն սիկնները ջուշքնել, արմոջնով մարդ փայել-
լանդով ընցաւան կեանք մը կրնայ ստանայ, ու հասկը-
նայ՝ թէ ինչ բանն պիտ'որ եւ կենաց ու ինչ բանի ե-
տեւի պիտ'որ կրնայ: Թեպէտ եւ բանը՝ որ այս կերպ
գաւաթաբակութիւնը բարոյական յարգ ու արեւի Ժու-
նի, արտհետեւ զգայական բազմանցներն ու ջանկութիւնը
շախարակչու կ'աշխատի, ու փայելլանդ Այլ իր կարգ
կանան մը ու շախարակութիւն մը իր կել ել կ'ազի, ի վերայ
այսր ամենայնի պետք է խստափանի՝ որ մարդուն ուրիշ
բան շխարակչքներ եւ ուրիշ բանի շտապմարդեր՝ ըստ
սխալն բարակ կամ քիչ մը կարգաւորեաց զգայական
կեանքն ունենայ. սակայն ոչ երբեք կրնայ ոգնել կամ

Ճամփայ ցուցնել՝ որ մարդ բարցանիսն կուտարելու թէ եւս
զիսն, ու արգարս թէ եւսն, առաջինի փարուց եւ երջանիկ
անձուհու թէ եւսն համար փոքր թէ անձնայ ու աշխատի:

2. Ինչ որ զմեզու բըլանք՝ թէ մարդկային կենաց
երջանիսն թէ ինք կամ բարեբախտութիւնք յայնմ կը կոչ-
անայ՝ որ մարդ ուն հոգին իր արեւու թէ ինք պահպանելու
լանարով կարելի եղանին շատ իր մարմնայն ազգեցութե-
նէն ու արտաքին աշխարհքն ազատ ու անկասկե մնայ, ան
ասեմն ալ միայն առաջինութիւնն է մէկ հասակի միջայն՝
որով հոգին իր բնական բարձրութեան ու գերազան-
ութեան փառազը կուտարելու կարող կ'ըլլայ: Արդ թէ որ
զառախարակն առ նկատմամբ կենաց վրայ ազգեցութիւն
բնելու կը լանայ, կրնայ միայն իր աշակերտին սորվեցնել
եւ սղնել՝ որ իր զգացական գրգռմանն արհամարհէ ու
անձնայ վրայ իշխէ, իր նկարին մեծութեամբ գահ ըլլայ ու
ինք զմեզը անկասկե պահելու աշխատի: Մարդու կենանքին
ամենէն մեծ բարին ստիկայ սեպեջը՝ առաջինութիւնն ու
զգացականութիւնք ծուռ ու սխալ բնութեանն յառաջ
կու գայ: Ինչու որ ըստ այնմ զգացականութիւնն իրբե-
նէք իրան զեղ ու գեղաբախտութեան ազգիս կ'ենթա-
գրուի, իսկ առաջինութիւնք՝ միայն իր սգուտք ինչքոյ
լանք մը կը մտածուի, որն որ միմեակ ինք իրեն՝ ու ամեն
բանէն անկասկե բըլայ կ'ուզէ: Ինչ որ զմեզու ալ բըլանք՝
թէ այսպիսի առաջինութիւնք կերպով մը կամ ըստ ի-
միք առաջինութիւն ըստելու արժանի սեպուի, իրք թէ
մարդուն՝ իր զգացականութեան վրայ իշխել ու աշ-
խարհքու, հարստութիւնք, պատիւն ու անգործ եւ հան-
գիստ կենանքն արհամարհել կը սորվեցնեն. ստիկայն ասով
ալ ճշմարիտ առաջինութեան խիստ գեղեցիկ ու զայնչուշ
եկրքերէն զուրկ կը մնայ, որ են՝ ուրիշները սիրել, մեծա-
րել, անձնայ հետ կարեկից ջանակից, զթան ու քաղցրա-
բարոյ բըլայ: Առ զառախարակութեան սորվեցուցանն առ
առաջինութիւնք՝ գործող ամենն գուրս բըլայ մը (Առ-
տաւայն ու բնիկերին) հետ ամենեւին յարաբերութիւն
շունի, հարցա միայն ինք զմեզը կը նկատն ու կը զիսն,
ինք իրեն բարոյնն ու շահին համար կ'աշխատի, ուստի եւ
նշմարիտ առաջինութիւն չէ: Այսպիսի զառախարակու-

ի ինն մի՛ որուն արդեցուցած առաջինութիւնն անձնար-
բութենէն ուրիշ բան չի՛ յրիսանելի մը համար անձնութիւն
յարգ ու առաջինութեան յասկում ինն չունի:

3. Գու՛նք ուրիշ կարգի մը: Թեպէտ եւ իշխանիս
կրօնէն զարս ինասանութիւնն ու գիտութիւնք աւանդի՛
զարծական կենաց համար զարծանութիւնք հեթանոս
արդաց մէջ իրքեւ մեծ աւ արանչելի ու մարդք գերազանց
աստիճանի բարձրութեան հասցընաց աւամ՝ եւ միջոց մը
անպատճ էր, սակայն եւ այնպէս ազէկ նկատելու որ ըն-
չանք՝ անանց գիտութիւնն ալ շատ անկատար էր, ու
իսկաւ չիշ մարդիկ անոր կը համեմէին, անիկաց կը ստա-
նային: Էնիմանաց փիլիսոփայութիւնն առ հասարակ
մտածելով՝ կը ստիպենք յայտնի անանչ ու խոստովա-
նիլ՝ որ իրաւ զքեզ զանի մը գեղեցիկ ու շիտակ կարծիք-
ներ կային անոր մէջ, բայց ան ալ հաստատան ու իշխա-
րիս բարի հիման վրայ չէր հաստատուած, որ է զԼու-
սուած՝ հոգին ու աշխարհքը շիտակ ու ազէկ մանչնայ:
Պաշտան փիլիսոփային համար կ'ըսուի թէ անձնէն աւելի
Լուսուծոց ծանօթութիւնք ստացած էր. որովհետեւ առ
մարդս մանչնայ՝ որ մի միայն Լուսուածային կակ կայ, որ
է մի միայն իմացադութիւն՝ կամ՝ գերազանց Միայն՝ որ
յարիանձանիան զարսութեան աշխարհք սակզծեց, անի-
կաց կը պահէ ու կը կատարարի: Բայց որովհետեւ չէր
կրնար ըմբանել՝ որ Լուսուած աշխարհք ոչոք չէ սակզծած
ըլլաց, անոր համար պարտաւորեցաւ Լուսուծոց հետ մէկ-
անչ զարգացնելու յարիանձանիան աշխարհք մը ու
յարիանձանիան նիւթ մը գնել կամ ընդունիլ: Սակայն
իբ առ Լուսուծոց վրայ ունեցած զարգացարք զաստիարա-
կութեան նիւթ ըլլալու անշարժար ըլլալն ինչն իսկ մանչ-
նայ ու յայտնի ըլլաւ. որովհետեւ ինչն իսկ կը խոստովա-
նի՝ թէ եւ առ իրեն Լուսուծոց վրայ ունեցած կարծիքը կամ
գիտութիւնք հասարակ ժողովրդեան չիկրնար սուս-
զուիլ: "Գո՛ւտարին է՝ գտանել զԼուսուած, անձնային՝
յետ գտանելոց՝ անձնեցուն ծանօթ առնել": Երգ ա-
ւանց իշխանիս ծանօթութեան Լուսուծոց մարդկային գի-
տութիւնն անձնութիւն յարգ ու պատ մը չունի ու ան-
հաստատ է:

4. Իսկ մարդուն վրայ գալով՝ հեթանոսաց փիլի-
սոփացումք իւնք ինկեաւ եւ անոր հոգին իրբեւ իւր հոգ
կամ մտածող, ինք զինք շարժող, ազատ ու անմահ եակ
մը աննշան, իսկ մարմինն անոր գործարարն համարեցաւ .
բայց շէր կրնար հասկընայ կամ մեկնել՝ ինչ հոգին յառ-
կապեալ ուսկից յառաջ կու գայ, ինչպիսի գոչացումք ին
ունի, ինչ է իր ջանքն ու գործելուն վախճանը. մէկ իսա-
քով բո՛ւժ՝ շէր կրնար մարդկեղէն կապին բուն գաղա-
փարք գտնել եւ բերանել : Ինչպե՛ս եւ ընդունինք՝ որ
հեթանոսաց մէջն անմար, ինչպե՛ս Սոկրատե՛ս, ինքնա-
մանաշումք իւնք, այսինքն ինք զինքը յառկապեալ աննշ-
նայք՝ իրենց բարք գիտութեան եւ իմաստութեան սկիզբ
ու հիմ գրած էին, ու անով քանի մը յիտակ տեղեկու-
թիւններ ու հմտութիւններ ստացան, մարդկային կապին
կամ մարդուն սխալահմտութիւնն ու անկատարութիւնն
իրբեւ իրեն բուն պայմանք կամ գիժակն ըլլալը աննշան,
բայց առ սխալահմտն ու անկատար գիժակին բուն պատ-
ճառն ու մարդկային կենաց անկատարութեան կամ սխա-
լահմտութեան գարձանն անմեղքն կերպով մը շէին կր-
նար գտնել : Արարի յանձնահմտ փիլիսոփայութեան ջան-
քը գովելի էր, որովհետեւ իր վախճանք կամ նպատակը
մարդկային գործական կեննչքը, կամ մարդուն բարքը
կանոնաւորել էր . որով իրենց բարոյական փիլիսոփայու-
թիւնք հիմնեցաւ ու գլխաւոր ուսում մ՛է կաւ : Բայց ինչ-
պե՛ս եւ առ փիլիսոփայութիւնք զանայրիմութիւնն իրբեւ
գերազանց բարի համարեցաւ ու գրաւ, որն որ մարդ անն
ջանքով պիտ՛որ աշխատի ստանալու եւ ի գործ գնելու,
որովհետեւ մարդ առայրիմութեամբ Աստուծոյ նման կր-
նայ ըլլալ : Ի վերայ այսր աննայնի առայրիմութեան վրայ
կատարեալ ըմբռնում ու գաղափար մը չկրցաւ ունենալ
ու հաստատ բանել . ինչու որ բուն սխալահմտ մարդուն
կուրթեան գաղափարը կորսնցնուցած էր ու իր բնական
մտածումք իննեքովք շէր կրնար գտնել : Առ յանձնահմտ
փիլիսոփայութիւնք զանայրիմութիւնն իրբեւ ինչիբան
վայելուչ ու սիրելի ձիւք մը կը համարէր, իսկ մշտնութիւնք՝
իրբեւ ինչիբան ասելի ու գարշելի հրել մը . բայց ինչ որ
ազ առայրիմութեան շարս մասերը, այսինքն իմաստա-

խիւնը կամ խոհեմութիւնը, արիւնքիւնը, բարեխառնութիւնն ու արգարութիւնը Յունաց փիլիսոփաներուն արժեքաշարժին ու ստորագրածին համեմատ նկատելու ըլլանք, կը տեսնենք որ անխառն կամ անուսական աւարիտութիւն մը գոյութիւն կ'ընէ :

Ե. Սոցցէ է որ Պլատոնն ու անոր հետեւորդները կը արժեքընեն՝ ի՞նչ է աւարիտութիւնը զմարդն Աստուծոյ նկատմամբ : ասկայն իր՝ այն շարք զգեստնոր աւարիտութիւններուն վրայ գրած ձեւերով ենն յայտնի կը տեսնենք որ միայն կամ զգեստնորակն մարդուն աւարտահաշիւն վրայ ունեցած կեանքին հետ յարարելութիւն տնին ու անոր համար գիտնած են : Ինչու որ՝ իմաստութիւնը, պրոֆիցիեն այն ամեն բաներուն ծածկութիւնք՝ որոնք հարգնն ու մարմնն, արտաքին կենացն ու ընտելեան հետ յարարելութիւն տնին, ըստ մին է՝ որ մարդուն կը ջանքնել ի՞նչ ինչ պիտի որ ընել ու ինչ բանն պիտի որ ետ կենաց, ու իր մէջ կը բովանդակել խոհեմութիւն, արիւնքութիւն, յաւատարմութիւն, խորացրտութիւն, եւ այլն : Արիւնքութիւնք՝ կամ քաղաքաւորութիւնք յայտն կը կայանայ՝ որ մարդ աւանդ վախի ու արտաւորեամբ այն ամեն բանի զեմ կենաց՝ որն որ իր ազատութիւնը կրնայ շարժառթել, կամ իր կեանքը գաւառացրնել ու զժրտիտ ընել, ուստի եւ բարձր ու հարեկան նպատակ մը շունք, հարցա միայն մարդուն ժամանակաւոր կենաց հանդակները կը հարցայ, ու անի յանցաւոր ու մարմնաւոր՝ քան ի՞նչ հարեւոր ազատութեան համար փոքր կը տանք : Բարեխառնութեան վախեմանը հոգիին՝ մարմննն կամ զգայականութեան վրայ իջեւել ու արիւնք մայ ըն, հարցա հանդիտեւ զարժանութի կեանքը խոսքութիւններն ու պլատոնութեան ազատ պահել, ուստի եւ իր բարձր աշխատութիւնն է՝ մարմնաւոր վրայ ընկնայ մէջ յաւատարմութիւնն ու շարժառթելութիւն մը պահել ու զգայական գրգռանքն անցաւորութեամբ վերացրնել : Արգարութիւնք շխարհընենք՝ Աստուծոյ աշխարհաւոր կամ ըստ Աստուծոյ արգար ըլլալ, հարցա մարդկան աւելն ու ըստ մարդկան՝ իր բարձր կատարելութիւնն աւելն որ մարդ մարդու անխրտութիւնն ու ընտելնել, խորացանքիս քաղաքացի իր պարտքը կատարել, ու

խաբէութիւն եւ գաւառներութիւն շինել՝ որ շարա-
մարտն ։

6. Ուստի թեպէս եւ Ազգասան գաւառաբարձու-
թեան նպաստով կը զնն ժամաց ազգաւ բարցանիւն կրթու-
թիւնը. բայց ամեն ժարդ յայտնի կը տեսնել՝ թէ և այսպիսի
կրթութեանը թնջ կ'իտանցուի, որովհետեւ անոր գիտած
ազգասութիւնը յրիւստեմութեան արքիւցուցած ազա-
սութիւնը չէ. երկն յարցոցած բարեբարութիւնը՝ վարուց
ժարքութիւնը կամ արքութիւնը չէ. ու ժամաց կրթութիւն
բանալ՝ միայն ան հրահանգը կ'իտանայ՝ որն որ հեթա-
նասութեան ձէլ իտանասան ժարդիկ ժամածան հաննարած
ու հանասանան են. Ահաւասիկ աս կը այն ձեռն կատարելա-
թիւնը՝ որուն հեթանոսական (կամ հընարիւս կրօնքի գաբա-
րաց) գաւառաբարձութիւնը կրճար զժարդը հասցընել ։

ՎԵՏԷ ԵՐԿՐԹԻ

Գրիտանելական Գաւառաբարձութեան նկարագիրը ։

1. ՎԻՐՈՏԻՄԻԷԿԵՆ Գաւառաբարձութիւնն այն
գիտութիւնն է՝ որ իր խնդրը՝ ձեռքով ապահանած՝ կամ
ձեռքի ձէլ թեկան ժարդիւթեան հարկեկան ու բարցու-
կան գիտակիցի միայ կ'ուզչէ, ու կ'աշխատի զնարչն իր

Ըն ժամութեանը ու աս կարճակն Նեթանոաց փրկա-
փայտութեան միայ յրիւստեմական կրօնին երեւելի շատ-
գանձերն ու սուր հարց եւ փրկութեանը. Գրիտիւս կարչն
թաղել, Նեթանոարաւ, Եւաստեա, կզեմա աղիքանդարցի,
Արիպեմա, Լախանաբաւ եւ արիւնէրք, գաւառասան շե-
լով կ'ըսեն, թէ Նեթանոաց իտանասաններն ու փրկափա-
նէրք չէ թէ միայն հընարապիւս ասանց չեն, հարց Եանե
անբարասան ու Եւթ ժարդիկ են. երկնք իրկնց ներս
իրկնց սեւեւնց Նա իտարչութիւն լանկին ու արտարաւ
ու իտարչ Նա անփարան են կարճեց ու վարուց. Ե
պա աննայն՝ յրիւստեմական ասանցնէ զարկ զջոցիւն
Նանք ։ II. կզեմա աղիքանդարցու իտարչին հաննան
չէ թէ հընարաւթիւնք փտարչ՝ հարց հընարաւթիւնք
իտարչարոց են, աստի եւ իրկնց փրկափայտութիւնք ասա
ու իտարչական կը. Արիպչ չէ թէ հընարաւթիւնք զանկչու
կամ Եանոցանկչու Նանք, հարց իրկն փայց ասանոց
զարկչը, շահա փնայ մի կը լանկչեկին, թարչա Եւաստի-
նա միայ կ'ըսէ ։ Թէ որ Նեթանոաց փրկափայտութեան
ձէլ հընարաւթիւն մը կը զանախ, կ'ըսէ Եանե Եւաստեա,
այն Եանե յասալ կա զայ կամ ասանան է, այն որ
յրիւստեմութեան ձէլ բարբաթն յայտնան կը, աստի
եւ միայն յրիւստեմութեան ձէլ ասարչի կը զանախ ։

բուն վախճաններն համեմելու մասնուն զարեքնել, եւ ասոր համար փռքի կը աստի յրիտարեւական ասոր կրտին աւանդ ա կարգաց աս զարեքն համար յուցրցած փրկչները բանցքնել, եւ փրկչական կը արգիւցնէ՝ թէ պարտի ազայ փրկչները անփորձ մարդ փր վախճաններն համեմալ կրթի ելու համար աս փրկչներն ինչ կերպով ա ինչ մաւրով պէտք է ձեռք ասնուլ ա զարեւանել: Աւ ինչպէս մարդկային եակը կամ մարդն իր մարմնայն կազմակէ կամ մայր կանայ իր աժին, իր հասարակելեան ա կատարելուն թէ եան կը հասնի, ասանկ ալ մարդն ըստ հոգւոյ՝ պարտին իր մայր, կանայ ա նկարին պարտմայն կազմակէ իր վախճաններն զիտելու եւ մասնաւոր համար մաթ եւ ասալ ասորին աստիճանն կը սկսի, ան վախճաններն զասնարտ սկիզբ փր կ'ընէ, ա կանայ կանայ այն ընթացքին մէջ յասալ կ'երթն ա յասալարգիտել թէ կ'ընէ կը կատարելագործի: Արդ՝ մարդ մարմնայն կազմակէ իր անկանք ա կատարելու հասակին փրկչին ասհմանը հասած ասնար մա եւ հոգւոյն կազմակէ՝ կամ ըստ հոգւոյն ալ այն աստիճանի կրթի աւան, ճակտան ա զարացած պիտ'որ ըլլայ, որ ըզրը մարդն ինչ իրեն իրեն կատարելու եակ փր երեւայ, ա իր զարեւանելեան կամ ընդամեն աշխատի իր Արարչին նպատակը զարեւարով՝ իր կատարելուն թէ եան մասնուն մէջ յասալ երթն ալ, որպէս զի իր մասնուն կաս փր յաստեւական վախճաններն հասնի:

2. Աս բաններն յայտնի կը անկանքի որ թէ եպէս եւ յրիտարեւական զաստիարակել թէնք զգիտարարաց բարցական կրթի ա թէ թէն փրն է. բայց անկանքն կը սկսուի ուր որ կը կարծէ՝ թէ անոր բուն զարեքն ա պատուր փրկչն աս է, իր թէ աս զաստիարակել թէնք մարդն աշխարհքին համար չի կրթի եր, ա իրեն յախարակել թէն չիտար արտային զիտար թէնք, արհեւանելու եւ իր կեանք պահպանելեան համար հարկաւ որ ըլլայ ինանին ա ընդք յուցրցելու մէջ: Գրիտարեւական զաստիարակել թէնք ընդ համար հրահանք կամ կրթի ա թէ թէն փրն է, փրն որ իր փրկչի ը ըզրը մարդուն փրկչ կը ասարանէ, բանար մարդուն ըզրը կամ թէնք, անոր նշանքն փրկչն ա հանդամանքն ա անոր աշխարհքին փրկչ անե-

ցած ամեն յարարելութիւնները կը դիտէ, կը նկատէ ու կը բախանայակէ, եւ ուրիշ բան չ'ազդեր՝ բացց կէտէ մարդը բազմապիսի նշմարիտ մարդ ընել, կամ ի՞նչ զանդեկաց անանկ ու այնչափ կրթիւ էջ՝ որ իր (մարդկութեան) զազաւարտին բազմապիսի համեմայն ըլլայ:

3. Բ¹ առ այսմ՝ յրփաւանեաց զաւարարակ մը մարդը կրթութեամբ՝ այսինքն յրփաւանեակեան զաւարարակութեամբ նշմարիտ մարդ ընելու կ'աշխատէ, ու իրոք ալ մարդուն կ'առաջնորդէ աշխարհ, յիս վրայ իրեն պայցմանին կամ փնձակին կարելի ըլլայ կատարելութեան հասնելու. որ է իր ամեն պարտքերն Մատանոց եւ զրփաւար սրինաց համեմայն սրբութեամբ եւ արդարութեամբ կատարելով՝ իր Մտարչին եւ ուրիշ մարդկան հետ ունեցած յարարելութեանց համեմատ կեանք վարել: Աս է նշմարիտ զաւարարակութեան պահանջում առաջին զործքը, որն որ յրփաւանեաց զաւարարակը կը ջանաց կատարելու: Այս կրթող պահանջում զործքն է, մարդը բարեբարոց ու քաղաքակրթիւ էալ կամ բարեկրթիւ ընել. առ բան ալ յրփաւանեաց զաւարարակը կը կատարէ, իր ձեռքին աակ ըլլայ աշակերտներն ըստ մտաց եւ պահանջմանց յրփաւանեակեան առաջինի, հեղ, ուրիշներու շնորհանմալ, ուրիշներուն խաղաղութիւնը յարգող ու սիրող, ընկերն իրեն հաւասար բանոլ, փրփալեւ մարդասէր մարդ ընելու ջանալով: Գաւարարակութեան պահանջում երրորդ զործքն է՝ մարդը իրրեւ ազատ բանաւոր եակ մը՝ իր ազատութիւնը պահելու փնձակի մէջ դնել. առ զործքն ալ յրփաւանեաց զաւարարակը կը կատարէ՝ իր աշակերտին մտաց կարգութիւնները կրթիւ էլին ետքը՝ կամքին յստարութիւններն ալ անանկ կարգաւորելով՝ որ գէշին հակառակ կամ ի՞նչամի ու բարոյն յստարեալ ըլլայ եւ կիրքերու սերմանց՝ կամքին ու սրտին մէջ հաստատուելու եւ արժանաւ ձգելու ի՞նչ շտայ, եւ աւանկով շար յստարութիւններն ազատ ու կիրքերն ապահով ըլլայ: Եւ ահա առ ազատութիւնն է՝ որ բանին յոյսը չ'ի՞նչ ընցունելով՝ հապա պայծառ պահելով մարդուն նշմարիտ բանաւոր ազատ եակ ըլլալը կը հաստատուէ, իր ի՞նչ յապահովի կը դնէ: Գրփաւանեակեան զաւարարակութեան առ երկր

զորքերը, որոնք իմաստան գառափարակ մը կը կառարկ, յրթաւանակելու քան փառքն ու պարծանքն են, որն որ հեթանոսութեան ու հեթանոսական փոխափայտութեան խմբիցը վրայ կը ստանայ, ու կը ջուշքնէ՝ ինչ յրթաւանակաց ազգայ շնորհա յրթաւանակաց գառափարակներու ևևաք յրթաւանակական գառափարակութեամբ՝ կառարկուլ թուաւոր մարդ, ընտիր յազարացի, ու իրենց Արարչին իրենց համար սահմանում փնտակին արժանաւոր ժաւանդ կ'ըլլան : Ասանկ գառափարակութեամբ իրենց եւ ուրիշներուն համար աշխարհչիս վրայ փաստակար յըլլալին հապաւ պատկար ըլլալին զառ՝ յառիւննական փոխանաներուն համեմալ նամբուն վրայ կը յալին :

4. Այսպիսի պատկար կրթութեամբ ու սասնկ կարգաւորուլ հրահանգով յրթաւանակական գառափարակութիւնը չէ ինչ փայն հին հեթանոսական կրթութեան կամ Եւանայ փոխափայտութեան հրահանգներուն զիմ ընթանցք մը կը թանկ, հապաւ նոր փոխափայտութեան մասնում ու հնարում գառափարակութեան զիմ ալ : — Առ նոր (անուանուլ) փոխափայտութեան սրմներն ու սանկ մը ի վեր մեզի մաւ կամ՝ մեր գալուսուն վրայ ալ երեւնալու սկսած ըլլալուն, մեզի պարտք կը համարինք՝ անանց՝ որինաւոր գառափարակութեան սրչափ փաստակար ու իւանդարիք ըլլալը՝ հաւ յանկ մը իւանդով ջուշքնել :

Այս նարանասկ փոխափայտութեան առաջին պարագլու իններուն մէկը՝ Եովհ. Եակ. Սուսայ կը խմայ հաստատուլ՝ որ մարդկան մէջ մասն ընկերական, առանել եւս՝ յրթաւանակական կրթութեան ևևաք ու մշակութեան մարդկութեան իւանդարում ու կարուար յաւալ կազայ, ու կը համարի՝ որ մարդիկ ըստ հասարակաց կարգաց կրթութեան ու մշակութան փնտակի մէջ մանկչով՝ կամ կրթութեան ու կրթութեան ըլլալով՝ կ'արարին ու զիչ կ'ըլլան : Իսկ փայն ընական փնտակի մէջ մնալով, եւ ըստ ընական փնտակի վարուելով ու ապրելով ալեկ ու թարերարաց կ'ըլլան : Զարմանալի մասնութիւն, ըսենք ինչ մարդուն մշակութիւնը կամ կրթութիւնը, կամ ինչ մշակութեան ու կրթութեան մարդուն փնտակը՝ ինչպիսի որ Սուսայի ապականուլ առանկը կ'ըլլար, գովելի ու թալուլի փնտակ

մի շրջան, բայց սակայն կ'ըսենք միանգամայն այ՛ որ այդ
 փիլիսոփային կարծիքն երկու նիստումս արագ է. մէջ մի՛
 որ մարդկային ազգին նշանաբան մշակութիւնն ու կրթութեան
 թիւնք յոթասունեւեակէ անց մէջ շիջմաներ, հարցա ընու-
 փեւան մէջ. ու երկրորդ՝ որ մարդկութեան բուն նշանաբան
 կարտաւորութիւնք շինանշնար, ու բուն մարդուն կամ ա-
 նոր էութեանք վրայ շատ անկասար ու միանգամայն ըս-
 քանում ունի: Իր շնորհն ու աշխատութիւնն ան է որ
 մարդն իր բուն ընտանի միտակին զարնքնէ, որուն մէջ
 մարդ իր ընտնին յերանայ կը հեռուի, հանդիսանան ու
 զուարթանքն կ'ընտրէ կ'աւան, իսկ անհասնողն կը փախ-
 յի: Աս շնորհով Ռուսոյ հեթանոս կրօնաբանայ հեռ կը
 միարանի, մարդուն մեզք ազակետան ընտնութիւնք բար-
 քային մարդն կը համե, ու կրանն եւ եկեղեցին մարդկային
 նշանաբան բարեբախտութեան թշնամի կը սեպէ: Իրեն
 կարծեացք նայելով՝ միայն ան մարդն է նշանաբան մարդ՝
 որն որ կրթութեան հեռացան ու ազատում՝ կ'ըր ընու-
 փեւան սահմանին մէջ կը պատուարթի կը ձայն, որուն
 վրայն բարձրագոյն ընտնութիւնք մկզի կը համուի, ու
 միայն ստորին ընտնութիւնն իր վրան կը թէպարի. կամ թէ
 թէք իրեն կը նանշնայ՝ որ միայն յարարեբանն գոյու-
 թիւն մ'ունի իրքեր անգամ զարդարային ընկերութեան
 մէջ: Արկից կը անսմարի՝ որ Ռուսոյին սահմանում կրթութեան
 կամ զուարթարանութեան կերպք զմարդն այն ա-
 մին բարձրագոյն յարարեբանութիւնն ընէ գուր կը համե՝
 որմէք մարդուն էութեանք մէջ հաստատուան են, ու զու-
 նիկայ թէք իրեն միտակ կը թէպար. փոխանակ Աստուծոյ
 որդի ընելու՝ ընտնութեան որդի կ'ընէ, ան այ՛ ազակետան
 ու Աստուծակ անթեան ընտնութեան:

Ծ. Քրիստոսեւանն ուսմանց հարձակակ շրջան
 նոր փիլիսոփայութեան հնարան ուրիշ անուակ մկ
 զուարթարանութիւնն այ իրեն նպատակ կը գնէ՝ մարդ-
 աշխարհ յի, արհեստներու եւ ստանդ նման պայմաններու
 համար պիտանայու եւ յարկակ ընել: Անոր գլխաւոր
 սկիզբն սա է՝ թէ որովհետեւ ազան աշխարհ յի վրայ
 ապրելու համար սահմանում կամ ծնան է, անոր հա-
 մար պէտք է որ աշխարհ յի համար ու միայն աշխարհ յի

պահանջներուց համեմատ կրթութի՞նք: — Ըստ անորոշ գաւառաբարակութիւնն ալ ըստ սկզբանոց եւ որինոց քրիստոնէութեան նկատելով ու ջննելով՝ յայտնի կը տեսնենք՝ թէ անոր պաշտպանները մարդաս բուն վախճանը որչափ ծուռ ու սխալ ընթանած են: Ինչու որ ասանք մարդուն կենաց ու գոյութեան սահմանը պարզեցնելով ու անփոփելով, այսինքն միայն սա աշխարհչի փոյց ու միայն անոր հանդէս որդելով ու հաստատելով, կրթութեան ազուն առջին միայն ներկեցան ըստիցն իրքեւ շնչարիտ ու երջանկապաշիք ըստի կը յուսցնեն: Իսկ անդիս աշխարհչը գտնուած կամ պատշաճաւորութիւններն անտապ ու տարակուսելի կ'երեւցնեն ու կ'անուանեն: Քրիստոնէութեան ասանոց զեմ՝ որն որ կը սորվեցնեն թէ մարդ աշխարհչիս փոյց միայն ուտելու, գտնելը ժողովելու ու փառասոր ըլլալու համարչ'ապիք, այս նորահար գաւառաբարակութիւնը կը սորվեցնեն՝ թէ մարմնասոր ու ժամանակասոր հանդիսանն ու ապրուստը հոգայք մարդուն առջն ու զգիտսոր գործքն ու մտնուակն է: — Աշխարհ քրիստոնէութիւնը զմարդը ժամանակասոր աշխարակեանց հոգեբնն ու ապրուստը մարելու ջանքնն ու զատ յիկապաշաներ, որովհետեւ տալանոց ունեցողն կը պահանջի՝ որ անով շահի ու տակակէր տայ: Իսկ եւ կը հրանայի՝ որ ո՞վ որ գործելը չ'ազնի՝ կերակուր ուտելու արժանի չըլլայ: Իսկայ ապիկայ այն միտ գաւառաբարակութեան սորվելու ջանքնն շինեանիք, որովհետեւ անոր պաշտպանները մարդուն ըստը հոգեկանն ու մարմնականն զգրութիւնները ներկեցան շահերու համար գործել տայ կ'ազնն, ու մարդուն ըստը բարեբախտութիւնը՝ ժամանակասոր ըստիքը ստանալու եւ փայելելու փոյց կը հաստատեն: Թեպէտ եւ ընդունելու ալ ըլլանք՝ որ ասանք իրենց սա

* Ըստ գաւառաբարակութեան սկզբը՝ Ոստալի սկզբան ըստը քրիստոնէութեան է: Ոստալի գաւառաբարակութիւնը՝ իր աշակերանները ըստը քրիստոնէութեան աշխարհչիս ստարապանելով ու իրք թէ անոր ստփոփանն կարգելեն հանելով՝ ըստութեան պայտանքնն ու սահմանքնն Ա՛յ կրթելը կ'ազն: Իսկ երկրորդ անուան գաւառաբարակութեան պաշտպանները՝ իրենց աշակերանները ըստը քրիստոնէութեան միայն ժամանակասոր աշխարհչին պայտաններունն ու պահանջներուց համեմատ ասանց ըստը քրիստոնէութեան գաւառաբարակելու միտ կը զենն:

կերպ կրթութեան մէջ մարդն իր բարձրագոյն յարաբերութիւններէն ու նպատակներէն շրջիկ շրջանի գաւառ հանելու շարժումներն, ի վերայ այսր ամենայնի շնորհ կրկնար ու բանաց՝ թէ է զինչն անանկ վիճակի ու հանգամանքի մէջ կը խաթեմն, որ ամեն բարձրագոյն ու ազնուական պայմանները, աշխարհ, գիտութիւնը, առաջինութիւնը, կրօնաստիքութիւնը, հայրենաստիքութիւնը կամ ազգաստիքութիւնը միայն իրրեւ միմայ կը նկատուի ու կը բանեցնեն՝ իր նիւթական ու անանկական շահերը նեւթ թերթիւն եւ յախաչցնելու համար: Ասանկ կրթութեանը գաւառաստիքական աշակերտը մտանդակներ ստիպող անկարգութեանց ու նիւթական շահերու գոհ կ'ըլլայ. որով եւ ստակի ու անանկական անկարգ շահու գերի ըլլալն զոս՝ անգիտ աշխարհ շին բարիքն, երկարութիւնն ու երկնից ազդեցութիւնը կ'արհամարհէ ու պիտի կը սեպի:

6. Աստիպանց ու ֆիւմանց վրայ հաստատուած փիլիսոփայական (աւելի աղէկ կ'ըլլայ թուշ՝ եպիկուրեան) գաւառաստիքութիւնը թէ կըլտուի եւ իրեն նպատակ դրած ըլլայ՝ անկիրթ ազան ամուշ ու քաղաքակիրթեաց կամ մարդկութեան արժանի մարդ թուշ, կամ թէ անոր վրայ մարդկութեան գաղափարը յայտնի թուշ ապ, սակայն կը հարցնեն՝ այդպիսի շնորհական գաւառաստիքութիւնն ուսկից կ'ամուս մարդկութեան գաղափարը: Գիտենք՝ որ նոյնին պաշտպաններէն անկը աս գաղափարը՝ աշխարհ շին կամ ընդ համար պատուութեան մէջ կը փնտաւն, ու (արիւնակի համար թու՝) հին Եւրոպայեաններ մէկ կրթեաց անուանի անձին վրայ կատարեաց մարդ մը, կամ անանկ մարդ մը կը գտնեն՝ որ իր ամեն յարաբերութեանց մէջ ընտրութեան համեմայն կեանք մը կը վարէ, ուստի եւ ինք զինչն իր (մարդկութեան) գաղափարին համեմատ կ'ընտայեցնեն: Ունկը աս գաղափարը մարդուն իմացողութեան ու բարոյական ընտրութեան մէջ կը փնտաւն ու գաւառաստիքութեան կամ կրթութեան նպատակը՝ մշակութիւնն ու բարոյն ծառայութեանը մէջ անձամբ գործունեաց ըլլալու վրայ կը հաստատեն. կամ նա եւ յիշ մ'ալ յառաջ կ'երթան ու վեր կ'ելլեն ու կ'ընեն՝ որ կրթութեան փախանն է՝ Աստուծոյ նկատ ըլլալ: Բայց աս ամեն իստ-

ու բացարձակապէս բարւոյն ու իշխարսին յարարեալ թեւեւն գիւրա կրնայ յամենայն ու հեռանայ: Իսկ երբ որ բառ չբխումեւեւեան ուղիչ սկզբանց՝ կամ չբխումեւեւեւեան վրայ հաստատուելով ու իր կենաց մէջ անոր սրինարբ վարակելով յառաջագեմ՝ կ'ըլլայ, ոչ ապահով կրնայ ըլլալ՝ որ ուղիչ եւ անխաղ ծամբա վրայ կը յարէ:

Աս ըսածներէն երբա ըսն ալ ինչ իրաւ կը հեռանի: Մէջ մը՝ որ մարդ Գերագոյն բարւոյն՝ Աստուծոյ միայն բառ չբխումեւեւեան սկզբանց կրնայ նման ըլլալ, ու անանց համեմատ կրթութեւնով նոյն նպատակին չէ թէ միայն գիւրա թեամբ ու յախազութեամբ հապաճաւ եւ ուղիչ ծամբով ու ապահովութեամբ համարի: Երկրորդ, որ միայն չբխումեւեւեան մէջ արուած ու չբխումեւեւեան սրինաց համեմայն ըլլալ կրթութեւնն ու զառախարակութեանը իշխարս ու կարգաւորեաց զառախարակութեան կրնայ ըլլալ, մարդն իր բուն զապափարին համեմատ հրահանգել: Կառարեւազարծել ու իշխարս մարդ ընել: Եւ առանկով ան առիթ նպատակին (Աստուծոյ նմանութեան) համեմալու պնդել:

ՎՃՏԵԾ ԵՐՐՈՐԳ

Գառախարակութեան ինչ է ու ինչ յառիտութեանն պիտ'որ անենայ:

1. ՄՐԳԳ ինչպէս ըստ մարմնոց՝ նոյնպէս եւ ըստ հոգւոց այլ եւ այլ կարողութեաներով ու արամուտքութեաներով աշխարհք կու գայ, որոնց վրայ հիմնած է այն ամէն ըստին կարելիութեանն՝ որն որ մարդու կրնայ ըլլալ ու ընել: Մենք հոգւոյն վրայ միայն իրակելով՝ կ'ըսենք որ իր կարողութեաներն իրեն ի ընտթեւեւ արբուած ըլլալուն, թէ ե որ մարդու մը վրայ ասանց մէկը պակաս ըլլալու ըլլայ՝ անոր պակասութեանը արհեստով կամ հնարքով մը ընչքնեց անխարելի է: Աս կարողութեաներն իրենց բացուելու կամ արթնանալու՝ գործելու ու կառարեւազարծուելու ասանք հաստատուն սրինաց ասի

խնամ են, որոնք ամեն մարդկան համար միշտ մի եւ նոյն են:

Մարդուն հոգւոյն ներքին կեանքը խնայեա եւ միակ ու անբաժանելի, սակայն իր ներքոյնքում ու խնամելն ու գործողութիւնները անասկ անասկ կ'ըլլան: Սոյնոյն իրան կարողութիւններն ալ խնայեա եւ իրենց կուխան կոչուան ամեն մարդու միայ մի եւ նոյն են, բայց իրենց աստիճանին ու որոյնութեան կոչուան շատ սոյն-սոյնութիւն ունին: Ասկից յայտնի ու հաստատուն բան մըն է, բայց մինչեւ հիմակ խնամանք ընծիք առ սոյն-սոյնութեան բան պատկար չկրցան գտնել:

2. Այս կարողութիւններն արտաքին գործողութիւն ու մշակութեան կարան են: Աւանց արտաքին մշակութեան ու կրթութեան մեծցած մարդկան արհեստները յայտնապէս կը ջառջանեն՝ որ մարդ ասանց առ արտաքին պնդութեան գրեթէ անբաժանութեան աստիճանին մէջ կը գտնուի, ու իր հոգւոյն պանդելի կարողութիւններն անգործ կը թնան՝ ինչ որ արտաքին առ արհեստեչա եւ բացաւ չըլլան: Առտի մարդք միայն կրթութեան կրնայ նշանաբան մարդ ըլլալ:

Ինտան կարողութիւնները աչաւ մը միայ կրնան իմ միան՝ կամ շարժ ընցան ու անգործ թնայ, բայց կրնան նա եւ իրենց մտածանքին հակառակ գործունէութիւն մ'ունենալ: Ասկից յայտնի կ'ըլլայ՝ որ մարդուն մշակութիւնը կամ կրթութիւնը՝ ընտրելն անոր արթուն կարողութիւններն արժնոյնընչա եւ ուղղելա կամ անանց ուղիք ընծողք մը սուչա միայ կայացան է: Անխնամ թնայն ու անկարգութեանք գործելը մշակութեան հակառակ հանցանքներն են: Մարդու կատարելաութեան ընդունակ է, բայց առ կատարելութիւնը շատ աստիճաններ ունի: Ինչ ամեն մէկ մարդուն կամ անհասկ կարողութիւններն որ աստիճանի կատարելութեան կրնան հասնիլ՝ գրեթե անպակաս չիկրնար որչափ:

Ինտան կարողութեանց բացառիկն ու գործելա միայն արտաքին աղբեղութեան կրնայ ինչ որ արդեչափ ու ինչ նպատակարի, ու հոգեկան գործութիւններն առ աղբեղութեան կրնան սոյն եւ սոյն ընծողք ունենալ:

Ըստ արտաքին ազգեցումիս իմը մասնաւորապէս այն կարգաւորութեանց բացուելուն առջի տարիները շատ կարեւոր է որովհետեւ առ տարիներու մէջ անձնական ազատ գործունէութիւնը շատ ակար ա զանազայ է: Ընկն բանի ա պարագաներու մէջ մարդը մարդուն վրայ ամեն բանէն աւելի ազգեցումիւն կ'ընէ: Ընկն մարդ իր ծննդեանը վայրկենէն առ ազգեցումիւն առի ինկան է. ա իր առջի տարիներն անոր կարու է: Ընդհանր սանկում կարգաւորութիւններուն արթննելուն ա յիտակ ընկնացք բնական վրայ առանկին իանիւր ազգեցումիւն բննչու ինտերը՝ Գաւախարակութիւն կ'ըսուի:

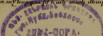
3. Գործակաւ մարդուն կարգաւորութիւններն արտաքին գրգռութ ա զարթուցչի կարու են, անոր համար գաւախարակութեան վայրիւն առ պիտ'որ ըլլայ՝ որ առ կարգաւորութիւնները (գրգռուելով) արթննան ա գործունէութեան մէջ մտնեն, ա ինչն ալ առ բանիս արդէ:

Ինկ պէա եւ զարու ինկններուն գրգռութ առ զանայր արթննչներնը Գաւախարակութեան առջի գործն է, բայց մի վրայն գործըը չէ. ինչու որ գրգռուան զարու ինկններն առաջնորդութեան կարու են, ա որչափ աւելի առաւել գործունէայ կ'ըլլան՝ այնչափ աւելի առաջնորդութեան կը կարուին: Ընդ համար գաւախարակութեան ինկնը պիտ'որ ըլլայ՝ առ զարու ինկններն ինկննց բնութեան ա վախճանին համակայն կերպով գործել տայու: Ընկնիւրար կամ ազան՝ չէ ինկ վրայն պիտ'որ մտածէ, հարցա նա եւ յիտակ պիտ'որ մտածէ, չէ ինկ վրայն պիտ'որ ազէ, հարցա նա եւ վրայն ան բանը պիտ'որ ազէ՝ որն որ յիտակ ա ազէի է:

4. Գաւախարակութեան պաշտներ չէ ինկ վրայն կարգաւորութիւնները արթննչներն ա անանց առաջնորդել է, հարցա նա եւ գաւախարակամ աննն ընդունակ բնէ՝ պատշաճ ժամանակին ինկ գիկին աւելի եւս կըրթնչու եւ կատարելագործելու, ինչու որ ինկ պէա յայտնի է՝ մարդա վրայ աւելի կատարելայ ըլլալու ընդունակ է՝ գրեթէ վրայն իր մահուան առանը, եւ որովհետեւ առաջնորդ կամ երեսնասարգը չիկնուր վրայ ա ինկներու ինկններն ա առաջնորդութեան առի մնայ, անոր համար

F 18 - 2009

18

գասափարակուսի կէտն ձկն մեծ փայտն ալ առ պիտ'որ բու-
լայ՝ երեսասորգին իր կասարեւոյսի կէտն աստիճանն ա-
ռաջ աստեւոյս միջոցներն առ ճամբան սարգիւցներէ, որպէս
զի գասափարակուսի կէտն աստիճան ըլլանալէն ետքը գաս-
ափարակուսած անոն ինչո իրեն Ճեպոյսած աստեւն ան միջոց-
ներով ինչ զինչն աւելի եւս կասարեւոյսործ է: Արեւն
կասարեւոյ գասափարակուսի կէտն բուն պաշտանն է՝ աշա-
կերտին հոգեկան զարսի իւնեւերն արթն կըցնեն, անոնց
աստիճանցի, առ ինչ զինչն աւելի եւս կրիմ եւոյս ընկա-
նակ ընել:

Ե. Աստուծոյն ի գասա գասափարակուսի իւնն արեւ-
բուն շիջնաւոր ընել, այսինչն՝ ոչ կրնայ նոր կարգուսի իւնն
ներ առջ, եւ ոչ եզամեւերն ընդարձակել, որն որ իմ է որ
գասափարակ մը փարձեւոյս ըլլայ, բարդովն գոր իւ-
նոցան կ'ըլլայ, ինչոյս որ գասափարակը մարդը միայն ան
բանի կրնայ հասցընել՝ որուն որ անիկայ ընդունակ է:
Փարձեւոյ՝ շիջնաւոր եզամ կարգուսի իւնեւերը տխարացը-
նել կամ բարդովն իւն զգեւլ առ անհետ ընել ազեւով
բարի կամ պատխար փախեանի մը համար: Առ բանս ա-
մանց փարձեւած են՝ անանկով որ կարգուսի իւնեւերուն մե-
կին կամ միայնն աստիճան կամ շարաշար բանեցուելն
զիչ հետեւանցներն կ'ըլլեն, առ ետքն անոնց արեւկ ա-
ռաջեւորդներն իրենց արուեստն առ ընելն մեր բան կ'ե-
րեւայ, առ առ աստեւի եզամ աստեւը գասափարակուսի կէտն
զարձիցն ալ ան ճամբին զմուտը կ'ըլլայ: Աստուծոյ աստեւի
փարձի ձեւը զարձեւոյս համարձակել ըստն պատճառը մար-
դուն սիջնաւորան աստիճանսի կէտն փայտ սիւտը ընկունս
ունեւորներն առ աստիճանսի կէտն եւ մարդկային պարտե-
բուն յաստիճանս ինչ ըլլայ որպէս ընամբարներն է: Բայց
մարդ հանդարտ առ իւրանի մասնեւոյս ըլլայ՝ յայտնի կը
անանկ՝ որ աստեւն ձկն կարգուսի իւնն ինչ իրեն իր փախե-
անին համեմատ, բայց մարդուն համար միշտ հարկաւոր առ
իր փախեանին համեմատ համար անոր անանկներն է:
Աստի պէտք է որ գասափարակուսի իւնը՝ Աստուծոյ իւնս-
տան կարգուսի կէտն մարդուն հոգեւորն մէջ արեւ-
կուսած աստեւն ձկն միջոցը չէ իմ է եզամեւն՝ հարցա բուն կա-
րի կարգի գնէ, առ երբ որ կը անանկ՝ իմ կարգուսի իւնն մը

իր վարձաններն հակառակ գործելու նշան կու տայ, անոր վրայ առեցի զգուշութիւն աւ հար ունենայ, իսկ թէ եւ որ աւոր հակառակ նամքայ բանելու ըլլայ, որ է բանի՝ մարդուն ընտրութեանը ներքին հանգ աւանանցք բանութիւն մ'ընելու համարմակի, աստիպի քննաներու պատճառ կ'ըլլայ:

6. Նշմարտաւ գառախարակութիւնը չէ թէ միայն ամեն մէկ կարգութիւնն աւ բուռելն կամ զեղծանելն պիտ'որ պահէ, աւ անոր մասնաւոր սեղեկութիւններ պիտ'որ հարգուի կամ աւ աւ ներքորմութիւններն աւ գործողութիւնները յախուակի կատարելը պիտ'որ արդիւնքնէ, հարցաւ պիտ'որ ջանայ որ աշակերտին միայն ան աւստիմանի կրթիւն՝ որ ինչ իրեն գիտէ, խորհի ընտել աւ դասէ: Այնպէս եւ անոր կամքը մէկ կերպ ընթացի համար պիտ'որ չկրթիւնէ, հարցաւ անոր ներքին յոտարութիւնը մշակելու փոքր պիտ'որ ունենայ: Թէ որ ազայ մը ասանկ չկրթիւն ուելու ըլլայ՝ իր գործողութիւնը իր կամքին ազելուն համար չ'ընէր, հարցաւ անանկ արգանք ըլլալուն կամ սովորութեան համար կ'ընէ: ասանկով՝ կը վարժի արասքին հրամանները մէջենայի պէս կատարելու, կամ թէ բանի՝ աւ անց մասնելու աւրիւններուն արհմակին կը նմանի, անանկ որ՝ իր ամեն գործողութեանց մէջ բան մը չիմաստեր, բան մը չ'ազիւր, ա թէ եւ որ իրեն հրաման մը շարունակու ըլլայ՝ բան մին ալ չ'ընէր: Աւ ծառ նամբան հետեւութիւնը աւ կ'ըլլայ՝ որ այնչափ մեծ խնամքով գառախարակութեան ա կրթութեան արդան նշմարտաւ մշակութեան մէջ շատ յեանեալ ա պակասաւոր կը մնայ: Ինչու որ աւ նամբով անոր ներքին հարկեան գործունէութիւնը կը տխարանայ, նա եւ շատ անգամ յարցոյթն կը կորսուի, արտհետեւ գրանց շատ բան իրեն կը արուի ա շատ արհմակներ առիւնը կը գրախի՝ որ անանց նմանի, ուստի եւ ընտանանայէս ինչն ալ անմամբ բան մը մասնելը մէկգի կը թէ ալ, արտհետեւ կը տեսնէ՝ որ կրթի ինչ ամեն մասնելու բաններն իր առիւն կը գնէ: Աւանկով անգագար շարուելը, յարգուելը, իրասելն ա յանգիմանելը ազայ սեղահան զգացում կը կարգընէ կը խոզէ, անանց գառախարակութեան գրութիւնը կը տխարացընէ, ա իսկ գնէր սեղահան կամք շունեցող արարաններ կ'ընէ:

Ըստ ասեանայն ազնի սեանայնն ետքք դաստիարակութեան վարդապետներք ճշմարիտ հոգեկան մշակութեան համար հետեւեալ յատկութիւններք կամ սեպեակներսք իրեններք կարեւոր գրասն են:

7. «Կարձ» դաստիարակութիւնք կամ կրթութիւնք մէկ կարողութեան վրայ պէտք չի հաստատել ու ամբողջ, հասցա ընդհանրացնա ու հաստատացնա ասեմ կարողութիւններսն վրայ տարածել. ասեմներն կարողութիւն կամ յարմարութիւն մը կրթութեան գործ չեղել. մէկն անհիմամ թեպէտ ապրով՝ աւելի մեծ խնամքն ու հոգն ու թիւ կարողութեան վրայ չցարձարել. ինչու որ ասեմն կարողութիւններն իրարու հետ սերտիս կապուած են ու մէկը մէկայնն կախում ունի: Ճշմարիտ ու կատարեալ դաստիարակութիւնն ան ասեմն կը յախզի ու իր բան վախճանին կը համարձեցնուի կրթութեան վրայ զեղեցիկն ու յարմար կարգով ասեմն կարողութիւններն ազնի կը հասնանցնի ու կը հոգայ: Ըստ բանմաննուս զեմ խելացի ու խոհեմ դաստիարակներն ասեմներն բան մըն ալ չեն կրնար ըսել. բայց զարարին ան է՝ որ հիմակուած ասեմն շատերը մնային կրթութեան վրայ աւելի վրայիս ասանցով՝ կանխին կրթութեան բնա մեծի մասին զանց կ'ընեն, առկից բոլոր մարդան դաստիարակութեանք շատ մեծ ջիւա գալք անտարակցա է: Արեւմտե դաստիարակութեան աստիճան յատկութիւնն է՝ ընդհանուր, սոսիալն ասեմ կարողութիւններսն վրայ մեծաց տարածուած ըլլալ:

8. Ընկից հարիտ արտադնա կը հետեւի դաստիարակութեան երկրորդ յատկութիւնք, որ է՝ կարողութիւններն ըստ թեան գրասն ու սոսհամեմ կարգին համակայն, աստի ուղից կարգով կրթել էլ: Միտրիմակութիւնն է ուղից կարգը մարդան կրթութեան գլխաւոր յատկութիւններն են: Ըստ մէկ կարողութեան գործելուն մէջ եզան կերպին ու աստիճանին անհամեմատ կամ անկարգ ըլլալը՝ ասեմուն մեծաց ջիւաւար ու իրենց վախճանին հարիտակ է: Արտհետեւ՝ ինչպիս վերն ըսինք՝ կարողութիւններն իրարու հետ սերտիս կապուած են, անոր համար պէտք է որ ըստ թեան իրենց մէջ իրարու նկատմամբ

գրուած յարարերու փոխակէտն համարուցն գործեն: Դա եւ՛ ընտ փոխակէտն առ կարողութիւնները մարդուն մի եւ նոյն փոխակէտն ծառայելու համար տուած ըլլալուն, զանոնք անանկ պէտք է կրփել էլ ա մշակել՝ որ նոյն փոխակէտն համարելու համար աննոյն ալ միմեակ՝ ա իրարու հետ կա- նանաւոր զարմարեալութեամբ յառաջ երթ ալով իրենց յատուկ գործը կատարեն: Աւրեմ զառախարակութեան երկրորդ յատկութիւնն է՝ կարողութիւններուն մի- կութեան անին մեկուն կանգամանքին կամանայն թոյց աննունն ալ միտրիւնակ կամ միակերպ ըլլալ:

Գ. Կարողութիւնները՝ մարդու ի հարկն փոխա- նի մը համար արուած են՝ որուն պէտք է որ հասնի: Բնու- թիւնն Արարիչն առ կարողութիւններով մարդը անդ- ձեւով յայտնի ցուցայ՝ որ ազոյ մը ինչ բան կրնայ ըլլալ ա ինչ պիտ՛ որ ըլլայ. այսինչն է՝ ազուն պէտք է որ ան- նանկ կրփել ու փոխակէտն մ՛տանա, որն որ իրեն իրքեւ բանաւոր մարդու հարկաւոր է: Աս է զառախարակութեան ընդհա- նաւոր փոխակէտը՝ մարդն իրեն որոշմանը համարուցն, այս- ինչն՝ ինչ բանի համար որ անգործուն է՝ ազնկ կր- թիւ էլ, որ է մարդը նշմարապէս մարդ ընել:

Ընոց մարդը աշխարհքիս վրայ միայն իրքեւ մարդ պէտք չէ մտածել, հապա իրքեւ մարդկային ընկերու- թիւնն անգամ ա տերութեան կամ ազդի մը քաղաքացի- ոստի պէտք է որ ընկերակիան կենաց համար ալ կրփել ու փ ու իր իրքեւ քաղաքացի ունեցած պարտքերը կատարե- լու ընդունակ ա յարմար ըլլաի: Աս ինչպէս որ քաղա- քացին կենանցն այլ եւ այլ յարարերու փոխակէտն կամ հանգամանքներ ա պաշտաններ ունի, անանկ ալ պէտք է որ մարդն ալ անոնց անին մեկուն համեմատ կրփել ու- թիւն ընդունի: Ասոր համար պէտք է որ զառախարակու- թիւնը մարդուն ընդհանաւոր փոխակէտը՝ այսինչն իրքեւ մարդ ունեցած որոշումը նկատելն ի զատ նա եւ նոյնն այլ եւ այլ պաշտաններու ընդունակ ընելու եւ անին մեկ աննին հարկեկան կրփել ու փոխակէտն իր արտաքին յարա- բերութիւններուն համարուցնընելու ա յարմարընելու աշխատի: Աս կերպ կրփել ու փոխակէտն կ՛րաւի առանձնակիան կամ անձնակիան զառախարակութիւն, ա ըստ այսմ ալ

այս և այս անուններ կ'անենայ, ինչպէս՝ զինուորական կրթութիւն, կրթութեան կամ Եկեղեցական կրթութիւն, և այլն:

Աս ճանին մէջ լայն զատարարական նկատելու գրչաւոր բանն առ է՝ որ իր ներքին առիկ եղանկ կրթութեան անձն առ երկու վախճանի համար ալ սխալման հրահանգ է. այս ինչն՝ նշանակաւ բանաւոր մարդ ալ սխալմանը բարեկիրթ քաղաքացի ընէ: Ասն էր գաղտնիքն ալ զատարարական համար կ'ըսուէր՝ որ մարդուն քաղաքացին կրթութեանը ալ անիկաց քաղաքացին ընկերութեան ընտիր անդամ, կամ անբարեկամն ալ ազգի պատկար անձ ընելու համար շատ քիչ փոքր անին: Քաջ հիմնական առնելու ալ առար ներհանգը պէտք է բան: Հիմնայ կրթութեանը փոքր թաղանթն առ է՝ որ ազգայն քաղաքացին պաշտաններու յարմար ալ ընդամանի առ ղեկ աշխարհակիրթ կամ քաղաքագետ մարդ ընեն, ալ իր մարդկութեան բուն վախճանը զանց կ'ընեն: Ոմանց ալ մարդը բարեբաղ զին ալ զինուորային առարական համար կրթութեան իրաջան հարկաւոր թաց վաւարակն ալ փառաւոր կարեւորն ալ փառաւոր էր անպէն: Ուսուցին կարծիքին ալ անձնին իրաւունք չենց կ'ընար առ, որն որ էր կարծէ՛ թէ մարդ առ երկու վախճանին ալ չիկրթար միկանց համար: Աս ընդ համար ալ մասնաւոր վախճանին իրարու հետ անեղան առ երկուցիկ հարաւորութեանց էր հիմնի մարդուն քաղաքացին պաշտանները ծուռ ալ սխալ բարձրելուն, ալ քաղաքացին ընկերութեան կարգաւորութեանները թաղանթն առարկեր կերպով նկատելուն, և կամ մէկ լայն անբարեկամաց պատահական պատահականներուն վրայ: Աս առանկ ըլլալով՝ զատարարական բուն գործըն ալ պարտքն ան է՝ որ առ երկու վախճանին իրարու հետ անեղան կարգաւորութեանց կամ ներքաշնակութեանց պահէ, որպէս զի մարդուն նկարագիրը քաղաքացի նկարագրով չիարտի: Աստինն ալ բարեբաղ զին վախճան պէտք է զննել սխալ մարդն իր բուն պաշտանը համարանց նշանակաւ մարդ ընելը: Պէտք չէ երբեք մարդկութեան ընդ համար վախճանը մասնաւոր նպատակի կամ լազու համար զահել: Կա և պէտք չէ թողոր կրթութեան

միայն մէկ մասնաւոր պիտակի ու բանի մը որչա՛հ հանգաւ մանչնեցաւ միայ կարգել ու սահմանել: Ամեն անձնական կամ մասնաւոր գաւառաբարակութիւն պէտք է որ ընդհաւնարին միայ հիմնախ, ու ամենեւին սասը զեւ՛ ըջլայ: Արեւն գաւառաբարակութեան կրրարչ յատկութիւնն է՝ մարդուն՝ իրեն մնաց ու իրեն յարարացի աննցատ փախանին հասկնաւ ըջլայ:

10. Սակայն սա բանիս հաստատան գործարարութեանը համար գաւառաբարակութեան աբիլ մէկ զըլխաւոր հանգամանքն ալ պէտք է նկատել: Յայտնի ու անտարակուսելի բան մըն է՝ որ մարդուն կարողութիւնները հաստատան ու անփոփոխելի արինաց մը համեմայն կը բացաին կամ կ'արիւթ ընեան ու կը կատարելագործին. ու սա արեւցը ընտիւթեան միայ հիմնամ՝ կամ ընտիւթ է: Աս ասանկ ըջլարով՝ միայն այս արեւցին համեմայն պէտք է մարդուն մարմնայն ու հոգւայն միայ ըջլարու ազգեցումեան կերպն ու միջնայները յարմարցնել: Ա՛յ որ ընտիւթեան արինաց հակառակ ըջլար կերպով ու միջնայներով ազու մը կրիւթ ութիւնը սա ախ ասանկ կ'ուզե՛ գիտնայ որ չէ ի՛նչ է միայն պատտ ու պատշ մը շիտեաներ, հարա մեծ փոսաներու ալ պատճառ կ'ըջլայ:

Սասի սա կարիս մէջ շիտակ յաւախ երթալու համար պէտք է որ գաւառաբարակն սա փախանանին հարկաւոր ըջլար միջնայներն ազեկ մանչնայ: Քախ գաւառաբարակի մը ամեն բաննն աւելի հարկաւոր է՝ չէ ի՛նչ է միայն գիտնայ՝ ի՛նչ է ի՛նչ պիտ'որ գործէ, հարա նա եւ պէտք է գիտնայ ի՛նչ ալ գործքը ինտար կրնայ ընել: Աս բանիս համար պէտք է որ նախ սա հասարակ մարդուն ընտիւթը, ու երկրորդ մասնաւորապէս անոր բացաւելու (գործել սխաւելու) ասանք ազեկ ու շիտակ մանչնայ ու իր ընթացքը կամ գործարարութիւնը անոր համեմայն կարգի ընէ: Արշափ աւելի միջնայները մարդուն ընտիւթեան հասկնաւ կ'ըջլան, ու արշափ աւելի բաժնաւ կարգը՝ ինչ իրեն գործել սխաւ ընտիւթեան ընթացքին համեմայն կ'երթայ, այնչափ զի բաւ ու ապահովապէս գաւառաբարակութեան բուն նպատակին կը համուի:

Մարդուն ընտիւթեանը միայ սա հարկաւոր Եւանջ

իմ ու իմ խնդր գաւառաբարակութեան բան հիմն է ու անսանց
անոր ասեմներին կրթութիւն մը իր նպատակին ապահով-
ութեամբ չի կրնայ հասնիլ: Եւ այս հարկաւոր ծանօթութեան
իմ խնդր ստանալու համար պէտք է որ գաւառաբարակը նախ
մարդան բարոյ ու բնութեան ուսումն ազնի սորով:
Երկրորդ՝ յանախ կարգաց երեսեջի մարդկան վարչքը, որն
որ ուղի կանաններով ու մանուարակն ասեմն մէկ մար-
դան գաւառաբարակութեանը մշտութեամբ միտ գնելով
գրուած ըլլայ: Երրորդ՝ ազոյ հետ պայուսու մտադրու-
թեամբ կենդանակարի, ու անսանց բարքն ու վարմանքը՝
մանուանց իրարու հետ ապրելու կերպը ըստ իմեան ու
հանգարտութեանը գիտ: Երրորդ՝ իր ազոյութեան
ապրիմէրը միտքը բերել, իր յատուկ կրթութեանն ըն-
թեմը, պատմաւանը, միջոցներն ու արդեւ լինելը մի-
շի, ու իր ներկայ եւ անցած ժամանակին կամ երիտա-
արդութեան ասեմնան մանուկը եւ պայու կերպին
ապրելութեանը մարին ասիւնը բերել: Էրեւելորդ՝ իր
աշակերտին կրթութեանը համար քաղած աջաւորու-
թեանը յախելուն կամ շտախելուն վրայ մանուց:
Վեցերորդ՝ ուրիշ գաւառաբարակներուն բանած կարգն ու
բնութեանը գիտ, ու անսանց՝ ազոյ հետ վարուելու կեր-
պին հետեւանքը բնել: Ու ետմաներորդ՝ ինք իրեն (ու-
սանց կրթութեան) մտադր բնութեան բացուելու կամ
գործելու սխալուն բնութեանը ազնի մտադիր ըլլայ: Երբ
որ գաւառաբարակ մը աս քանի մը գլխաւոր կարմերուն
մէջ իր բոլոր իմացն ու մտադրութեանն ի գործ կը գնէ,
իր բոլոր գաւառաբարակութեանն ալ մարդան բնութեան
մանուանցն կ'ըլլայ, որ է գաւառաբարակութեան շարքորդ
յատկութիւնը:

11. Ըստն մէկ մարդու բնութեան կարողութեանն ըն-
դարմն ապրելը ըլլալուն՝ ի հարկն ասեմն մէկ անձն իր
կարողութեանն համեմատ պէտք է կրթել, ու գաւ-
առաբարակութեան ընդ հմտութեան կանաններն ասեմն մէկ ան-
ձին համեմատ յարմարչքներէ կամ մանուարել: Եւ որ
համար պէտք է որ յաջ գաւառաբարակն իր աշակերտին ու
սանանական հանգարմանքը՝ իմ է ի բնէ եղանքն ու իմ է ար-
տադրին կանուար կամ պատահական ազոյ ելլութեանն ըն-

դասնաւորածն՝ աչկի նկատ: Ինչու որ դաստիարակու-
թեան պաշտօնը մարդուն անձնական հանգանակներէր
փրցընել կամ թեո՛րթեան զանազան պայմաններէր կամ
թէ բանքը յաւերթիւններէր մէկ կերպի գարներէլ չե-
հասար ամեն ալ այլ եւ այլ մամբով ու միջոցներով մի
եւ նոյն գործանքի հասցընել է: Աս բանիս համար հար-
կու որ է դաստիարակին՝ իր աշակերտին ամեն առանձնա-
կան հանգանակներն աչկի նսնընալ, որ իրեն ամեն ըն-
թացքը, բանընա կարգն ու պահանջներէր անոնց
համարեցն յառաջ ասնքի: Արիկայ առոյ կենաց առջի
տարիներուն մէջ շիջմար յախոյիլ, որովհետեւ առ աս-
րիներուն մէջ անոնց հոգեկան արանագրութիւններուն
փոյ խիտա քիչ բան ստուգութեամբ կրնանք որոշել ու
կարգել: Բայց քանի որ տարիքը կը մեծնայ՝ իրենց փոյ
երեսցոյ նշաններն ալ աւելի որոշ ու նշանակիչ կ'ը-
լան. անանկ որ դաստիարակն աշակերտին նեցքին հան-
գանակն ալ ստուգութեամբ նսնընալու կարող կ'ըլլայ:
Աս բանս դաստիարակն երկու կերպով կրնայ յախոյր-
նել. մէկ մը՝ անմիջաբար ու մէկ մ'ալ միջնորդաբար: Ամ-
միջաբար կրնայ աշակերտին նեցքին արդիութիւնը նսնը-
նալ, անոր ընթացքը կամ հանգանակը հանգարտու-
թեամբ՝ բոց առանց գրեմն նշան մի տալու՝ ու շարու-
նակաբար գիտելով, եւ առ գիտալութիւնը չէ թէ միայն
մէկ քանի կամ սոս ու ան արտաքին նշաններու փոյ
հաստատելով, հասար բարբին կամ ամեն հանգանակը-
նէրուն փոյ տարածելով, ու անոնց փոյ խորունկ մտա-
նելով: Գարնեալ՝ մէկ ազուն հանգանակըր մէկալ ազուն
հանգանակաց հետ առանց կազմեախրութեան համեմա-
տելով, եւ միանգանակն ուրիշներուն՝ աշակերտաց փոյ
քան դասալութիւնը հանգարտութեամբ յննելով՝ ա-
ռանց կարգելն անոնց հետեւելու: Իսկ միջնորդաբար
կրնան նսնընալի հոգւոյն նեցքին հանգանակներէր կամ
յարմարութիւններէր՝ աշակերտին ֆիզիքական (քնական)
կարգութեանն ու խաւճուածքին. ինչու որ ամեն հոգե-
կան յարմարութիւններ առանց հետ սերտ կապ ու կա-
պակցութիւն ունին. միայն թէ առ ալ պէտք չէ մնալն
հանել՝ որ ինչպե՛ս ֆիզիքական հանգանակներէր փոխ-

խափան են, ճանաչանոց թե՛ փոփոխուելու համար ի բնութենե՛ն սահմանուած որոշ աստե՛ն ունին, ասանկ հազուցն հանգանակներեն ալ՝ որչափ որ այն ֆիզիքական հանգանակներէն կախում ունին՝ պետք է որ փոփոխուան ըլլան: Դոյնպէ՛ս եւ ձկն հոգեկան կարողութեան որպիսութեանն ուրիշ ձկն կամ ձկնաչ կարողութեան հանգանակքք կրնայ նանչցուիլ: Ինչու որ հոգւոյն կարողութիւններն իրարմ բոլորովն զստած կամ կըշխտցեալ չեն, հազա իրարու հետ միացած ու իրարու վրայ ազդեցութիւն ընող զբութիւններ են: Արեւմե դաստիարակութեան նիւթերորոց յատկութիւնն է՝ ասկն ձկն կրն ունելու աննրեմ կամ անհատական հանգամանոց հասկումաւ ըլլալ:

12. Գաստիարակութիւնք կրնայ այլ եւ այլ ժամանակին կամ հասակին մէջ այլ եւ այլ պետք է ըլլալ, ու զանազան ընթացք ունենայ: Արդհհետեւ ճարգան ներքին ու արտաքին միմախը միշտ մի եւ նոյն չէ, ու ասանկինն բանաւոր էակի մի բացուելու (ազատ գործելու) սխառ ստանդը հարկաւորապէս փոփոխութիւններ կ'ըլլան, անոր համար նոյնին հետ ըլլալու որպիսի եւ իցի յարաբերութիւնք կամ ազերոջ՝ մասնանոց անոր կրն ութիւնն ալ շիկրմար ասկն ժամանակ մի եւ նոյն ըլլալ: Մի եւ նոյն միջոցք կամ հնարքն այլ եւ այլ ժամանակի մէջ կրնայ այլ եւ այլ՝ նա եւ իրարու հակառակ հետեւութիւնն ու գործք ունենայ: Կարողութեանց բացուելուն ասկն ձկն որոշ ժամանակին իր մասնաւոր յատկութիւններն ունի, ուստի եւ գաստիարակեն ալ կը պահանջուի՝ որ գաստիարակելու ասանդք միշտ անոց ազիկ մտադիր ըլլայ ու անոց հասկումաւ այլ եւ այլ ընթացք բռնէ: Գաստիարակութեան ասկն ձկն միջոցք կրնայ մաստիար ու անպետան ըլլալ՝ երբ որ աշակերտին ներքից միմախին հասկումաւ ըլլար: Ընդ համար կը տեսնենք՝ որ ինք իրմ ազիկ միջոց մի անյարմար ժամանակ ի գործ գրուելով՝ գաստիարակութեան մէջ շատ սխալներ ու մտաներ կը պատճառէ: Ըստ այսմ՝ դաստիարակութեան վնջերորոց յատկութիւնը կ'ըլլայ՝ կրն ութիւնն միջոցներն ու կրն ունելու աննրեմ նկա թանակելու չն-

Թացքը չի թէ՛ սխալն ասեն մի՛ անկին այլ եւ այլ ենթա-
րին հանգամանաց՝ հուպա եւս եւ սի՛ եւ նոյն անկին գրաց
այլ եւ այլ ժամանակի կենաց (հասակի) ու արարա-
գայից հասնանաւ այլ եւ այլ ըստը :

Վաստօրարարիս թէ՛ անձ մէջ շատերուն բրան մի
մեծ սխալն աւ է՝ որ հասարակութեն ազու մը ու շափահաս
մարդու մէջ հանգամանաց աչիւն աչիւն թիւնք բարբոթին
մարդիկ կը համեն, ու ազոց հեն անանկի գարախ կ'ազեն,
ինչպէս որ մեծ կամ շափահաս մարդկան հեն գարաւ-
լու սարգան են : Բայց անասարարակելի բան մըն է՝ որ
ազուն, պատանդն ու երբասարգին սեպ հակամար թիւն-
նելին ու յատակ հանգամանքները մեծ մարդու սեպ հա-
կանութիւններն շատ սարքեր են : Տղան մեծ մարդն
սարքեր նկատուն ճշմանք կամ կարծիքներ, փափագներ ու
յո՛ւտարութիւններ ունի, շատ բան ազու մը շատ գժուար՝
երբեմն նա եւ անկարելի է, որն որ շափահաս մարդու
գիւրթին բան կու գայ, շատ բան սար համար անելոց է,
իսկ անոր համար հարկաւոր, սար անձնաւ ու անխանդ,
իսկ անոր փաստարար ու գրանդար :

13. Ըստ բաներս աղէկ նկատելն եւոյր կարգաւու-
րեալ գաստօրարարիս թէ՛ անձ համար ուրիշ զգուշութիւն
մըն ալ հարկաւոր կը անանկը : Մարդ իր կարողութիւն-
ներուն բացաւելու ասանք միշտ որնըսով մը յաւալ
կ'երթայ, այսինքն հաստատուն ընթացքով՝ բայց սասի-
նան սասիման, կամ կարգով : Թէ՛ մարմնոյն ու թէ՛ հոգւոյն
կարողութիւններն ասկնք միմեաց գործելու շնն սիսի,
հուպա միմեկու ետեւ որոյ կարգով ու սահմանեաց
ժամանակով : Ըստ համար պէտք է որ թա՛ զաստի-
րակն իր մեղքին սակ ըլլոյ ազարք կրթելու եւ մշակե-
լու ասեն ընտրութեան գրան աւ որինսար կարգը երբեք
մարդն չհամեն, կարողութիւններուն բացաւելու եւ բանե-
լու սխալուն ասանք՝ ընտրութեան ընթացքին գէ՛ ճամբաց
ընտել, հուպա անոր պէնելու եւ անիկակ աւալ ասնելու
աչխաւթ : Ընտրութիւնք հանգարաւ ու սասիման սասիման՝
կամ կարգով կը գործել, շատ՝ ու սարին սասիմանները
թոյ աւալով միմեացոյն սասիմաններուն համանելու լանք
շինանընար : Իր գիտումը՝ կրթութեան շատ ըլլալը լն :

Հայրս հաստատուն ըլլալն է: Գասախարակս ինձեան մէջ պետք չէ ան միջնոցները, որոնք շուտով ու սաստիկ ազգեցութիւն կ'ընեն, վերագտնել ու ընտիր համարել: Ասանկ շուտ ազգ ազ միջնոցներով եզրան մշակութիւնը կամ կրթութիւնը, կ'ըսէ իմաստուն մը, ասանկերը շուտով ու ընտելենէ իրենց անկան ու հասունմարուն համար որոշում ժամանակին առաջ աննպշտելու եւ հասցընելու վտանգանաւ պատրաստուած թերմոցներու կը նմանին, ու ըսնց միջնորդութեամբը ասանկերն ասանկն առաջ կը հասնին ու պատշտ կու տան, բայց այն անբութիւնը, հասն ու կատարելութիւնը չեն ունենար, որոնք ընտելան ընթացքով պատշտ ժամանակին հասունցած ասանկերն ու պատշտներն ունին: Ասանկ ալ մարդուն կրթութեան համար սաստիկ ազգազ կամ շուտով յառաջացընող միջնոցներ աշակերանները կրթութեան մէջ հսկայաբայց առաջ կը տանին. բայց կրթութիւնը ոչ հաստատուն ու ոչ տեւական կրճան ընել. մանաւանդ թէ անոր՝ շատ կարեւոր հանգանակներուն նկատմամբ վեր թ մերցն ու պահասուող ըլլալուն պատճառ կու տան, թնչպէս հասարակութեան անմասն է: Ընտելան ընթացքին համակցին կամաց կամաց կամ հանգարտութեամբ ազգազ միջնոցներն ու հնարքները միշտ խիստ աւելի պատակար են, թնչու որ ասանկ միջնոցներով յառաջ տարուած կրթութիւնը չէ թէ աւելբուցի ու անցար հայրս իրական ու թնչուն կ'ըլլայ: Արեւն ազէկ ցասախարակս ինձեան եօթներորդ յատկութիւնն է՝ կարգով ու աստիճան աստիճան յառաջ կրթուց: —

Ահա սաստիկ ասանք են կարգաւորեալ գասախարակութեան սեպհականութիւնները, որոնց վրայ անոր կատարելութիւնը կը կայանայ: Գասախարակ մը իր պաշտանը ազէկ կատարելու եւ իր գիտան վտանգանին գիտութեամբ հասնելու համար պետք է որ իր աշու կրթութեան սկիզբն միջնու վերջը գասախարակութեան առ անն սեպհականութիւնները իր մտայ առջին ունենայ. անուցմէ շտարի ու անուց հասնմաս գործէ ու յառաջ կրթուց, որպէս զի ինք գրախան աշխատան ըլլայ ու տուած կրթութիւնն ըստ որին ու կատարելու ըլլայ:

ՀԱՏՈՒ ԶՈՐՔՈՐԳ

Գաստիարակոմիտեան յաջողիւն համար ինչ պայ-
մաններ կը պահանջուին :

1. ՄԻՆՉԵՒ Հիմնց մարդուն հոգեկան կարողու-
թեանց մշակութեանը կամ գաստիարակոմիտեան ընդ-
համար յասկութիւններուն վրայ գրածներնէս յայտնի կը
անտեսի՝ որ ամեն կերպ գաստիարակոմիտեաք մի եւ նոյն
առն ու յարգը չունի. ու իր բուն յարգը մանջնայու,
կամ թէ մինչեւ որ աստիճան յաջողան ըլլաին իմանալու
համար պէտք է միտ գնել՝ թէ գաստիարակին բռնան
ընթացքն ու կերպը՝ գաստիարակուելու անկին վախ-
ճանին ու բնութեանը նշանի համեմատ է: Ինչու որ
գաստիարակոմիտեան յարգը ոչ թ գործ գրուած իման-
քեն, ոչ քաջուած աշխատութեանն ու ոչ եղան մեծ
մեծ մարտերն կրնայ որոշուիլ: Եւ թեպէս մնացայ
ու գաստիարակին բարի կամքն ու յոճարութիւնը՝ ազան
ազնի գաստիարակելու համար հարկաւոր պայման կամ
թեւութիւն մին է, թայց անով բանը չիլմըննար: Ասոր
համար հաս պիտ'որ փնտասենք՝ թէ աս բանիս մէջ բուն
պահանջուած թեւութիւններն որոնք են, պարհիքն՝ Գաս-
տիարակոմիտեան ազնի յաջողին ի՛նչ ու քանի՛ քանն
կախած ունի:

2. Գաստիարակոմիտեան յաջողիչք միայն գաս-
տիարակին հմտութեանն ու ջանքն կախում չունի, հա-
պա նախ՝ աշակերտին կարողութիւններն: Իրացքն
գաստիարակին հմտութիւնն ու յոճարակամ պատրաս-
տութիւնը գաստիարակոմիտեան գլխաւոր հիմունքն են,
թայց ասանցմով միայն ամեն բան կատարելապէս շին-
ուիլ: Վասն զի կրթուելու ազան կարողութիւնները
կամ յարմարութիւնները, անոր ազատ գործունեա-
թիւնն ու արտաքին պարագաները գաստիարակին աշ-
խատութեանը շատ անգամ պնտիան՝ շատ անգամ աչ-
արգելիչ ու շարժարիչ կրնան ըլլալ: Գաստիարակո-
միտեաք մարդուն կարողութեանց ընդհամար սահմաննե-
րուն մէջ շինար, հապա ամեն մեկ կրթուելու անկին
կարողութեանց մասնաւոր սահմաններուն մէջ կամփա-

փի: Բնութիւնը արուեստին հիմը կու տայ, իսկ արուեստը աւել հիմը կընայ յարմարցընել, փոփոխել, կատարելապէս արձեւել կամ արել ա խանդարել, բացց օրչաւ արչափ որ բնութեանն ազ բանին կարեղեութիւնն զը արուած է: Ասկայն աւ աչ պետք է խառափանիլ՝ որ թեկտա եւ գաւաթարախը շատ անգամ իր բարեկարգութիւն եւ ուրիշութեան իրակ պահանջութիւն շափ գործը շեկընար անանել: Բացց երբեմն աւ բանը շե թե կարգութեանց տխարութեանն, հապա՛ թե որ ճշգիւ քննուելաւ ըլլաց՝ գաւաթարակին բանած ծամբան անպատշաճութեանն կամ իր փութոյնն ա եւանդեան պակասութեանն կը պատճառի:

3. Արհարգ՝ գաւաթարակութեան յախոյիցը արուարքին պարտգանձընն կախում ունի: Մինակ գաւաթարակին իր աշակերտին զրաց ազեցութիւն շ՛քնեք. Ինչաւ որ ազան իր ծննդեան առջի զայցիկեանն կը սխիւ արուարքին պարտազ անեքուն եւ ուրիշ ճարգեան ազեցութեանը ասի իջեալ, որանց գաւաթարակին աշխատութեան արձանկան կամ յաւախոյցիցը ա արգելիչ ըլլալուն զրաց ոչ որ կը տարակուսի: Գաւաթարախը շեկընար ասնն արուարքին պարտանքը կարգի կանանի ասի գնել, յաւալ բերել կամ փերցընել: Իրաւ է՝ շեկը կընար բանլ թե արուարքին հանգամանքները ազան Ինտար որ կ՛քնեն՝ անանի պիտոր ըլլաց, կամ թե՛ ասուք են ազան բան գաւաթարակները, բացց աւ աչ անարարակուտի բան զնն է՝ որ արուարքին պատահական հանգամանքները գաւաթարակութեան յախոյիցըն կամ շախոյիցըն զրաց շատ մեծ ազեցութիւն կ՛քնեն:

4. Արհարգ՝ գաւաթարակութեան յախոյիցը աշակերտին անձնական գործունեակութեանն կախում ունի: Գիտե՛նք՝ որ ճարգուտ փնտխն՝ ուրիշութեան պատահական կամ կանտար ազեցութիւններն շատ կախում ունի, ա գաւաթարակութիւնն աչ անոր զրաց շատ մեծ ուժ կը բանեցընէ. բացց շեկը կընար բանլ ա հաստատել թե ճարգուն փնտխը կամ պայմանը օրչաւ ա փայնն ասանց կարուած է. ապա թե՛ ոչ՝ ճարգուն ասնն ազատութիւնը, բարցանկան գործունեութիւնն ա արգիւնքը պարտապի կեղքիւ պինն, ա ճարգ արուեստարին ձեռքն ըլլաց ա-

տաղմին ու փայտին նման բան մը կ'ըլլար: Կարելի բան է՝ որ ասին բան մարդուն վրայ գրան զայ, ու ինչն ասն- նեւին իրան բան մ'ազ շարտադրել: Ինչպէս եւ ան- մահան գործունէութեան աստիճան գրգիռը կամ մըսմը գրան զայ, սակայն անոր անշուքութիւնն ու կարգաւորու- թիւնը մարդուն ու անոր անպահանջ գործն է, կամ անոր ներքին կու զայ: Բնութիւնը մարդուն ներքը կամ անեկին վրայ ինք զինքը բանալու՝ այսինչն գործունէաց ըլլալու ներքին եռանդ մը գրամ է, ասանց որոշ մարդուն հոգին մեքենայիան պէնթներու կապուած մեքենայ մը կ'ըլլար, ու մարդ իրքեւ ազատ կակ մը իր բանելու մտքան ուզու- ին պէտ շէր կրնար ընտրել ու որոշել: Անոր համար պէտք է բանը՝ որ գաւաթաբախէ կրնայ տղուն միայն ար- վեցընել՝ թէ է ինք ինչ պիտ'որ ըլլայ, ու զանիկայ յարգու- թել ան բանին՝ որն որ կրնայ ընել, բայց չիկրնար զա- նիկայ բանադատել՝ որ ինչ որ կրնայ ու պիտ'որ ըլլայ՝ պարտաւոր ըզնի: Գաւաթաբախին լանկը պատգմ ու յախալութիւնը միշտ աշակերտին ազատ գործունէու- թեանն կարում պիտ'որ ունենայ:

5. Ա՛ս ասանկ ըլլալով՝ աշակերտին գիճակը չի- կրնար միշտ միայն իր գաւաթաբախին բան գործըք սե- պուել ու բոլորովն անոր վրայ նշուիլ: Աշակերտին գի- ճակին կամ վարչին պակասութիւններն ան ասնն գաւ- աթաբախին յանցանք կը սեպուի՝ երբոր անոր կարողու- թեանց մեկին կամ մեկային վրայ անհոգ եղած ըլլայ, կամ զանիկայ գործունէին համեմատ հրահանգած ըլլայ, երբոր արտաքին պարագաներուն իր աշակերտին վրայ ը- նելու գեշ ազնեցութիւնը կրնալով յառաջագոյն մանշ- նայ, հեռաչքնել կամ փոխել՝ կատարելու անհոգ եղած ըլլայ, երբոր անանկ բան մ'ըրած ըլլայ՝ որով տղուն ան- մահան ազատ գործունէութեան անկարգ ընթացք բանելու պատճառ ասան ըլլայ, կամ բան մ'ընելու զանցաւութիւն ըրած ըլլայ՝ որն որ կրնար տղուն մտայն ազատ գաւաթութիւնն ու որոշումը արթնցընել կամ զարացընել: Ասանկ ալ գաւաթաբախութեան աշկի յա- խոյնը այնչափ անելի գաւաթաբախին աշխատութեանը պատգ կը սեպուի, որչափ անելի որ գաւաթաբախուած

անէին կարգու թիւները տկար, գաւառաբարակութեան արգելքները մեծ, արտաքին պարագաները մնասկար, ու անկեղծական գործունէութեան ներքին գրգռիչ զիշեզան ըլլայ:

Յ. թե՛ն որ մարդան կարգու թիւներն իրենց էութեան կողմանէ ավելն մէկ անէին վրայ այլ եւ այլ բնային ու ավանդին ընդհանուր արեւքներու ասի շինային, անկարելի բան մը կ'ըլլար գաւառաբարակութեան համար ընդհանուր կանոններ գտնել ու սահմանել: Բայց անտէր ընդհանուր արհնայ կապեալ ըլլալով՝ գաւառաբարակութեան ընդհանուր կանոններ կը արտին, որոնք մարդուն բնութեան վրայ հիմնած են, ու սխալն անկից կըրնան յառաջ բերուիլ ու աւանդիլ: Ասիկց կ'իմացուի որ հոգեխառնութիւնը գաւառաբարակութեան գիտութեան աղբիւրն է: Ըստ այսմ գաւառաբարակութեան գիտութիւնն է՝ կրթութեան կանոնները մարդուն բնութենէն առնուի, ընդհանուր արհնայ կամ կրթունց յարմարցնել, կարգի գնել ու իրարու հետ սխալանել:

Բայց սինակ գաւառաբարակութեան ընդհանուր հիմունքը կամ արեւքը մանչնայք մարդը գաւառաբարակութեան պաշտօնին յարմար ու ընդունակ շ'ընէր. ինչու որ մէկը կրնայ անոր ընդհանուր արեւքները շխալի, կարգով ու հիմունք մանչնայ, սակայն գաւառաբարակութեան պաշտօնը կատարելու ասե՛ն մեծ մեծ սխալներ ընել: Արտհեանք աշակերտաց ներքին ու արտաքին մասնաւոր անմասնան (անհասանկան) հանգամանքներն այլ եւ այլ են, ու ավելն մէկն աս հանգամանքներուն համեմատ կրթելը պէտք է, անոր համար գաւառաբարակութեան պաշտօնին հարկաւոր է նա եւ յաջողակութիւնն ու անարարութիւնն, որպէս զի ընդհանուր արեւքները մասնաւոր գիպումներու մէջ շխալի ի գործ գրուին: Աս յաջողակութիւնը կ'ըսուի Արսևնա գաւառաբարակութեան, որն որ գաւառաբարակութեան գիտութեանը վրայ կը հիմնի, ու առանց աս գիտութեան շիկիմար գործ աղբուիլ: Փորձի անմասն է այս՝ որ յաջողակ մարդիկ յաճե՛ն հոգի աղէկ ու մեծ պարի կրթած ու գաւառաբարական են առանց մարդկային հոգւոյն բնութեան վրայ խորունկ խորհրդանութիւն ը-

ներս եւ առանց ընդհանուր որինաց վրայ բան մը բան աւարտած ըլլալու: Բայց քանի մը որինակէն շի-հեաներ՝ որ զառախարակութեան տեսական գիտութիւնը հարկաւոր չէ. վասն զի մինակ փորձի շարժում յախ-զակութիւնն՝ առանց ընդհանուր որինքները շտապ աւարկէ խնդրաւ: հասարակրէն պնդելու անբաւական է կատարեալ աւարտարեալ զառախարակութեան հա-մար, ինչպէս անբաւական են տեսական տեղեկութիւն-ներն ա հմտութիւնը առանց գործնական յախզակու-թեան:

Հ Ա Տ Ա Վ Է Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ

Գառախարակութեան բաժանումը:

1. ԳՒՍՏԻՍԸԸԿՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ընդհանրապէս Յրիւս դիտար թրաւ կը բաժնուի մարդուն կրկին մասին՝ մար-մնցն ա հոգւոյն համեմատ: Առջի մասն է ֆիզիքական (բնական, մարմնաւոր, արտաքին) Գառախարակութիւն կամ յատկապէս խոսելով՝ Հրտանկ: Աս մասը՝ աչու մը ծննդեկէն սկսած՝ անոր մարմնցն պատշաճական աւ-ման, առողջ մնալուն, վտանգներէն ա թրտնէրէն պա-հուելուն, մարբութեան, անգամայր բնական ա պարտ-ապատշաճ յախզակութիւնը առանալուն ա պահելուն, եւ որիչ առանց նման մարմնցն հանգամանաց իմասկն ա միջոցները կը մտածէ ա կը հոգայ: Իսկ Երկրորդ մասն է՝ Հարձիւն (ննչքին, բարցական, բարուց) Գառախարակ-ութիւն: — Մենք Առջի մասն որիչ գրքերու թող տալով՝ բոլոր աշխատութիւննիս Երկրորդ մասին վրայ պիտ'որ գործընենք, ինչպէս մինչեւ հիմայ գրածներ-նեւ ալ յայտնի տեսնուեցաւ: Ինչու որ՝ թեպէտ եւ կանոնաւոր հոգեկան զառախարակութիւնը, որն որ միայն ա առանկինն հոգւոյն այլ եւ այլ կարողութեանց կր-թութեան հետ կը գրաչի, առ կրթութեան՝ մարմնցն հանգամանաց կողմանէ յառաջ եկան նպատաներուն ա արդեւ յներուն մտադիր ըլլալով՝ կերպով մը ֆիզիքական հրահանգին նկատմամբ ալ կը հոգայ. բայց առիկայ բա-պատահման եւ միայն հոգեկան կարողութեանց կրթութեան:

խիճն աւելի եւս գիւրախեանք ու անխափան յառաջ
աւանելու համար բարոյական դաստիարակութեան առնելն
կարեւոր կ'ըլլայ: Ասոր համար դաստիարակի մը իր պաշ-
տանք կատարած առնել իր կրթիւնը անձանց մարմնական
հրահանգին այնչափ միայն կրնայ ու պարտական է մտա-
դիր ըլլալ: որչափ ան հրահանգին զանուիչ իր վարձեա-
նին նպաստիչ՝ իսկ անոր պակասութիւնն իր վարձեանին ու
խնայնն արգելչ կ'ըլլայ:

2. Ասոր Հոգեկան դաստիարակութիւնն ըստ այս
եւ այս կարգութեանց հոգւոյն՝ կրկէջ Մաս կը բաժնուի,
պարհոյն

Ա. Դաստիարակութիւն Մտայ.

Բ. Դաստիարակութիւն Զգայական կարողու-
թեան ու

Գ. Դաստիարակութիւն կամեաց:

Արտի դաստիարակութեան առ ամեն մէկ մտայ
հոգւոյն մէջ մէկ կարողութեանը հետ կը պատկ. բայց
բոլոր դաստիարակութեան առնելն՝ ամեն հոգեկան գու-
րութեանց կամ կարողութեանց իրարու հետ անեղան
նկարին կապակցութիւնն ու իրարու միայ ըրած արգե-
լութիւնը պէտք չէ ամենեւին մոյլել հանել, ուստի եւ
մէկ կարողութիւնը կրթիւնը ժամանակ մէկաչ կարողու-
թիւնն ըր պէտք չէ բոլորովն անխնամ խնայել ու ան-
պատանջընել:

Մ Ա Ս Ն Ը Ռ Ը Ջ Ի Ն

Գ Ը Ս Ց Ի Ը Բ Ը Կ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Մ Տ Ը Ց

Գ Լ Ո Ի Թ Ը Ռ Ը Ջ Ի Ն

*Մասց կարագոսթիաններն առ տնոնց կրթութեան
այց եւ այց կերպերը :*

1. ՄԱՐԳԱԵՂՋԻՆ պատկերէ կարգ անկարգեամ
խնամութեան համարձակ հարկի ու մարմնի յարկեամ՝
իբր առ երկու շահուողի մասանց նկատմամբ այլ մեծ ու
զգուշար խնամց, մշակութեան ու կրթութեան կը
կարտի, սկզբնական մեղք տխարացեալ մարդն այն ներ-
քին ու արտաքին կատարելութեան հասցընելու հա-
մար, որուն ընդամանի է ըստ իր առ կրկին մասանց ու
ուսմանական պայմաններուն համեմատ :

Պիտիցրական կամ մարմնական կարագութեանց
կրթութեանը կամ հրահանգը՝ բոլոր մարմնայն ու անոր
անդամներուն ուժ, ամբութիւն եւ յաջողակութիւն կու
տայ՝ առայլ ու երկայն ապրելու : Իսկ մասց կարագու-
թիաններուն կրթութեանը հարցոյն լցո, գորտիւն եւ
յաջողակութիւն կու տայ՝ իր Արարչին աշխարհքին ան-
բան արարածներուն վրայ ընդաման զնայգամանութիւն
ու բարեբութիւնն ըստ պատշաճի յաջընելու համար :

2. Մասց կարագոսթիաններ ըսելով մարդկեղին
մասց այց եւ այց գորտիւններն կամ յարկարութիւն-
ները կ'իմանանք, որոնց բացուելուն (արեւաբուելուն) ու
գործելուն վրայ կը հիմնի մարդուն մասար գործունեա-
լութեան կամ մասը գործելու սկիզբ ընելն ու անոր մէջ
յառաջ երթալը : Աս կարագութիւններն են՝

Ա. Արարիկն նկատուիմ իան (զիտազուսիմ իան, զիտակչուս հարազուսիմ իան) .

Բ. Ներքին նկատուիմ իան (զիտազուսիմ իան) .

Գ. Խնացազուսիմ իան .

Դ. Գրաստան (գրաստանն ընկչուս հարազուսիմ իան) .

Ե. Բան .

Զ. Զօգիչ հարազուսիմ իան .

Է. Վերստին յառաջ անիչ հարազուսիմ իաններ .

Ը. Երևակացուսիմ իան .

Թ. Յիչազուսիմ իան :

Ասանց մէջն առջի հինգը քարմբազոյն կամ ըստ Նաթիչ Գառչիկացոյն՝ մայր ու մեկի հարազուսիմ իաններ կ'ըստին . իսկ Պառչանները խանարկազոյն կամ նորոգիչ հարազուսիմ իաններ կ'ըստին : Աս ամեն հարազուսիմ իանները պետք չէ իրրեւ իրարմ քամնուած զարուսիմ իաններ մտածել , այլ մի եւ նոյն զարուսիմ եան իրարու հետ անբա միացած ու փոփոխակի իրարմ կախում ունեցող գործազուսիմ իանները : Այդ՝ գաւաթարակ մի աւ հարազուսիմ եանց ընաիմ իանն ու արկերներն որչափ անշի շխտակ կ'ըմբռնէ ու անանց անզեակ կ'ըլլայ , այնչափ անշի յախզակ կ'ըլլայ անանք ըստ պատշաճի կրթելու : Եւ առ յախզակուսիմ իանը ստանալու համար պետք է որ ազելի զիանայ՝ թէ կրթութիմ իանն ըստ պատշաճի ու կատարեալ ըլլայ , կամ աշակերտին զլուսիք՝ սոսիւնչն միայն ազելի կրթութեան ըլլալիք՝ միայն իրեն այլ եւ այլ գաղափարներ , անզեկուսիմ իաններ ու հմուսիմ իաններ մտաւարարելով ու զինչը ըստ բանի անզեակ ու հմուտ ընելով : Ինչու որ ըստ բաներ զիանայը՝ մտածել ըլլալիք , կամ զիանալն ու մտածելը մի եւ նոյն բան չէ : Նա եւ մտայ կրթութիմ իանը ըստ անզեկուսիմ իաններ ունենալու վրայ շիկայանայ , ու անոր գործազուսիմ իանը կամ գործելը՝ իրեն առջին գրուած անզեկուսիմ իաններն ընդամենով եւ պահելով շիկմանայ : Ասափ վարպետ գաւաթարակին բարձր քանութիմն առ կատրիս մէջ ան պիտ'որ ըլլայ՝ որ աշակերտը իր առջին գրուած ստանալն ու թեչ եւ իջել նիւսիք չէ թէ միայն հասկընայ կամ ըմբռնէ ու թերմայ

արքի, հարգա ինչն անոր վրայ մտածելու, անխնայ շնորհու եւ անոր վրայ դատում ընելու վարժի :

3. II սուց դատարարական իմնը կամ մտաց կարգութ իննեցուն կրթութ իննե երկու կերպ է, ձեռք կ'ընուի ներքին կամ կերպարան կրթութ ինն, իսկ միայն՝ ներքին կրթութ ինն : Կերպարանը՝ մտաց կարգութ ինն ներքին ներքին հրահանգը կը հարցայ, իսկ ներքին կրթութ մարմնուոր (արտաքին) անզեկութ իննեք կամ Եւրոպական իննեք մատակարարելու կ'աշխատի. կերպարանը՝ գրգռելով կամ արթնացնելով ու վարժեցնելով իր պաշտանը կը կատարի. իսկ ներքին կրթութ, բացարայանելով ու ցուցնելով, կերպարան կրթութ իննը մտաց մասնուոր կարգութ ինն հետ կը զբաղի. իսկ ներքին կրթութ՝ մասնուոր առարկաներու հետ, առջինը պիտ'որ իմաց մտաց ամեն կարգութ իննեքն իրարու հետ գաղտնիարարութեան ու մխարանութեան ձեւ պահելով կրթելու, իսկ երկրորդը՝ մասնուոր առարկաներն ընտրելու եւ աշակերտին մտաց ընդունելի ընելու : Կերպարան կրթութ իննն ամեն մարդու համար մի եւ նոյն կերպով առաջ կ'երթայ, իսկ ներքին կրթութն՝ այլ եւ այլ մարդկան համեմատ այլ եւ այլ պիտ'որ ըլլայ : Թեւեւ եւ երկուքն ալ միշտ մի եւ նոյն աստիճանով իրարու հետ կարգապէս լին, բայց պետք է երկու կերպ կրթութ իննն ալ իրարու համեմայն ընթացքով առաջ անելի. ինչու որ ներքին կրթութ իննն առանց կերպարանի աշակերտը բազմապէս կ'ընէ, ու կրնամ ըսել՝ որ ձեռքնոցի պէս կը վարժեցնէ, բայց անով մտաց ազատ գործունէութ իննն ու ինչ իրեն մտածելու իմացը կ'արգելուի : Առաջի դատարարական պարտքն է իմանալ՝ որ իր աշակերտը լի ինն միայն շատ շատ անզեկութ իննեք ասանայ, հարգա նա եւ ինչ իրեն ու շխառի մտածել արքի ⁹ :

⁹ Եւ ցամաքներն պետք չէ կարծել՝ որ ներքին կրթութ իննն անկարգ է ու անընթաց հարկարարութեան շարժի : Գնից կրնայ արժանայ՝ որ զանաւան են անանկ հաննարուոր ու ասպանդուոր մարդի՝ որոնք իրենց անդհանգ գործունէութեան ներքին կրթութ իննն ձեւ ամենց դատարարանի շատ ձեւ յառաջադիմութեան ըրան են : Գրաբանութեան պատմութեանը մեր առջին շատ սթիւսիսներ կը գնէ. արժեքն

Աս երբևս տեսակի գաւառաբարսիւթեան համար ալ նոյն իսկ մարտին կարողութեանց հանգամանքն կրնանք հաստատուն համարենք ու պէնքերնք համել, որոնցմով գաւառաբարսին իր պաշտօնն ինչպէս որ պէտք է կրնայ կատարել: Իր բոլոր փոյթնն ու ջանքք պիտ'որ ըլլայ մտաց առնն մէկ կարողութեանք, ինչպէս վերն ըսինք, Ա. արտելնն կամ գէշնայլնն արգելչուչ ու պահել. Բ. անոնք յատկապէս կրննել. Գ. անոնց պահապանութեանն ըր կամ վերադասենքք (հիւանդութեանն ըր) շխտել, ու Գ. աշակերտինն մտայն անանկ հրահանգել' որ գաւառաբարսիւթեան ժամանակը լսինմայլնն ետքը' ինչ իրնն իր կրննութեանն առաջ ասնելու եւ կատարելագործելու կարող ըլլայ:

Գ Լ Ո Ւ Ի Ե Ր Կ Բ Ո Ր Գ

Ինչպէս պէտք է մտաց կարողութեանն արտանքն պատենք:

1. ՈՐՐԿԻՄԻՍ կեանքին առնն ժամանակն ալ մտաւոր կրննութեանն իրք ընդունելու յարմար չէ. բայց սակայն չիտայ ժամանակ մը' որուն մէջ առայց մտայն անմիջաբար կամ միջնորդաբար արտելչու վտանգի մէջ ըլլայ: Ասոր համար թէ է նուազք ու թէ է գաւառաբարսիւթեան փոյթ պիտ'որ ասանին' կարողութեանն արտանքն, ա.

կը անենք' թէ իրենք իրենցն առանց կարգաւորուչ (գործարար) ասանն մտայն իրենց մտաց թափան գործիւթեանք յատկապէս ըլլայ իմաստաց ու մտանկարաց գործելու մէջ անկէ հեղինակութեան ու հիմնականութեան, եւ զհասկնալնն մը մէկ միջոցն մէջ անկէ փոյթն ու ետանց կ'երեւայ: Բայց ասանկ' ասանց արտայնքն պիտ'ութեանն եղան կրննութեանն ինչչաք գտնար ու յամբարայլ է. ու նորոք յիշ մտայնի կը դառնին' որ ասանկ' պիտ' չէի ստացանք ու պարտք գրասար ու անտիպան ետանց անենան' որ ասնելնն արդի կարտ ըլլայորով, պիտ'ոք բարձր աստիճանի հասնին: Որոնք իմաստաց իտայնի կը հեռանանք, որոնք կ'ըսեն' թէ ասանց յատակ կրննութեան կամ պիտ'անկէ եղան կրննութեանց իմաստ բացմայլնն մտայն ալ մէկ զիտաց պահապանար, ինչեւհասանն ու իր կարենաց մէջ յամտ կ'ընեն:

բախցէ կամ իրենց գործազուրկ եւան մէջ մտարիցը գտնել
ժխտարար (խափանելով) արգելել:

Ընդ ազոց մտաց կարողութիւնները Քնաս կը կրեն
գլխաւորաբար երբոր անանցմէ մէկը կամ մէկայն իրքեւ ան-
պիտան խափանել կ'ազուրի: Եւ սա կ'ըլլայ՝ երբոր գաստի-
արակ մը տեսնելով որ աչու մը (զոր որինակ) երեւակացու-
թիւնը Քնասակար ներգործութիւններ ունի, կ'աշխատի ա-
նկիաց բոլորովին ընկացնել աւանդործ ընել: Ըստիաց ա-
րիչ բան ըսել չէ՝ բաց է թէ և պատակար ձեռք կամ կարողու-
թիւն մը՝ քանի մը անկարգ կամ սխալ գործազուրկ ին-
քնելուն համար՝ բոլորովին անպիտան ա Քնասակար սե-
պել: որ իրաւցընէ Ըրարչին ամենարեւան խնամա-
թիւն ան գէ՛մ անիրաւի է, որուն սուտ կարողութիւն-
ներն իրենցմէ ոչ երբեք անպիտան ա Քնասակար կրնան
ըլլալ: Արեւմտեան յանցանքը մարդուն է՝ որ մտաց գործա-
զուրկութիւններուն քանի մը սխալանքն իրք անոր ընական
գործընթաց սեպելով՝ աւելի գիւրին ա պատակար կը սե-
պել բան կարողութիւնը բոլորովին խափանել, քան թէ
անոր կարգով աւաճեցնել՝ որ ըստ պատշաճի գործէ:
Ըստ պատճառով արտօնեալ ամեն մտաւոր կարողութիւնը կը-
նան սխալի՝ գաստիարարութեան իմաստը պիտ'որ ըլլայ
չէ թէ միայն անանց գործ ուղանել ա գործելու յարգ-
րել, հասցան նա եւ անանց աւաճեցնել, ա անանց կար-
գով կանանով ներգործելուն պնել:

2. Միշտ հաստատ գիտնալով որ մտաց ամեն մէկ
կարողութիւնն իր մասնաւոր պաշտօնն ունի ա հարկաւոր
է, նա եւ թէ՛ սոյլ եւ սոյլ կարողութիւններն իրարու հետ
սերտ կապակցած են եւ իրարու միաց ապրելու ինն կ'ը-
նեն, ամեն մէկուն աւանդին կրթութեան հոգ ամենի
պէտք է, եւ ոչ մէկը երեսն ձգել, կամ աւանց մշակու-
թեան թողալ. ինչու որ աւանց կրթութեան ամենեւին
կարողութիւն մը շիկիմար իր վախճանին կասարեկացեա
ա ըստ ամենայն ճշգրտութեան ծառայել, ինչպէս յայտնի
կ'երեւայ կարգով կանանով կրթութեան ա անկիրթ մեա-
քան ազոց միաց: Արեւմտեան վարպետ գաստիարարն ամեն
խնամքն ա ընելին ի գործ պիտ'որ գնէ՝ իր աշակերտնե-
րուն մտաց կարողութիւնները պատշաճ ժամանակին

զարձել ապաւ : Բայց պետք չէ որ սարկեցուցած նիւ-
թերը միարժեանք անունը միտքը խոփելով, յամախ գտակ
ապով, երկայն մեկնութիւններ ընելով, ազոց արգելչ
ըլլայ՝ իրենց մտաց զգրութիւնները զարձանելու կամ թէ
իրենց կողմնէ թան մը մտածելու, իբր թէ է նոյն իսկ խոր-
հարգներն ալ վարձապետէն ընդունելով : Երբուն պաշ-
տանն է հոգալ ու խնայ՝ ազոց կարգաւթիւնները յոր-
զարելու եւ զբզուելու, որպէս զի իրենց Աստուծակ ըն-
դամած զգրութիւնն թանեցնելով՝ զաստիարակին
սղծութեամբն ու առաջնորդութեամբն իրենց զարձու-
նելութիւնն, ընդունակութիւնն ու խնորք յուցնելու
աստիարակն :

3. Բայց առ ըրած աստնն ալ պետք է նայի որ
նախ՝ աշակերաններուն մտաց կարգաւթիւններն ոչ շատ
կանուխ կամ պատշաճ ժամանակն առաջ, եւ ոչ շափէն
անեղիւսխասացրէն ու զարձել ապ- ինչու որ սնով կար-
գաւթեանց տխարանայուն եւ արտելուն պատճառ
կ'ըլլայ : Ինչպէս մարմնոյն փիզիքական կարգաւթիւններն
ի ընտրութեան սահմանաւ ժամանակ ունին զարձել սկսե-
լու, եւ շափով, հանգարտութեամբ եւ աստիճան աստի-
ճան յառաջ կ'երթնան ու կը զարանան, ասանկ ալ հո-
գայն կարգաւթիւններն իրենց զարձելու սկսելուն ու թա-
ցուելուն աստնն ունին, որն որ պետք է նկատել, որ զի-
րենք կանուխիկն ու շուտով եւ շափերնէն վեր կրթել
ուզելով՝ մտքը եւ մարմնով իսկ ու անպիտան ըրլլան :
Երկրորդ, զաստիարակը պիտ'որ գիտանայ թէ մտաց կա-
րգաւթիւններուն մեծ վնաս կ'ըլլայ երբոր կրթութեամբ
մէջ իրիստ կերպով կը վարուի, կամ անունը վրայ կերպ
կերպ խառնութիւններ կը թանեցնէն ու զանոնք մի-
արժեանք կամ շարունակ կը յարնեցնէն : Երբոր, եթէ
կ'ուզէ որ կրթութիւնը կարգաւարտուալ ու սպասկար ը-
լլո՞ւ ազոց այլ եւ այլ ընդունակութեամբ համեմատ՝ այլ
եւ այլ աստիճանով անունը մտաց կարգաւթիւնները
հրահանգէն ու թանեցնելու ապ :

4. Մտաց կարգաւթիւններուն իրարու հետ ու-
նեցած կապակցութիւնը կարգով ըլլալուն՝ ի ընտրութեան
իրարու մէջ աստիճան ժ'ունին, անոնք ստորին են, անունը

վերին. ուստի եւ կրթութեան մէջ ալ նայելու է որ առ կարգը շարժուի, քննարկուի եւ քննարկուի որ մէկ կարգու- զութիւնը մեկուկէ մեկուսով ունի, ու իրենց գործելու ա- սանը մէջերէն քնն աստիճաններն ու յետեւներն կայ՝ անկողնայ պահելու է եւ շատ այլով անոնց մշակութիւնն աստիճանելու է. այստեղ է ալ՝ իրենց հաստատար ու կար- գատարելու գործելը, իրարու փոփոխակի պնդելն ու իրա- ռու ստատիստիկներ շարժարեւն անկանուն կրթութեանն խափանուելով, անոնց կարգակցութիւնն ալ կը քայքայի, ու կրթութիւնը զբախտանալու իւր անագուստ, մանուսնոց թէ Թատարի կ'ըլլայ: Աս Թատար շատ զիպուածի մէջ կը հանդիպի. հաս երկու պիտակ գնեցը. բնութեան պա- հանքանին համեմատ աստիճանայ է ինքնազութիւնն ու բանը կրթելն ու Եւրոպէ երեսակցութիւնը, այդ երբոր գաստարակի մը իր աշակերտաց երեսակցութիւնն ին- ջուցութեան ու բանին կրթութեանն աստիճան աստիճան փութով կրթելու եւ գործելն աստիճան կ'աշխատի՝ մեծ Թատար կ'ընէ անոնց եւ շատ շար հետեւանքներն հիմ կը գնէ: Երկրորդ գեպը՝ որուն մէջ մտաց կարգութիւնն- ընտ հաստատար կրթութիւնը կը խափանուի՝ ան ասանը կը հանդիպի, երբոր գաստարակն անոնց մէկ երկու որոշ աստիճաններն եւ նիստերն փոքր կը զբաղեցնէ, եւ ու- թիւ նիստերն զանցաստիճան կ'ընէ: Ասով կարգու- թեանց ընդունակութիւնն ուրիշ նիստերն համար կը ըմբռնայ, եւ ասանով մտաց ընդհանուր կրթութիւնը կը խափանուի: Կրթութեան աստիճանայ աստիճանը մտաց կար- ղութիւններուն ակնն ալ իրենց կարգին ու աստիճա- նին համեմատն կերպական կրթութիւնը պիտ'որ ընդուն- նին, ու աստիճան ըստ բարեկանին յաստիճանային Եւրոպէ՝ կրթան այն կարգութիւնները մէկ երկու մանուսոր ա- ստիճաններն փոքր անկողնայի, այստեղ է ալ՝ կրթութեանն ընդհանուր ու փոքրիակի ըլլալը, հարգա պահատար եւ փակազնակն ուստի եւ անպիտան կ'ըլլայ:

Ե. Գաստարակը մանուսոր մտազբութիւն պիտ'որ ընէ մտաց գործարութեանը կանանուսոր ըլլալուն. քննար- ար աշու մը մտաց կարգութիւնները կրթան շատ գործու- նեաց ըլլալ, բաց պնդելն՝ որ անոնց նպատակին ու բնու-

խեղձը համեմատ չըլլայ. անոր համար գաւառաբարակին պարտքն է նախ եւ առաջ մտայ կարողութիւններուն այլ եւ այլ մարտութեանցը կամ սխալելու կերպերուն ու անոնց պատճառներուն վրայ աչիկ անզեկութիւն ու նեղաց, որով կարող ըլլայ ամեն պատճառները բաւ-
նայ, որոնցմով առջ միտքը ծուռ ընթացք մը եւ ան-
ընտան գործերու կերպ կընայ ունենայ. եւ առ բան պիտ'որ ընկ ըստի որ աշակերտները զեւ ընն յառա-
հացան, զեւ իրենց միտքը ծուռ ծածկաներու շեղելու չ-
սկսան: Աս ծուռ ծածկաներու մէջ կրնան աղաք մտնել
անխորզ կրթութեան, ֆառախար ընթե իրջուածներով ու
չար սրինակներով, որոնք չե ին է միտքն անոնց որտին՝ հա-
պա նա եւ մտայ այլ եւ այլ կարողութիւններուն վրայ
կրնան աղեցութիւն ունենայ:

6. Արդեւ յայտնի բան մըն է, որ մարմնայն հան-
գամուտքը՝ առաջութիւնը, տխարութիւնը, խառնածքը,
ինչպէս նա եւ որտին զգածմանցն ու կիրքերը մտայ գո-
րութիւններուն վրայ աղեցութիւն կ'ընեն: Ուստի եւ
հարկ չկայ հոս առանկինն գաւառաբարակայ յիշեցնել՝ որ
միջնորդարար պիտ'որ ջանան մտայ կարողութիւններուն
առ կողմանէ կրելու ֆառաները կարելի է գտնին շար խա-
փանել, մտայ կրթութեանը մարմնայն հանգամանքներն
առաջ եկող ֆառախար պատճառները յարմար միջոցնե-
րով պակասեցնել. իսկ որտին զգածմանցն ու կիրքերուն
զեւ՝ ամեն հնարքները պիտ'որ ի գործ գնեն՝ որ զարա-
նարով՝ մտայ գործ ունեւթիւնը շխափանեն: Առ առեչու-
պէս պիտ'որ փոյթ աստին կրից սկզբնաւորից արգելելու-
ինչու որ ամեն մկ կիրք մտաւոր կրթութեան արգելից
կ'ըլլայ: Մտքին գործ ունեւթիւնը մկ առարկայի վրայ
սեւեռուել կու տայ ու անոր ազատ մտայութիւնը կ'ար-
գելի: Անոր համար գաւառաբարակը մտայ գործ ունեւթ-
իւնը գարթ ուցանելու յարմար ըլլող միջոցները նեւթ
պիտ'որ առնէ, որոնք առաջ կամ անմիջաբար որտին վրայ
աղեցութիւն կ'ընեն, ու ետքը կամ միջնորդարար
մտքին վրայ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Ր Ո Ր Գ

Մտաց կարգադրութիւններսն կերպարիսն կրթութեան
զրոյ ընդհանրացես :

1. ՄՏԱ կարգադրութիւններսն կրթութեան չար-
հասար է՝ չէ թէ միայն անմար գործունեաց ընելու՝ կամ
գործել տալու համար, հարգանա եւ իրենց ընտրութեան
ու նպաստակին յարմար գործունեութեան մէջ պահե-
լու համար: Եւ որովհետեւ առ կարգադրութեանց հան-
գամանքն ու զգրութեան աստիճանը այլ եւ այլ ազու-
ժրոյ այլ եւ այլ է, անոր համար կրթութեան ընդհա-
նար պէնջները մասնաւոր անձանց զրոյ գործադրուելու
ասան՝ աննց ամեն մէկուն առանձնակեան հանգամանաց
յարմարցընել պետք է: Անոր համար ամեն բանն առաջ
հարկաւոր է՝ որ գաւաթարակն իր աշակերտաց անհասա-
կան հանգամանքներսն զրոյ միշտ ու շխտակ անդեկու-
թիւն ունենայ, որն որ շատ զմտար ու աշխատաշի գործք
մ'ըլլալուն՝ պետք է որ յայտ մտախ հանգարտութեանը,
զգուշութեանը ու շախարհութեանը վարտի: Ըստ գաւ-
աթարակաց համար յաշարգ ընդհանուր անդեկութիւն-
ները կ'աւանդենք:

2. Արբեմն ազու մը համար վարպետ մը կ'ըսէ՝ թէ
ազնի գլուխ կամ խելք ունի, ու մեկայք կ'ըսէ՝ թէ
տխար է, իր միայնն ուսման կամ կրթութեան արձաթ
ընդունակ չէ: Առ բան անկից առաջ կու գայ՝ որ մտաց
այլ եւ այլ կարգադրութիւններն ամեն բան մէջ ու ամեն
ասան մէկտեղ ու միայնն չեն գործելը, հարգան մէկ նիւ-
թի մէջ մէկն անելի կը գործէ, ուրիշ նիւթի մէջ՝ ուրիշը:
Արդ գաւաթարակ կամ վարպետ մը ազնու մը նիւթի մը
զրոյ կրթան ասան՝ իրեն ան նիւթին հարկաւոր եզան
մտաց կարգադրութիւնը սուր կամ յարմար գանձելով՝ ազան
իրը յայտարարին խելայցի կը սեպի, իսկ ուրիշ վարպետ մը
անկից ուրիշ նիւթի զրոյ կրթել ուղեւոր ու անոր մէջ
իր տխարութիւնը անանելով՝ խելքը տխար է, կ'ըսէ: Առ-
բեմն ազու մը մտացը զրոյ շխտակ գաւաթարակն ընելու
համար՝ պետք է նախ՝ անոր մտաց ամեն կարգադրութիւն.

Ներքն ըստ պատշաճի ընենչ ու ըստ այնմ գառաւորան ընենչ : Արքայոց, ասկից կը հեռուի՝ որ գառաւորանի մը աչաց հանձնարին կամ առաքանդին եւ կամ առանձն ու կրթութեան յարմար ըլլալուն վրայ գառաւորան ընենչ ազան ասենք՝ նա եւ առաքեալները կամ նիւթերն աչ պիտ'որ նկատուի՝ որոնք ազան պիտի սորովի, ինչու որ՝ ինչ պէտ վարձի գիտենք՝ ասին միայ պակն անասի առաքեալներու կամ նիւթերու համար յարմարութիւն եւ ընդունակութիւն չ'ունենար : Ահարա թ ընէ սար ու հանձնարար միայն ասին նիւթերու համար կրնայ յաջողութիւն ունենայ, ու պայտիս միայն երու համար սորովելու նիւթերու մէջ ասեցի ընդարեակութիւն կրնայ սորովի : Բայց կան շաքարոք միայնք աչ՝ որոնց կրթութեան ասենք կարգութիւններուն ինչքանի հասանելիքը պէտք է ազելի ճանչնայ : Արքայոց, լրանի մը աչաց վրայ երեւցան ընա- կան աշխատութիւնը կամ երբեմն հանձնարար հնարք մը գտնելին անանելով՝ պէտք չէ կարծել որ հանձնարար գլխի ունին, կամ մարտնչին ըստ սար է, ինչու որ այն աշխատութիւնն ասին ասեն առաքանդարոք գլխու նշան չէ : Ըստ ներհակ՝ ազգայութեան հասակին մէջ որ- առաքարս մնաց որութեան նշաններ չցուցնելը միայ առաքանդի պահաւանութեան ստաց նշան չէ : Ինչու որ ըստ հեղ՝ կրնամ բռնել նա եւ հասարակքին՝ խիտ ազելի ու յաջողակ գլխի ունեցանքն արտաքրս արանութեան երեւելի նշան մը չեն սար : Ինչպէս ըստ ազելի ու երկնց գիտնացող պատուք՝ հասանութեան ուչ կը հասնի, պայտն աչ մարդկային մնաց վրայ կը անանուի : Զարքայոց, գառաւորանի անանելով՝ որ աչաց մը առանձն մանար հակում ու սեր կը ցուցնեն, կամ նիւթի մը մէջ ազելի յառաջակութիւն կ'ընեն, անկից անոր մնաց կարգութիւններուն հանգամանացն ընտիր ըլլալը շնորհակրտ : Ինչու որ այն հակումն ու մանական յառաջակութեան միջա ու բարոյսին մնաց կարգութիւններուն ասանելութեան կարում լրանի, հարպ մանար պարզաներին կամ արտաքին պահանջներն, որոնք աչ- զուն յառաջակութեանը կ'ազնեն :

3. Ըստ ընդհանուր անգլիկութիւններն եւորք՝

բուն մտաց կարգու թի թանկ բուն հանդամանքները քննելու եւ նամշնուղու միջոցներն աւանդելնք: Յաստի կը եւս նուցանենք՝ որ քննել ըսելով՝ չենք թանկար սն քննութիւնը, որով աղաց ինչ որքան ու ինչ յաւանդիմութիւն ըրած ըլլալը վարպետներն ըսա սովորութեան առանձինն կամ հրատարակաւ կ'իմանան ու կ'իմացնեն: Ըստ մեր աւանդելու քննութիւնը աղաց բնական մտաւոր կարգու թի թանկ բուն հանդամանաց վրայ է, որովք երկու կերպով կրնան քննուիլ ու նամշնուիլ, անմիջաբար ու միջնորդաբար: Կարգու թի թանկ բուն անմիջաբար քննելը կ'ըլլայ՝ իրենց յուցըցած արգիւնքը կամ ներքործութիւնը թէ է կրթութեան կամ ուսման աստեղ, ու թէ է անկից գործն պատահական առիթներու մէջ գիտելով: Զոր օրինակ, նկատութեան կամ գիտարգութեան կարգու թի կան հանդամանաց վրայ կրնայ գաւառասան ըլլալ՝ գիտելով թէ արդեւոր արտաքին առարկաները աղան մտադրութիւնը կը յափշտակեն ու կը զրազեցնեն, եւ ինչ առարկաներ կը զրազեցնեն. արդեւոր զգաւոր եւ աղաց ապաստութիւնները միայն՝ թէ անարներն ալ սա բան կը պատահան, արդեւոր աղան սն կամ սն առարկային վրայ աւելի մտադիր կ'ըլլայ, թէ անանց մասնաւոր կամ մէկ երկու մասին վրայ, արդեւոր աղան մէկ առարկայի վրայ մտադրութեան հաստատ կը կենայ, թէ է շուտ շուտ մեկն մեկային կ'անցնի, իր մտադրութեան առարկաները կը փոխի: Գարեկայ պետք է գիտել՝ թէ արդեւոր աղան իրարու նման առարկաներն իրարմ գիտաւ կրնայ զանազանել թէ է չէ, անանք շուտով ու գիտաւ նարեն նամշնուղ կամ յիշել, եւ թէ է հետո ըլլող առարկաները կրնայ ստորագրել՝ թէ է չէ: — Իմացարգութեան գործունեութիւնն ամեն աղաց վրայ միշտ կանախիկն ու երեսելի կերպով ինք զինքը շիջացաներ: Ըստ կարգութեան գործնութիւնը նամշնուղու հանդ պետք է գիտել՝ թէ արդեւոր աղան նիւթի մը արիւ նիւթի հետ հասարակ ըլլող յասկութիւնը՝ թէ է միայն զանանք իրարմ արտաւոր յասկութիւնը գիտութեան գիտաւ ու շուտ կը անցնի. թէ է անմիջաբար կ'ըլլայ իրարմ արտաւոր յասկութեան, ու ինչ հանդամանքներն:

ներս կամ պայմանի ստեղծութիւնը. արդեօք խաղի մէջ
կարգ ու յայտնի բացատրութիւն կը սիրէ թէ է չէ. ու խա-
ղի կամ գրութեան մը անկարգութիւնն ու մթութիւնը
ներք կ'իմանայ թէ է չէ. արդեօք խառն կամ գրած ու
աննն աւելի պիտանկեցի՞ ըսածը կը բացատրէ՞ թէ է ան-
ասկան սահմաններ եւ ընդհանուր կանոններ կը փրկե-
աքուէ. արդեօք բաւերաւ տարբերութիւնը կը գիտէ, թէ
անոնք անննեքն շնորհասեր. արդեօք միայն ուրիշներուն
մտածածը կը կրկնէ, թէ ինչ իրեն կը մտածէ, կամ իր
անպահանջ խորհրդածութիւնը կ'ընէ. արդեօք ըսած ու
կարգացած պատմութիւններն ու պիտանկերը միայն մե-
քենարար կ'երկարդէ, թէ անոնց միայն կը մտածէ ու
խելչք կը բանեցնէ. արդեօք նոր գիտութիւն կամ երեւ-
ոյթ մը պատահելու ըլլայ՝ միայն անիկայ անմեղով կամ
իմանալով կ'անցնի, թէ անոր պատճառներն ու հետեւ-
ութիւններն ալ կը փնտռէ ու կը յնձնէ. արդեօք անոնց
իրար հետ անննցած կարգակցութիւնը կը անմեղ կը
հասկնայ, թէ շինարարն ալ, կամ հասկնալու շտա-
խափը: Ըստ մտքին մէջ պէտք է ազան ազատութիւն
առջ՝ իր կարծիքն ու տարակցութեան յայտնի ընելու, եւ
իր ըրած գիտելութիւններն, անարկութիւններն ու գա-
տաւաստնոր պէտք է նկատել: Նա եւ պէտք է գիտել՝ թէ
արդեօք ուրիշներուն ըրած գաղափարներն միայն անտար-
բեր կը կենայ, կամ թէ ըստնոր՝ անիկակ անննց ան-
ննեքն մտածելու կ'ընդունի, անոր միայն անննեքն ան-
բարկցա մը չի յայտնէր, անննեքն գե՛տ չի փափք. արդեօք
քիչ ժամանակի՞ մէկ երկու ժամի մէջ իր մէկ համոզումը
ներհանգան համոզման կը փոխէ. արդեօք իր հաւանու-
թիւնը կամ համոզումը բանի մը միայն՝ անիկակ իր ան-
ընդ գնացին կամ գրուցային հեղինակութեանն, խաղը-
րուն ապեցութեանն ու բացատրութեանը մոլորութե-
ննն յաւաք կու գայ՝ թէ պատճառներուն ներքին
յարգն ու նմանութիւնը նմանալն. քեզմոլաւ արդեօք
իր համոզումները հաստատ ու անւական են, թէ է աննն
հազմն ըստնոր, ինչպէս կ'ըսուի, ու գիտափոփոխ
կարծիքներ:

Պէտք է միտ գնել՝ թէ արդեօք ազան իր գա-

ապրիլեանք կամ դատաստաններուն մէջ շքան ու կայ-
տանն է՝ թէ զանգաց, հաստատ կամ ապահով՝ թէ
անհանգիստ ու շփոթած (անասոց)։ արգելոց շատ ան-
գամ շփոթի ու հշտարտութեան ներքին զգացումն անե-
նայով կը դառնէ՝ առանց նիւթին պատճառները յայտնի
ու մեկնի մեկնի ճանչնալու։ արգելոց անելի եւս շփոթի ու
զիւրաւ դատաստան կ'ընէ կենաց ճանաւոր զիպումներ-
բուն, թէ ընդհանար նշտարտութիւններուն վրայ, ար-
գելոց անն թան ըստ վերացեալ պատճառաց դատել
կ'ուզէ, թէ փորձաւորութեան հիմանց համեմատ։ Այս
ամենայն ու ասանց նման զիպոզութիւններն չէ թէ մի-
այն աչու մը թնայազութեանք գործունեւութեան աստի-
ճանք, հապա նա եւ անոր կերպը կենաց ճանչցալի։

Է. Տղաց երեւակացութեան գործելը շատ ան-
գամ կանուխիկի կը սփռի յայտնի երեւայ, թնչու որ կը
անաններ՝ թէ իրենց խաղերուն ու ապացիան գործըրուն
մէջ հնարագիտութիւն (նարագիտութիւն) կը յուշընեն։ Ի-
րենց գործածած փոքր փոքր գործիքները, կահքը, եւ
այլն, կը փոփոխեն ու իրենց կարծեացը հանձնայն իր
թէ կ'ուզէկընեն։ Թան մը պատճառ, կամ պատճա-
րութիւն մը, ստորագրութիւն մը կարգացում ասեն ճառ-
գրութիւն, ու յատուցն վրայ՝ շատ եւ ուրախացն վրայ
ուրախութիւն կը յուշընեն, իրենց ըսած պատճառութիւնք
կամ խաղը եւ անդով ու զիւրութեան կը պատմեն ու
կը հասկըցընեն, զիւրաւ եւ փութով որինակներ կամ նմա-
նութիւններ կը զանեն, կամ ըսածնին պատշաճ կարգով
մը կը բացատրեն։ Նա եւ ան յախազախութիւնն ու պատ-
շաճ կերպը՝ որով աչուք երբեմն սուս խաղ մը կը յար-
մարցընեն, իրենց ըսածը խառնագովչու միջոցներ կը գըտ-
նեն, ու Թան մը հաստատի յուշընելու կը ըստան՝ ըստ
անգամ իրենց երեւակացութեան գործունեւութեանք
նշտաններն են։ Ասանցմ ի զատ ոչեայ է զիտել՝ թէ ի-
րենց երեւակացութեան հնարած գործքի մէջ թնչ
կարգ, կարգակցութիւն, գաշնտխարութիւն կայ, ընտ-
րութեան ու նպատակին թնչափ համեմայն է։ Թան մը փո-
խած կամ աղեկցուցած ասաններն՝ առաջինն անելի
փայելլութիւն կը տեսնուի թէ չէ, արգելոց թնայազու-

խի՛նն անանց երեւակացութեան կ'առաջնորդէ եւ ազն-
օցոց կ'ընայ թէ չէ. ինչ անասկ առարկաներս ի բնու-
թեան յարմարութիւն անին, եւ այլն:

Ե. Պ եր ի վերջ մտածելով կը կարծուի՝ որ մարդ
ազոց յիշողական զգրութեանը շտին ու սրբաբանութիւնն՝
անանց ուրիշ ունն կարգութիւններն անելի գիբան
կրնայ ճանչնալ, բայց շատ անգամ առ կարգի մէջ անելի
գիբան կրնայ սխալուիլ: Կը կարծուի հասարակարկն՝ որ
ազոց մեծ ինտելեկտ թերեւոյ թան արգելչ առջով՝ անանց
յիշողութեան հանգամանքն ու շտիք կրնայ ստուգի
ճանչնաիլ. բայց թերեւոյ արգելչու յախճախութիւնը
կրնայ չէ թէ միայն յիշողութեան ազնկութեանն կամ
սրութեանն՝ հարցա նա եւ մտածուող ջանքն ու փոյթն
ու յառաջողոյն ստացուած վարձութեանն յառաջ գալ:
Պեղաք է յիշել՝ որ այլ եւ այլ անասկ յիշողութիւն կոյ,
ու յիշողութիւնը շատ յատկութիւններ ունի: Երբ առ
մտքն մէջ ապահով անզեկութիւն ստանալու համար
պեղաք է գիտել՝ թէ արդեւոյ աղան մէկ անգամ անասնն
ու շտմը գիբան ու շտմով կրնայ նարն ճանչնալ, ու-
նիկոյ գիբան ու պայծառ յիշել. ինչ անասկ առարկա-
ներն անելի գիբան ու երկայն ասնն կրնայ մարին մէջ
հաստատ պահել. արդեւոյ թան մը միայն շտմով կ'ըն-
թան, թէ անիկոյ նա եւ երկայն ասնն անտուայ կը
պահէ. արդեւոյ թան մը յիշատակն իր մարին մէջ յայտ-
նի ու կենդանի կը պահէ, թէ միայն մի թիւ ու ան-
կատար. արդեւոյ թան մը միայն պահելը կամ յիշելը մի-
այն մէջեւարար կ'ըլլայ. թէ խորհրդամտութեանն ու
կարգաւարեւոյ յիշողութեանն, եւ այլն:

Ե. Ս առայ կարգութիւններան սրբաբանութիւնը
կրնայ նա եւ անուղղակի կամ միջնորդարար ջնմուիլ ու
ճանչնաիլ, ու կրնամ ջանել՝ որ առ կերպ ջնմութիւնն
ու ճանչնալու միջոցը շատ անգամ անելի գիբան ու ա-
պահով է, թան զոր անմիջարար թան կարգութիւնները
գիտելով կ'ըլլայ: Առտի նախ մտայ մէկ կարգութեան
հանգամանքը կրնայ միջնորդարար ճանչնաիլ ուրիշ
կարգութեան մը հանգամանքն, որան հետ այն ջնմուե-
լու կարգութիւնը կարգաւորած է ու անիկոյ կարծում ու-

նք: Չոր օրինակ, երեսակացուք իւնք նկատուք եւս կամ
գիտազական կարողութեան որպիսութեւնն կախում
անի, ուստի երկրորդին հանգամանքն առջինին հան-
գամանքը կրնայ մանչցուիլ: Երկրորդ, մտայ կարողու-
թիւններուն հանգամանքն անշի եւս գիւրաւ կրնան
մանչցուիլ մարմնայն հանգամանքն: Գործարանայ ֆի-
զիքական հանգամանքը գիտազական կարողութեան գը-
խաւոր մասն է: Ախրազութիւնք, երեսակացուք իւնք, նա
եւ նոյն իսկ խնայազութիւնն իրենց բոլոր գործողութեանց
մէջ մարմնայն հանգամանքն կրնան պնասութիւն ու սք-
զելիք գանել: Մարմնայն գիւրազբոխ, տկար ու թմամբ
բայտնն մտայ կարողութիւններուն որպիսութիւնք կրնայ
գուշակուիլ ու խնայուիլ: Նոյն իսկ մարմնայն եւսք կամ
արտաքին կեցածքն ու աշքին նայուածքը շատ ան-
գամ հոգւոյն ներքին հանգամանայ յայտնի ու ստաց-
նշաններն են: Երրորդ, զգայական կարողութեան որպի-
սութիւնք շատ անգամ ապահով ուղեցոյց մըն է մտայ
նա կամ ան կարողութիւնք քննելու եւ մանչնալու հա-
մար: Այն աղանձ՝ որն որ անննելին բանն մը շխարհիք
կամ շիգրգուիք, յայտնի կը յուշընեն՝ որ իր գիտազական
կարողութիւնք տկար ու բութ է, միայն թէ աս կատրիս
մէջ միտ գնելու է՝ թէ արգելք ուրիշ պարագայ մը
զգացմանքին արթննալուն արգելիք կ'ըլլայ թէ չէ:
Սոյնոքեւ եւ սա կամ ան տեսակ զգացման շիգրգուիլը
նշան է՝ որ չէ թէ պատրաստ գաղափարներ չկան, հա-
պա մտայ սա կամ ան կարողութիւնն ալ անգործ կը
կենայ՝ անգործանելայէ: Մասնաւորապէս մարդուն զգայ-
մանքներն անոր երեսակացուք եւս հանգամանքը կըր-
նայ խնայուիլ: Չորրորդ, որտին ու կանխին զգամ մանցը
որպիսութեւնն մտայ զգումութիւններուն հանգամանքն
ապահովապէս կրնայ խնայուիլ. ինչու որ այդ զգամ-
մանքն սա զգումութիւններուն հետ տրտիս կապակցան
են: Ըստ անգամ՝ ազոյ յոժարութիւններն ու բեր-
մանքն անանց մտաւոր կարողութեանց բնաւորութիւնք
կրնայ մանչցուիլ: Սաստիկ, անկեն թ մկ բարբոսոյ՝ բոցց
երկայն շտեւոյ փափագները կը յուշընեն որ աղանձ
միայք ապահովութիւն մը շատով կ'ընդունի, բոցց շու-

ամբ ալ մեկի էր թուր, էր կարամըջընէ: Եսեմք ու շափազանց կիջքերը կրտսա թայց անասնէ երեւակայութեան արացոցն են: Ամենեւին բազմանք ու իջն մը լուսնեան արչութեան արցոց նշան է: Արչաք որ մարդու մը ինչոցութիւնն ու բանը տկար ու անգործունեաց են, այնչաք աւելի հակեալ կ'ըլլայ ընրա զգայականութեան ու իր կիջքերն ալ այնչաք աւելի սաստիկ ու անկարգ կ'ըլլան: Մարդ մը իր փափազները կատարելու մէջ որչաք աւելի հանգարտութեամբ, շափաւորութեամբ, խորագիտութեամբ ու թէք զինք զապելով էր վարտի, այնչաք աւելի յայտնի էր յուցընէ որ իր ինչոցութիւնը գործունեաց է:

7. Երբոր մէկը գէշ յատարութիւններ ու անկարգ կամք կամ փափազ անելով գոհ կ'ըլլայ ու նեղքին հանգարտութիւն մը էր յուցընէ, անով արցոց արացոց կու տայ՝ որ իր նեղքին զգայութիւնները տկար են ու ամենեւին մշակեալ չեն: Բարցական անգոյցութիւնը, կամ բան բարւոյն միայ տկար ու բուք զգայում աննաւը, բանին՝ այսինչն մնաց ամենն ընտիր կարողութեան անկիրքի ըլլալուն նշան է: Աւերացեալ ու բարձրագոյն աւարկաներու նեղքին ներհակութիւն կամ անտարբերութիւն աննաւը ու արտային եւ նրկեման մայրնութեան՝ աչքի զարնոց ընտիր աւարկաներուն հակեալ ու յատարամիտ ըլլալը՝ սաստիկ երեւակայութեան նշան է: Կա եւ շիտի միայ աննաւը, միայրը զրուան ըլլալը, միմակ կենալու շափազանց յատարութիւն աննաւը շատ անգամ երեւակայութեան սաստիկ ու գործունեաց ըլլալը էր յուցընէ: Իսկ ասոր հակառակ, այն շափահաս արգաթը՝ որմը թէ որ սոյլ եւ սոյլ բաներ շտեմելու կամ ջլեկու ըլլան՝ ամենեւին զրազմանք մը չեն կրնար գրանել, ու գործը մը կամ զրազմանք մը լինցուցանեան պէս՝ ընկերութեան մէջ մանելու՝ զրաներու եւ զուարճանալու էր փութան, շատ անգամ անով յայտնի էր յուցընեն՝ որ իրենց խորհրդածութեան գաղափարները մտքերնուն մէջ որսնալու, անկից՝ ուրիշ բան մը հնարելու կարողութիւնն ու երեւակայութիւննին տկար, ազրատ ու անգործունեաց են:

8. Աս կերպ զգուշանալու որ շարունակեալ զիս-
զութիւնով կրնայ վարդեա ու անխաղճ գաւախարակ մը
առջոյ մասը կարգաւթիւնները քննել, ճանչնալ ու ինչ
առաջնամի կրթութեան ընդամանի բլլալին ըստ կարի
զիւնալ: Աս պարունին կատարման ասները աղան զոսոյ
իբն համար գրեթէ բան մը անտարբեր պիտ'որ շերեւոյ,
անոր ասին ձկ շարեւանքը, նայաւանքը, զարեւանքը,
խանչան կերպը, կերպարանքին այլ եւ այլ աւթի ձկ
աննցան փոփոխութիւնը, եւ այլն, իբն' անոր ներքին
հանգանակը, մասոյ որպիսութիւնը քննելու եւ ճանչ-
նալու միջոցներ պիտ'որ բլլան: Արիշ կերպով մ'ալ ա
կարգի ձկ կրնայ պնտութիւն գտնել, պարնին' աղան
զոսոյ արիշ անմանց գաւախարակը լսելով, մանաւանդ ա-
նոր հետ ասին ասին կենակից բլլալ անմանց, ծնայաց,
եղբարց ու քրոջոսոց, ծառայից, եւ այլն: Ինչպէս եւ
ասոնց գաւախարակին զոսոյ շիկնար ըստ աննայն նշո-
թեան ապահով բլլալ, բայց ասներ իբն համար գտն
միջոց կամ պնտութիւն մին եւ, որնայն աւթի ու նիթ
կ'անու իր գիտարութիւններն ու զննութիւնները յար-
մարցնելու եւ հաստատելու: Դա եւ երբոր աղար ա-
սանց իրարս գեմ շար յանարութիւն մը աննայն,
կամ ասանց կրից (նախանձու, զիւժ ինչոսութեան) իր-
արս զոսոյ բան մը կը պատմեն ու իրարս զոսոյ գաւախարակ
կ'ընեն, իսհեմ գաւախարակն անանց գաւախարակը ինչ-
իսն քննելով' անանց մասոյ հանգանակը իննուարս մաս-
նար յարմար աւթի ու միջոց մը կրնայ աննայն:

Կրնայք մանաւանդ մարք ասնարարս իբնց զուկնելուան
զոսոյ աղիկ զոսոսութիւն ասոնս կ'աշխատեն, բայց եւ գրեթէ
ասանց զիւն' կամ իր բաւարարելու մարք անանց
սխալները կը ձկնեն. որք վարդեա գաւախարակին կարա-
րութիւնն ան պիտ'որ բլլայ' որ մնայոց յառով ընթան
զարկնինն ու պարպակները մարք կ'ընեն, ու անով զարմար
աղան հանգանակը հասնելայ: Գրաւանինն ալ ասոր հա-
կատար կ'ընեն, առջոյ սխալները կամ պախաւթիւնները
(յանցանքը) մըն շարապակցութեան (փոժ ըրցնելով) կը
պատմեն, բայց իբնց որպիսի եւ ինչ իրարցինն զիսակ
յարցնելու համար յառով ընթան պարպակները գաւախ-
արակն իրարցանութեան նիթ կ'աւան, որով կրնայ
իննուար ինչ աղան ինչ մարք աս կամ ան բանն ընել եւ,
ինչպիսի հարմար անի:

9. Գրաստիարակին իր կրօնածին շափ դիտարութիւն
ու ընտրութիւն ընելով՝ կրթութեան պատճառաւ իր
մեծապէս տակն եղող տղայ մարդին կարողութեանց հան-
գամանքը մանչնային ետքը՝ պետք է որ միշտ յիշէ՝ թէ
կարողութեան մը որոշումները (տեղարութիւնը) շատ
անգամ կրթութեան կատարելագոյն յաջողութեան մեծա-
պետ արդեւիք կրնայ ըլլալ։ Անոր համար թէպէտ եւ ու-
մէն մարդ աշխարհքիս վրայ կատարելագործուելու ըն-
դամեակ է, սակայն ջանքն ու արհեստն ալ՝ որով մարդ
կը կրթութի ու կը կատարելագործուի՝ ընտրութեան հան-
կայն պիտ'որ գործէ ու կրնայ գործել, ուստի եւ ամէն
տղայ վրայ ալ կրթութիւնը՝ որչափ որ ըստ կարգի եւ
տղեկ ըլլայ՝ մի եւ նոյն յաջողութիւնն ու արատք չիկր-
նայ ունենայ, հարցաւ ամէն մեկուն ընդամենութեանը
համեմայն աւելի կամ պակաս պտղաբեր կ'ըլլայ։

Արդ առ կրթութիւնը կարելի է զանձին շափ վախ-
ճածին համեմատ առաջ ամենչաւ համար, պետք է որ ու-
մէն բանին առաջ մտայ կարողութիւններուն կերպակամ
կրթութեանը մի թէ ամէն մէկ կարողութեան համար՝
ու թէ ամէն մէկ տղաւ համար քանի մը ընդհանուր պա-
հանջմունքները կատարուին, որոնք են՝ Ա. կարողութիւն-
ներուն գործունէութեանը դիտար. եւ ուժով զարթնու-
լը. Բ. իրենց քանի մը վրայ կարգուիլը կամ հաստատուի-
լը, որ է Մ'ապրուի իսկ. Գ. իրենց ազատ՝ սցոխքն կա-
մար գործելը. Դ. հաստատուն ու անւախան ըլլալը եւ
Ե. կանոնաւոր ու կարգաւորեալ կերպով առաջ եր-
թալը։

10. Գրաստիարակին տղայ մտաւոր կարողութիւն-
ներուն վրայ՝ այս վերք գրած առաջին պահանջմունքին
համեմատ ընելու ազդեցութիւնն է, անանց ներքին գոր-
ծունէութիւնը զարթնեցանել, զարացանել ու ամէն մե-
կուն դիտար. ու շուտ գործունէայ ըլլալու արձեւ, որպէ-
զի առ գործունէութիւնը տղայ ստիպիլ ու ստիպակամ
ըլլայ։ Կարողութեանց դիտարարութիւնը կամ գոր-
ծելու պատրաստ ըլլալը՝ ինչպէս յայտնի է ամէն մար-
դաւ վրայ միտքինակ լի. անանց վրայ շուտով ու դիտար-
ութեամբ կը զարթնան, իսկ անանց վրայ զանգաղ ու

զանն ուրեք: Ասանք զարժացանելու զգիտութիւնսն և՛
անանք ժրտիմեամք ու յարմար կերպով վարժեցընելը,
որով ամեն մէկուն զարժալութիւնք յաւնդակութիւնն մը
կը ստանայ, ու իրենց իրոք զարժանեաց ըլլալը կը զի-
րիմնայ: Ասոր համար չէ թէ միայն պէտք է սա զարժա-
նելութեան առիթն ու նիւթն մատակարարել, հասցաւ ազան
անանկ ստիպել: պարագայի մը մէջ բերել՝ որ իր մտաց
զարտիճիւնները զարժանէ, ու իրք թէ իրեն հարկն ու
ստիպում մը զգաց անանք զարժանելու: Աս վարժանիս
համար պէտք է զինքը յարմար առիթներու եւ զիպրատե-
ներու մէջ փորձել, ստրակութիւնն մամուսկի մէջ թու-
ղուլ՝ որ ստիպութիւն մամուսկն ու ինք իրենն ինք մը միտակել,
իրեն հետաքրքրութիւնն ու զննելու փափաքը պէտք է
խահեմութեամք զարժացանել: Գիշ մը յաւնդանս
աշակերտաց մամուսկն փոքր զբաղմանք տալով զիրենք
ստիպել՝ որ մտքերունն սարսարութիւնք բանեցընեն: Թե՛
մնայք ու թէ վարպետները ազոց շատ մասն կու տան՝
ամեն բան իրենց մեկնելով, բացատրելով, ապացուցնե-
լով, ներհան կրեցան բանք պարզելով, որով եւ իրք թէ
մտքերնին բանեցընելն իրենց աւելորդ բան մը ընելով:
Գաւախարակը ազոց մտածելու պիտ'որ պնտ, չէ թէ ա-
նանց ակզն ինքք պիտ'որ մտածէ. անոր համար պէտք է
որ իրենց մտածել տայ, առաջ հանցականն ու իրենց պ-
տակար նիւթեր մատակարարելով, իրենց երկիրը ու
բանութիւն շտուգընելով, նոյն իսկ իրենց խաղերուն, հա-
տարակ զբաղմանքներուն ու կամուսկն զարժընելուն մէջ
մտածելու վարժեցընելով: Իրենց ստրիքին եւ ընդա-
նակութեան համեմատ պէտք է իրենց շտուգընել՝ մտաց
զարտիճիւններն շատ կարի ամեն բանի մէջ զարժանելուն
կարեւորութիւնն, պատակարարութիւնն ու զուարմութիւնք,
որպէս զի աւելի եւս յոճարութիւնն ստանան մտաց զար-
ժելու: Բացց պէտք է որ զգուշանայ՝ անանց միայնք շափել
աւելի շարժուելու, որ շուրջ թէ՛ միայնք շափել աւելի զբա-
ղելով՝ իր ուժը շատով կորսանցընէ:

11. Թե՛ն որ միայնք վեր ի վերաց ու անցումս կեր-
պով մը զարժուելու ըլլաց, ամեննին շիկիմար կրթութիւն:
Թարգան մտքին ամեն զարժալութիւնները՝ նկատելն, ըն-

բանեցք, գասեցք, եւ այլն, ամեն մէկ գաղափարին կամ ըմբռնման բացառացաւ թիւնն ու նշգութիւնը, մտաց գատաղութեան կամ գառաւառանքին շխտակ ու հիմնական՝ իր քննութիւններում խորանկ ու կատարեաց ըլլալը, երեսակացութեան պատկերներում կատարելութիւնն ու բնութեան համեմակցն ըլլալը, վերջնապէս խորհուրդներում կարգաւորեաց ու կապակցեաց ըլլալն ըստ մեծի մասին ան կամ ան գաղափարը մարտն մէջ աղէկ ըմբռնելէն կամ հաստատ պահելէն, որ է միայքը մտածելու նիւթին վրայ հաստատելէն, այսինքն աղէկ Մատաղբայթիկն կարեամ ունի: Միայքը կարգով գործելու կամ մտածելու համար ոչ պիտ'որ ջրուան ըլլայ ու ոչ բանի մը վրայ շափել անկի սեւեւան, երկու ծայրն ուլ փրատակար է՝ մանուածդ աղաց: Արեւն մտաց կրթութեան ու կարգաւորեաց գործադրութեան համար ամեն բանէն առաջ Մատաղբայթիկն հարկաւոր է: Ասիկայ մտաց ուրիշ կարաղութիւններն զատ կարաղութիւն կամ զարութիւն մը չէ՝ հապտ անեաց ամեն մէկուն պիտուոր կերպով գործելուն մէկ մասնուոր յատկութիւնը կամ պահանջմունքն է: Անոր համար աղաց պէտք է խրատ սուշ՝ որ աշուրներն ու միտաւրներն բանի մը վրայ անկան ասեմներն՝ իրենք զիրենք վարժեցնեն պէտք եղած մտաց ուժն իրենց կամկըք բաւական ժամանակ գործածելու, որպէս զի անասածնն ու մտածածնն աղէկ ըմբռնեն: Եւ այս է շափաւոր եւ կարգաւորեաց մտադրութեան ոգուտք, որն որ աղաց ստիչարական պէտք է ըլլայ: Քանի որ աշակերտ մը մտադիր չ'ըլլար, ամեն ուսմունքն ու խրատն եւ գաւաթարակին բոլոր խնքնն ու աշխատութիւնը պարտաւ ու անուշուտ կ'ըլլայ: Մտադրութիւնը մարտն գործադրութիւններում ու ամեն մտաւոր անգիկութիւններում բանաղիք է: Առաջ գաւաթարակին գլխաւոր փայթիչ պիտ'որ ըլլայ ամեն միջոցները բանեցնել՝ որ իր աշակերտներն աս հարկաւոր ու պիտանի օտ վարութիւնը՝ այսինքն աղէկ մտադիր ըլլալը կանուխիկ ստանան:

12. Ա՞ն մտադրութիւնը զարթուցանելու, կրթելու եւ հաստատ պահելու համար պէտք է որ գաւաթարակը նախ՝ աղաց աշխին առկուէն ան ամեն բանը մէկգի բն:

նա եւ իր շարժմանցն ու ինքնաբերական ժրոյց անանկ ե-
րևոյցի մը շարժման՝ որոնք անանկ միտքը զբաւելալա պատ-
ճառ կ'ըլլան. եւ եթէ կարելի է՝ անանկ այդքն առկան
ան բաները՝ կամ անանկ պատկերները զնե՝ որոնց ժրոյց
իւր խոսք կամ զաս կաւայ: Երկրորդ, ոչ իր մեկնու-
թիւնները կամ զաստացութիւնն ու խոսակցութիւնը
երկայն ըլլայ, ու ոչ մէկ մեկնութեան յանդարձ ու շուտ
մը աբիշ մեկնութեան անցնի. ինչպէս որ ասով իրենց
մտազբոսութիւնը իր կարամոնցքնեն: Երրորդ, իր խոսքերը
յայտնի ու պայծառ ըլլան, երբեմն երբեմն անանկ մէկ ու-
րինակներ, պատմութիւններ ու նմանութիւններ խառնել,
որ աղաք զիբառ հասկնանն ու անելի մտազբոսութեան
յարգարին: Չորրորդ, խոսած ու անանկան նիւթին ժրոյց
իրեն մեծ մտազբոսութիւն ու համարած անեւայլ յարցը-
նէ, որով աղաք այ իրեն որինակին հետեւելով անոր
ժրոյց անելի մտազիբ ըլլալու ջանան: Հինգերորդ անհան-
գարա կամ անմտազիբ ըլլող աղաքն իրեն մեծ նստեցը-
նէ, որքիններն անելի ասանց հարցմունքներ ընէ, ու
ընեթն որ այն կամ ոչ պատասխանով մը բանը լիննցան
անցնէ: Նա եւ իրենց հասկնցքնէ՝ որ իրենց ժրոյց միշտ ու
նշգիւ մտազիբ է, ու ասին վայրկեան իրենց անմտազբո-
սութեան ու անհանգարտութեան համար հարցում ժ'ընե-
լա կամ յանդիմանութիւն մը ասալու պատրաստ է ¹⁰:

¹⁰ Ըստ հարկ իր համարիմ Եանդարնէ՝ որ նախ՝ ասին աղաք
մտազիբ ըլլալու ընդամասութիւնը կամ յարմարութիւնը
միտքնայ չէ. անանց զիբառ՝ ու թեթեւ ապաստարութիւն
մը անեւայլով մտքերին իր անկէն, մտազիբ կ'ըլլանն ու այն
մտազբոսութեան մէջ երկայն ասին իր մեծ, իսկ անանց շատ
զմուտքութեան մտազբոսութիւնին իր հաստատունն ու ան-
նկիայ շուտ իր կարամոնցքնեն. եւ աս մտազբոսութեան այ
իրենց ժրոյց զարթնցանելու համար շատ զբոսար ապաս-
տարութեան կարաւ են: Երկրորդ, մտազբոսութիւն ըստմին
հարցնն սե կամ ան կարողութեան բանի մը կամ ասար-
կայի մը ժրոյց հաստատարից՝ զարժանեայ ըլլալու իմանալով՝
իւր Եանդարնէ՝ որ ասին աղա ժրոյց մտա իր ու իր
կարողութիւններուն ասարկայի մը ժրոյց հաստատարից կամ
զարժանեայ ըլլալու հաստատար ու միտքնայ չէ. անանց զիբա-
րակն զբոսութիւնն անելի շուտով իր զարնէ կամ ասարկայ
իւր զիբն (մտազիբ կ'ըլլայ), անանց իմանալութիւնը, անանց
երևակայութիւնը, եւ այլն: Գործնայ անանց մտազբո-
սութիւնը մէկ ասարկայի մը անելի զիբառ իր հաստատար, անանց
ուրիշ ասարկայի, որովհետեւ ասին անանկ ասարկայ ասին
աղաք ժրոյց հաստատար իր անելի ասարկայութիւն չ'ընեթ:

13. Փարեւոյ յայտնի եղան բան է՝ որ միայնք մէջս
կամօքնն շիհեաներիք, հասցա շատ հեղ աւելի ուրիշ ազ-
գեցում իմեներին կը շարժի ու կ'առաջնորդի զան ին
մարդուն ազատ կամօքնն ու որոշմունքին: Իսկա խելացի
ու մտացի մարդն ալ՝ շատ անգամ իր մտքին խորհուրդ-
ներուն ազատ աւեր շիկիմար ըլլալ: Ըստ համար գա-
տիարական իման ասանք աս բանիս ազեկ մտադիր ըլլա-
լով՝ պէտք է ազաւրք մամուտապապիս վարժեցընել որ ի-
րենց մասնութ իմը կամուտը ընելու աշխատին, մտ-
քերնին կամօքննուն եանելն երբեալու սորվեցընեն,
որովհետեւ մտաց մեծ կատարելութ իմ մին է իր գոր-
ծազութեանց կամուտը ըլլալը:

Մտաց կամօքնն հեանելու սորվելիշները, կամ
մտաց գործազութեան կամուտը ու ազատ ըլլալուն
պատճառներն են՝ մարմնացն ազգեցում իմը, մտքին գոր-
ծազ կարողութեան տխարութ իմը, իր անվարժութ իմը,
մէկ կարողութեան մկալէն աւելի ազգոյ ու զգրուտ
ըլլալը, սաստիկ գրգռաները, կամ ին արտաքին ու
ուարկացի մը մտքին կարողութեան վրայ շատ զգրուտ
ազգեցում իմ ընելը ու վերջապէս մասնազ աննին պշտ-
մանց որպիսութ իմը: Աստի վարպետ գաստիարակին
գլխուտը ու մամուտը ջանքը պիտ'որ ըլլայ իր աշակեր-
տներն ամեն յաթի մէջ իրտանել՝ որ ջանան ազատ կա-
մըք ամեն բան մասնելու, գիտելու եւ երեւակացելու,
ուրիշ պատճառներն չչարժին հասցա իրենց ազատ կա-
մըքը մտքերնին բանեցընեն: Աս վախճանիս համար
պէտք է որ նախ ջանաց ազուն մտաց ամեն մէկ կար-
զութ իմը զարժուցանելու եւ վարժեցընելու, ինչու որ
մարդ որչափ աւելի մէկ կարողութ իմը կը բանեցընել ու
կը վարժեցընել, այնչափ աւելի անիկակ իր իշխանու-
թեանն ու ազատ կամօքնն հպատակ կ'ընել: Արկարգ նայի
որ մէկ կարողութ իմը շափել աւելի զբանաւալով ուրիշ
կարողութեան գործազութ իմը շխտաման, ինչու որ
հաստարաւալութ իմնն ու զաշխատարութ իմը ամեն
կարողութ իմններուն ազատութեանի իրենց պաշտանը
կատարել կու տայ: Արկարգ՝ իր աշակերտաները վարժե-
ցընել՝ որ բան մը կամենալու ասաննին հաստատութեանի

ու ապացի կամեալ կամենան ու անոր մէջ համեմար-
թեանք յարանեն: Ո՞վ որ իր ապացութեան ասան
չիմարտիր՝ ճառաց գործադրութիւններուն մէջ աչ ինչ իրեն
բանութիւն ընելու՝ կամ իր վրաց իշխելու, հարցա մկ
երկու հեղ ըրած փորձին անպատշ թառք անմե-
լով, կամ առնեն ելլող բանի մը գծաւարութիւնն-
րեն իրանելով՝ կը վհարտ, առաջարկութեանն կամ սխառ
գործքեն ետ կը զարուի, անիկաց իր ճառաց՝ իր գլխուն
կամ ճառածութիւններուն ակը շիկնմար ըլլալ: Զորքոր,
իր աշակերաները վարձեցընել՝ որ գործք մը սխալու՝ կամ
իրենց կամեք բանի մը որոշելու համար՝ երեսակացած
պատն սաստիկ ապաւորութեանն կամ իրենց ներքին
յոժարութեանն ու անյոժարութեանն շարգարտին ու
չառաջնարգտին, հարցա իրենց զերենք ասանցմէ բարբ-
զին անկախ ու անբաժանազատեալ պահելով՝ ապառա-
թեանք իրենց կամեք բանի մը վրաց որոշն: Հինգերորդ,
ներքին զգացմանց կարգին հեռեկից ազաւ կամաց
ներգործութիւն շիկնմար սեպուիչ. պիտք է որ մարդ
պզտիկաց կրթութի՝ իր աշխ ու միայք պատն յոժարու-
թիւններն ու բազանքներն կցընալու թող շառլ:

14. Աւարտանքն ու իննչոզութեան որպիսի եւ
իցէ նիսի երբ գիտելու, համեմանելու, ընելու, գտան-
ելու, եւ այլն, մէջ երկայն ասանն հաստատա ու անհասան
թառլան պատակար հեռեկեմք ու բարի պատշ ունենալն
անտարակցա բան մին է: Մտածող ու գիտող մարդան
ճառցն առաւելութիւնը միայն սար ու շխտակ նիստող
ըլլալու վրաց շիկացմար, հարցա նա եւ անոր հաս-
տատան ու անհարական ըլլալն աչ հարկաւոր է: Ուստի
ճառաց կրթութեանն ու աղէկ կրթութեանն ըլլալուն մկ
գլխաւոր յատկութիւնն աչ անհասան ըլլալն է: Ա.
յատկութիւնը շառ մարդկան վրաց ընութեան մկ ձիւցն
է. իսկ շառերն աչ ըմբով, հրահանգով ու մշակու-
թեանք՝ մանուսանց պզտիկ հասակի մէջ՝ նշան ըստ կարի
կրնան ստանալ: Ա. հարկաւոր կարքին մէջ ապաք կրթ-
թելու համար պիտք է որ գտաւարակը նախ՝ զգուշանց
իր գտաւարակութեան ասան ապաց մկ կարգութեանը
կրթութեանն շառով մկային շանցնելու. սորքելու նի-

խենն ու առարկաները շուտով չփոփոխել, հասցա ու մեն մէկուն համար բառական ժամանակ անցքն՝ որ անւանկան ըլլան: Երկրորդ, լանայ մասը գործադրութեան առարկան աղջկ փափազեցի ու հանցական ընելու, բայց չըլլայ որ միշտ աղջկ փոքրիկեանկան յատարութեան կամ փափազին համեմայն շարժի. երբոր երբեմն գիշ մը յառաջացեալ աշակերաններուն առարկայի մը վրայ ունեցած փափազը պողեցու կը սկսի՝ լանայ անուց նոյն փափազը զարթուցանելով՝ տեսական ու հաստատուն մնալու յարգարել: Արդէ՛ն՝ որ զգրուող կամքն ու առաջադրութիւնը, որն որ բանի մը պատան ու կարեւորութիւնը՝ եւ իւրաքանչիւր անձին իր պարտքը նանշուելն յառաջ եկան է, հասարակարէն ինչպայի մարդու մը (պզտակ աղջի ի բաց կ'առնենք) մասը գործունեութեանը տեսական ըլլալուն վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն: Երրորդ, աղջիկը վարժեցքն՝ որ իրենց շուտով յառաջադիմութիւն ընել չկրնային եւ ուրիշ արգելքներէն պատճառ առնելով՝ չվհասին ու սկսած կրթութեան նամբէն ու ընթացքէն ետ չկենան: Չորրորդ, պետք է որ գառախարակը միշտ յիշէ՝ ինչ մարմնոյն հանգամանքը, ինչպէս ուրիշ բաներու մէջ՝ այն պէս հոս ալ մասը գործունեութեանը տեսական ըլլալուն շատ մեծ արգելք կրնայ սալ: Հինգերորդ, գիտնայ որ մասը գործադրութիւնը տեսական ընելու կրթութիւնը պետք է որ աստիճան աստիճան յառաջ երթնայ, նախքնից կրթութեան համեմատ ըլլայ, ու շափել աւելի ստիպողական ըլլայ, մանաւանդ աղջկ միայն բացակեալ տարիները, այս ինչ ոչ՝ անուց մասը գործութիւնները կը տխարացնեն ու կը խանգարէ:

15. Մասը գործադրութիւններուն կանոնաւոր ընթացք ունենալը միշտ կրթութեան մէկ գլխաւոր պայմանն է: Բառական չէ որ աշակերտը մտածէ, հասցա պետք է որ շիտակ ու կանոնով մտածել սորոքի. բառ չէ որ գառնէ, հասցա պետք է որ հիմունքի եւ ուղիղ գառնել սորոքի: Մասը գործադրութիւններուն կանոնաւորութիւնն որոշ ու անոր ընթացքէն վրայ հիմնած պիտոյց վրայ հաստատուած է: Ի ընթացքէն յաջողակ ըլլող

չառ աղոյց վրայ մտաւ որ գործադրութիւններուն կամ մտածութիւններուն մէջ տեսնուած անկանոնութիւնք կամ անկարգութիւնն ըստ մեծի մասին կամ արտաքին ազդեցութեանց եւ կամ անկարգ կրթութեան հետեւում-
թիւնն է : Արդե՛ն կ'իմացուի որ հաս շինքը խափք անանկ մտաւ որ անկարգութեան կամ խանգարման վրայ՝ որ ֆի-
զիքական հանգամանաց ազդեցութեանն պատճառաւ է : Արտհետեւ ըստ հեղ անանկ աղոյց կամ մարդկան վրայ առողջ ու կանոնաւոր մտածութիւններ կը տեսնենք, որ-
քանց կրթութեան համար աննեւերն արհեստ ու աշխա-
տութիւն մը գործածուած չէ, անոր համար պետք է որ ըսենք՝ թէ մտաց գործադրութեանց կանոնաւոր-
թիւնք՝ մտաւ որ զգրութեանց մէջ հիմնած է, ու ըստ հեղ միայն արտաքին արդեւ լինելն ու շփոթիլ պատճա-
ները հեռացընել հարկաւոր է : Աւարի եւ աս բանիս մէջ կրթչին հոգը, ինչն ու գործը պիտ'որ ըլլայ աղոյց մտաւ որ գործունեութիւնը շփոթելու եւ մոլորելու շինողու :

16. Իսկ մտաց զգրութիւնները գործածելու ասին աղուն ցուցնելու յաջողակութիւնը (սին որ վերը յիշուած կանոնաւորութեան կը վերաբերի) գաւաթաբակը շփիմար իր աշակերտացն ուսանել, հապա միայն անանկ պիտ'որ առաջնորդ է որ իրենք անհամբ իրենց վարժութեանին անի-
կաց ստանան : Աշակերտները՝ յատկապէս խաւելով պետք է որ իրենք զիրենք կրթեն : Մտաց կերպական կրթութեան առաջին ու անանարթնելի միջոցը՝ աշակերտաց անմնական գործունեութիւնը զարթուցանելն է : Մտաւ որ զգրութեանց ընթացեան եւ արինաց վրայ ըլլող տես-
կան կրթութիւնը կամ խրատներն ու վարդապետ-
թիւնն ան ասնոր պատկար կ'ըլլան՝ երբ որ գործնական կրթութեան հետ մէկ քայլով ու մէկ ընթացքով միա-
տեղ յառաջ կ'երթան : Այսպէս պետք է ըսել նա եւ արինակներու համար, թէ պէտ է արինակը ըստ մեծ ու պատկար ազդեցութիւն կ'ընէ մարդուն մտաց վրայ, բայց միշտ անոր անմնական գործունեութիւնը կ'ենթադրէ ու կը պահանջէ : Արդ աս անմնական հրահանգին մէջ գաւ-
աթաբակն իր աշակերտաց միայն պիտ'որ առաջնորդէ, սին

որ կարգով ու պատի կատարելու համար՝ պիտ'որ աշխատի ծախ՝ որ հրահանգը մտաց զգրութիւններուն բացուելուն եւ ստատկութեան աստիճանին համեմատ ըլլայ: Այն հրահանգները՝ որոնք մտաց զգրութիւններն փեր են՝ չեն թէ զանոնք շին կրթեր, հարա կը տխարացնեն: Ամեն մէկ կարգութեան իր պաշտօնը կարգով ու պիտաւոր աստիճանով կատարել տայ՝ կրթութեան յատուկ ու գլխաւոր գործն է: Երկրորդ՝ պետք է որ իր աշակերտացնան միջոցները ջուլցնեն, որոնցմով իրենց մտաց զգրութիւններն աւելի գիտաւ ու կարգով կրնան վարժեցնել ու կրթել, որպէս զի չըլլայ թէ աս միջոցները շանչնալով այլ եւ այլ փորձեր ընելու եւ ծուռ ծամբաներն անցնելն եւ անշատուկ միջոցներ բանեցնելով կրթութիւնն ու շացնելն է այր շխառի ծամբան փնտաւելու պարտաւորին: Եւ աս փնտաներն աշակերտները պահելու համար պետք է՝ որ զիւրնք զգուշացնեն՝ իրենց մտացն աւհամ ան զգրութիւնը շափել աւելի շրջանեցնելու, միայն մէկ զգրութիւնը շրանեցնելու, իրենց կարգացած գործերուն մէջ ազեկ ընտրութիւն ընելու, եւ այլն: Սոյնպէս եւ ուրիշներուն արժանիները նկատելու մէջ գտաւորապէս այդպէս ազեկ աստիճանութիւն պիտ'որ ընեն, յանի որ իրենց միայն ան աստիճանի կրթութեան չէ՝ որ կարենայ հետեւելու եւ շնտեւելու արժանիներն անձամբ ազեկ արշել:

ՅԼՈՒԽ ԶՈՐՐՈՐԳ

Մտայ ամեն մէկ կարողութեան կերպական կրթու-
թեան վրայ առանձինն :

ՀՈԳԻՌՈՅՆ կարողութեանց վրայ կարելոք ըլլալ
անզեկութիւնները փոխափայտական մանրամասն մեկնու-
թեանը ու ըստ ամենայն հանգամանոց անանկելի խոսուն
փոխափայտութեան կամ բանախոսութեան (արամարա-
նութեան) ու ընազանցութեան պաշտանն է, ուր հոգե-
խոսութեան մասերն ըստ ամենայն մասանց կը մեկնուին :
Մենք հոս մեր առաջինայ նիւթնքն կարելոք ըլլալ ան-
զեկութիւնները, մանաւանդ բարձրագոյն կարողութեանց
նկատմամբ՝ ընտրելու եւ մեկնելու պիտ'ոք փութանք,
զատարարակ ըլլալու բազմաթիւ անձանց առ մեան պա-
տրաստ նպատակ մասուցանելու համար :

ՀԱՏԱԺ ԱԹԱՋԻՆ

Կարողութեանց բացառելու սխալան կարգը :

1. **ՄՏԱՅ** ամեն մէկ կարողութեան գործունեաց
ընթացում կամ գործելու սխալը միշտ, որչ, նոյն կարողու-
թեանց ընթացում վրայ հիմնած ու ամեն մարդկան վրայ
սխալման կարգով ու առաջնամով կ'ըլլայ : Ասոր առանկ
ընթաց տարակաթի առկ յիկրնար կրնալ, որովհետեւ այլ
եւ այլ կարողութեանց իրարու հետ ունեցած կապա-
կցութիւնն ու իրարմ ունեցած փոխափայտի կախումը կը
պահանջէ՝ որ իրենց գործելու սխալը կարգով կամ գա-
նն ըստ մեծի մասին մեկնելու ետեւեւ ու առաջնան առ-
աջնան ըլլայ :

2. **ՄՏԳ** ամեն աղա վրայ մտայ ամեն կարողու-
թիւններուն մէջն ամենն առաջ **Մրասարին** նկատու-
թեան (գիտելու) կարողութիւնը կը սխալ գործունեաց
ընթացում եւ գործելու : Ընթացման ու տեսութեան զգայա-
բանքներն իրեն՝ առաջին գաղափարները կու տան. ան-
կից ետքը կը զարթնան լսելիքը, ետքը՝ համ աւանդ կամ

ճարտիման զգացարանքն ու վերջնապէս՝ հաստատութիւնք։ Աս ժամանակի միջոցին մէջ ընդունակութիւնք կամ զգացողութիւնք կ'աւելնայ՝ չէ թէ միայն արտաքին գիտազութեանց, հապտ նա եւ անոնց յայտնի կամ բացայայտ ըլլալուն, հետտութեան կամ համազման գորտարութեան ու գործարանները բանեցրնելու մէջ աւելի ազատ վարուելու նկատմամբ։ — վերստին յոտաջ տնի կամ արտապրիչ կարողութիւնք երկրորդ գորտութիւնն է՝ որն որ մարդան վրայ գործունեաց ըլլալու՝ կամ գործելու կը սկսի։ Յզան երրոր հեղ մը տեսած առարկաներուն նոր արտարութիւնք կամ կրկին աղջեցութիւնք կ'ընդունի՝ կ'իմանայ որ անմը որիչ հեղ տեսած է՝ բացց առ անց յայտնապէս յիշելու յառաջագոյնն անոնցմէ ընդունած գաղափարը։ Աս կրկին կամ վերստին մտնուողանքը քանի որ կ'երթնայ աւելի յայտնի ու գիւրթի կ'ըլլայ ու կամայ կամայ՝ տղուն առաջունն ըրած գիտազութեան ժամանակինն ու տեղոյն պարտազայիցը յիշատակք կամ վերստին յիշելը յառաջ կը բերի։ Ասկից ետքը կը սկսի կրթնակայելուն գորտութիւնք տղուն վրայ գործունեաց ըլլալու, ու ասանց իր կամայ գաղափարները կը նորոգե՝ իրր թէ կը յիշեցրնէ։ վերջնապէս կու գայ ան գաղափարները կամայ (կամաւոր) նորոգելն ու յիշելը։ Աստանի ըլլալնն ետքը ներքին գրտնուանք կը սկսի գործելու։ Յզան կը սկսի հոգւոյն մտնուար հանգամանաց վրայ գաղափարներ ունենայ, մտնուանք տեսնի հանգամանաց, որոնք որիշնելու վրայ՝ անոնց աչքի զարնայ գործազութիւններն կամ վարժանչքն կը տեսնէ կամ կը նկատ։ Բացց հոգւոյն կարողութիւններուն կամ գորտութիւններուն ու գործազութիւններուն վրայ կամ անննեթն գաղափար շ'ունենար, կամ անննալու այ ըլլայ՝ շատ աչ կ'ունենայ։

3. Կերպին զգացման գործունեաց ըլլալու ասանք իմացազութիւնն այ գործունեաց ըլլալու կը սկսի։ Յզան շատ կամախ կը սկսի արտաքին առարկաներն իրարու հետ համեմատել, նախ առաջին անոնց ասքրերութեանն ու ետքնն անոնց իրարու հետ աննցան մի եւ նոյն կամ հասարակաց հանգամանքին մտադիր ըլլալ։ Ի-

մնացուիմ էան առաջին գործադուի ինններն (նեղ գործա-
ի ինններն) են՝ որոշել (ընտրել, զատել), հարգակցել,
տարբերութիւնը գտնել ա հարգի գնել, իսկ անոր ա-
ռաջին արգիւնքը կամ արտադրութիւններն են ընդհա-
նուր գաղափարները, կամ ասելի աղէկ բուլով՝ ըմբռնե-
մունքները: — Գրասիրտ կամ գրասեն զգրութիւնը
մասնաւոր գիտութեան ձէջ կանախիկի ինչ զինքը կը
չայտնէ, ենթական՝ սեպհանութեան (տարագելչցն)
հետ պարզապէս հարգակցելով. բայց ասիկայ միայն մաս-
նաւոր ըմբռնմանց կամ գիտազուի էանց վրայ կը տարա-
ծի: Ասիկայն կամայ կամայ գիտազուի իննները կամ ըմ-
բռնմունքները կրկնուելով՝ զգայական առարկաներու
վրայ ընդհանուր փորձառական գաղտնաւորներ (վիճակներ)
չառաւ կը բերեն, ա զիչ զչ ետքը առ գաղտնաւոր-
ներն այն առարկաներուն իրարու հետ աննշան պատճա-
ռական հարգակցութիւններուն վրայ ալ կը տարածուին:
Տղայ առ կերպ գաղտնաւորները կամ գաղտնաւորներն եր-
կայն ասեն միայն հաստատարական են, այսինքն՝ առանց
այն իննչամունքուն վրայ մասնաւոր պատճառներ կամ
ցուցնաւորներ փնտռելու: Անտոյցը ստուգեն զատելով
ա որոշելով եւ ազայտարական կերպիս գաղտնաւոր ընելու
համար ասելի շատ կրկնութիւն ա վարժութիւն եւ յախ-
րակութիւն կը պահանջուի ա կ'ենթադրուի: — Իսկ իրեն
բոս հարգի ընտրութեան ասեն մնացու վրայ ասին հար-
գութիւններն ետքը գործունեաց բլլայու եւ գործելու
կը սկսի: Գաղտնաւորի հարգին նայելով՝ ազայք նախ առա-
ջին ընդունակութիւն կ'ունենան իննչուի էան պարզ
ըմբռնմունքներուն ա գաղտնական զգրութեան որոշ-
մունքներուն համար, որոնք մակարեւրութեան ա համե-
մատութեան վրայ կը հիմնին: — Երկրորդայտիսն հար-
գութիւնը կամ Բնորքը՝ իր կանգի ասի շինող զգր-
ութիւն զի՝ ազայ պատիկ ասիկներուն ձէջ գործունեաց
Ըլլայու կը սկսի, անանկ որ իր գործունեութիւնը կամ
ուժը շատ անգամ կրկնութեան ասենին շտապակեր,
կրկնութեան ժամանակը հասած ասեն ինչն իր գործա-
գութիւններուն ձէջ յառաւ գայտած կ'ըլլայ: Բայց իրեն
կանաւոր հարգութիւն զի, կամ կանցով առաջնորդան-

լու եւ կրթութեան զարգացումն մը, որ եւ կ'ըսուի բանաստեղծական աշխարհ կամ ցեղաց, զանի՞ հասարակական, ու շնչեկ կը զարթնու, ու ըստ այսմ իր արթնանալէ ըստ մասին ընտան կարգաւորութեան ուժէն կախում ունի, ըստ մասին ալ ընդունած մշակութեանն ու կրթութեանն:

4. Ահա սա կարգով ու աստիճանով՝ ըստ պիտոյ ընտանութեան՝ մարդուն մտաց կարգաւորութիւնները կը զարթնան ու գործելու կը սկսին: Եթէ ոչ գաւառաբարակութեան ասան արուեստը կրթութիւնն սա կարգին ու աստիճաններուն շնորհակալու, կամ թէ կամուս անոր զեմ կարգ մը բանելու ըլլայ, շատ ֆառասկայ հեռանալով ինչն որս պատեալա կ'ըլլայ, ու գիտուած պատին ու վարեալնին շիհարացիներ: Ամեն գաւառաբարակ սա մէկ բանը պիտ'որ ազեկ գիտնայ՝ որ ինչն ազատ չէ կամ իշխանութիւն լուծի ընտանելու՝ թէ ոչ կարգաւորութիւնն առաջ ու անընտանեաց պիտ'որ կրթի է, հարցա սա կարգին մէջ անմնայն ճշգրտութեամբ ի ընտանեան գրուած կարգին ու աստիճանին պիտ'որ հեռանաի: Աս կարգն ու ընտանեացը պիտ'որ ըլլայ միշտ ազոյ կերպական ու ներքինական կրթութեան հիմն ու կամուրջ:

Պատշտ սա խաղտ բուն զեմ անմայ բանն թէ ասկից կը հեռանաի՝ որ գաւառաբարակն անմեծեթն բուն մը պիտ'որ չընէ, հարցա պիտ'որ կեանց ու ազատն՝ որ անմեծ մէկ կարգաւորութիւն ինչ իրակ՝ սա անց գաւառաբարակն պունութեանը՝ գործունեաց ըլլալու սկսի: — Մեր ըսածներն սա հեռանալով ընտանը չ'եղիք. գաւառաբարակը ոչ երբեք պարտոյ պիտ'որ կեանց ու նայի որ կարգաւորութիւններն իրենց իրենցմ կ'ործելու սկսին, հարցա ինչք կեանց ու պարտական է՝ անմայ զարթնանալ, անմայ բացուելուն պէնել. մնայն սա պարտանն ու գործըք մերք յիշուած ընտան կարգին հեռանալով պիտ'որ կատարի, ու ստարթն կարգաւորութիւններն պիտ'որ սկսի, անմայն խաղտ բարձրացնի կարգաւորութիւններն պիտ'որ անցնի: Աս բանին մէջ ալ մտնուս որ նկատելու պարտոյ մը կայ. կարգաւորութեանց բացուիք կեանց աստիճաններն համեմայն ընն կեանք արշուիք ու սահմանիք: Սիրաի ասանց բացու-

լում կարգն ամեն մարդու վրայ մի եւ նոյն է. բայց ժա-
մանակը՝ որուն մէջ իւրաքանչիւր կարողութիւն գործու-
նեայ ըլլալու կը սկսի՝ այլ եւ այլ անձանց վրայ այլ եւ
այլ է. կարողութիւն մը ազու մը վրայ աս աւարիչքի մէջ
բացուելու կը սկսի, ուրիշ ազու մէջ վրայ ան աւարիչքի մէջ
որով եւ իւրաքանչիւր ազու կարողութեան բացուելու
սկսելուն ժամանակը զատ կ'ըլլայ :

Իսպախ՝ կարողութիւններուն գործունեայ ըլլալը
մեկնեալու ետեւէ ու կարգով կ'ըլլայ ըսելով՝ շինք ու-
ղեր ըսել՝ որ երբոր աւարին կարողութիւն մը գործունեայ
ըլլալէն ետքը՝ բարձրագոյն կամ ուրիշ կարողութիւն մը
ներգործելու կը սկսի՝ այն աւարին կարողութիւնը գոր-
ծելէն կը զարգի. աւարի աւար կրթութիւնը բոլորովին
թողալ ու նոր գործունեայ ըլլալին կրթութիւնը պետք
է սկսիլ : Ոչ երբեք. հազա յառաջագոյն գործելու
սկսած կարողութեան կրթութիւնը պետք է շարունակել,
մտադիւր ըլլալով բարձրագոյն կարողութեան մը գործե-
լու սկսելուն ալ, ու առջինը կրթած ասան երկրորդին
կրթութիւնն ալ սկսիլ, միշտ իրենց մէջ եղած կարգը
մայր շահնելով :

ՀԱՏԵԺ ԵՐԿՐՈՐԳ

Բարձրագոյն կամ մայր կարողութիւնք :

5. ՀԱՌԵՆՔԱԳՈՅՆ Ժամուցինք՝ որ թեպէս եւ
մտաց կարողութիւններուն ամենն ալ գրեթէ միարկնակ
կարելոր են, ամեն մէկն ալ իր առանձին պաշտօնն ունի
ու միտն ընելիչքը միւսը չիկրնար կատարել. սակայն ի-
րենց մէջ եղած կարգն է զատ՝ որով իրենց իրարու հետ
ունեցած գաղմկաւորութիւնը կը պահուի, անմըք իրենց՝
ուրիշն անկախ ու իբր առանց ուրիշ յառաջագունի մը
կարու ըլլալու՝ գործելուն համար բարձրագոյն կամ մայր
կարողութիւնը կ'ըստին : Ասոնք են՝ Ա. Արտարիւն նկա-
տութիւն, Բ. Ենթրիւն նկատութիւն, Գ. Իմացողու-
թիւն, Դ. Դատարան կամ Դատաստան (ընել) ու
Ե. Քան :

Ը. Մտաւորին նկատումով եւս (գիտելու) կարողութիւն:

6. Առն ճարգու ժողովուրդու մեծ կարողութիւններէն առաջ արթնացողն արտաքին նկատումով են է: Նկատումներէն ընդ մասնեւեղան առջի ու գլխաւոր հիմունքն են, ու անոնց որպիսութեան կախում ունի ուրիշ առն ընդունումներուն որպիսութիւնը, աւար համար առ կարողութեան կրթութիւնը կամ մշակութիւնը կանոնաւոր դաստիարակութեան գլխաւոր ու առջի պատճառներն են է: Ինչպէս եւ մնաց նկատումները կամ գիտողութիւնը առանց արտաքին գրգռութիւնը ինչ իրակ կը զարթնու եւ կը բացուի, սակայն եւ այնպէս կրթութիւնն իրեն շատ հարկաւոր է, որպէս զի ան կարողութիւնը բանեցնող ազան չէ թէ վեր ի վերջ կամ միմի հասցա յայտնի ու պայծառ նկատումներն ունենայ, եւ առն բանին բարակ զանազանութիւնը գիշար ու շրտակ նկատելու եւ գիտելու կարող ըլլայ. ինչու որ նկատումներուն հանդամները չէ թէ միայն արտաքին գործարանաց որպիսութեան կը կախի, հասցա նա եւ հոգացն նկարին կարողութեանը մշակութեանն: Աւար համար հարկաւոր է շրտակութիւն, պայծառութիւն կամ յայտնութիւն, բարակութիւն, զգրութիւն, սաստիկութիւն, աստիճանութիւն, արագութիւն ու հեռաւորութիւն:

7. Տղան գիտողութիւնն առ հանդամներէն սաստիկ համար դաստիարակը չէ թէ միայն սեռականապէս կամ խրատներով ու խոսքերով անիկաց պիտ'որ կրթէ, հասցա նա եւ պատշաճական վարժութեամբ ու գործնականապէս. եւ առ բանին համար իրեն առջին առն կերպ միջոցները պատրաստ կը գտնուին, ընտրութեան մէջ գտնուած անմիջ առաքիաները, առն տեղ տեւումած ձեռագործներն ու արհեստական յարկանաները եւ առն ասան մէջ ըլլող հասարակ կահ կարասիքը: Անոնց առնն ալ դաստիարակին ձեռքը յարմար նիւթեր են՝ իր աշակերտացն արտաքին գիտողութիւնը հրահանգելու համար: Միայն պէտք է գիտնալ՝ որ առ կարգի մէջ ալ կարգ ու սաստիկան պահելը շատ հարկաւոր է: Ուստի առաջ պէտք է աղան նկատումներն ան բաներուն

փրաց աւելի գարձընել, որանք զգրուոր այցեցութիւն
ժընելու, մտազբութիւնն արթնցընելու ու պահելու
աւելի յարմար ըլլան, այնչափ գործարաններու զգու-
թիւն ու բարակութիւն չպահանջեն, ու պարզ, քիչ մա-
սերէ բազմացած եւ գիւրաւ զանազանելու առարկաներ
ըլլան: Ասանց փրաց ալ առաջ գլխաւոր մասերն պետք
է սխիչ, ինչու որ գեռակիրքի աշակերտներն ասանք աւելի
գիւրաւ կը նկատեն՝ քան թէ պզտիկ ու երկչորգական
մտածոքը. բնական ու արհեստական յարմուածներու
մէջ պետք է ան կարգը բանել, կամ ան կարգով անանց
մտածոք նկատել առջ՝ որ կարգով որ բնութենէն յառաջ
եկած ու արհեստով յարմուած ու կատարուած են:
Նկատմանոցներուն պայծառ կամ յայտնի, կատարեալ ու
չխառն ըլլալուն համար մտազբութեան կարգաւորեալ ու
կատարեալ ըլլալը շատ հարկաւոր է:

8. Ըր փոխմանու գաւախարակը պիտ'որ ջանաց
նախ՝ իր աշակերտին կանանաւոր մտազբութիւնը զար-
թացանել, այսինչն պիտ'որ նայի՝ որ անիկակ իր միտքն
առանց մտազբութեան՝ առանց կամքի ու հաստատու-
թեան եւ վեր ի վերայ շանկի: Երկչորգ՝ պզտիկ տղայ
միտքը սաստիկ այցեցութեամբ կամ պնդութեամբ ու
զգրուոր գրգիռներով բանի մը փրաց անկել կամ սեւե-
ռել աւելու շարժումի. ինչու որ առանկով տխար տղայ
մտաց զգրութիւնն ու էպքն ալ իրենց յարմարութիւնը
բարձրակին կը կարտի: Երրորդ նայի՝ որ ազան շատ ա-
ռարկաներ մկանց ու մկ անդամն շնկառել, վասն զի
ասիկայ թէպէտ եւ կատարելութիւն մըն է, բայց շատ
առարկաներու միտակց այցեցութիւն ընելը՝ մանաւանդ
գեռակիրքի տղայ զանազան գործարաններուն փրաց՝ ա-
նանց մարին զրուելուն՝ ու ամենեւին բանի ժայ այլեկ
մտազբի ըլլալուն պատճառ կ'ըլլայ: Զորրորդ՝ տղայը
յարգորի՝ որ ամեն մկ առարկան մասն մասն նկատեն, ա-
նոր երեւելի նշանները փնտառեն զանեն, մի եւ նոյն բանն
այն եւ նոյն կերպիւն ու այն եւ այն ամեն նկատեն: Ըն-
գերորդ՝ իրարու նկան առարկաները քով քով զննով
այլեկ նկատել առջ, ետքն ալ մկն մկիային հետ բազ-
ատակ, իրարու հետ ունենցած նկանութիւնն ու պիտե-

պայտութիւնը գիտել, և անուց իրենց նմանութեան աս-
տիճանին համեմատ կարգի գնել ասց, որպէս զի նիս-
տութեան կարգութիւնը որսի : Անցնորդ՝ ազուն պայ-
ծառ և շխտակ նկատութիւն ասանալ ասլու համար
զինքը իրաւակ՝ որ կարեցի եզանին շափ մը և աս
զգայարանքները սխտակ քանկցին : Աս ասին քանկն ի
զատ գիտազութիւնը կրկնելու համար շատ յարմար միջոց
մին է՝ արտաքին աստիճաններու նմանը շինել ասլ, զոր
արինակ աշքին կրկնութեան համար՝ ծրարութիւն, և
այլն : Գաստիարակը այս ասինպն ըրած ասանք ազնի
միտ զնէ ասլոց արտաքին նկատութեան կարգութիւնն
այնչափ միայն կրկնել՝ որչափ որ անուց հարկաւոր և
պատակար կրնայ ըլլալ, և միանգամայն աս փակեանին
համար ծիծաղելի, անկարգ և փրատակար միջոցներ և
հնարքներ չքանկցին :

Բ. Ենթրքին նկատութեան (գիտելու) կայս-
րութիւն :

Գ. Աս կարգութիւնը, որ և անցին զգայութիւն
կրտուի, շատ նշանաւոր և հարկաւոր է, թէլու որ ինք
զինք նանչնալը, ինք զինք կրկնելն և բարոյապէս կր-
կնութեան ըլլալը նկարին զգայութեան գործունէութիւնը
կենտր ազրին և կը պահանջեն : Գաստիարակն աս կար-
գութիւնը կրկնելու մէջ անելի փոյթ և խնամք պիտ'որ
ունենայ, թէլու որ աս կարգութիւնը բացուելու և բա-
նելու ասին արտաքին կարգութեան շափ ընտրեմենն
պնտութիւն շիկնար գանկ : Գաստիարակը պիտ'որ յի-
շէ՝ որ աս կարգութեան աստիճանը զգայի շին, և
շատ հեղ շատով կ'անցնին կ'երթան, անոր վրայ եզան
այստարութիւնները կամ շատ տկար են, և կամ անանկ
զարաւոր՝ որ շին կրնար գիտաւ և պայծառ գիտաւի : Աս
ասանկ գիտնարով թէլն ալ աս կարգութեան վրայ ան-
ելի հոգ ասանելու պարտական է : Եւ ինկպէս աս կա-
րգութեան հակաութիւնը շատ գժտարութիւններ ան-
նի, բայց թէլն ալ շատ մեծ աստիճանի կատարելութեան
ընդունակ է, որովհետեւ շատ գիտարգրգիտ է և ասլու
գործունէութիւն անի, իր ընթանմունքը (նկարները) պայ-

ծ ծառ ու կենդանի են, եւ ինչն ալ ազատութիւն, որս-
թ թիւն ու ընդարձակութիւն ունի:

10. Ա՛յ կարողութիւնք ազնիկ մշակելու զժողովու-
թի թեան մէկն առ է՝ որ տղոց առջի տարիներն ասոր վրայ
չա շատ աղջեցութիւն չիկրնար բանեցուիլ: Ի վերայ այսոր
առ ամենայնի զառախարակը թիչ մը յառաջացած աղաքը
առ այլ եւ այլ առիթներով խրատե՛ որ եթէ իրենք ճառ-
նասոր հանգանակքի մը մէջ կը գտնուին՝ կամ իրենց
ներքը զգրութեան մը գործելը կը զգան՝ իրենց վրայ զի-
տաղութիւն ընեն: Եւ առ փոխանաս իրենց հարցմանը-
ներ ընելով ան հանգանակքին ամեն մէկ նշանը մէկիկ
մէկիկ ծանոթ ու յայտնի պետք է ընել, ու միասեղ
մտածուած բաներէն միութիւն մը, ամբողջ գաղափար մը
յառաջ բերել: Հոս զառախարակն իր աշակերտին ներքին
զգացութեանը գործունէութիւնը միջնորդարար ալ կըր-
նայ կրթել, պարհնքն՝ անիկակ ուրիշ մարդկան հոգւոյն
հանգանակայ ու զգրութիւններուն արտաքին գործադ-
րութեանց վրայ մտադիր ընելով, ու այն արտաքին գործա-
դրութեանց հիմ ըլլող ներքին գործադրութիւնները հա-
կարելել: Բայց պետք է զգոյշ կենայ՝ որ աշակերտը
միայն արտաքին նշաններուն չկայտնի, ասանք հոգւոյն
ներքին հանգանակայ հետ շփոթել, կամ անոր զլիստոր
(բազազրիչ) մտայնը շեղել: Ազնիկ մտադիր ըլլող կամ
թիչ մ՛տակն կրթուած աշակերտներուն առ կարգի մէջ
չառ մեծ պնտութիւն կ'ընէ անուանի մարդկան վարչն ու
նշանասոր պատմութիւնները վայելչաչ կարգով, կատա-
րելաչ ու մանրամասն տարազրութեանք ու կենդանի գոյ-
նելով նկարագրելը կամ պատմելը:

11. զառախարակին մէկ զլիստոր ջանքն ալ ըլլայ՝
աշակերտին ներքին նկատման կարողութեան գործու-
նէութիւնը արթնցնել ու անոր սովորութիւն ընել
տալ՝ ինք զինքը նկատել, իր վրան մտադիր ըլլալ, չէ թէ
միայն գործադրութիւնները, հարցա նա եւ զգած մտնքները
մտածել, ներքին ներքին միշտեղ կամ հանգանակքը ան-
ցածին հետ բազալանել, տարբերութիւնները միայն ա-
նել, եւ փոխախութիւններուն ընթացքն եւ ազդիւնները
փնտռել: Երբոր աշակերտը թիչ մը յառաջացած կ'ըլլայ՝

պէտք է որ զատարարակն իրեն հասկըցընէ՝ թէ որչափ
մեծ ու հարկաւոր բան է մարդուն՝ ինչ իր վրայ մտածել
ու ինչ զինչը նանչնալ, ու առ մտածութեան հարկաւոր
ութիւնն ակել յայտնի շուշքներու համար մտադիր ընել
զանիկակ այն զեշ հետեւանքներուն՝ որանք ինչ զինչը
չմանչնալին յառաջ կու գան: Բայց առ ամեն բաները
լանայ աշակերտին ազատարար չէ թէ ստիպող համա-
նէ հարկաւորութի պէս ընել տալու, որպէս զի անկին
ծանօթութիւնը պարտոյ մտածութիւն մը չըլլայ, հապա
գիտուած պատու յառաջ թերի:

12. Ենթին նկատութեան ու իմացագտութեան
մէջ ըլլող տերտ կտրտիցութիւնը, կամ իրարու հետ
միացնալ գործելը, զորն որ խորհրդամտութիւն կամ
քննելով գիտելու կարողութիւն կրնանք կոչել, մա-
նաւոր մտադրութեան արժանի է: Ասկից միայն արտաքին
ազեցութիւնները կամ ազատութիւնն ընդունելու եւ
բժնունելու չիցրապէր, հապա այլ եւ այլ առարկանե-
րուն իրարու հետ ունեցած կազակցութիւնն ու իրա-
րու վրայ փոփոխակի բրած ազեցութիւնը, ամեն մէկ
բանին միջոցը, վախճանը, պատճառներն ու հետեւանքը,
յարգն ու անպիտանութիւնը քննելով գիտելու կը
լանայ: Առ ասանկ ըլլալով՝ պէտք է որ զատարարակն
մեծ խնամքով մշակէ առ՝ արտաքին ու ներքին առարկա-
ները քննելով ու խորհրդամտելով գիտելու կարողութիւնը,
ապա թէ ոչ՝ աշակերտին մտայ կրթութեանը շատ մեծ
մաս ըրած կ'ըլլայ: Առ բանիս համար աշակերտին ար-
վելչքնէ նախ՝ ամեն մէկ առարկային ծագման, յարկունե-
լուն, գլխաւոր մասանց, պատճառներն ու գործածու-
թեան վրայ աղէկ մտածել: Երկրորդ, զինչը հրահանգէ՝
ամեն մէկ երեսութիւն, գործադրութեան կամ գիտումին
պատճառներն ու սկիզբը, ներգործութիւններն ու հե-
տեւանքը փնտաել ու քննել: Առ կերպ մտածելու վար-
ժութիւնը ազան՝ ամեն մէկ բան առանց խորհրդամտ-
թեան նկատելին ու շուտ եւ սխալ զատատան ընելին
կը զգուշացընէ ու կը պահէ: Երրորդ, մտածարապէս
կրթէ ազան՝ ամեն բանին նպատակին, վախճանին, միջո-
ցին, յախտելուն ու արգելքներուն վրայ աղէկ մտածել:

Ասանկ կրթութիւններով հոգին գործական յախաւոր-
ութիւն մը կը ստանայ, որով շատ բանի մէջ իր հանգար-
տութիւնն ու անխառնութիւնը կը պահէ, ինչ զինչը
շատով բանի մը կ'որոշէ, բան մը գանձելու եւ յառախա-
տեա ըլլալու կը վարժի. վերջնայեա հասարակ կենաց մէջ
մեծ ու պզտիկ գործքեր սխեշու եւ կատարելու համար
հարկաւոր ըլլող յատկութիւնները կը ստանայ. իսկ աս
բաներու հակառակը կ'ըլլայ՝ թէ որ ասանց խորանկ
մտածելու իր նկատմանքն ու գիտազարթիւններն ընելու
ընտր՝

Գ. Խնացազարթիւն:

13. Խնացազարթեան կրթութեանը համար գա-
տարաւոր շատ մեծ փոյթ պիտ'որ ունենայ, որ ըլլայ թէ
աշակերտը անիկան անգործ թող տալով մտաւոր բանի
մը մէջ իջնայ, որուն մէջ մարդ արտաքին նկատութեան
տակն ասանց մտածելու կամ իմանալու կը կենայ, կամ
թէ միայն ուրիշներուն խոսքին կարգուած կ'ըլլայ: Ար-
բանի ինչպեա որ աղու մը մարմնաւոր աչք կամ տեսա-
լիւն չիկրնար արուիչ, հապա ի բնութենէ պիտ'որ ու-
նենայ, ասանկ ալ խնացազարթիւնը կամ մտածելը չիկր-
նար գրան արուիչ, բայց սակայն գաւաթաբար կրնայ ու
պարտական է բնութենէ արուած խնացեան կարգու-
թիւնն արթնցընել, որպէս զի աշակերտն ինչ իրան
մտնայ, ու աս ալ հերիք չէ, գաւաթաբար կը պետք է
ըստ պատշաճի անոր աստիճարէ որ շիտակ մտածել
արդի:

14. Խնացազարթիւնը կրթուելու համար պետք է
որ նախ՝ ազան վարժի՝ անիմանալի, անշոյտ ու անարդ
խոսքով մը գահ ըլլալ: հապա միշտ խոսքերուն միայր
կամ իմաստը փնտռել ու հասկընայ: Աս բանի մէջ ազալ
հասարակ կարգալ սարժած ասեմներն կրնան զնասուիչ
իջու որ ըհասկըցած խոսքերնին կարգալ կը սարժնն:
Երկրորդ, աշակերտները պետք է կրթել՝ որ արտաքին
սարկաներուն ատեն մէկ մտնաւոր նշանները փնտռեն
ու յայտնի ընեն կամ չուցընեն, ու մտնաւոր ըմբռն-
մանց մտները մեկիկ մեկիկ մեկնեն, որով մարքին մէջ նկա-

բան պատահեցին ըն աւելի յայտնի կ'ըլլան, ու միայնք միտ թե
ու չիտիմ գաղափարներով կամ բնիւնականքներով շիշե-
ցուի: Արդարդ, պէտք է զիբենք վարժեցնել՝ մանուստ
աւարիաները իրարու հետ բաղդասելու անուց իրարու
մէջ հասարակ, նման ու իրարու հակասակ եւ մանուանց
մէջ միմային տարբերիչ նշանները նկատելու, որով աշու-
կերացք ընդհանուր գաղափարներ կազմել՝ բարձրագոյն
բնիւնականքներու հասնիչ ու բանի մը անասնները զու-
տակ էր սորվի: Ասով կարող կ'ըլլայ ինք իրմ շատ բա-
նին կանաններն ու հիմունքը գտնել աւանց արիւնն լու-
նու: Աս ու սուր նման գործողութիւններու վրայ էր
կայանայ խնայողութեան որով ինք:

15. Ը առ սգտակար կ'ըլլայ թիւ մը յաւաքացոյ
աշակերտաց հանուր նախ՝ զիբենք կրիմել զանազան գա-
ղափարներն իրենց կապակցութեան, նմանութեան կամ
այլեւայլութեան ու իրենց նշաններուն յարմարութեան
աւարիանին համեմատ շարելու եւ կարգի գնելու: Արդարդ,
ամեն բանին բուն կամ էական յատկութիւնները պատա-
հական հանգանակքներն որչափու վարժեցնել, որով
ամեն բանին վրայ եզան նշաններուն իրարու հետ ունե-
ցան միարանութեան կամ հակասակութեան վրայ մտա-
նել էր սորվին: Արդարդ, իրենց միայն աւելի եւս արելու
մէկ միջոցն ոչ անուց մտքայ ու հմարքներ ջուցնել է՝
որ շատ շատ գաղափարներու եւ անոնց գրութիւններու
հակասակ գրութիւններ գտնեն: Անբխակն շատ նոր
գրքերու՝ մանուանց լրագիրներու մէջ զանաւան հանե-
լութները կամ աւելճուաններն աշակերտներուն ի-
մացողութիւնը կրիմելու շատ սգտակար կրեան ըլլալ,
միայն թէ զգուշութեամբ ընտրուաններն ու աղոց
կրիմութեան յարմար ըլլողներն անուց առ թին պէտք
է գնել:

16. Գրատարակն այս ըրան ասեմը մանուստ
խնայող պիտ'որ աշխատի որ խնայողութեան կրիմու-
թիւնն աշակերտաց անհասարակ հանգանակաց՝ տարի-
քին ու յաւաքութեան ընդունում կրիմութեան աւարիա-
նին այլեւայլութեանը համեմատ այլ եւ այլ ըլլալ: Եւ
ամեն բանեն աւելի նայի որ աշակերտներն առ կրիմու-

թեան յստարութիւն ու փոփոց անձեան ու շահ մը
անանելով անոր սիրով պատասջին. ինչու որ եթէ այս
բարեբաղոյն հրահանոյն ու ինչոչոր թեան այսպիսի գոր-
ծանելութիւնը բանութեամբ մը անանց ուղիւ արուե-
լա ըլլայ, կրթութեան մէջ առաջ լին կրնար երթնալ :

Գ. Գառաւան կամ գառաւանան ընելու կարու-
ցութիւն :

17. Արտհետեւ ճարգ՝ նշմարութիւնը կամ սո
ու ան բանին նշմարիտ ըլլալը գրան լսելով՝ շիկնար
սխալմունքին ու մտորութենէ ազատ ըլլալ, հապա իր
մտայ գառաղտիան կամ գառելու կարողութեան ներքին
(կերպական) կրթութեամբը կարող կ'ըլլայ մտորութենէն
ու սխալէն ազատ մնալ ու նշմարութիւնը գանելու
ընդունակ ըլլալ, անոր համար առ կարողութեան մշա-
կութիւնը շատ պատկար ու հարկաւ որ է : — Գառախա-
րակին առաջին խնդրն առ մասին մէջ ան պիտ'որ ըլլայ՝
որ չէ թէ միայն իր աշակերտին կամուխիէն ու ըստ կա-
րի յամախ առիթ մայ մտայ գառելու զորութիւնը
գործանելու եւ գառաւանան ընելու, հապա նա եւ զինչը
առ բանին արթնցնելու, գրգռելու եւ ապիպի անոր
հարկաւոր (ստիպողական) գրաղմունք մը ընելու : Ինչու
որ մարդ թէպէտ եւ ի բնութենէ կը ստիպի գառաւանան
ընելու, բայց թէ որ մասնաւորապէս զարթուցուելու եւ
գրգռուելու չըլլայ, հասարակարէն գիտութեամբ հոգե-
կան ջրանի մը մէջ կը կենայ եւ ուրիշներուն գառաւանա-
նին հետեւելով գոհ կ'ըլլայ : Ասոր համար գառախարակը
երբոր կը անան թէ աշակերտը սո կամ ան բանի մէջ
գառաւանան ընելու կարողութիւն ունի՝ ինչն իր գառաւ-
անան անոր շջրոյն, հապա անանի գիտումներու մէջ
միշտ անոր կարծիքը հարջնէ, զինչը ստրակուտի մէջ
թողու՝ որ ստիպուի գառաւանան ընելու :

18. Աս կարողութեան ասանի աղէկ կրթութեան
համար՝ վարժութիւնը մէկ հասակի միջոց է. բայց վար-
ժութեան մէջ ալ աստիճան աստիճան առաջ երթնալու
է թէ վարժելու կերպին ու նիւթին նկատմամբ ու թէ
աշակերտին ան հաստիճան հանգանմանց նկատմամբ : Ասոր-

ժուելու նիւթն ընտրելու ասեմն՝ ապան նպատակին ու
զանեանս փնտրելին պարագաներուն ազէկ ճապար ըլլա-
լու է: Ապա՞ն ի՞նչ է ան կերպին ձկն նկատելու բանն առ է՝
որ առաջ մասնաւոր գառաւորները ընել ապա՞ն ու ետքն
ընդ համար, պարզելն էտքը՝ բազազրեւոյն բանն, զգու-
սիանն երկն էտքը՝ անոց աշխատանքն, որոշ ու հաստա-
տան զբաժնի ինններն կամ նիւթ երկն էտքը՝ հաստա-
կանն բանն ու երկն ազբաժնի ինններու անցնուի: Եւ այս
անկողնն հիմա՞ն ու հաստատութեանը ընելու համար
գառաւորակը իմանայ չէ ի՞նչ է միայն աշակերտաց գառելու
կարողութեան արժեքը ընելու, հարցա՞ն առ էւ անոր ու
աւելորդելու: Եւ որ համար որ որ կարելի է՝ միշտ անկող
նամբայ ու միկող ջուշքնէ ասեմն բանին պատճառն ու հի-
մն հասկնուայու, զիբնէր վարժեցնել լաւն ու կարգացած
բաներնան միայ մտածելու, ասեմն անգամ բանի մը միայ
իբնէր ունեցած ու յայտնած կարծիքին պատճառը հար-
ցնել, սա կամ ան բանին ապացոյցները միշտ իբնէր ու
աւելորդել չգրուցէ, հարցա՞ն իբնէր հրամայել որ զանկող
փնտաւն զանեմն, ասեմն սխալմունքն իբնէր շարժուել,
հարցա՞ն իբնէր աւելորդել ու նամբայ ջուշքնէ՝ որ իբնէր
իբնէրս ըննենն ու զանեմն: Եւ երբոր աշակերտը սխալ
ու անհիմն գառաւորան մը կ'ընէ, գառաւորակը իբնա-
յանդիմանութեան անոր մայրն գործունեութեանը
չիբանցնել ու չիբանցնել, ու անմիջապէս անոր ծառ
գառաւորանը ձկնիկ ձկնելով ինքը չիբանց չգրուցէ, հա-
րցա՞ն ինչ որ ապան իր սխալն իմանայ ու անան, եւ
եթէ կարելի է՝ ան սխալման արդիւրն ալ նանչնայ: Եւ
նամբով՝ այսինքն աշակերտաց ըրած գառաւորանին սխալ-
մունքն իբնէր զանեմն ու չիակել տարով՝ սխալ գառա-
ւորաններն իսկ գառելու կարողութեան կրթութեանը
ծառայել կու տայ:

Ե. Քան:

19. Բանը մայր աննենն ընտիր, բարեր ու ազ-
նուարցն կարողութեանն ու զբաժնի ինն է, որով մարդ
անբան կենդանիներն անասնանարար վեր կ'ելլի ու Եւ-
րասիայ նման կ'ըլլայ: Բանը նամաւորութեան աննու-

բարեք առաքինանէ որ իբր թէ և մարդուն հոգեկան աշքն է, որով անոց աշքն, յարեանեանն որ առաւանդայինը կը անանէ : Ան գորտի թնջ երկրաւորն երկնաւորն որ ժամանակաւորն յարեանեանին հետ կը համեմայնեցնէ. նշմարութեան որ Առաւմտոյ կայնը կը լսէ, ըստ այնմ մտածել որ ապրիլ կը սարկեցնէ, որ ամէն մտածութեան կամ խորհելու եւ մտքը ամէն բան յննելու որ ընդք կ'աւանդէ : Բանն ասիկայ ընելու համար իրմէ զարտ որ թիչի շխարհարի. իր մանաշաղութ թնն անմիջաբար իրեն Առաւմտոյ հետ յայտմ մտին ունեցած հաջորդութեան վրայ հիմնած է : Բայց որովհետեւ մեզքը զմարդն Առաւմտմէ զտանեց որ միշտ կը զատէ, յայտնի է որ բանին բան մանաշաղութեան սկիզբը կամ աչքի բը պղտարեցան, որտի եւ մարտութեան մէջ թննու : Սակայն առաւանդէն Աստուծոյ թննը զմեզը նորէն իր վրան ըլլող նշմարութեան ծանօթութեանն որ գիտութեան որ անով վերասին միտարտութեան ընդ Առաւմտոյ կը տանի որ կը վերացնէ : Աստ այնմ կրնայ բանն այն գորտի թնն ըստիչ՝ որն որ Առաւմտմէ յայտնուած նշմարութեաները կ'ընդունի, կը մանշնայ որ անոնց համեմայն կը գործէ : Ան կարողութեան իրեն բարձրագոյն մանաշաղ գորտութեան առանձին շխիւնայ, հապա բանարապէս կըրթուող որ վարտող մարդուն վրայ որիչ հոգեկան զարտութեաներուն կամ մտայ մեկայ կարողութեաներուն հետ կ'ընկերանայ, անոնց կ'աւանդարդէ որ անոնք մարտելին կը պարաւցնէ որ կը պահէ :

20. Այդ ասանկ ազնիւ, բարեք որ պանշելի կարտութեան մը ազնիւ որ ըստ կարգի մշակելու եւ կրթելու համար ոչ կանտի սկիւղ որ ոչ շուտ յաւալ երթուղեայ է. հապա թնամ տանելու է որ իր վախճանին համեմատ որ ազնիւ կարգով բացուելու եւ գործելու սկիւղ թնամ թնն իրեն մտայ ամէն կարողութեանց առաքինան առաքինան որ կարգով բացուելու եւ գործելու որ ընդք գրած է, որտի եւ զառախարակութեան մէջ այնտարին կարողութեաները թիչ մը չգորտուցան՝ բարձրագոյնները մշակելու պէտք չէ անցնել : Վեց մինչեւ տիւր տարեկան տարբը վերայեւոյ զազախարձերու, ապացոյց-

նե՛րս եւ խորանի ընտրել իւննե՛րս հասցընել ուղե՛րս՝ շէ-
թի է միայն ծաղրահան, հասցա՛նա եւ փաստեալ է :

Բանին կրթութիւնը պէտք է միշտ մտաց ուրիշ
կարգութիւննե՛րսն կրթութեան հետ զարմախարութեանք
ու համեմատութեանք յառաջ ասնիք, այս
թէ է ա՛յ՛ կրթութեանը միայն ընդհանուր զազախարնե-
րսն ծանօթ կ'ըլլայ ու իրական առարկանե՛րսն ծանօթութեանն
զարկ կը մնայ : Ասք հետեւութիւնն ալ ան կ'ըլ-
լայ՝ որ ասանի կրթութեան անմիջ իրենց զազախարնե՛րս
րան իրականութեան կամ առարկանե՛րսն շին կրնար
յարմարցընել, իրենց անհասանելի կանոննե՛րս մարդկու-
թեան ընդհանուր ու հասարակաց սրկնքնե՛րսն շին կըր-
նար հետեւցընել, կամ թէ ըսնիք՝ անմիջ ուրիշ մարդ-
կան ըմբռնմանը համեմայն շին կրնար բացատրել : Ա-
րեւն միայք միայն կազակցեալ ու բարեկարգ կրթութեանք
ու զատուական գործութեան մէկ իրք մեկայն հետեւցընելու
ու ընտանական զատում ընելովը կրնայ իր ստացած շխտի
կանոննե՛րս գործածել ու անով յա-
մախ ու մեծ սխալմանքնե՛րսն ազատ մնայ, եւ մերայնեալ
մտածմանց ու ընդհանուր խորհրդածութեանց մէջ ըն-
կրդելով կերպ կերպ ծուռ նամբանե՛րս մէջ շիջնար :

21. Բանին անն գործադրութիւննե՛րսն ու ծնունդ-
նե՛րսն առ բարձրագոյն գործութեան մի եւ նոյն աստիճանի
կատարելութեանք կամ հասանելութեանն ու աստիճա-
նութեանք շին կարտիք. անոր համար հարկ է՝ որ զատ-
տարակը աչոյն առ կարգութիւնը կրթել իշտ ասան՝ առ-
տիճան աստիճան ու կամայ կամայ առաջ երթնայ, ու
միշտ իր աշակերտին անհասանելի հանգանակաց ու նախ-
ընթաց կրթութեանք միտ գնէ : Մտքին տեսութեան
ու գործադրութեանք շափին, յառաջագոյն ստացած
ըմբռնմանքնե՛րսն (զազախարնե՛րսն) շտապութեանն ու
հանգանակաց, իննչոգութեան եւ զատուութեան կըր-
թութեանն ու ընդհանրապէս մտաց հասանելութեանք
համեմայն պէտք է հարկադրապէս բանին կրթութեանն
ալ այլ եւ այլ կերպով ըլլայ : Առտի պէտք է
ընդհանուր կանոննե՛րսն եւ կարգե՛րսն հրահանգը՝
գարգ, նանչուած ու զգայի առարկանե՛րսն համուած

գործազուժ խնձերին սխիչ: Իսկզբան պետք է գրու-
 թ խնձերուն կամ խնդիրներուն ու ապացոյցներուն միայն
 գիւրբները հետք առնել: Միտքը բարեբազայն, բազա-
 գրեալ ու աւելի գծուարին ապացոյցներու ընդամանի բը-
 լայն առաջ՝ պետք է որ խնդրուի ինչն ու զատելու կա-
 թուի ինչն՝ համեմատութեամբ ու մէկ բանը մեկային
 հետեւ չընելով համան գիծները (եզրախցուի խն-
 ները) զիկցը զարթուցանեն ու գրաւորեն:

Ինչպէս եւ արամարանական կանոնները տեսախա-
 նարէն գիտնալը եւ արիշներուն բանաւոր գործունեու-
 թեանն արիւակը ուսանայի մը շատ սգտակար են, բայց
 առ երկու միջոցներն ալ միմակ բաւական չեն բանին կըր-
 թութեանը համար: Աշակերտը միայն անձամբ մտածե-
 լով կրնայ մտածել սորովիչ: Քիչ մը կրթուած ա-
 շակերտաց բանին կրթութեանը համար շատ սգտակար
 են՝ ամեն մէկուն իր անձին յարմար բնոր ու իմ մարդ-
 կան հետ կենցաղաւարիչը, ընտիր գրքերն ալիկ մտա-
 ծութեամբ ու քննութեամբ կարգալը, ու սոսկ կամ ան
 ուսումնական խնդրոց միայ չէ թէ բանախառութեան գրք-
 գիտեն հասարակ ճշմարտութեան սերին յարգարեւելով՝ խո-
 հեմարար ու պատշաճ կերպով մեմարանելը: Կարգաւո-
 թեալ խոսակցութեամբ այլ եւ այլ անձանց իրենց մտա-
 ծութիւնները մեկմեկու հարգողելը՝ մարդը մտաց միա-
 կողմանի մտածելին ու զանազան մեթոդեալ գաղափար-
 ներ կազմելին կ'արգելէ, որուն մէջ կ'իջնան անոնք՝ ու
 բանք միտակակ ամեն մտացի մարդկան ընկերակցութեանն
 քաշուած՝ բանք յաւանանութեան մտաւոր գործազու-
 թիւններով կը գրաւորեն:

ՀԱՏԱԾ ԵՐՐՈՐԳ

Խանարհագրոյն կամ նորագիշ կարագութիւններ:

22. ՄՐԳԻ կարագութիւն ունի իր գաղափարները
 փահելու եւ նորագիշու. որով իր մտաց գործազուժ ինձն
 ու գրաւոր մը կ'ընդարձակի ու ներկայ բնոր արտաքին ի-
 ռաց հանդամանքին անկախ կը մնայ: Միտքն այս գործա-
 լութիւններուն ընդամանի կամ յարմար բնոր գրու-

թիւները կ'ըստին նորին յաստ՝ թերոզ կամ նորոզի
կարողութիւններ . ինչու որ ասանցով նոր գաղափարներ
չեն կազմուիր, հասցա արդէն գտնուածները կը պահպա-
նուին ու կը նորոգուին կամ նորին կը զարթնան : Աս
կարողութիւններն են՝ Ա. Զօդի կարողութիւն, Բ.
Անհամար փերտութիւն յաստ՝ տնի կարողութիւն, Գ.
Կամուար փերտութիւն յաստ՝ տնի կարողութիւն, Դ.
Երեւակոյնի կարողութիւն կամ Երեւակոյնութիւն —
Ե. Յիշողութիւն :

Ա. Զօդի կարողութիւն :

23. Գաղափարները մարդուն մտքին մէջ կը զգա-
ցեալ՝ կամ ասանձին ու իրարմ զատուած չեն կենար,
հասցա իրարու հետ այլ եւ այլ կերպով կը կապակցին ու
կը զոյին : Աս կապակցութիւնը մեր մտքին մէջ կ'ըլլայ
ասանց մեր կամուար գործակցութեան՝ ըստ հաստատուն
արհմաց, որմը գաղափարներուն ներքին հանգամանաց,
անոնց կազմութեան արտաքին ու ըստ հեղ պատահա-
կան հանգամանաց եւ մտաց բարեբաղոյն կարողութեանց
գործողութիւններուն փոյց հիմնած են : Արդ այն զորու-
թիւնն՝ որով գաղափարները մամուար արհմը ասանց
մեր կամուար իրարու հետ կը կապակցին՝ կ'ըստի Զօդի
կարողութիւն :

Ինեպես գաղափարներուն իրարու հետ կապա-
կցելու այլ եւ այլ կերպերն ու արհմները չեն կենար ոչ
ըստընեւ ու ոչ քիչընեւ, սակայն կարգաւորեալ կը-
թուսութեան մը կը կըմանը գաղափարաց բազմութեան մէջ
տեւի գիւրին, սերտ, հաստատուն ու զանազան կերպ
կապակցութիւն ու զոյ խաթել : Գաղափարաց մէջ որչափ
տեւի կապակցութիւն կ'ըլլայ ու անոնց կապակցութիւն
որչափ տեւի այլ եւ այլ կերպով կը յախոյի, այնչափ
տեւի երկայն կը պահուին, գիւրտ ու յամախ կը
նորոգուին, ու միայն նիւթի մը փոյց խորհրդանութիւն-
ներ ըրած ասենն այնչափ տեւի գիւրութիւն ու նպաստ
կը գտնեն : Ասոր համար հարկաւոր է որ գաղափարակը
աղոյ զոյի կարողութիւնը զարթնցանելու եւ կրթելու
լանց, մամուար գաղափարներու մէջ կարգ ու կապա-

կցում ինն պահելու եւ ամեն մէկ նշանաւ որ գաղափարն
արիւ ծանօթ ու շատ հեղ կրկնուող գաղափարներու
հետ կապակցելու աշխատի, բայց պնդեա՛ որ այս կա-
պակցում ինք չէ թէ իբր ըստ պատահման գաղափարնե-
րուն ծնանելու ընթացքին կարգովն յառաջ գոյ, հապա-
մանց բարձրագոյն ու ազատ կարողութեանց մասնաւոր
գործունէութեանը կատարուի: Եղբւ՛ր մտքին եղան-
անհոգութեան հետեւանքները շատ վնասակար են, ին-
չու որ ասկից կ'ըլլայ շատ աղքատ ինչ մը բան ստիճելն
եղբք միշտ ապհա մնալն ու ամենեւին բանի մը մէջ կա-
տարեալ հմտութիւն չունենալը: Եւ այս կ'ըլլայ՝ երբոր
աղքատանց կարգի կանանք ու հաստատուն խորհրդա-
նութեան շատ բան կը կարգան. (մասնաւոր այլ եւ այլ
բարոյիքներ ու մտանշագարաններ, որոնց մէջ իբարձ թու-
րջրովն սարքեր՝ իբարու հետ շխապակցուելու նիւթոց
փոց կարն ու երկայն հաստաններ, այլ եւ այլ գիտու-
թեանց սիւղերու փոց հաստակախի անգլիկութիւններ
խառն ի խառն կ'աւանդուին.) երբոր բարոյովն իբարձ
սարքեր (չհամազգի) աւարկաներու փոց մարտնչին կը
զբաղեցընեն, երբոր աւանդին աւանդած ուսմանց մէջ
աղկն ու հաստատուն կարգ չ'ըլլայ, ու երբոր ինտելեկտ-
ութիւնը կամ բարոյովն անգործ կ'ըլլայ, կամ տխարու-
թեանք ու գաղջութեանք կը գործէ, մասնաւոր մտաց
ծանօթութիւններն ու գաղափարները ջննելու եւ կար-
գի գնելու մէջ, դատարարակց թէ որ այս անկարգու-
թեանց գործան ընելու չ'իմանար, մեծ վնասներու պատ-
նաւ կ'ըլլայ:

Բ. Անկամաւոր փերստին յառաջ անի: կորու-
ցում իրեն:

24. Գաղափարները մեր մտաց մէջ կը նորոգուին
երբեմն մեր կամայն ու երբեմն աւանց մեր կամաց: Եւ
տխարանց նորոգութիւնն այն որինաց համեմատ կ'ըլլայ,
ըստ որոց գաղափարներն իբարու հետ կը կապակցին:
Եղբւ՛ր մտքին գատարարակց պիտ'որ ինչ՛ որ չէ թէ
միայն գաղափարները՝ հապածա եւ զգացմանքը, յատու-
թութիւններն ու փափագները գաղափարաց հետ կը կա-

պակչին ու իրար փոփոխակի կը գրգռեն կը զարթուցանեն: Դա եւ ան ալ պետք է յիշել՝ որ մարմինն ու սիրան ալ զազափարաց կապակչութեան ու վերասին յառաջածութեան վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն: Արդ այն զգրութիւնն՝ որով զազափարներն ըստ մասնաւոր գործարանական սրինաց առանց մեր կամոց կը նարդաւին ու յայտնի կ'ըլլան՝ կ'ըստի Մեկամասը վերստին յատուածի կարողութիւնն: Աս կարողութիւնը մարդուն թէ մտայ ու թէ սրտին համար մեծ նշանակութիւն ու կարեւորութիւն ունի. մտածելը կամ խորհրդածութիւնն ըստ առանել մասին առ կարողութեան վրայ հաստատուած է: Մտայ բարձրագոյն կարողութիւններուն ամեն ջանքը գրեթէ բոլորովին ի զուր կ'ըլլայ, թէ որ առ վերասին յառաջածի կարողութիւնը կամ ոչ ինչ՝ կամ անպատշաճն ու ջրուած զազափարներ մատակարարելու ըլլայ: Աս կարողութեան վրայ հիմնած է մարդուն իրանքա կարողութիւնն ալ, ինչպէս ետքը պիտ'որ ըսենք: Դա եւ մարդուն զգացմանց, յոծարութեանց ու փոփոխութեան վրայ շատ զգաւոր ազդեցութիւն ունի առ կարողութիւնը: Եւ որովհետեւ մարդկային սրտին շատ երեւոյթները կամ գործքերը, սխալմանքն ու մարդութիւններն առ կարողութեան ազդեցութեանն յառաջ կու գան, անոր համար առք մէջ գտաւարակը շատ շարեաց ապրիքը՝ բաց նա եւ գարեւնը կրնայ գտնել:

25. Անկից կը տեսնուի՝ թէ գտաւարակը արշափ մեծ փոյթ պիտ'որ ունենայ առ կարողութիւնն ըստ պատշաճի կրթելու: Դախ պետք է որ աշակերան այն հարեւոր թմբութեանն ազատ պահէ, որն որ արտաքին տպաւորութիւնները մէքենայի պէս առանց խորհրդածութեան ընդունելու, կամ թէ բոլորովին առանց մտածութեան կենալու վրայ կը կայանայ: Երկրորդ ջանաց՝ որ աշակերան արտաքին տպաւորութիւնները չէ թէ միայն կրտսրաբար ընդունի, հասցա խորհրդածելով, քննելով ու անոնք բանեցնելով. ինչու որ միայն այս նախով ամեն մէկ զազափարին վերստին յառաջածութիւնն ազատար կ'ըլլայ: Երրորդ աշխատի՝ որ աշան իր ընդունածը կամ սորվածը չէ թէ մէքենարար յիշէ, հասցա ըստ կարի

քննական խորհրդանուններէ, որովհետեւ պայտօթ
ճիւղաւորները վերստին յառաջ անելու կարողութեան
գործունէութեանը կ'ազնէ: Զորքերը ինձման տակ՝ որ
աշակերտը շատ քայքայ յայտնի ու կենդանի գաղա-
փարներ ունենայ ու անոնց կարեւորութիւնը ճանչնայ,
ինչու որ վերստին յառաջ անելու պատրաստակամու-
թիւնը, կատարելութիւնն ու գիւրութիւնն ասով կը
յախոյր: Էնդերբորք ջանայ՝ որ չե՛ թէ միայն աշակերտին
ունեցած գաղափարներուն մէջ կարգ ու կապակցութիւն
ընայ: Հասցաւ աշակերտն անոնց նմանութեանը միտ գնէ,
իրարու մէջ եղած հակասակութիւնը գտնէ, ու անոնք
այս եւ այլ կերպով վերստին յառաջ անելու եւ տարա-
ձեւանելուն ըստ կարի անհրաժեշտ վարժի, ինչու որ ին-
չազգայթեան այս գործարարութիւններուն վրայ կը կայանայ
գաղափարաց տրամաբանական կարգով վերստին յառաջ-
անութիւնը: Աւերջնապէս փոքրիկ տակն՝ որտե՛ս զգանձանց
ապշեցութիւնը, երեսակցութիւնը, զգացմանքն ու յո-
ժարութիւնները շարժանքով՝ տխարացնելու, ինտը-
զութեանն ու բանին զգրութիւնն ու ապշեցութիւնը
պահպանելու եւ զորացնելու, ու աշակերտը՝ իր խոր-
հորդները քննելու եւ կարգաւորելու մէջ մեծ ինձա-
քով վարժեցնելու:

Գ. կամեաւոր վերստին յառաջ անիլ կարու-
ցութիւն:

26. III արդ կարող է մասնաւոր գաղափարները
կանչ ու գիտեմամբ նորոգել ասանց խորհորդներուն
մէքննական ընթացքին հետեւելու: Ըստ զգրութիւնը կ'ա-
նուակն կամեաւոր վերստին յառաջ անիլ կարողութիւն,
կամ խորհրդանունը զգրութիւն, որուն կարեւորութիւնն
ասանկինն անկից յայտնի կ'ընայ՝ որ մարդ անով իր
բազմաանակ խորհորդներուն վրայ տեղութիւն կը ստա-
նայ, իր ունեցած գաղափարներուն որպիսութիւնը կը
ճանչնայ եւ հարկաւոր շրջող գաղափարները մեկտի կը
կզէ: Նա եւ մարդուն մտայ հանգարտութիւնն ու որտե՛ս
քանի մը պահասաւոր հանգամանաց ուղղութիւն աս կար-
չութեան գործունէութեանը կը կարտաին: Մարդ մը սո՛

ան գաղափարն որչափ գիտաւ, շուտով, որոշ ու կենդանի կենցաղով կրնայ յիշել իբր թէ ևս կանչել ու անոր գոչումով և անոր վրայ սառցոյ ծածկով ու թիւն ունենայ, իր ևս ոչ ոք անտես թիւնն ուլ այնչափ անելի կատարեալ 'ըլլայ' :

27. Այս կարգու թիւնը բանաւոր մարդու մը համար շատ կարեւոր ըլլալուն՝ նշմին կատարելութեանը թեւով սանելն ուլ գաղափարակին մասնաւոր խնդրն ու ժրտութիւնը կը պահանջէ : Յաստի քան զամենայն պետք է որ գիտնայ՝ թէ իր աշակերտին մէկ գաղափարը որչափ անելի պայծառ, որոշ ու կենդանի կ'ըլլայ, որչափ անելի անոր վրայ կը մտածէ ու անիկայ կը դրոյ, իրեն ուրիշ գաղափարներուն թնշարէս նա ևս զգացմանց ու յոժարութիւններուն հետ այլ ևս այլ կերպով կարգակցութեան մէջ կը պահէ ու որչափ անելի այն գաղափարը կը կրկնէ կամ կը նորոգէ, այնչափ գիտաւ կրնայ անիկայ նարէն նանչնայ կամ վերստին յաստի անել : Ասկից յայտնի կ'ըլլայ՝ որ աս կարգու թիւնն անմիջապէս ու միջնորդաբար կրնայ կրթութիւն և գաղափարալի շատ գիտացուցիչ միջոցներ կամ նպատակներ կրնայ գտնել՝ իր աշակերտին ոչնչելու՝ որ սա ան գաղափարը կանչը վերստին յաստի անելու կարող ըլլայ : Աս բանիս մէջ աշակերտն աղիկ վարժեցընելու համար՝ նախ իմանց զանիկայ պարտաւորելու՝ որ իր գաղափարները չէ թէ քան մասին կամ վեր ի վերջ, հասցա կատարելապէս ու մշտի ծանուցանել կամ յայտնի ընել : Արհարդ, զանիկայ վարժեցընել սարժանք կամ անսարժ թերնուց պատշաճ կարգով կրկնելու, նշմը ստորագրելու ևս պատմելու, որով մարին կամ յիշողութեան մէջ ժողոված մտածույ նիւթը կը կենդանանայ : Արհարդ զանիկայ հրահանգէ՝ իր խորհարդներն արտաքին պարագաներէն ու պտին զգացմանըն անկախ կրկնելու՝ աւերն խորհրդանելու, ուստի ևս այլ ևս այլ պարտաւորելու ևս զգացմանց մէջ զանուելով՝ իրարու համար ևս ըլլալով գաղափարները վերստին յաստի անելու : Չորրորդ, իմանց որչափ որ կարելի է աշակերտին գաղափարներուն մէջ կարգ ու կարգակցութիւն խթնելու, ևս զանիկայ վարժեցընել անցած պարագաները յիշելու կամ

իրք թէ անանց մէջ նորին մտնելու, գաղափարներուն ներքին կապակցութեան մտադիր ըլլալու եւ անանց տրամաբանական յարաբերութիւնը նկատելու, որով գաղափարաց կանուս որ նորագութիւնը կամ կրկնուի կը գիտնուի:

Գ. Երեւակայութիւն:

28. Մարդս ի ընէ կարողութիւն անի նկատութեամբ կամ գիտողութեամբ իր ներքը ժողոված պատկերներէն (գաղափարներէն) նոր պատկերներ կազմել: Այս վերասին յառաջ անիչ գորութիւնը կ'անուանի Երեւակայութիւն, որն որ շատ հեշ մարդուն ներքի գին կը գործէ առանց անոր կանայք, շատ անգամ ալ անոր կամբօք: Աս կարողութեան գործքերը կամ արդիւնքն են բանաստեղծութիւնը, նոր գիտեր ընելը, նոր գաղափարները հմարելը, եւ այլն: — Ասկից կ'իմացուի թէ աս կարողութիւնն ինչչափ հարկաւոր ու պիտուական է, եւ թէ ինչչափ փոյթ պէտք է ասնիչ անիկաց մշակելու եւ կրթելու համար: Երեւակայութիւնը մեր զգայութեանց վրայ շատ մեծ ու զբաւոր ազդեցութիւն անի, մեր գործունէութիւնը կ'աւելցնէ, մեր կամքին զորութիւն կու տայ մեծ մեծ գործքեր կատարելու եւ մեր գործքերուն գեմ ելլող արդեւէքներուն յազմելու: Բայց թէ որ հեշ մը մտածելու ըլլանք՝ թէ Երեւակայութիւնն իր շափաւոր զորութեան ու ազդեցութեան մէջ շնկալու եւ մարդուն մեկալ հոգեկան կարողութիւններէն աւելի գործելու, մանաւանդ անպիտան ու գեշ առարկաներով զբաղելու ըլլա՞նք՝ ինչ Թառակար հետեւանքներ կըրնայ պատճառել, ան ասե՛ն յայտնի կը տեսնենք՝ թէ ինչչափ հարկաւոր բան է՝ աս կարողութիւնը կրթելու համար կանուսիկեկ ու աղէկ կարգով մը սկսել:

29. Աս բանս աղէկ կատարելու համար գաւաթաբախ պիտ'որ աղէկ գիտնայ նախ՝ թէ աս կարողութիւնը անն մարդու վրայ սիրտինակ չէ. շատ աղքատ երեւակայութիւնը գիտեալ զգիտ, վառվառն, կենդանի ու թեզմաւոր է, շատին ալ՝ անգործունէաց, բաւի, ցուրտ, շոք ու աղքատ: Երկրորդ, երեւակայութիւնն իր գործողութեան

ձէ չե թէ միայն իրեն հետ կապակցած աբիշ հոգեկան կարողութիւններուն, հոգա նա եւ մարմնացն եւ աբիշ սրտապին հանգամանաց, ինչպէս պարամերին (լիւթակն), կերակուրներուն, բնիկներուն, կարգացած գրքերուն, զանազան յախոյ կամ ճարոյ գիտութիւններուն, պատին պղածմանց, եւ այլն, ապէջութեանն կախում անի, ուսկից առաջ կու գայ զանազան մարդկան երեւակացութեան պիւրապիւրութիւնը: Աս բանս աղէկ ճանչնալը շատ հարկաւոր է վարդեա զաստիարակի մը, որ կարենայ իր աշտակերաններուն վրայ հիմնական ծանօթութիւն անենայ, ու միանգամայն առ կարողութեան աւրակըն ապրիքներն ու անոր կրթութեան արդեւքներն ու միջոցները գտնել: Երբորդ, երեւակացութիւնը շատ հարկաւոր կարողութիւն մը՝ ու իրեն աւրակը կամ անկարգութեամբ գործելը շատ գիւրջին բըրբուրան՝ անիկաց աղէկ մշակելու ձէ չի մը անհոգութիւն եղածին պէտ, անն Քրտակար հեւանանաց պատճառն պղպտիկ կրթութեան պակասութիւնը կ'ըլլայ: Զորբորդ, երեւակացութեան գործելու ձէ չի բոլոր ա տկար բըրբուրանց վրայ անմիջաբար նշն իսկ բնական կարողութեան տկարութեանն կամ զարթոցի գրգռաներու եւ վարժութեան պակասութեանն յառաջ կու գայ, իսկ անանց վրայ միջնորդարար՝ գիտական զբոլորութեան տկարութեանն եւ կամ իրբեւ նիւթ ծառայող զարգափայտներուն պակասութեանն, ուստի եւ իւրաքանչիւր անմին երեւակացութիւնը գործել տալու համար պէտք է անն ձկանն առանձնական կարասութեան համակացն իրեն անմիջաբար կամ միջնորդարար իմամ՝ տանիլ:

30. Մըզ՝ առ կարողութիւնն ըստ պատշաճի կրթութելու համար գիտաւոր անմիջական միջոցը վարժութիւնն է, միայն թէ պէտք է որ վարժութիւնը նախ՝ առանձնազայ անհասական հանգամանաց աստիճանին համակացն բըրբուրանքի կրթութիւնը երեւակացութեան առաջնորդութիւն ընող հոգեկան կարողութիւնները չի մը կրթութեանն ետքը սխի. երբորդ՝ աբիշ կարողութեանց վարժութեան հետ կապակցեալ բըրբուրանք շորբորդ՝ կարգով եւ աստիճան աստիճան յառաջ երթնայ, որպէս զի

Երևակայութիւնը զբաւած ու առանց կարգի կանոնի չզարժեալ ու վախճանապարհի զարժչեր յառաջ շրջիտ : Ասոր համար ամեն բանէն առաջ պէտք է սկսիլ արտա- յին նկատմունքները երևակայութեան մէջ վերադին յառաջ անելու կամ արժնչքներու , ու անկից ետքը զա- շակերտք վարժեցնելու և՛ նշնայիտ պատկերներ ար- տագրելու համար զանազան փոփոխութիւններ ու սոյլե- սոյլութիւններ մտնուալ : Անկից ետքն սոյլ եւ սոյլ աղեկ մանշուած գիպուածներու կարճ ստորագրութիւններ ընել ու պղտիկ պատմութիւններ պատմել ապա . ետքը՝ իրեն շամբոյ ու եզանակ ջուլլնել՝ նշն ստորագրու- ցիւններն ու պատմութիւնները թիւ մը փոփոխելու եւ ընդարձակելու , վերջապէս՝ անանց նման ուրիշ պատ- մութիւններ գտնելու : Ասանց մէջ բարական վարժեցնելն ետքը , պէտք է պատմութիւններու եւ նկարագրու- ցիւններու ինչ իրեն նիւթ յարնել ապա . որանց հա- մար զառախարակը գիտար մտակը պիտ'որ աշակերտին մտախարակ : Աս կերպով պէտք է որ աշակերտը նա եւ սոյլ եւ սոյլ վախճաններու կամ զարժչերու համար հար- կարք եզան միջնայներն ու ընդհանուր կանոններու հա- մար մտնուար պիտակներ երևակայելով գտնելու վար- ժի : Ասանց յիմնուալն ետքը պէտք է թողալ որ բար- ձրագոյն գաղափարներն ու երևակայութեան պատկեր- ներ համարելու սխի :

31. Բաններն յայտնի կ'ըլլայ՝ որ երևա- կայութիւնը նկատութեան կամ գիտազութեան վրայ հիմնած է , ուստի եւ նկատմունքներուն կամ գիտուած առարկաներուն շարտիկէնն ու պիտիտութեանն կա- խում ունի երևակայութեան ուլ զարժելու շարին ու հանգամանքը : Ասոր համար պէտք է որ զառախարակը աղեկ իմում տանի նախ՝ որ աշակերտը շատ , սոյլ եւ սոյլ , կենդանի ու շիտակ գիտազութիւններ ունենայ , որպէս զի երևակայութիւնը՝ (երևակայելու) նիւթին պակասու- ցիւնն պատմուածով զարժեցնելն շարգելուի կամ չզարգի : Երկրորդ , աշակերտին հմտութեան պակասութիւնն ինչ ընչքն՝ անիկայ զանազան պատմութիւններու անշեակ ընելով , ու մտնուար գիպուածները կամ սոյլ եւ սոյլ

մարդկանց պատահարները կենդանի գոյներով (զարտար խաղերով) նկարագրելով : Աս բանին համար այսօրինակ երևակացում էան նիւթ մաստիարարելու եւ անոր աւաղնարդելու համար շատ պատահար է երբորդ՝ երևելի բանաստեղծներու եւ մարտարախօսներու գրուածքներն աչկի ընտրանուք եւ աշակերտին մասնաւոր հանգամանաց աչկի մտադիր ըլլալով կարգաչընել տալ : Նա եւ պարագայից համեմատ գեղեցիկ արտեսաններու գործուածքներն՝ ինչպէս նա եւ զեւժ՝ ու զարմանալի տեսարանները աշակերտին ծանօթ ընել պէտք է, որն որ երևակացում էան գործելուն շատ գիւրաթիւն եւ առատ նիւթ կու տայ :

32. Արեւակացում իւնը կենդանի ու յայտնի պատկերներ ստանալու համար հարկաւոր է որ գառախարակի իր աշակերտը միշտ վարժեցընէ՝ աւաղ աչկի մտայցումն ու յայտնի ընթանումն աւարկաները երևակացել, ու երևակացած պատկերները միշտ յայտնի ու կատարելալ նկարագրել, չէ թէ միայն արտաքին երևոյթը կամ արտահանը ջուցընել, հարցա նա եւ անոնց ամեն մէկ փոքր (տաղադրիչ) մասը բացատրել, ան երևակացած աւարկաներուն վրայ երկայն աստն զբարիչ, ու ջրուած եւ գիւրախօսին երևակացում իւն շունենալ :

Ըստչ Ի՛նչ որ աս կ'ըլլայ մաքուր եւ պայծառ երևակացում իւն անենաչեն՝ թէ որ անոր գարս համած պատկերները կամ գործքերն ու բերքերը՝ թնս թէ ան, իրենց նպատակին եւ կանխուար մաշակի գեւժ՝ կ'ըլլան : Ասոր համար պէտք է որ գառախարակն իր աշակերտները աչկի կրթէ՝ երևակացելու աստննին մաքուր ու վայելուչ մաշակի կամ վայելում թէ ան աչկի մտադիր ըլլալ, ու ամեն մէկ աւարկային վրայ աչկի գիտել՝ թէ գեղեցիկութիւնը յասկապէս ինչ բանի վրայ կը կայանայ : Նա եւ աս ալ պէտք է որ աչկի նկատ աշակերտը՝ որնեղ աշտակութիւնը՝ այսինքն ամեն մէկ բանին մասանցն իրարու հետ աննչան յարմար շարժակցում իւնը, յարարելութիւնն ու թնս թէ ան համանայն ըլլալը գլխաւոր պահանջներն են : Միանգամայն իրեն աս ալ հասկըջընելու է՝ որ երևակացում իւնն ինչպարս թէ ան ու բանին հետ միշտ

Համեմայն պիտ'որ ըլլայ, ու անոր յառաջ բերած արգիւնքք մտաց խորհուրդներուն եւ ուղիղ զգացումեան փախեանէն զարս պիտ'որ չըլլան: Ինչու որ յատկապէս խանչով՝ Երեւակացուք իմը մարդկային մտաց ստորին կամ ստորակարգեաց կարողութիւնն է, ուստի եւ գործելու մէջ իր շարին ու սահմանն անի: Անոր համար ու շահերաբ երեւակացուքեան պատճառով իր մտաց ու կամաց (մտածելու եւ ուղելու) ազատութիւնը պիտ'որ չխորաչնցունէ, հարցա իր մտայնն ու ազատ կամեց երեւակացուք իմը պիտ'որ կանոնաւորն ու անոր վրայ տիրէ: Գաւաթաբարակին լանջին սա կտորիս մէջ պիտ'որ ըլլայ աւախեաները վարժեցնել իրենց երեւակացուք իմն ոչ երբեք մնանկ ու մտաց մէկու կարողութիւններն զատուած կամ անունցմէ աւելի ստատկութեամբ բանեցընելու, անիկոց զարսոր միջոցներով գրգռելու եւ գործել աւել: Հարցա երբոր տեսնեն ի՛նչ երեւակացուք իմն անզարար ու անհանգիստ գործելու գրգռուած է՝ անոր գրգռաները շփոջընեն, իր անունը պակեցընեն, մտաց բարեբաղայն զգումք իմններն աքիմըջընեն, միայր վերացեալ զազախարներով կամ խորհուրդներով զրաչեցընեն:

Աս փախեանիս համար ուրիշ նկատելու կարգ մը ալ կայ: Ինտիկանուպէս՝ մարդուն յոճարութիւններն ու փափազներն իրենց համեմայն կամ հանցակամ պատկերներ երեւակայել կու տան: Բայց երբեմն ստոր ներհակը կը պատահի, երեւակացուք իմը մարդուն յոճարութիւններն ու փափազները կը զարթուցանէ ու կը գրգռէ: Անոր համար գաւաթաբարկը շատ մեծ փոյթ պիտ'որ ունենայ՝ որ աչոց երեւակացուք իմն անանկ աւարկանելու վրայ չերկնայ, որովք իրենցմէ անվայելուչ ու բարի վարուց համար վտանգաւոր են, կամ անկարգ ու անվայել փափազներ ու կիցքեր կը գրգռեն ու կը սնուցանեն: Աս կտորիս վրայ երկայն գրել հարկաւոր չէ, որովհետեւ բարի ու խոհեմ գաւաթաբարկ մը ստոր մէջ բանելու մասին ու բանեցընելու միջոցներն ու զգումքութիւնը ինք իրմ կրնայ գիտնալ ու ի գործ գնել:

33. Որովհետեւ վերք բոխնք՝ որ երեւակացուք իմը

մարդկային հոգւոյն հարկաւոր ու երեւելի կարողութիւններուն մէկն է, եւ թէ մեր զգացութեանց՝ առաջ եւ արտաքին գործարարութիւններուն վրայ շատ զգրաւոր ազդեցութիւն ունի, անոր համար արիւ գլուխ անցնելէն առաջ կ'ուզենք գտաւիտարակաց եւ վերակացուաց գիտութեան համար հաս լաւի մը հարկաւոր զգալութիւններու վրայ կարճ ի կարճաց գրել, որմնցմով իրենց աշակերտներուն երեւակացութիւնն ըստ պատշաճի կարենան կրթել:

Կախ, զգացարանաց, աչքին, ականջին, եւ այլն, մարտութիւնն ու կարգաւորեաց մշակութիւնը մարդուն ներքեւ մարտը եւ ընտրք զգացմանը կը պատճառեն, եւ այն զգացմանքներէն պայծառ, կենդանի ու կատարեաց պատկերներ ու գազափարներ կը ծնանին. անոր համար պէտք է որ գտաւիտարակը աղքատ զգացարանքներուն վրայ խնամ առնի ու նայի որ անոնք ազիւ բանեցնեն, այսինքն անասունին ու լամանին ոչ անկարգարար ու ոչ վեր ի վերոյ ըլլայ:

Արհարդ, պէտք չէ աղքատ մարտը ըստ կանուխ աշխատակցացիչ գործընթաց, հաշիւներով ու զժամարին եւ երկայն յարիւսածներով՝ մանաւանդ թէ արգմանութիւններով ծանրացնել. ինչու որ մարին առանկ անգարար, խորանկ ու աշխատայի գրաշխանքներով յազնելու առանկը՝ երեւակացութիւնը զեռ նոր արթ ընծալու ու բացուելու սխառ ըլլալով՝ կրնայ բթմանայ ու ըստ սխառման:

Արհարդ, պէտք է աղքատ միշտ գիտութիւնն ու միջոցներ ցուցնել որ բնութեան երեւոյթներն իրենց աչքախն անսնելու եւ իրենց ականջախն ընելու վարժին, որպէս զի առաջ մարտընուն վրայ պայծառ, զգրաւոր ու հարազատ արգաւորութիւններ առանան:

Չարհարդ, այն ամէն առարկաները՝ զորմէք նկատելով երեւակացութիւնը պիտ' որ արթ ընծայ, գրգռի, գործեւ ու մշակուի, պէտք է որ բարցայեռ անմիաս, սգտակար, հարկաւոր ու իրենց մարտին համակցին ըլլան: Ասփախանին համար թէ զգրային եւ թէ աղքատ սննկայք պատերուն վրայ երեւելի արդ, մեծանուն նախնեաց ու

բարեբաբ մարդկան պատկերները, զանազան աչուսք ան-
զերա նկարներն ու աշխարհացոյց տախտակներ պետք է
կախել: Ինչու որ ասանկ նկարները աչոյց միայք է
յափշտակեն, իրենց յիշատի ինքն էր պենն ու երես-
կացու ինքն էր զբազեցրնեն:

2. Ինչեբարդ, երբոր աշակերտը գործանալի ու ար-
տարոյ կարգի առարկայ մը աչկի զննած ու բնութան
մը ըլլայ՝ պետք է զինքը յարգարել որ անիկայ ստորագրի:
Ու քանի որ ստորիքը էր մեծնայ, կրթութիւնը առաջ
կ'երթնայ ու նոր գազափարձեքով երեսակացու ինքն
կ'ուժանայ ու էր հարբանայ, պետք է որ գառափարակը
անկից պահանջէ՝ որ ըրած ստորագրութիւնն ու պատ-
մու ինքնն աւելի եւս միջոց ու մանրամասն բլլայ: Աս բա-
նիս համար շատ յարմար միջոց է պատմական ստորք կամ
կեղծեայ գիպուած (փնյ) մը կարգաւորեալ կերպով ու
սեով գրի անցրնել ապ:

3. Երբեք, պետք է աչուն աշքին առջեւնն ու
մեռքին հետացրնել չի ինքն միայն անփայտը հասար
նա եւ նախապէշ նկարներն ու պատկերները, պարտաւա-
ղիքները ու երգիծ արամութիւնները: Ասոր համար նա եւ
սա կերպ ինտարները կամ առաւել չեալ պատմու-
թիւնները (փնյները) կարգաւոր կամ անանկ ինտարմա-
կան խաղերու ներկայ գտնուիլն արդեւ չի պետք է: Բայց
մաքուր նիւթի փրոյ աչկի սեով ու նարաարութեամբ
գրուած փարպե տական ինտարները կամ շիննու պատմու-
թիւնները կարգաւոր պատկար է: Արոյց փարքերը, ե-
րեսեյի արանց պատմութիւնները, նարաար արանտա-
ղեաներուն գիտերը կարգաւոր՝ երեսակացու ինքն պատի-
զբազեցրնելն զառ՝ առաջինի, կենցաղագուս եւ մարդա-
սիրական գործոց նմանելու առաւել յապեւ գրգիս ու յար-
գոր կ'ըլլայ: Նա եւ եկեղեցական անուշ ստորքը, աշ-
գացին երգերը, մաքուր բանաստեղծական ստանաւորները՝
մանաւանդ (սրինակի ազագու) հարկերգութիւնները,
ընտանի կենաց քաղցրութեան ու առաջինութիւններու
փրոյ գրուած քերթումները, ինչպէս նա եւ աշքին եւ
հայրենեայ պատին ու փառաց համար եղան գործընթան
նկարները կամ քարափար յիշատակարաններն ու անանց

պատկերներն աչքին առջեւն ունենալը՝ աղայ երեսակաց-
աթի խմբի բարի նախանձ գրգռելու եւ մշակելու յար-
մար միջոցներ են: Բայց զգոյշ կենաց դաստիարակը աղայ
միտքն ու երեսակացաթի խմբը միշտ մեծամեծ ու զարմա-
նակի գործքերու եւ հանդիսներու պատմութիւններով
ու յիշատակներով շափել աւելի չզրտող շքեմելու, ինչու որ
ասով հասարակ կենաց, աշխատութեան ու խաղաղական
զրտմանց համար ամենեւին զգածմունք չեն ստանար,
մանաւանդ թէ ասոնք արհամարհելի եւ իրենց անփայել
բաներ կը սեպեն:

Արեւմտեւորդ, ինչպէս վերն ըմբը, կան աղայք՝ ու
րանց երեսակացաթի խմբը շատ զարսուր ըլլալուն՝ ինչո-
ղութեան գործադրութիւնը կը գերազանցել ու անոր ար-
գելը կ'ըլլայ. բայց կան նա եւ անանկ աղայք ալ՝ որանց
երեսակացաթի խմբը շատ ակար ու զանդաղ ըլլալուն՝ շի-
կրմար աչքին առջեւն եղած աւարկային փայրիւն մը
հեռանալ ու անխիայ կամ անոր պատկերը պահել: Աւար-
պետ դաստիարակը առջիններում սուր երեսակացաթի խմբ
պիտ'որ զոյճ՝ դաշտափարները հանգարտութեանք որոշել
աստղով, անխիայ զանազան հայրներու մէջ խորունկ թա-
փանցել աստղով, ու շափազանց երեսակացաթի եան մը
մնաններն անոնց առջին գնելով: Իսկ մեկալմանց զայլ
երեսակացաթի եան կայծերը պիտ'որ բարբոթէ, գրգռէ ու
կենդանացնել ընական ու արուեստական ըմտիք աւար-
կաններն անոր առջին շարելով, զարսուր զգացմունքները
արթննցնելով, ազուր ու կենդանի ստորագրութիւն-
ներ ընելով ու փայելուչ որինակներ առջեւը գնելով:

Ու թերորդ, դաստիարակին մէկ գլխաւոր խմբն ալ
աս պիտ'որ ըլլայ՝ որ իր աշակերաններուն երեսակացա-
թի եան մէջ աւելորդապաշտութիւնը, սաստիկ երկիրը,
պարսպ բաներու հաստատը, մանաւանդ զի թիւական ու
բախտախնդրական առասպելիւնց գիտելն եւ պատասա-
կան խաղերը բանի մը անդ գնելը արմատ ձգելու եւ
հաստատուելու թող չապ:

Իններորդ խմբայ՝ առակները, ընական ու քաղա-
քային պատմութեան եւ աշխարհագրութեան ուսումը
ինքանով մշակելու. փասն զի ասոնք աղայ երեսակացա-

Թեան համար շատ ընտիր ու կարեւոր նիւթեր են, որոնք այսպիսի ուսմանը կենդանեաց ընտրեան ու բարաց վրայ անզեւակ կ'ըլլան, զանազան ազգաց մանուսնոց իրենց ազգին անչքերուն յիշատակովն կը կրթին ու հեռաւոր երկիրներու, քաղաքներու, ծովերու, լեռներու եւ գետերու վրայ հարկաւոր հմտութիւններ ստանալով՝ երեւակացութիւններ անեն ժամանակ տարի պաշտօնի գիտութիւն կ'ունենայ:

Ե. Յիշողութիւն:

34. Իսկի մը մտքին մէջ զանախն իմանալը կամ յիշողութիւնը, որ է ընդունած ու հասկնացած բանը կամ գաղափարները մտքին մէջ նորոգելով պահելու կարողութիւնը, չէ թէ միայն նշանըն այլ եւ այլ կերպով վերաբին յառաջ անելու գործիւնաց հիմն է, հարցաւ նա եւ մտայ ուրիշ անն գործիւնաց գործողութիւններուն հարկաւոր ու անանորին յիշմանն ու միջոցը կամ միջնորդն է: Մտածելը գիտնալնն կախում ունի, բայց գիտնալն այլ յիշողութեան մշակութեանն: Երբ կամ ոչ ինչ պուստ կ'ընէր բան մը հասկնալն ու անոր գաղափարն ունենալը՝ թէ որ կարողութիւն մը ըլլալը անիկայ վերաբին մտքին մէջ նորոգելու կամ կրթնելու, պարզին՝ թէ որ մտքը շխարհնայ այսօր այլ գիտնալ ան բանը՝ որն որ երկի գիտեր: Եւ ահաւասիկ աս՝ աննն եղած գործըրը, պատահած զեպքերն ու լուսած իրաքերը մեր մտայ մէջ պահելու պրանչելի կարողութիւնն է Յիշողութիւնը: Արիկայ կրնալը պահարանի մը նման ջրնն, որուն մէջ մարդուն միտքն իր ստացած այլ եւ այլ անզեւակութեանց գանձը կը գոցե կը պահէ, որ պետք եղած ատենը դուրս հանե ու բանեցընե:

35. Ինչ թէ միայն բան մը ընդունելու կամ հասկնալու մէջ գիտութիւնն ու շուտութիւնն ու անիկայ հաստատաւ պահելու մէջ անուշութիւնն ունենալու ուժը, հարցաւ նա եւ զանազան կերպ պատկերները կամ գաղափարները մտայ մէջ ընդունելու գործիւնը կամ ընդունալութիւնն այլ եւ այլ մարդկան վրայ այլ եւ այլ առաքմանով ու շարժով է: Արդնն յայտնի է՝ որ աննն յի-

չազույթ իւնք բառեր կամ խոսքեր միայք պահելու, անմոյս
աչ իրերք պահելու յարմար է: Երբոր մեկն իրերուն մի-
այն բառերը կամ անաններն ու նշաններն ինչ կարգով
որ իր միայք կու գան՝ անանկ կը յիշէ, անոր յիշու-
թ իւնք կ'ըստի՝ հիւսիսական կամ յատակական, բայց երբոր
յիշուութիւնք միայն իրերուն էութիւնք կը յիշէ՝ առանց
բառերուն փոյթ տանելու՝ կ'ըստի՝ իրական կամ նու-
տաստան. իսկ երբոր կը յիշէ զազափայտները, որոնք իրե-
րուն ոչ նշաններն են ու ոչ էութիւնք, կ'ըստի՝ զազափա-
րական: Ամեն մարդ ամեն տեսակ առարկաներու համար
միակերպ ընդունակ յիշուութիւն չունի: Մասնաւորապէս
նկատելու արժանի է մեքենական ու յատկաւոր (կամ
քննող) յիշուութեան տարրերութիւնք: Մեքենականն
տալի տարաւորութիւններուն կամ ըմբռնունքներուն կեր-
պին ու կարգին կը կապուի, իսկ յատկաւոր միշտ խորհրդ-
գանութեան հետ կապուած է, ու արամարամական կա-
պակցութեամբ կը գործէ: Եիշուութեան այսպիսի սղ-
եւայցութիւնք շատ անգամ մշակութեան ու կրթու-
թեան պատճի է, բայց շատ անգամ՝ աչ նոյն իսկ ընտ-
կան կարողութեան առէն ու մարմննոյն եւ արիչ հոգե-
կան զօրութեանց սղ եւ սղ ազդեցութեանն կը պատ-
ճառի: Ղարպեա զառափարակ մը թէ որ կ'ուզէ յիշու-
թ իւնք ազիկ ու յարմար կերպով կրթել,՝ պետք է որ առ-
անհատական հանգամանքներուն ու անմոյս ազդիքներուն
միտ գնէ:

Յե. թեւեղեա եւ փորձն առ կարողութեան աստիկ
մեծ ու արտաքոյ կարգի ընդունակութիւն ունենայց
յայտնի կ'ընէ. բայց նոյն փորձը միանգամայն մեզի կը
ցուցնէ՝ որ ասոր անկարգ կրթութիւնն ու մշակութիւնք
շատ գեղ ու փաստկար հետեւութիւններ կրնայ ունե-
նայ: Ասանկ անկարգ կրթութեան պատճիները շատ հեզ
տեսնուած են, որոնք են՝ անոցայցութիւն, մտածելու զօ-
րութեանց բոլորովին ըմբռնայց, աննշան բառերը յանախ
գործածելու ըմբռն, արիւններուն ըստմին ու գրածին
կուրքին հետեւիչ, ուսումնական զբաղմանց փափայ շու-
նենայ, ու մեքենայեա յիշուութեան տկարութիւն կամ
բոլորովին կորսուիչ: Գառափարակը առ կարողութիւնն ու-

զեկ մշակելու համար պէտք է որ անոր ներքին կառարե-
լաց արժուքն ինքն ա հասնանգելուն միտ գնի եւ ոչ թէ
միայն ան կամ ան առարկան յիշողութեան մէջ պահել
տալու : Այնպէս ինքն ներքին կառարելաց արժուքն ինքն
գլխաւ որպէս է կը կայանայ՝ ընդունելու համար գիշար ինքն
աւարաց արժ ինքն անելու, իրեն պահել կըցան առարկա-
նելուն շատութեան աւ պէտքութեան, աւ անոնց պահ-
պանութեանք անապահան ա հաստատուն ըլլալուն
միտ : Աս յատկութիւնները միշտ իրարու հետ կապա-
կցան շին, ա մի եւ նոյն անկի միտ գիշ հեղ ի ընա-
թիւնն մի եւ նոյն կամ հաստար առարկանով արուած
կը գտնուին :

37. Այնպէս ինքն կարգութիւնն սոյն եւ սոյն ան-
կանց ի ընաթիւնն սոյն եւ սոյն առարկանով արուած ը-
լալուն՝ ասին մի աշակերտին յիշողութեան մշակութիւնն
սոյն սոյն եւ սոյն առարկանով պիտ' որ ըլլայ : Գաստարակը
իւ աշակերտին յիշողութիւնը մանաւորապէս ան կող-
մանն անելի մշակելու պիտ' որ աշխատի՝ որ կողմանն որ
անոր անար ըլլալը կը մանչնայ, եւ ասոր կամ ասին մ-
կան կարգաւորութեան համեմատ պէտք է որ իր միտքնե-
րը բանեցնեն, ա ասին մի աշակերտին կարգութեանք
առարկանին համեմայն անկից համար պահանջն եւ
յուսոյն :

Այնպէս ինքն մշակելու կերպնուն մէջ շատ ան-
ա երեւելի սոյնեւ սոյնութիւն կայ : Անոնց մի գտնին նոյն
կարգութեան ներքին կրթութեանք կը մասայեն, իսկ
մի գտնին անոր միայն կ'արձեն կամ գիշարութիւն կա-
տան՝ ասին մի գաղափարը աշկի ընդունելու եւ պահե-
լու համար : Այն միտքները՝ որոնք շատ յարկաւ են ասին
մի գաղափարը անապահան ա միտքն ընելու, ասին հե-
ղա յիշողութեան ներքին գործածութիւնն ա գորա-
թիւնը շին անընթեք, մանաւանդ թէ ասոր ներհանիչ
թէ որ առանկինն ա շափն անելի գործածուելու ըլլան
անկից կը անարայցնեն :

Մտնն յայտնի է յիշողութեան՝ մտայ աբի կա-
րգութիւններուն հետ անեցան անրա կապակցութիւնը,
եւ թէ ասոնք անոր միտ ինչպիսի ապեցութիւն կ'ընեն :

Ասոր համար պետք է որ գառափարակէ յիշուցութեան
պնակ կարգութիւնները զարթուցանելով ու մշակելով,
միջնորդարար նա եւ նոյն իսկ յիշուցութիւնն ալ մշակե-
լու աշխատի: Ազնի փոյթի ունենայ՝ նկատութիւնն, ինտ-
ըզուցութիւնը, գառնելու կարգութիւնն ու բանը կրթելու,
եւ յիշուցութեան ասանց հետ ունեցած կապակցութիւնը
պահելու եւ հաստատելու. մասնաւորապէս խնայ ապրջ
մտադրութեան վրայ գործնական կերպով մը հակելու, ու
բով կրնայ միջնորդարար յիշուցութեան վրայ ալ ապշե-
ցութիւն ընել: Բայց գիտնայ՝ որ եթէ երեսակացու-
թիւնը մինակ ու շարիւ աւելի գործել տալու ըլլայ՝ յի-
շուցութեան վրայ շատ փոստակար ապշեցութիւն ընել կու
տայ: Այիշուցութիւնն այսպէս միջնորդարար մշակելը կ'ը-
ստի՝ անիկայ քննական ու բանասիր կերպով ու ծանօթ
կրթել:

38. Մինչեւ հիմայ գառափարակութեան ուսմանը
ետեւէ ըլլող վարպետները գառն են՝ որ Այիշուցութեան
անմիջական մշակութեան կերպերուն ու միջնոյններուն մէջ
ամենէն ընտանիքն ու օգտակարն՝ անիկայ իրոյ վարժեցը-
նելն է: Փորքն ալ աս բանս ան անձանց վրայ հաստա-
տած է, որոնք մասնաւոր հաստատմանը յաճախ ընթաց
սարգելու ետեւէ կ'ըլլան: Թե՛ որ այսպիսի անմիջը յա-
ճախ վարժութեանը շատ ու զիբրս ընթանել կը սորմին՝
բայց անով սորվածնին հաստատման պահելու տխար կը
գանաին, անիկոյ շիհետեւիր՝ որ վերջոյնն ալ միջնոյն
անբնական է. ինչու որ եթէ ասանք փոխանակ ամեն որ
նոր հաստատ կամ նիսի մը սարգել սխելու տեղ՝ սորքն
ընթանածնին յաճախ կրթելու ըլլան, ան աստն կը տե-
նեն որ ինչպէս ընթանելու մէջ զիբրսութիւն անին, ու-
նանի ալ պահելու (յիշելու) մէջ զիբրսութիւն կ'ունե-
նային: Այարժութեանն ամեն ասանայ՝ նա եւ շարիւս որ
տաղանդ ունեցայ՝ կրնայ կամայ կամայ յիշելու նկատ-
մանը բարձրագոյն աստիճան կատարելութեան ասանայ,
միայն թէ վարժութիւնը (վարժիչը) ազնի կարգով ու
տեւական կամ շարժականն ալ ըլլայ:

39. Այիշուցութեան վարժութիւնը կարգաւորելու
ըլլալու համար պետք է ամեն ինտանցով ընտրել այն նիւ-

թեքք, որոնք յիշուցանուիմք պիտոյ ընդունի ու պահէ :
Դասա կարծիք մին է՝ թէ առոյ բերնաց սարգելու բանե-
բան մէջ ընտրուիմք ընելու հարկ լիցայ : Ըստ մեզ պետք
է որ դասախարակը զգուշանայ նախ՝ իր աշակերտներուն
յիշուցանուիմք փարսեցնելու համար անանց առջին եր-
բեք անանկ նիւթ չցնել՝ որ կամ ինք իրմ՝ կամ անանց
համար անխնայ կամ որոշ նշանակուիմք մը չունեցող
բան ըլլայ : Ինչ որ յիշուցանուիմք մէջ ապուստոսած պիտոյ
մնայ՝ պետք է որ յառաջագոյն ընտրի թէ արդեւոր է-
րեւակացուիմքն ու իննչոցուիմքն յարկաւ ու պատշաճ
նիւթ է թէ չէ : Ըստ անկարգ ու փոխանակուիմք բան
է առոյ առջին անխնայ բաներ ու խրթիմ եւ անխնայ
նախ հաստատմանը զնեղ բերնաց սարգելու համար, զորն
որ անանց սխալման անանց յիշուցանուիմք որելու համար
իրբեւ մէկհասիկ միկայ կը սեպեն : Երբորդ, դասախարա-
կը միկայն որ ինչ է, իցն նիւթի լիցայ գրուած հաստատ-
մը առաջ աչկի մը իր աշակերտին մեկնած ու հասկացու-
ցած ըլլալով՝ անիկայ բերնաց սարգելու կամ յիշուցա-
նուիմք մէջ աննելու համար անոր առջին չցնել : Երբորդ,
առոյ առջին բերնաց սարգելու համար անանկ հաստատ-
ման չցնել՝ որոնց ծանոթուիմքն ըստ ինքնան կամ գու-
նէ ան առոյ նկատմանը աննելին պատ ու պիտանու-
իմք մը չունին : Զորորդ, յիշուցանուիմք փարսեցնելու
կարգապետաւ ու զխրթին ընելու համար պետք է որ
դասախարակը բերնաց սարգելու նիւթ երան ընտրուիմքն
ու շարին մէջ աստիճան մը զնէ ու կարգով յառաջ եր-
թայ : Ըննեն առաջ իննտուից բաց զիւրքմաննիկ եւ
կարծ հաստատմանը, առանկար կամ փոխանկ անանց
առջին զնէ, ետքն՝ զուարճալի պատմուիմքններ, զգուշ
առաքիաներու ստորագրուիմքններ ու առաքիներ, ու ա-
մենն ետքը երկայն, ընդհանուր ու փոքրեւոյ նիւթ երու-
փայ գրուած հաստատմանը : Տրանսխանուիմքնները,
պարկաւ երկու երեք հոգուց մէջ ըլլալու խոսակցուիմքն
անիկ զիւրու կրնայ աշակերտը բերան աննել ու միայր
պահել՝ ըստ թէ փարգապետական կամ ճառական եր-
կայն խոսքերը, ստանտար կամ շարժով գրուած պիտակ-
ները՝ ըստ թէ արձակ խոսքով գրուածները : Երբ իմ

փրայ ըսածնիս՝ շարին փրայ ալ պէտք է խնամայ, այս ինչն ինչպէս որ առաջ գիտահասկանայի հասուածնէն թնն կը սխառի ու կանայ կանայ զիչ մը բարձրագոյնին կ'երթնըտի, առանկ ալ առաջ զիշէն ու կարննն պէտք է սխառլ ու կանայ կանայ շարին ու երկայնին երթնալ. ինչու որ աղոյ ներքին ընդամանկութիւնն ու զգրութիւնն առաինան առաինան կ'ուելնայ, անոր համար նա է, անոր յիշողութիւնն ալ կանայ կանայ ու առաինան առաինան կրթնելու եւ առաջ տանելու է:

40. Ըրդ՝ պէտք է որ գաւառաբարակը նախ՝ որչափ կարելի է՝ կանուխ սխառի իր աշակերտներուն յիշողութիւնը վարժեցնելու. քանն զի փորձուած բան մըն է՝ որ աղոյ առ կարողութեան ընդամանկութիւնն առջի աւարտնէրան մէջ շատ մեծ կ'ըլլայ: Երբորդ, պէտք է որ առ վարժութիւնը շարունակեայ ու համարապարկ այ ըլլայ, ինչու որ փորձով տեսուած է՝ թէ երբոր վարժութիւնը կ'ընդմիջահասի՝ նոյն իսկ առաջնընտ ստացուած կրթութիւնն ալ կը պակսի: Երբորդ, պէտք է որ ուսանողոյ կարողութեան այլեւայլութեան համեմատ նա էւ անոնց յիշողութեանը մշակութեան կարգն ու կերպը այլ էւ այլ ըլլայ: Աթէն որ աշակերտ մը շատ քաջ է բաներ յիշելու նկատմամբ (բառական յիշողութեամբ), պէտք է զինչը վարժեցնել իր յիշողութեանը մէջ պատկերներ կամ գաղափարներ ապրտելու եւ պահելու, եւ ոչ թէ մէքենայի պէս ընդամեր սարվելու: Զորբորդ, պէտք չէ որ յիշողութեան վարժութիւնը միակողմանի ըլլայ, այսինչն ըլլայ՝ որ գաւառաբարակը աղուն յիշողութիւնը միայն մէկ տեսակ աւարկանելու վարժեցնել. կամ թէ բանը՝ յիշողութեան միայն մէկ յատկութեանը միտ գնելով մեկայնայ վարժութեան զանցաւութիւն ընել: Էինդերբորդ, շատ հարկաւոր է աշխատիլ՝ որ յիշողութիւնն առանձինն չկրթուի, հազար մտաց բարձրագոյն զգրութեանց հետ մեկանդ. ապա թէ ոչ՝ միայք միայն ուրիշներուն գաւառաբարկներն ու խաղերը մէքենայի պէս իր յիշողութեան մէջ ժողվելու կը վարժի, որով մտաց ապրտ գործանելութիւնը կը տկարանայ: Անչեբորդ, պէտք է որ գաւառաբարակն առ վարժութիւնը աղոյ գաւառայի ու հա-

ձայնական ընկերու աշխատքի, ու յիշէ որ բաժնակիւնք ու անկանց ստրկեցչ հարգանքն զգրուիմեանց ըստ պատշաճի ու հարգանքեանց կրթութեանք շատ քնաս կ'ընէ: Անկրկանքն, պէտք է որ գաւառաբարեաց յիշողութիւնք վարժեցուցած ասանք թէ նիւթերուն ընտրութեան, թէ անանց հարգին ու բաժանման միտ զնէ, եւ թէ յիշողութիւնք զխրապշտոց միջնայնքն ու անոր արգելչք շքեաց բաներք ազոց աննշարնելու եւ միանգամայն անանց յիշողութիւնն արտաքին եւ նեցքին զբզխաներով որելու հարցնեք զանէ:

ՀԱՏԵԱ ՉՈՐՐՈՐԿ

Երկրորդական (անանցեաց) հարազութիւններ:

41. ՍԻՆՉԵՆԻ հիւնցանք մտաց զգիտութեան հարազութիւններուն կրթութեան միտք, կան ուրիշ հարազութիւններ ալ, որանք իրենցմե ասանէին զգրուիմե մը շունին, հասցա այն զգիտութեան հարազութեանց մասնաւոր ներքորտ արթութիւնները կամ ազգեցութիւններն են: Անկրկարգական (անանցեաց) հարազութեանց ԱՋ մասնաւորապէս յիշատակի արժանի են՝ Նշանակիչ (Յանուսիչ) ու թացադրիչ (սուսադրոց) հարազութիւնները: Նշանակիչ հարազութիւնք, այսինչն զազաւարներն ու մտաց խորհարգները զգայի ու կանայական նշաններու հետ կապակցոց, անոցալին՝ զգայի ընդ կամ զգայի կերպով ցուցնոց ու ծանօթ ընդ հարազութիւնք՝ մարդու չի թէ միայն ընկերական կենաց ԱՋ բացարձակապէս հարկաւոր է, հասցա նա եւ ինչք իրեն եղած ասանն ալ շատ պիտուական էրք մին է: Արդ թէ կրկնապալ եւ այլ միջնայնք կը զանուին նեցքին զազաւարները նշանակելու կամ զարս հանելու համար, բաց ասանն ասելի հասարակն ու երեւելին է լիզուն կամ խոսիլը, որուն միակտիւնք կամ կրթութիւնք շատ մեծ ու հարկաւոր պաշտան մին է զաւառաբարեութեան ԱՋ, վասն զի լեզուն կամ խոսքը մարդու համար հարկան կայ մին է՝ մարդ մարդու հետ կապելու եւ միան-

գամայն գրեթէ և միհասարակ միջոց է արթնեցում մաքրին ու սրտին վրայ ազդեցութիւն ընելու : Աս բանիս հաստատութիւն մին է ան՝ որ շատ անգամ շատ մաքրիկ մեծ դասով կը հասկընան ու կը զգան՝ որ շին կընար անանկ յայտնի, որոշ ու նշգրտ խափէ՝ ինչպէս որ կը մտածեն, շին կընար անանկ ազդեցութեամբ եւ ուժով իրենց բանի մը համար անեցած հիմնական պատճառները խաղաղ բացատրել, ինչպէս որ մաքրեմունն ու սրտեմունն մէջ աւար գորտի ինքը կ'իմանան ու կը զգան : Արեւմտ՝ ըսել՝ որ մաքրուն ազդի մտածելը իսկ յատկապէս ընդուն կամ խաւելու յախաղութեան հետ միկանող սերտ կապակցած է : Բայտնի Ժամացումն նշմարտութիւն մին է՝ որ շատ մաքրիան՝ նա եւ ընդհանրապէս շատ ազգաց վրայ մտաց կրթութիւնը անանկ ընդուն հետ մեծ յարաբերութիւնն ու կապակցութիւնն ունի : Ընդուն կամ խաղաքին անորոշ, խաւնիխաւնն ու սրտխաւսար ըլլալը՝ ներքին գաղափարեմունն ալ անորոշութիւնն ու միտութիւնն կը պատճառեն : Արեւմտ ընդուն կամ խաւելու կարողութեան կրթութիւնը գաստիարտիստիստն մեջ շատ մեծ ու երեւելի գործը մը պէտք է սնայել, ու անոր վրայ մեծ փայլն ունենայ :

42. Աս մտին վրայ գիտար ու հարկար տեղեկութիւններն ընդհանրապէս հետեւեալները կը սնայնը : Նախ, խաւելու կարողութիւնն ըսելով՝ միայն ներքին զգացմունքն սկանայ կամ արտաքին նշաններով յայտնի ընելը չէր իմանար, հասցա ներքին գաղափարները կամ մտաց խորհարգները կանուար ու գիտած նշաններով Ժամով ընելը, ու ըստ այսմ մտաց՝ միայն մաքրը ընդուն կամ խաւելու կարողութիւնն ու նիցը ունի, ինչու որ միայն ինքն է՝ որ խորհելու՝ խորհարգներն իրարու հետ համեմատելու եւ կապակցելու եւ անանկալ խորհրտածութեամբ նոր կամ արեւ խորհարգ մը յաւալ անելու եւ անիկաց արտաքրտա բացատրելու կարողութիւնն ունի : Արեւորդ, խաւելու կարողութեան բացառիչը (գործելու սկիզբը)՝ ներքին զգացմունքն սկանայ կամ ըմպան նշաններով յայտնելին կը սկսի, իսկ կանուար գործողութեամբ ներքին գաղափարները Ժամով ընելը

կը հետեւի՝ երբոր խորհուրդները կազակցելու կարողութիւնը գործելու կը սկսի, առտի եւ անխնայ միշտ ասոր համեմատ կ'երթայ:

43. Անգուն կամ խաւիչ՝ իր բոլոր ընթացքին մէջ երեւակցելու կարողութեան կը հետեւի, ինչու որ ասիկայ արտաքին նշաններուն նիւթը կը մտաւարարէ. ասիկից յայտնի կ'ըլլայ՝ որ աղոյ ընդունի շուտ կամ ոչ շուտ ինչ արտաքին նշաններուն ըստ կարգի եւ յարմար կերպով իրենց առիթուն ելլելէն կամ գրուելէն, եւ շատ աղոյ աչ խաւելու գործարանները կատարեալ ըլլալով՝ ընդունելիլու ոչ սխալներն իրենց շորս գին գանձաւոյ առարկաներուն անյարմարութենէն յառաջ կու գայ: Երբորդ, խաւելու կարողութիւնը գաւաթարակին առաջնորդութեան կը կարտի, ասենին շխաակ ու ըստ կարգի բացուելու եւ յառաջանալու համար: Կը ասոր մէջ գաւաթարակը պիտ'որ շաշխատի որ աղան շուտով կամ կուտախ, յաջողութեամբ եւ շատ խաւիչ արգի, հասցա իր խորհուրդները շխաակ ու որչ խաւքով բացաղբել արգի: Զորբորդ, որովհետեւ խաւիչ մէկ գիաց երեւակցելու կամ թէ ըսենք ընթանելու, կազակցելու եւ յառաջ ածելու (մտածածն ու զգացած ըծածութ ընելու) կարողութենէն, ու մէկ աչ գիաց ստացուած գազափարներուն առատութենէն ու հանդամանքէն կախում ունի, անոր համար գաւաթարակը պիտի աշխատի խաւելու կարողութիւնը միջնորդարար մշակելու, պսակէն՝ պիտ'որ իմաց որ աշակերտը վարժի ամեն բան շխաակ ու որչ անանելու եւ յայտնի ու մշգութեամբ մտածելու, որպէս զի կարող ըլլայ որչ ու մշգութեամբ խաւի: Երբոր աղոյ մը մտածելու մէջ գանդաւ կ' խաւելու մէջ աչ գանդաւ կ'ըլլայ, երբոր գազափարները կազակցելու մէջ սկսար է իր խաւքերն աչ խաւն ի խաւն կ'ըլլան, խաւք մը անզն ի անզն շիկրնար շխաակ գրուցել: Ըս կարտիս մէջ թէ կպէս եւ պզտիկ աշակերտանքէն պնշտի մեն մշգութիւն շիկրնար պահանջուիչ, բայց գաւաթարակին պարտքն է ասոր մտազրուութիւն ընել եւ յառաջ գացող աշակերտներուն ասանկ պակասութիւնները շխակելու փոքի մանկաւ: Հինգերորդ, խաւելու կարողութիւնը կատարեալ ըլլալու

համար բառական չէ որ մարդ միայն գաղափարներն իրա-
րու հետ գիրքու ու հաստատութեան կապակցելու եւ
յաջողութեան վերաբեր յառաջ անելու կամ յարմար
ու անաս բառեր ու խոսքեր գտնելու կարող ըլլայ, հարց
անան չափն հարկաւ որ է՝ որ նշանակելու պահինքն բացա-
ղիւնք (զբաղելու) կերպն ուզիչ, որոշ, միշտ ու յայտնի
ըլլայ: Աս բանին վրայ գաղափարակաւ կան ժամանակն
ազնի մտադրութիւն պէտք է ընել:

Վե. Գաղափարակը հաս իր պաշտօնը յաջողու-
թեան կատարելու համար պէտք է որ նախ՝ խոսելու կա-
րողութեան կրթութեանը մէջ շուտ ու վեր ի վերջ
խնամքով յառաջ շնորհւայ, որովհետեւ աս կարողութեան
զարմուղութիւնը կամ բանինն ուրիշ հոգեկան զգու-
թեանց զարմանելութիւնը յառաջագոյն կը պահանջէ,
ու միանգամայն բառերու եւ խոսքերու անասութիւնը
գաղափարներուն անասութիւնը կ'ենթադրէ: Ասոր հա-
մար հարկաւ որ է որ գաղափարակն իր աշակերտին բա-
մը կամ խոսք մը հասկըցնելու շարժումի միջեւ որ ազան
ան բառին (նշանակաւ կան) գաղափարն ստացած ըրլլայ,
ինչու որ բառերուն որոշումն ու շատութիւնը գաղափար-
ներուն հանգամանքնն ու շատութեանն կ'անուրի: Այդ
որ ազոյ մը անանց մտածելու եւ բանին զգուցութիւնը
կատարեալ հասկընալու կը խոսի, պարտաւ զրոյցներով ան-
անն անցընելու կը վարժի, որն որ մտայ կրթութեան
համար շատ մտաւոր է: Երկրորդ, որովհետեւ խոսելու
կարողութիւնը միայն վարժութեան կամ հրահանգով
կը կրթութի, անոր համար պէտք է որ գաղափարակն իր ա-
շակերտներուն առիթ, միջոց ու գրգիռ պատրաստն ու
զիւրնը պարտաւոր իրենց խորհարկները շտապն ու որոշ
խոսքով յայտնելու, որով եւ յեղուն շատ ազնի կը կրթութի:
Երրորդ, իմաց գաղափարակը (ինչպէս նա եւ մնացը) ան-
մնն մէկ բառը միշտ իր բուն յաստակն ու որոշ նշանակա-
թեանը զարմանել, որպէս զի ազոյր անոր պիմանալ
արդինն որոշակի խոսելու, որոշ բառեր զարմանելու, որ
խոսքը չիմի ըրլլայ. եւ այս կ'ըլլայ երրորդ ազան իր վար-
ժապետն կը արդին խոսքի կամ բառի մը միայն ազնի
խնամայ եւ անանի զրուցել: Զորրորդ, ինչպէս եւ այն

և այլ լեզուաց գիտութիւնք շատ արտասխար ու հար-
կարար է, բայց մի ևս նշան առնեն այլ ևս այլ իրարմէ շատ
աւարտէր լեզուներ սարկեցընելը միաստիար է. ինչու որ
բառերու բազմութիւնն ու այլ ևս այլ լեզուաց զար-
մաւածքներուն ևս կերպերուն զանազանութիւնք ազոյ
միտքք կը շփոթէ, որով լին կրնար առննելոյն լեզուի մը
մէջ իրենց միտքք սիւղ, յայտնի ու կատարեալ բացա-
արել: Ընկերբարգ, լեզուի կատարեալ ուսումը միերանկա-
նութեամբ կը յաջուգի, որուն մէջ պէտք է ազոյ հիմանք
կրթութիւն. բայց ոչ երբեք պէտք է լեզու մը սարկեցընելու
համար անմիջապէս քերականութենէ սխիչ, կամ բա-
ռերուն մերժում արից, հուշմից, փանկերուն կազմութիւն,
ևս այլն, երկայն մեկնութիւններով հասկեցընելն սխիչ:
Բանաստեղծ մարգուն լեզուն ու խափը բանաստեղծ կերպով
պէտք է յառաջ առնի, չէ թէ է բառից արտայրին կազ-
մութեանն ու լեզուին այլ ևս այլ հանգանակաց միայ
համբախաց միտքք տեսական ինչիւրեքով ծանրացընել:

45. | Եզուին կամ բանաստեղծութեան խառնուրդ
առնն է մտայ այլ ևս այլ զարգացումները կարգով ու
պատշաճ կերպով արտայրուտ յայտնել, արիւններու հա-
զարգել, զանազան մշակութեան միայ հանուգել ու իրենց
արտին մէջ այլ ևս այլ զգացմունքներ զարթուցանել:
Ըստ բանի համար մասնաւոր կրթութիւն մը հարկարար է.
ևս առ կրթութեան հիմն է մարգուն աննշան յայտ-
ցիլ (ըստ արին ստորագրելու, միտքք գրանց հա-
կեցընելու) կարողութիւնը, որն որ թէպէտ ևս խա-
ռնուրդ կարողութեան միայն մէկ կատարելագոյնն աւար-
տանն է, բայց անկից կը աւարտի. ինչու որ մարգ կրնայ
լեզու մը շխառի ևս ըստ կանանց խափի, ևս սակայն ան-
կարող ըլլալ բան մը յայտնի, կենդանի, հանուգել ու ազ-
գու խափերով արիւններուն առնելը գնել, բացարգիւ
կամ ստորագրել, հիմանք հասկեցընել ու աննշան արտին
մէջ զգացմունք կամ փափագներ զարթուցանել:
Արեւմտեան գաղափարակութեան մէկ գործքն ալ պէտք է որ
ըլլայ՝ ազոյ արմար բան մը հասկեցընելու, բացարգիւ
ևս ստորագրելու (բացայայտելու, պատմելու) կարողու-
թիւնը իմաստով կրթելը, ոչ եթէ զանազան ըստ մար-

սարսխաններ կամ ընտիր բանաստեղծների՝ հապա կարգով ու կանոնով ու ընտրութեամբ խոսող ու՝ պետք է զանաւանդ՝ գրող մարդիկ ընելու համար:

46. Ասիկց կը տեսնուի՝ որ խորհուրդ մը կամ գիտցուած բան մը ըստ կարգի բացայայտելու եւ ստորագրելու կարողութիւնը գլխաւորաբար լեզուէն կամ խօսելէն կախած ունի, ուստի եւ տղոց վրայ առ կարողութիւնն ան առանձն պետք է յասկայելա մշակելու սխիշ, երբոր լեզուի մը նիւթական կարգերն ու հանգանակը գիտեն, անոր կանոնաց մէջ յաջողակութիւն կամ վարձութիւն ստացած են ու նիւթի մը վրայ ան լեզուով շարացրելու վարձութիւն ունին. ապա ի՞նչ ոչ՝ լին կրնար բանի մը վրայ կարգադրելայ խոսքով բացատրութիւն տալ: Եւ ստոր համար ալ պետք է տղոց առ ստորագրելու, կարգով պատմելու եւ բացատրելու կարողութիւնն ան լեզուի մէջ մշակելու կրի՛նել, որն որ հիմամբ եւ քերականական կանոններով սորված են ու գիտեն: Ըստ կը յիշեցնեն՝ ման վարձապետաց՝ տղայն իրենց մայրենի լեզուին մէջ քաջ կրի՛նելու, անով իրենց կարգադրելայ խոսակցութիւնն ընել եւ միայն ընուն խորհուրդները կանոնով բացատրել տալու պարտքը: Երբոր իրենց ազգային լեզուին մէջ կրի՛նել ըլլալով խորհուրդներն ու գաղափարներն ու գից բացայայտելու կը վարձին՝ ուրիշ լեզուներու մէջ ալ նոյնն ընելու մասնաւոր ուսում հարկաւոր չ'ըլլար: հապա միայն այն լեզուները հիմամբ սորվից բաւական կ'ըլլայ:

47. Բոցոց բան մը կարգադրելայ սնով ու ամեն կարեւոր հանգանակներով ստորագրելու, շարացրելու եւ բացայայտելու համար միայն լեզուն աչկի գիտնալը բաւական չէ, հապա նա եւ կը պահանջուի՝ որ նկատութիւնը, երեւակայութիւնն ու իմացալութիւնը յաստատուցին աչկի կրի՛նելու, ուստի եւ գաստիարակը մինչեւ որ սանը աչկի կրի՛նել չ'ըլլար՝ բացատրելու կամ ստորագրելու կարողութիւնն աչկի չիկրնար կրի՛նել, ինչու որ աշակերտը բան մը շխտակ, յայտնի ու պայծառ ստորագրելու եւ պատմելու համար պետք է որ ան բանը յաստատուցին աչկի գիտած ու հասկըցած ըլլայ, ու իր

երևակացում ինչ՝ գաղափար մը յայտնի ու կենդանի կերպով մտաց առնէր թերեւ կարենայ: Երբոր առ կատրի մէջ զանցառում ինն կ'ըլլայ՝ աղաք շատ աստիճանք անի ու կարգաւորեալ խտանցում են հանաները ստրկելն, ինչ մը գրքեր ու պիեսակի համար յարկուածներ կարգաւորեն ետքը՝ հասարակ շարագրուած մը գուր շին կրնար հանել: Երկնայ խտուածքին ու գրուածքին մէջ ընտիր բառեր, քանի մը ազուր աներ ու դարձուածներ կը տեսնուին, բայց կարգաւորեալ ընտիր յարկուած կամ հաննչի խաղ մը շտեմուտի: Արդ գաստիարակը այս ամենայն ազնի նկատելով՝ իր աշակերտները զգուշում են հրահանգէ ու իրենց հասկըցրել նախ՝ որ մտաց խորհորդները արտաքրուտ պարզելու եւ բացալ յայտելու համար բառեր ու խոսքեր գործածելու ասեր պետք է մանուտարապետ մտադիր ըլլալ անննջով բոլոր յարկուածը հասկանալի, բացայայտ, կենդանի ու պարծառ ընելու, եւ թէ՛ առ քան ալ կարճով անի չէ թէ մանուտար բառերն, հապա անննջ՝ ինչպէս նա եւ այլ եւ այլ պարբերում ենաց կարգին, կազակցում եննն ու դիրքին կամ շարուածքն: Առ քան ազնի կը յաջնի պատմական յարկուածք կամ երկայն շեղք մը շարագրել տալով: Երկրորդ պետք է աշակերտաց առննքին յիշեցրել՝ որ ստարագրում ենն, պատմում ենն ու ինչ եւ իչն շարագրուածի պատշաճական ու կարգաւորեալ բացայայտում ինչ յաջնակի ընելու համար մանուտարապետ կը պահանջուի՝ որ անոր նպատակին միտ գրուի ու այն նպատակին հանձնացն յարկուի, առտի եւ պետք է մանուտարապետ մտադիր ըլլալ՝ թէ պմնց համար կը խտուի կամ կը գրուի, ու խտուցը կամ գրուին ինչ վարձանի հաննի կ'ազն: Երրորդ, պետք է աղայ հասկըցրել՝ որ շարագրուածի կամ խոսքի մը մէջ բառերուն, անին ու բոլոր խոսքին կազմում եննը միտ աշխատուած ասեր նիւթին հանձնուածքը միտ միտքը պահելու է, ու ըստ պատշաճի կամ ըստ Ծանրում ենն եւ թէ թէ եւ ու թէ ենն նիւթ այն խոսքին կերպը յարկուածներն է: Զորրորդ, գաստիարակը երբոր կը տեսնի՝ որ աշակերտը բառական վարձում ինն ստացած է իր խոսքին

ու շարագրութիւն մէջ հաստատուն ընթացք մը բան-
լու, եւ համեմատեալ ու գաղտնիքաւ սեփ մտաւորեալ
խաղաքի ու գրութեան մէջ կ'երևայ, իսկոյ անկից եւս
այլ եւ այլ սրբանկեր սնոր առ ինն գ'նելու՝ որպէս զի հար-
կաւոր ըլլալ վայելչութիւնը, գեղեցկութիւնն ու արուես-
տաւոր գործածութիւնը իր յարմարութեանն ու խա-
ղերուն մէջ ըստ պատշաճի բանեցրելու վարժի:

48. Այս կերպ վայելչութեան ու յարմարագրու-
թեան ծառայի ներքուստ կրթելու համար՝ ընթեր-
ցութեանը ստիպելն ազուր սեղմ ու ընտիր նիւթ ելու վրայ
գրութեան գրքեր կարգալը ըստ սղմութիւն կ'ընեն: Միայն
գաւաթարակիւն պարտքն է ազեկ միտ գ'նել՝ որ գրքին
նիւթը ազուն փառնագաւոր ու փառասկար ըլլայ, իր մտայ
ուժին ու հմտութեանը համեմատ ու խոսելու եւ շարա-
գրելու մէջ իրեն սղմելու յարմար ըլլայ: Չափահաս աշա-
կերտաց կրնայ երբեմն պակասութիւններ տնեցող գրու-
ածութեան ալ կարգալ սույ, զիրենց սցն պակասութեանց
ու սխալներուն վրայ մտադիր ընելով, ու նցն նիւթն
աւելի կատարեալ կերպով յարմարելու սղմելով: Սակայն
աշակերան ուրիշներուն շարագրութեան ազուրութիւն-
ները գրքերու մէջ գիտելով ու մտքը աննելով շիկիմար
մեկանց ինչ իրան անտնց նման յարմարութեան մը շարագրե-
լու բուսեան ըլլալ: ասիկայ կատարելու համար պետք է
որ վարժութեանը յարմարութիւն ստանայ՝ ուրիշներուն
գրայ մէջ գրութեան ընտիր սնն ու յարմարութեան իրեն յատուկ
շարագրութեան մէջ չէ թէ մէքնեակեան նմանութեանը՝
հասցա զգուշաւոր ընտրութեանը բանեցրելու: Գաւ-
աթարակը հա իր աշակերտը կրթելու համար պետք է որ
նախ՝ անոր անձնական հանգանանայնն ու ստորագրելու
կարողութեան հետ կարգակցան բարձրագոյնն մտաւոր գը-
րութեանց ինչ աստիճանի բացումն ու մշակումն ըլլա-
լունն միտ գ'նել, որպէս զի ըստ սցն՝ իրեն հետ վարժի-
կերպարգ. ի սկզբան անց իրան միայն պահանջէ՝ որ իր
խաղերունն ու մեկնութեանց կամ՝ բացարձակութեանց մէջ
ուղղաբաս, յայտնարանն ու միշտ ըլլայ՝ առ բանիս մէջ
աշակերտը հարցունմը ու պատասխանով ըստ ազեկ կը
կրթուի: Եւ առ փութեանիս համար առաջ պետք է որ

ստորագրութիւններ ընել, եւ այլն պատահալի ինձնէր գրել
 ապ, աւ անցի ին է իւրացի նշգրտութեան աւ զարգացարնե-
 րան կարգին եւ ունին պայծարութեան մտադիր կ'ըլլայ
 ին է չէ: Բարձրագոյն նիւթերու ստորագրութիւնն, ինչ-
 պէս բարուց նկարագրութիւնն, աւարջնութեանց հան-
 զանանքը ստորագրելը, եւ այլն, պէտք է ամենն էտքը
 նգել: Երբայց, զատկարակն աւ բաներու մէջ հանգար-
 ստութեանք աւաջ էր ինքնայնն զաւ՝ պէտք է որ աշակեր-
 տին յարկուած ին վրայ զատուտանքը անտեւք այն-
 պիտի կարգ մը բանէ՝ որ աշակերտը չէ ին է միայն իր
 սխալն ինչ իրակ անմեղ, հապա նա եւ անիկայ ուղղելու
 կարող ըլլայ: Ըստ համար զանիկայ վարձեցընէ՝ երբեմն
 կենդանի իւրացի աւ երբեմն գրուող շարագրութեանք
 այլ եւ այլ ստորագրութիւններ ընելու, այլ եւ այլ նիւ-
 թեր նկարագրելու. ինչու որ ինքնպէս եւ երկուցին ալ
 միարկուակ հարկուող են, բայց ամեն մէկն ալ իր յատուկ
 կամ որչա՛ ժամանակն ունի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Է Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ

*Մտաց կարողութիւններու պահպանութիւնները
 յժշկելու եւ ազգնչու վրայ:*

1. Ինչպէ՛ս մարդուն մարմնը՝ նշնայեւ իր հոգին
 այլ եւ այլ պահպանութիւններ կամ հիւանդութիւններ
 կրնայ ունենայ: Ին է որ աւ պահպանութիւնները մեացական
 աւ սովորական (ունակական) ըլլալու ըլլան՝ Մտաց կիւ-
 անդուսթիւնները կ'ըլլաին: Բայց ինչպէ՛ս մարմնոյն գոր-
 նարանայ վրայ եղան վնասիկեմական կամ անցաւոր շիւ-
 թութիւնը յատկապէ՛ս հիւանդութիւն չ'ըլլալի, ա-
 սանկ ալ՝ մտաց կարողութիւններուն վրայ եկած վնաս-
 փեմական կամ շատով անցնող շիւթութիւնը կամ
 սահման վրայութիւնը, կամ ին է ըսելը՝ աւ կամ ան կա-
 րողութեան վնասիկեմական անկանան աւ ընական ընթաց-
 քին գեւ՝ ըլլալ մեկ գործողութիւնը յատկապէ՛ս մտաց
 հիւանդութիւն չ'ըլլալի:

2. Մասնա կարգութիւններուն պակասութեանցը հիմն աւարկաւոր շատ հեղ ճարտնչն վրայ կ'ըլլայ. բայց պետք չէ կարծել՝ որ աս բանն ասին գիտութիւն մը ալ ասանկ է: Մասնա սն կամ ան պակասութեան հիմն աւարկաւոր նոյն իսկ մասն մէջն է: Ասանկ էրբեմն մասն մը պակասութեան պակասութեան յարաբերութիւնն, երբեմն ալ մասն անկարգարար գործածուելն: Աս երկու տեսակ պակասութիւններն ալ իմ կարծիքով հարցն հիմնադրութիւններ են, բայց օրինակ այն պակասութիւնները յարաբերութեանց հիմնադրութիւններ կ'ըլլան, որոնց սկիզբը կամ հիմն չէ իմ ճարտնչն: Հարցն մնայն է: Աս խաբարը գիտնացը շատ հարկաւոր է, ինչոք որ աս տեսակ հիմնադրութիւնը բնական կերպը ասկից կարծում ունի: Ինչ որ իրար չընկն մասն հիմնադրութիւն է աւ շատ իսկ մնայն յարաբերութիւնն, ան ասանկ մասն որ բնական օրինակներ պետք է ձեռք ասանկ, որն որ գաւաթարակին պարտանն աւ գործըն է: Իսկ իմ է որ հիմնադրութիւնը մարտնչն հանդամանքն պատճառած է՝ ան ասանկ ֆիզիկական օրինակներ պետք է բանկչընէլ, որն որ արտաքին բնական պարտանն աւ գործըն է: Ուսանալայ կամ արցն շատի մը հասարակ մասն պակասութիւններ կրնան աւարկաւոր խորանկ մասնաւոր իմ ան ճարտնչն աւ բնական օրինակներ հիմնադրութիւնն իրենց գարնան ընկն կերպն ալ գիտութի: Երբայ չեմք կրնար ասին գաւաթարակն ալ պահանջել՝ որ ասին տեսակ մասն որ հիմնադրութեանց յարաբերութիւնները, արցն ընկն են անոնք բնական օրինակներն աւ կարծեմք գիտնան, բայց ասանկ ասին գաւաթարակ ալ կրնայ աւ պարտական է աս կարծի մէջ այնչափ հանար իմն ունենայ՝ որ գտնէ կարծեմք պակասութիւնը անոնչայ, անիկայ չլին ընկնէլ, չհիմնչընէլ աւ օրինակներն յարաբերութեանն, իմ է արցնայ ինչ իրեն անիկայ կրնայ չբանկէլ աւ բնական իմ է արցն ընկն իմ է արցն ընկն իմ է արցն ընկն:

Սեպտեմբեր հասն գիտնան իմ իմ տեսակ պակասութիւններն իմն վրայ, ոչ ճարտնչն պատճառած հարցն կան հիմնադրութեանց վրայ, աւ ոչ մասն շատ ընկն աւ արտաքին կարգի հիմնադրութեանց վրայ պիտ'որ խաբար:

Հապա միայն անանկ պահապանի կանց փոյ, որոնք Հասարակարկն բարեկարգ մշակութեան պահապանի ենին, յաստի կու գան եւ արդց փոյ յանախ կը գանաին, առաք եւ անանց ուղղութիւնք կամ բժշկութիւնք գաւաթաբարութեան գործն ու գաւաթաբարակին պաշտանք կրնայ ըլլայ :

3. Առ անասի մտաց հիւանդութիւնք երբեմն անկարողութեանց փոյ ակհանգ կը գանաի, երբեմն միայն ակի քանիքն փոյ, ու երբեմն միայն ակի հասին փոյ: Գարձեալ՝ այսպիսի հիւանդութիւնն երբեմն շարունակեալ կամ համապարտեալ է, իսկ երբեմն ասան ասան՝ կամ այլ եւ այլ պարագաներու մէջ կու գայ, ու երբեմն կարգաւորեալ ու որոշ շրջանի մէջ, ինչ որ գաւաթաբարակ մը աս մասնաւոր հանգամանաց արկի մտադիր ըլլայ, իր աշակերտացը մտաց պահապանի ինններն արկի մանչնալու, որոշելու եւ բժշկելու համար շատ մեծ պատկը անանկ: Առաք կը հասկընայ միանգամայն՝ ինչ հասարակարկն անանց համար բուսան՝ ապառ, ինչ անախ, ցլեկան կամ ցրտան մարտի ու մտացիա խաղերն՝ ընդհամար եւ անորոշ բաներ են, ու աշակերտներուն մտաց որոշ կամ մասնաւոր ակի հանգամանքք չեն յայտնել:

4. Գլխուն պահապանի ինններն երկը ընդհամար գաս կը բանալին: Առաքին՝ մտաց անարտի իսկ, այսինքն մտաց գրութիւններուն աննուն ակհանգ՝ կամ անոր ակի կարողութեան գործունէութեանք փրքին աստիանակ պահապանի իննք, կամ բարբաքին անդ որն ըլլայ: Երկրորդ, մտաց շիսիսիսիսիս, որով հասարակարար բուսան իմարութիւնք չենք իմանար, Հապա այն հանգամանքք՝ որ մտաց կարողութիւններուն գործունէութեանք աստիանակն անկարողութեանն ու անանց գալնալու որով եւ ան պահապանի ենին կը պատմաի: Երկրորդ, մտաց մարտիսիսիսիս կամ սխալմանք, որն որ մտաց կարողութիւններուն գործունէութեան աստիանակն շիսաւոր՝ Հապա անոր եզանակին: Պարզկային մտաց աս երկը գլխաւոր պահապանի ինններն յաստի կու գան քանի մը ուրիշ երկրորդական կարգի պահապանի ինններինչն են դիւրաւ ցրտան մտաց, խորանի մամաակ, ապրտիսիսիսիս (պտղի) մտաց, եւ այլն:

5. Աս պահապանութիւնները շատ աղքատ վրայ յառնախ կը գտնուին՝ սաստիկ կամ նուազ սաստիմանով։ Երբ որ սաստիկ պահապանութիւն մը աղքատ մը վրայ կը նշմարուի, ամեն բանէն առաջ պետք է այն պահապանութեան կերպն աչկի մը նամշնարու եւ որոշելու աշխատել, ինչու որ առանց ստոր ոչ ոք կրնայ այն պահապանութիւնը բռնելիլ եւ ուղղել։ Աս բանն ալ շատ դիւրան չիկրնար բլլալ, ինչն զի՝ ինչպէս փոքր կը ջուշքնի՝ շատ հեղ սոյլ եւ սոյլ տեւասիկ պահապանութիւնները գրամայ մի եւ նոյն կամ շատ նման նշաններով յայտնի կ'ըլլան։ Աս բանքս մէջ ստոյգ տեղեկութիւն կրնայ ստացուիլ միայն միշտ ու երկայն գիտալութեամբ, ամեն պարագաներն իրարու հետ ուղիղ համեմատելով, մարմնայն հանգամանքը քննելով, նա եւ միտ զննելով՝ թէ արդեօք աշակերտին մտայ պահապանութիւնը շարունակեալ է՝ թէ միջահասակ, արդեօք մտայ միայն մէկ կարողութեան ամբարձած է՝ թէ ամենամեծ վրայ ալ տարածած, եւ թէ ինչ կերպով՝ երբ ու ինչ պատճառն առաջ եկած է, առ մանրով միայն կարելի է վարպետ դաստիարակին իր աշակերտայն մասնոր պահապանութեանց վրայ հաստատան ու շխտակ դատարանն ընել։

6. Մտայ պահապանութիւններուն ամեն մէկ տեսակը կամ կերպը կրնայ շատ ու սոյլ եւ սոյլ աղքատներէն յառաջ գալ։ Գոյտար որ ու հասարակ աղքատները սաստիկ են. առաջին, նոյն իսկ կարողութեանց բնական ու սկզբնական որոգիութիւնը, երկրորդ, մարմնայն աղքատութիւնը, երրորդ, մտայ զգրութիւններուն մշակութեան ու իրենց սնունդ (գործելու նիւթ) տալու միջոցներուն պահապանութիւնը, ուսկից յառաջ կու գայ գրութարարայն ստորութեան տեղարանայն ու անդ որմ մտալը. չորրորդ, սոյց կարողութիւնները յափել առելի աշխատչիւնն ու յոգնել չիւնելը. հինգերորդ, բնութեան ու վարձանին զեմ՝ ըլլալ՝ այսինքն անկարգ մշակութիւնը կամ կրթութիւնը, եւ գեղեցկորդ, որտեղ սոյլ եւ սոյլ զգամեմանքը, որմայ մտայ կարողութիւններուն վրայ աղքատութիւնն կ'ընեն, որովհետեւ յայտնի է՝ որ մարդուն միայնն ու սիրան իրարու վրայ փոփոխակի մեծ աղքատութիւն ունին։

7. Աս ազգի բնեքան համ պատճառներան զե՛մ
զարժանտեչա միջոցներան նկատմամբ հառ քանի մը
խոյր զբեչք կարեւոր է: Արբոյ զաստիարակի իր աշակեր-
տին զգիտան վնայ երեւելի կերպական պահաստի՛խն մը
կը նշմարէ՝ նախ շրջոյց որ անկից պզտի՛ քան մը սեպե-
լով անոր բժշկութի՛խնն ու շարքնե՛ կամ ետքի ասե՛ննե-
քա ձգէ կամ ի՛ն է բոլորովին զանց ասնէ ըսելով՝ որ ա-
շակերտը թիչ մը մեծնայլն էան ինչն իրնն այդ պակա-
ստի՛խնը կրնայ շխտել, հապա անմիջապէս սխի անոր
նարք հոգալ եւ անկից ուզել: Արկորդ, փութաց ան
պակաստի՛խնն ազգի բը գոցել ու այն ասնն բաները
մեղգի բնել, որանցմով այդ պակաստի՛խնը կրնայ աստի
երթնալ ու գորանալ. քանի որ աս զգուշութի՛խնը չ'ըլլար՝
ուրիշ ասնն զեղբնն ու միջոցները անոյ՛ուս կը մնան ու
շահ մը չեն ընէր: Արբոյ, այդ պակաստի՛խնն զե՛մ
զարժանտեչա հնարքները կանայ կանայ ու աստճան աս-
տիճան բանեցնէ. իսկցած միշտ գարտար միջոցները
նեւր շտանէ, հապա աստի տկար միջոցներն սխի ու
աննայ քրան ազգեցութի՛խնը երկայն ասնն գիտելով՝
հանգարտարար աստի երթնայ. ինչա որ բժշկութի՛խնը
տեւտիան ըլլալու համար պետք է որ հանգարտութեամբ
ու աստիճան աստիճան ըլլայ, աստի եւ զաստիարակն ալ
պետք է որ ասննեւին շարքնի, շեմնըանայ ու իր աշխա-
տութեան պատգը ասե՛նէչա համար երկայն ասնն իր
ըլլար հաստատան պահէ: Զարբոյ, աշկի զգուշանայ ա-
սանկ պակաստի՛խնն անեցոյ աշակերտին հետ խիտ ու
խրանցրնայ վարժանք անե՛նայլն, իրնն նար ու կծու
խոյրեր գրուցն չն, գա՛ն յանգիճանութի՛խննը ընելնն ու
խիտ պատի՛խնն տալն: ինչա որ այն ասննայն հնարք-
ներն այնպիսի պակաստար զըստն անեցոյ աշակերտին
շահ մը չընելնն զաս՝ անոր պակաստի՛խնն ասելի եւս կը
նարանցընենն ու յոսեղոյն կ'ընեն: Այսպիսեանց հետ շատ
քաղցրութեամբ պետք է վարուիլ, պակաստի՛խննին
յարժար կերպով մը իրննայ աստին զնել ու անոր պատճա-
ռաւ իրննայ ցարակցութի՛խնն ցուցընել: Ասով զաստիա-
րակի իրննայ սիրար ասելի կը շահի. մինչեւ անանկ կ'ըլ-
լար՝ որ անոր խրատներն ու խորհուրդները սիրով մտիկ

ազգեցում իմը կամ բարոյսն խափանելով եւ կամ
սխալացնելով՝ մտաց տխարութեան դարձան ընել։
Ապա թէ որ աշակերտին կանխին ու խանից պահապան թե-
նին այդ տխարութիւնն առաջ եկած է, պէտք է ըննել՝
թէ արդեօք այդան կանխին ընդհանրապէս ծոյլ ըլլալն
է, թէ մտաւոր գրազմուծք շփոթելն ու ուն կամ ան ու-
սարկային կամ նիւթին իր վրաց ըստ պատշաճի ազգե-
ցում իմն չընելը։ Թէ որ կ'իմացուի թէ կանոց ընդհա-
նար ծուլութիւնը կամ թէ միանու թիւնն առ հանդա-
մանքը կը պատճառէ, բարոյական միջոցներ պէտք է
ձեռք առնել, որոնց վրաց երբորդ մասին մէջ պիտ'որ
գրենք։ Իսկ թէ որ անոր պատճառք միւս երկու հանդա-
մանքներն են՝ պէտք է որ դատախարակը թէք զինք կամ
իր բանած ընթացքը ըննէ ու նայի թէ արդեօք անոնց
պատճառն թէքն է։ Այս ըստ այսմ թէ որ կ'ուզէ իր ա-
շակերտին մտաց վրաց փոփոխութիւն ընել՝ պէտք է որ
թէքն իր վրաց կամ իր բանած ընթացքին վրաց փոփոխու-
թիւնն ընէ։ Զմանայ իր աշակերտին միջոցն այլ եւ այլ
գրգիռներով զարթուցանելու, երբեմն զանկեաց այնպիսի
պարագաներու մէջ գնէ՝ որ ստիպի իր մտաց զգու-
թիւնները սաստիկ բանեցնել, ի սկզբան թէքը ջաջընէ
անոր՝ միայք բանեցնելու նախան, եւ անգործ մնալով
սխալացած կարգութիւնը գործանելաց ըլլալու վարժե-
ցնէ, առ ալ՝ չէ թէ զիչ մը առնն կամ ջանի մը որ
հապա երկայն առնն ու անընդհատ։

9. Մտաց երկրորդ հրանդուութիւնն է՝ կարողու-
թեանց շփոթումն իրենք, ստիկաց ուրիշ բան չէ բաց ե-
թէ՝ մտաց կարողութիւններուն իրարու հետ անեցած
թուական յարաբերութեան կամ գալնախարութեան
արտիքը։ Աս բանն ազոց կը հանգիստի շատ հեղ գա-
տախարակաց անհոգութեանն ու անհմտութեանն, երբեմն
կարողութեանց թուական հանդամանքին կամ մէկ կար-
գութեան ըստ պատահման շափե առելի գրգռուելնն ու
երբեմն մարմնոցն ազգեցումն ենն կամ որտին զյան-
մանքնն։ Արդեւ եւ իցե դատախարակն ամեն բանն
առաջ ըննէ ու գտնէ՝ թէ որ կարողութիւններուն իրա-
րու հետ անեցած յարաբերութիւնը շփոթած է, եւ առ

չփոխեմք թանձր աստիճան աստիճան և ևս: Բայց զիստայն՝ որ շատ էր սխալի թէ և որ կարծեցաւ ըլլայ՝ թէ և ամեն հեղ որ մէկ կարգուի թէ ան գործունէութիւնը մեկտանայ զգործունէութիւնն ասեցի կ'ըլլայ՝ պէտք է անոր այդ ասեցաւ զոչն զգործի թէ անկարողութեան կամ խախտել: Այսին զի որովհետեւ մտայ մէկ զգործի թէ քիչքանք ասանձիկն (այսինքն մեկտանելն զաստիճան) ըստ աստիճանի շարի ասեցի մշակուած ըլլայ: Հասցաւ շատ ցանկացի բան է՝ որ ամեն մէկ զգործի թէ՛ն՝ որչափ կարելի է՝ զերկու զոչն աստիճան գործունէութեան ասանայ, անոր համար պահապանութիւնը մէկ զգործի թէ արիւն ասեցի գործունէութեանը վրայ չէ, հասցաւ անոր՝ մեկայ զգործի թէ ան գործունէութեան հետ ունեցած անհասարկութեանը կամ անհամեմատութեանը վրայ: Անոր համար գաւառաբարակին զգաւոր լանջին աս պիտ'որ ըլլայ՝ որ միւս կարգութիւնն էր, մտաւանդ որոնք որ շատ յետեւալ ուրիշ թէ և անեւալ են՝ արիւնջինն ու զարողութեան, որպէս զի ասանկով կարուած հասարակչութիւնը անոր զոչն: Միայն՝ երբք անանկ զիստուած մը էր հանդիպի՝ որ մէկ կարգութեան գործունէութեան ասանկութեանն ասանկութեան յոյս չիմեար միւս զգործի թէնէրք նոյն կամ հասարակ աստիճանի հասցնելու, մտաւանդ երբք այդ ասանկութեանն նոյն թանձր գործողութիւնը էր խախտուի, ան ասանկ պէտք է որ գաւառաբարակն այն գործունէութիւնը պահապանելով շարեայ ասանկն ասանկ: Այս զիստուածին մէջ լանայ ասանկութեան կամ շարեայութեան ասանկութեան ասանկութեան զոչն ու շարեայութեան գործունէութեան անանկը պահապանելով, եւ թէ և որ ստին զգործունէութեանն ոչ աս բանիս մէջ մտաւանկութիւն ունին՝ զանանկ ոչ անկարողութեան անխառն: Բայց աս ասանկ ըստ ասանկը պէտք է որ մտայ ուրիշ մէկ զգործի թէ ան գործունէութեանն ու արդան արիւն մտաւոր մտանդ կամ զգաւոր մը մայ:

10. Մտայ երբքք պահապանութիւնը կամ հիւանդութիւնն է՝ մտայ մտաւորութիւն կամ սխալմունք: Մտայ մտաւոր կամ սխալին թանկով մտայ գործողութիւննէրն անկանունն ու ըստ թէ ան և նպատակին գեղ

բլայտ կ'իմանանք: Աս սխալմանքները մտայ կարգաւ-
թիւններուն գործելուն աստիճանէն առաջ չեն գար,
հարաւ անանց կերպէն կամ եղանակէն: Արդ ասանկ մտա-
րութիւնները շատ անասկ կ'ըլլան, որոնց մէջէն անանք
շատ քանք ու գծուարարութեղի են, աստի եւ անանց
բժշկութիւնք շիկրմար գաստիարակի մը գործը բլայտ:
Իսկ ազոց մէջ հասարակ բլայտները, որոնք աստի են,
հասարակարէն կը պատճառին՝ նախ, կերպա-
կան կրթութեան զանցաւթ ենէն, երկրորդ, անխարզ
(նպատակին հակառակ) մշակութեան, երրորդ, մշակու-
թեան աստի աստիճանները մեղդի թող աստի գիշին
աստիճաններէն սխալէն, չորրորդ, մտայ ասէն մի կար-
գութիւնք ասանց զանխարարութեան կամ անհասար-
արապէս կամ մեղդիաց ու ըստ մասին միայն կրթելէն,
հինգերորդ, մարտնչն ազոցելութեան, եւ վեցերորդ,
որտին զգանմանց հանգանակներն մանաւանդ աս ու ան
կիցքէն:

11. Գաստիարակին աստի գործքն աս բանին մէջ
պիտ'որ բլայտ՝ աս մտարութիւններուն ազրիւրը քննել:
Գահասութիւնք անմտած ասննին աստի աստիները՝
կենց անխիայ ազոցել միայն մտայ զարութիւններուն
զանխարարութեան ու կարգը ազոցելով ու կարգաւթ-
ելով, մտարեցրնազ ազոցելութիւնները կամ պատճառ-
ները հեռապրնելով ու մտարած զարութեան աստիճան
աստիճան եւ ազոցել կարգաւ աստիճարգելով: Գաստիար-
ակի ասէն ըստ կը անան, թէ ոք կարոզ բլայտ աշակեր-
տին իրեն պահասութիւնք զգալի ընել ու անոր որտին
մէջ անկից ազաւելու բազմանքը բարբաղել: Իսկ թէ ոք
մտարութիւնք աստիայցած ու հինգած եւ աստիարական ե-
զած է, անոր բժշկութիւնք քիչ մը անելի ախտաւայի ու
երկարատեւ կ'ըլլայ, որն ոք պէտք է աստիճան աստիճան
աստի աստի: Շատ հեզ պէտք կ'ըլլայ մտարած զար-
թիւնք բարբաղին անգործ ընել ու իր մշակութիւնք նա-
րէն պինդ վարի աստիճանէն սխալ: Յզոց մէջ բլայտ աս
կերպ մտայ հիւանդութեան հասարակ անասին է՝ իրենց
մտայ արգիւնքներուն կամ ծնունդներուն վրայ անմտայ
անխարզութիւնք, անհասարակութիւնք, անհասարար-

խիճնն աւանդապահցում ի ինք: Իրաւցքնէ կրնանք ըսել՝ որ աք հասարակ խաղը որ կ'ըսուի՝ ինչ աւ մարդուն կըտօնը չի՛ն՝ և, շատ ուսանողաց վրայ կը ստուգուի, ա իրենց մշտնապէս հանգամանքը կը ցուցնէ: Եւ առ շիւ-
ման ըլլալը՝ կամ ինչ ըսենք աշակերտի մը առ հանգա-
մանցին մէջ գանախը կը պատճառի անխնայի՝ որ է ի-
մասար ըհասկացում հաստատներ ընթաց արգելին,
արգելչա նիւթերուն իրարու վրայ գիշտելին կամ շա-
տաւի երկն, կրի ու ինչ կամ գաստացում ինչ շատ
շատ առաջ երթնալն, այլ եւ այլ նիւթերու վրայ
գրուած գիշտերն առանց անանց վրայ ալել ու շարքա-
մ ինչ ընելչա շատ կարգալն, ա այնպիսի վարժարանաց
արհեստին, որանց կրի ելլա կամ արգելչընելչա եղանակն
առանց կարգի ա կանանի է: Այսպիսի պատճառներն
յառաջ եկան մտաց շիւթումը՝ որով եւ մշտնապէս, պետց
է միայն այն պատճառներուն հակառակ միջոցներ ըմն-
ցընելով շիւթել ա կարգի գնել: Առ ըմնի շատ պատ-
կ'ընէ՝ առանի աշակերտներուն յանախ հաստատներ
գրել կամ շարքաւի ինչ ջիւնել առ. ինչա որ առ
գրուածներուն վրայէն գաստարակը կրնաց իրենց պակա-
տաւի ինչները զգալի կերպով մը իրենց հասկըցընել,
ա միանգամայն յայտնի ցուցընել՝ ինչ ուղիղը մը պետց
կը ըլլալ: Այնպէս եւ շատ պատակար ըմն է, աշակերտին
հանգամանաց յարմար ըլլալ գրքերին արամարամական
եւ ուղիղ կարգով ըստուածաց ընել կամ հաստատ-
ներ ըստել առ: Բաց խորանի նիւթերով եւ փիլիսո-
փայական մասն մանցընելով անիկաց զարգըցընելը՝ չի-
ն՝ Ինչ Ինչուի աւելի եւս շիւթելչա պատճառ կ'ըլլայ:

12. Ան երկը գրիտար պակասում ինչներին կամ
հիւանդում ինչներին ըմնի մը երկրորդական կամ ստու-
րին պակասում ինչներ յառաջ կա գան, որանց մէջ ա-
ռաններն նկատելչա արժանի են երկարը, մէջ մը՝ մտաց
գործունէւ ինչ ըմնի մը վրայ ըստ պատշաճի հաստա-
տաւելուն պակասում ինչ. երկրորդ, մտաց կարգու-
մ ինչներուն գործունէւ ինչ մանց մէջ հարկար ըլլալ կա-
մարում ինչ կամ՝ յաստակ կամըք ըմնըցընելչա պակա-
տաւի ինչ կամ ախարում ինչ: Երկար ըմնի մը վրայ ըստ

պատշաճի հաստատելու պահանջներն ալ երկու կերպ
է, Այ Է՛ր Երանն կամ ցրանելու նախանն, Այ Ը՛ր ալ
խորանն ժամանելու նախանն: Երանն ըսելով՝ միայն
կանու որտեղէն ցրուելը ընէր ինձուար, հապա մտայ՝ տխու-
մայ ա սախարահան (կամ անախարհ ինն) եղած ցրուել
կ'իմանանք, որով միայն անննելին աւարկայի Էր Էրայ իր
զարտ իննն ա գործուննելու իննը շիհաստատել, հապա
չուտ շուտ ա անխարհուարդ ան ան նիւթ ին Էրայ կը տանի,
այլ եւ այլ աւարկաներու Էրայ միանգամայն աւանդ
կարգի կը տարանի ա անննցն եւ ոչ մէկը կատարելա-
պէս ա պայծաս կ'ընեն: Ա՛ր հանգամանքը երբեմն
իմաս ընտիր գլուխնննն Էրայ ալ անցողարար կամ ըսնի
Էր Էրայիննն կը տեսնուի: Իսկ իր հաստատան կամ
անախան պահանջներն՝ յառաջ կու գայ կամ կարգու-
թեանց սաստիկ գրգռանալու իննն, կամ զարտ ինննն-
րան աւարկայից շատու ինն նկատանմը աննցան ան-
րուանալու իննն, կամ Էրտու իննն պահանջներնն,
կամ հրահանգին անխարգու իննն, եւ կամ որտեղն ա
մարտնայն հանգամանքն: Արդ սաոր բուն պատճառը
զանննննն ա ինննալնն ետքը զաստիարակը պիտ'որ ին-
նայ զգուշութեանն ա կանայ կանայ շարեայ զարման
ընել: Ասիկայ կրնայ յաջողընել՝ աւարկայի Էր ալա-
կերտին մտայ Էրայ ընելու տպաւորութիւնը զարացնել-
ով, նայն աւարկային Էրայ ներքուստ ա արտաքուստ
մտանաւոր յոժարութիւնն ա հանութիւնն Էր զարթունցա-
նննով, հրահանգի ասնն յանախ հարցումներ ընելով ա
քիչ Էր ասնն միայն մէկ նիւթի Էրայ սեւեւել կամ
հաստատել տալով: Արուան միայն աննցող կամ մտք
ցրուան ըլլող ալախերտայ թշխութեան հանար ընտիան
պատմութիւնը, իննարանութիւնը, մանտանդ ընթնայ
հաշիմներ ընելը եւ (աւարկաներու) մերննցուցուան ա-
սալութիւնը յարմար առումներ են, միայն ինն զաստիար-
ակը ասնայ մէջ աւանդին անննտիան գործուննելու իննը
բաննցընել տալու կերպը ալէկ գիանայ:

13. Մտայ ցրուան ըլլողուն հախաւի ըլլող
միւս կերպ պահանջներնն է՝ նայնին խորանն ժամանելու
նախանն: Խորանն ժամանելու հախեայ կ'ընուի ան

«Բայց» որուն գործունէութիւնը ամբողջ առարկայի կամ նիւթի մը ամեն կտիւն մտերուն վրայ շխարհած իր, հապա անոր վրայն մէկ քանի կամ ան ան մասին, հանգումանաց ու պատճառներուն, եւ կամ վրայն մէկ որոշ պայմանին վրայ անունի սեւեռած ու խորունկ ընկզմած է, որ մնացած մտերին ու հանգամանքները գիտելու՝ ինքնուրու եւ անընկալու կարող չ'ըլլար: Ար հանգամանքը կամ պակասութիւնը գրեթէ ամեն մարդու վրայ կրնայ սաստիկ գրգռութեան ասեմ քանի մը վայելեան յանկարծակի կու գայ ու զինքը կը յարկաւորէ, ան ալ, այլ եւ այլ աստիճանով, շարժով ու անհարգութեամբ: Այսպիսի հանգամանաց մէջ զանազան մարդու հանար հասարակ խաղի մէջ կ'ըստի թէ ինչպէս գլխից լի, ինչ իրի ելած է, գործը ինչն լի, եւ այլն: Քուց ըստ իր հաստատուն եւ կամ արժեքական (ունակական) պակասութիւն եզրած ասեմը՝ մտաց հանար շատ փառասիրտ ու խղճալի հիւանդութիւն մըն է: Արիկայ՝ մտաց մէկ կամ մէկալ կարողութեան անհարգ կրթութեանն ու փախողմանի գրայցմանըն, իր գործունէութիւնը քանի մը որոշ առարկաներու վրայ անփոփոխ լինն ու անհամարաբն, մասնաւոր առարկայի մը վրայ սաստիկ փրամմ ունենայլն ու որտին զգայցմանց եւ մարմնայն հանգամանքին յառաջ կու գայ: Թէ որ նոյնը որտին զգայցմանըն ու մարմնայն հանգամանքին կը պատճառի, պետք է որ գաւաթարակը նոյն զգայցմանը փոփոխուի՝ իսկ մարմնաւոր թիկնը մարմնայն պակասաւոր հանգամանքը գարմանելու աշխատին, որպէս զի անիկց ետքը մտաց նոյն հիւանդութիւնը բարբաբին բաժնելու յոյս ըլլաց: Իսկ թէ որ փրամ պատճառներուն մէկն կամ մէկալն շարիքը յառաջ եկած է, ան ասեմ պետք է անոնք անհետ ընելու փրամ գնել, առարկայի մը վրայ սաստիկ փրամմը պետք է ի սկզբանմ անոր նման ըլլալ ու անոր հետ կապակցութիւն ունեցող առարկաներու վրայ սեր ու յարարութիւն զարթուցանելով՝ վրայն այն սեւեռման պայման խորունկ մտածութեան կարգանքն ազատելու՝ մտաց բանաց: Իսկ անհարգ կամ անշարմար ու փախողմանի կրթութեան պատճառած շարիքը աւելի ընդհանրացն ու պատշաճացն կրթու-

իւ եւամբ պիտոյր է թո՛ղ շինել ու շխտել : Ամենին աւելի յարմար
գարակներ յայտն մտաին՝ մտայ զգրութիւնները շատ ա-
ւարկաներու վրայ գարնիքնել ու անհոգեմբ գրողներին
ու թ՛մբամ գրութիւնները գրգռելն ու զարթոցանելն
է : Ըստ սպասկար է նա եւ՝ շատ աւարկաներն իրարու
հետ համեմատել, մէկն ընին եզամ անկն թիւնն ու
խտիքը նկատել ու գտնել, զանոնք զամ ինա բաժնել,
անոնց վնաս թիւնք յանախ մէկնն մկաղին վրայ գարնի-
քնել տալը : Այնպիսի գրազուձեւերը, որոնց մէջ այլ եւ այլ
բաներու մտազբութիւն ընել կը պահանջուի ու յա-
նախ փոփոխութիւններ հարկաւոր կ'ըլլան, պատմու-
թեան ու աշխարհագրութեան պատշաճական ուսումը
ու երբեմն երբեմն մասաւոր տեղեր մամբորդութիւն ընել
տալն ալ շատ մեծ ազատ կ'ընեն : Խորունկ մտածելու
հարմար մեծցող ուսանողները պիտոյր չէ երկայն առնն
իրենք իրենց գլխուն, մանաւանդ աւանետութեան մէջ
թողուլ, ու վերացեալ, միակերպ եւ մտայ երկարատեւ
լանքը պահանջող աւարկաներով գրողները :

14. Ի՞նչ տայ երկրորդական կարգի նշանաւոր պա-
կասութիւններուն մէկն ալ՝ իր գրութիւնները բանե-
ցուցած առննք կամնք ու ազատարար գործերու տիր-
բոյն իրենն է, որով ուսանողը կարող չ'ըլլար իր մտայ
մէկ կամ մէկայ գրութիւնն ազամին պէս բանեցնել,
մանաւանդ թէ ան գրութիւններն իրեն կամնոյր զե՛մ
գործունէսց կ'ըլլան ու կը գրազին : Աստիանոցութեան
կամ մասաւոր գերութեան հանգանակները մանաւոր մտա-
զբութեան արտանի ու վտանգաւոր պահասութիւն կամ
հիւանդութիւնն մին է : Ասկից յստալ կու գայ շատ
աղոյց վրայ տեւանամ այն շատայի ստիբութիւնք, որ հա-
տարակարնն այնպէս կը մտածեն, կը տեսնեն նա եւ կը
խտին ալ՝ ինչպէս որ իրենց միայն արտաչին պարա-
զաներն կը ստիպուի ու կը բանազատուի խորհելու,
տեսնելու, եւ այլն : Աստ պահասութեան կամ հիւան-
դութեան գլխաւոր պատճառներն են՝ սոս ան կարողու-
թեան տկարութիւնն ու իր մշակութեան պահասու-
թիւնք, որիչ կարազութեանց աւելի սաստիկութեամբ
գործելը, մանաւոր աւարկաներուն շարժազանց աղե-

ցաթիւնը, կարգուի՞նք եւս մը գիւրացոյցիս կամ սասակի
գրգռելի ըլլալը, մէկ կարգուի՞նք եւս գործունէութեանը
չափազանց ու սափարահան ըլլալը, զգացմանց ու յոժա-
րութեանց մարմնի միայ ըրած սասակի ու անգագար աչ-
գեցութիւնը, հաստատուն կանայ ու յարատեւութեան
պահասութիւնը, վերջապէս մարմնացն աչգեցութիւնը : Ա-
նոցի պատճառը հեռացնելը մարմնաւոր բո՛ղբի մը գործ
է. իսկ միւս պատճառներուն գե՛տ՝ դաստիարակը գար-
ման կրնայ ընել նոր ու զգուշաւոր մշակութեան ու կրթ-
թութեան կերպով՝ ուսանողին կանխը գրգռելով ու գ-
րացնելով, զանիկայ՝ իր կանխին գե՛տ՝ գործունէաց ըլլալ
կարգուի՞նք եւս միայ տիրելու ջանքին մէջ յարատեւելու
վարժեցնելով ու անգործունէաց մնացող զարսթիւն-
ները վարժեցանելով ու գործունէաց ընելով :

Կան ուրիշ քանի մը մտաց պահասութիւններ կամ
անոր կարգուի՞նք եւս անկարգաբար գործելու եղանակ-
ներ ալ, որոնք սինչեւ հիմաց յիշուած գլխաւոր ու եր-
կրոյցական պահասութիւններուն հետեւութիւնները
կրնան սեպուիլ : Աո՞նք ալ վարպէտ դաստիարակը գի-
րու կրնայ գարմանել ու հեռացնել վերջը նշանակուած
միջոցներուն մէկը կամ մեկաշն ըստ պատշաճի պիտոյցի
քաննցնելով :

Գ Լ ՈՒ Խ Վ Ե Ց Ե Ր ՈՐ Գ

Մասաց նիւթակիան կրթութեան վրայ :

1. **ՆՈՒՒԹԱԿԱՆ** կրթութեան ինչ ընտրու կերպական կրթութեան ինչով զանազանիցը վերջը (ԳԼ Ա. 3.) ծածուցած ենք : Աս կրթութեան ըստ պատշաճի կատարելու հարկաւոր ընտր կարգերն ու կանոնները գիտնալը զառաքարակաց ըստ կարելու է որպէս զի կերպական կրթութեան մէջ ջանքը ըստ ինչն պարտաւ ընտրու. որուն ունենայ : Ինչու որ գլխուն կրթութեանը միայն մասը կարողութեանը կերպական կրթութեանը շիջմանը, հասցա կատարելու ընտրու համար պիտի որ նա եւ մարդուն ունենալու զազաւթարներուն հանգանակին ու սքանութեան ալ նկատել : Ասոր համար զառաքարակց պարտական է իր աշակերտին ինչ կերպական ու ինչ նիւթական կրթութեանը միտքինակ ինձով տանել : Պէտք է որ անիկաց չէ ինչ միայն ծուռ զազաւթարներն ազատ պահել, հասցա նա եւ անանկ կարգ մը բանն ու անոր աւանակ առաջնորդել որ իր ընդհանուր կամ մասնաւոր միտքինն ու վարժանին համար հարկաւոր կամ գտնել սքանախոր ընտր անգն կրթութեանընն ու յախաւթութեանը տանայ : Աս է նիւթական կրթութեան նպատակը կամ վարժանը : Ասոր համար պիտի է որ անն զառաքարակ իր աշակերտները սորվեցուցած ու կրթութեան տանը առ վարժանը աշխին առնենն ունենայ :

Հ Ե Ց Ե Ց Ե Թ Ե Թ Ե Յ Ի Ն

Նիւթական կրթութեան հանգանակներ :

2. **ԱՄԻՆ** բանինն առաջ պիտի է որ նարտար զառաքարակց իր աշակերտները մուտքութեանընն կամ սխալմանընն եւ կամ սխալ զազաւթարներնն ազատ պահել, այն անն բան անանցակ հեռացրել՝ որանցով ճշմարտութեանը հանձնալու եւ շիտակ զազաւթարներ կարգ մէջ ունեն կրթութեան սխալի : Տրու մը ծուռ զազաւթարներ ունենալու եւ ծուռ կարծիքներ մարքին մէջ սպասարելու

Համար շատ հեղ նպն իսկ գաւառաբարակներն ու ծնողք պատճառ կ'ըլլան, այլ եւ այլ սխալ պատճառներն յարգարուեցով, իբր թէ տղան առ հասակին մէջ առ կամ ան նիւթին վրայ շխտակ անզեկուիթ ինն ունենալն իրեն բարցական փառաներ կ'ընէ, եւ թէ՛ տղան առ կամ ան բանին վրայ եւլքեն շխտակ գաղափարներ կրնայ ստանայ : Ասիկայ բնութենէի նամկայ մը չէ ու միշտ փառահար հեռանումի իմաներ կ'ունենայ : Թեւ որ գաւառաբարակք իր աշակերտին նշանարուիթ իւնք չիկրնար կամ պատշաճ շխտաներ բանբա, ան ասան բարբաղին լուէ, ան նիւթին վրայ շխտի, եւ կամ անոր բաւ թէ առ բանս իրեն չիկրնար բան, ինչու որ ինչն անիկայ չիկրնար հասկընայ : Եւ շատ հարկուար բան է՝ որ գաւառաբարակն իր աշակերտները միշտ անանկ կրիմէ ու վարժեցընէ՝ որ իր տաւան անզեկուիթ իւնով ասան բանի մէջ գոհ ըլլան :

3. Ը առ հեղ տղայք ուրիշ անձանց յերեւն՝ երբեմն ալ այլ եւ այլ գրքերն մուտրուիթ իմաներ կը սորվին, մանաւանդ անանկ գրքերն՝ որոնք սխալ ու ծուռ կարծիքները զարգարան ու աղուար սեւով մը տղայք ասին զնեւեւով, անոնց միայն ու սիրայ դուարձուցի խոսքեր ի նշանարուիթ եւս զեմ կը գրասեն ու կը յարկաւակնեն : Աստի գաւառաբարակք պարտական է թէ տղան շար գին ըլլող անձանց ու թէ անոր ձեռքն ինչոք գրքերուն վրայ ազիկ մտայրուիթ ինն ու հսկարուիթ ինն ընել, ու անիկայ զգուշացընել եւ պահել պայտիտ մուտրեցուցիլ ասիկաներն ու նշանարուիթ եւս թնամբներն : — Ասանցմէ ի զատ նախ՝ պէտք է որ գաւառաբարակք կրիմ ուիթ եւս ասան բարբա ան նիւթները մեկգի մզէ, որոնք տղան ընդհանուր ու մանաւանդ վախճանին համար անուգուտ են : Աս բանի շատ ծնողք ու գաւառաբարակներ միտ չընեւեւով՝ շատ հեղ տղայք շատ բաներ սորվեցընել կու տան ու կը սորվեցընեն՝ չէ թէ անոնց սգտակար ըլլալուն վրայ համազուտ ըլլալով, հասցա միայն սակարուիթ ենէ, մարդկային նկատմունքն ու նորասիրուիթ ենէ շարժեւեւով, ու (տաւանբարակն ու գաւառաբարակները) իրենց ասան գիտցանն ու ինչ որ ուսանի կարգին ու գրքերուն մէջ կայ՝ տղայք սորվեցընելու բարձանքն գրգուեւեւով : Ի՞նչ շահ կ'ըլլայ տղայք ասանկ ան-

կանն ձէջ անար կը գտնուի, Երրորդ, ազան սարփելու փափազանն ու ջանքը կանայց կանայց կը կորստնցընեն. վանն զի մարդուս բնական է՝ որ բանի մը ձէջ որչափ անելի առաջ կ'եղի մայ՝ ան բանին սերնն ու ջանքը իր սրտին ձէջ այնչափ անելի կ'ուժովնայ: Երրորդ, ազան առանն շեղբուներ՝ առանտ գտնին կամ սարփելու նիւթին միայ ազելի մտածեցու, անիկայ մարտին ձէջ հաստատա տպանքելու, իրենն գազափարսնեբուն հեռ սխալցընելու եւ կրթութեան մը անոր ձէջ ազելի վարժեցու: Ասանցով ի զատ ուրիշ գէշ ու փաստափար հեռուանք մ'աչ կայ, որ ազաք այնչափ այլ եւ այլ նիւթեբուն ձէջ վեր ի վերայ կրթման ըլլալով՝ իրենք զիրենք բազմացեալ ու հմուտ կը սեպեն, ամեն բանի միայ իրբեւ քաջ անզեանի կը շարժախաանն, ու նորեն բան մը սարփելու լին խանարհիր: Առտի խահեմ գաստիարակը շատ անտ սգուտ կ'ընեն իր աշակերտանեբուն, ինէ որ անանց քիչ բան՝ բայց կատարեալ ու հիմունք սարփելցընելու ըլլայ:

6. Երրորդ, գաստիարակ մը անտապեա կը սխալի ու իր անխահանաթիւնը յայտնի կը ցուցընեն՝ ինէ որ իր կրթութեան ձէջ աշակերտանեբուն շատ բան սարփելցընելու փափազով՝ շատ շատ անկ նիւթենն ձկալ նիւթին կ'անցնի, առանց անանց բառական ժամանակ ինչ տալու՝ որ իրենց առջին գրուան նիւթն ազելի մը բերանեն, նանչանն, անոր միայ մտածենն ու անիկայ իրենց ինչազութեան ձէջ տպանքեն: Յայտնի է որ ծնողք իրենց զուտկայցը գաստիարակներին լին պահանջներ՝ ինէ անանց ինչչափ բանն ու ինչչափ շուտով սարփելցուցան կամ անելի ազելի ըսեմ՝ առանցան են, հայպ՝ ինէ իրենց ազաքն ինչչափ բանն ու անիկայ ինչչապեա միշտ ու կատարեալ սարփան են: Ըստ շատ սարփելցընելուն գէշ պատգմերը կերպ կերպ կ'ըլլան, որանց գլխատպներն երկու են, ձկ մը ազան անանի շուտով սարփան նիւթը գարծնական կենայ ձէջ շիկրնար բանի մը մերկեցընել կամ անոր շահը անանել: Երկրորդ, անոր գազափարն անանի միթին անկատար ու խաան ի խաան կ'ըլլայ իր մարտին ձէջ որ անիկայ գրեթէ ամենեւին շարժանի պեա կ'ըլլայ:

7. Ինչերորդ, պետք չէ որ գաստիարակը սարփելցընելու առանք հարկաւոր նիւթ մը իր ուսմանքն

գուր ձգէ: Գաւառաբարակի մը՝ որ իր աշակերտները շատ յառաջ տանելու փափազելով ու ջանալով զանազն կը կրթէ, ի հարկէ շատ հարկաւոր նիւթեր մեկդ թող տալու կը ստիպէ, որոնց անգլեկութիւնը աղջկ մայրը պատրաստելու համար սահմանուած է, ու իր աշակերտները շատով առաջ տանելու փափազը զինքն անանկ կը յափշտակէ՝ որ ըստ կարգի յառաջագոյն աննդուելու նիւթերուն հարկաւորութիւնը շիտեաներ, ու անոնք ոչ ինչ կամ անպիտան կը սեպէ, կամ թէ է միայն վեր ի վեր կ'աննդէ: Ասկայն առ բան աշակերտներուն շատ քիտ կու տայ. ինչու որ ասանկ մեկդ ձգուած նիւթերուն յառաջանանքով ու թիւնը շունենալով՝ աննոցն ետքը գալու նիւթերը շին կրնար հիմամբ ու պայծառ հասկնալ, ու ասանկ ստորին նիւթերու կրթութեան մէջ անշախոյ ու անփարձ ըլլալով՝ բարձրագոյն նիւթերու կրթութեան մէջ կամ ոչինչ կամ քիչ յառաջդիմութիւն կ'ընեն: Աւարակներուն համար շատ հեղ շինքն ու անարդ սեպուած ուսմանց սկզբունքն ու առաջին նիւթերը կամ ստորեջն աշակերտաց համար շատ հարկաւոր բաներ են, որոնց մէջ որչափ աղէկ ու սրտակի վարժան կ'ըլլան՝ ետքն այնչափ անշի շատ ու յախճապի առաջ կ'երթան:

8. Աւելորդ, գաւառաբարակը պէտք է որ այն ան բաներու մէջ զգուշաւոր ըլլայ՝ որոնցմով աղջկ յառաջդիմութեան արգելք կ'ըլլայ, այսինքն որոնց պատճառով աղջկ դժուարութիւն կը քաշեն նոր գաղափարներ ստանալու, նշմարտութիւնը ծանշնալու եւ իրենց սորված կանոնները ի գործ դնելու մէջ: Ասանկ բաներու մէջ աղջկ յառաջդիմ. ու յախճապ չըլլալուն պատճառը միշտ նոյն իսկ աղջկ անփոքր ու անմտադիր ըլլալը չէ. հասկա սորվեցրնելու կամ աննդելու անկարգ ու անպատշաճ կերպը, վարակաին վարմունքն ու բռնած ծամբան եւ արտաքին պարագաները: Շատ վարակներու աննդելու կերպն ու անն անանկ մի թէ է՝ որ աղջկ աննեւին բան մը հիմամբ շին կրնար սորվիլ, ուստի եւ սորվեցունալով որ սորվեցն ալ պարտապ անդ ժամափանա կ'ըլլան:

9. Աւերակներ, պէտք է որ գաւառաբարակը ան-

նայն փութով իմաց աշակերաններուն աւանդուած նը-
մարտութեանց փրայ ասանալու համարու մինն չցժուար-
չքնելու, շարգելելու եւ անկարելի չընելու : Աս փախեամբս
համար պէտք է որ նախ իմաց՝ ինչչափ որ կարելի է իր
շարքն ա համարու մե աշակերաններուն մարքին մէջ ան-
նելին անպատահ փարձուցրով մը շահարայցքնելու, հարգս
պէ որ աւելցքնելու, որով կարելնայ զերեւոյ ինչ բանի փրայ
որ կ'ուզէ համարչքնել : Արհարգ, մեռչուն եկամին շափ
հոգ ասնի՝ որ աղոյ միտքը աւախբունքն մուս կարծիքնելով
աւախապաշարձուցրով չիցուի, որով նշմարտութեան ա-
կանջ զնելու եւ անուալու զժուարտութիւն ա ընդգիծու-
թիւն չունենան : Արհարգ, ազելի զցուանայ՝ որ շրջայ ին
կերպով մը կամ նշմանով մը աղոյ միտքը տարակոյս մը եզի
ան նշմարտութեան փրայ՝ որուն փրայ իրենց միտքը հա-
մարչել կ'ուզէ, սպաննչն ամենեւին շրայցքնել ին է այն նշմար-
տութիւնը զեւ յայտնի ապացուցուած չէ, ուստի եւ պէտք
է զեւ եւս անիկայ քննել, կամ ին է այն նշմարտութեան
հաստատել ըլլող կարծիքին փրայ շարգ եւ հաստատեամու-
թեան երկուցթ մը շինտակ ա շրայցքնել : Աս բանիս մէջ
անելի զցուանութիւն պիտ'որ ընել նոր կրթութիւն սխալ
աղոյ հրահանք տուած ասանք : Ա յայտնի աղոյ պէտք
չէ ամենեւին աւանդուած հաստատուն ասանայ փրայ ե-
զան կարծիքներն ա տարակոյսները յայտնի ընել, ինչու
որ շատ անգամ ախար փորձով անանուած է՝ ին ա
կերպ տարակոյսները զեւ անկրթի աղոյ մարքին մէջ անելի
աստակի աղեկցութիւն ըրած ա անելի հաստատուն մեա-
ցան են, քան ին է նշմարտութեան հիմնական պատ-
մանները, զորնք շատ անգամ անելի զիբուս մեա ցան ա
կարարնցուցան են՝ քան ին է այն տարակոյսներուն միմին
զաղափարները : Արհարգ, եթէ զաստիարակը կը համա-
րի՝ որ իր աշակերաններն ի հարկէ այդ տարակոյսներուն
փրայ եւջինքն մանտութիւն պիտ'որ ունենան, ան ասան
եւս անելի իմարով աշխատի՝ զերեւոյ աւ գիտայ ապահով-
չքնելու համար՝ սարկեցուցան նշմարտութիւն անելի
եւս յայտնի ա հիմնական փաստերով հասկոյցքնել, ա
որ գիտայ որ այն տարակոյսներն իրեն զեւ կ'եղին՝ ան-
գիտայ նայն նշմարտութիւն անելի եւս հաստատել :

Աստի եւ իւնաց սորփեցուցածն աւելի եւս համոզական ու
ձեւարարութիւնք աւելի եւս ցանկացի ու փափաղեղի ցու-
ցինել, անոր մարդան կարտաւութիւններն ու փափաղ-
ները կատարելաւ եւ սիրաբ հանդէսընելաւ հարկաւոր ը-
լալը մեկնել. որովհետեւ յայտնի բան մըն է՝ որ մարդ
ձեւարարութեան մը սգտակար ու փափաղեղի ըլլալուն
փոյց որչափ աւելի էր համոզութի, այնչափ աւելի հաստատ
ութեանմը անխկայ կ'ընդունի, էր յարգել ու շատ մեծ
զեւարարութեանմը անկից էր հեռանայ: Այնքապէս, որով-
հետեւ մարդուն սրտին առ կամ' ան զգան մեծըք ձեւար-
արութիւնք ձանձնալաւ արդեւէք էր զնեն, անոր համար
զատախարակը կամուխելեկ փոյթի ասմի իր աշակերտներն
առ անտակ արդեւէքներէն ազատ պահելու:

10. Այն էր որ, զատախարակը իւնաց այն ասեմնայն
բաներէն զգուշանալաւ, որունցմով ձեւարարութեան աղոյ
սրտին զգան մեծաց ու գործ աշուքեանց փոյց բնելաւ բա-
րոյցական աղոյ էցութիւնք բոլորապէն կ'արդեւելաւ կամ' ան-
կարելի կ'ըլլայ: Ըստ պետք է որ բարի զատախարակ մը
աղոյ կրճատական նիւթերու եւ բարոյական պարտքերէն
կատարելաւ համար սահմանաւ ուսմանընելը միտքը
բերելով ինք իրեն հարցուն, ին էցուրաւ, շոք ու մեքայնալ
սեով մը աւանդումն նիւթ մը գիտում փախմանին էր
հարցուն ին է չէ, եւ ին է զատախարակ մը, որուն խաւում-
քին ու բաժանմ մասինն յայտնապէս կ'երեւայ՝ որ իրեն
աւանդան զեղեցիկ ու հարկաւոր ձեւարարութիւնները իր
սրտին մէջ ապարտում չեն ու անոնց համար անե-
նելին զցայտմ' մը չունի, իր աշակերտացը փոյց ինչ
աղոյ էցութիւն կրճայ ընել: Գատախարակները միշտ յիշեն
որ իրենց փաղքն ու փարմունքը այսպիսի ուսմանց մէջ մեծ
աղոյ էցութիւն ունի, եւ հաստատ գիտանմ' որ բարոյա-
կան ու կրճատական նիւթերու փոյց աւանդանմ' ուսմանընելին
չէ ին է իրքեւ մնաց կրթութեան համար գիտնալաւ ա-
նարկայ պիտ' որ համարին, հարա իրքեւ աղալը բարոյա-
պէս կրթութեան ու կրճատական հարկաւոր նիւթերու ան-
ղեակ ընելաւ համար հիմնական ձեւարարութիւններ:

11. Իններորդ, զատախարակին : գիտնալաւ մէկ
գիտարար կարգն ալ առ է՝ որ նիւթական կրթութեան

ու երբեք առանց մտաց կերպական կրթութեանը աւել
 երբեք առ կրթութեան փաստը պետք է աւանդել :
 Շատ անգամ զաւարարակները՝ նիւթական կրթութեան
 նր՝ միայն առ կամ ան նիւթն աւանդելով աւանդե-
 լով կը կատարեն՝ առանց աւանդուց մտքին ազատ գոր-
 ծունելութիւնը բանեցրնել տալու : Այսպիսիներն իրենց
 աշակերտներին կը պահանջեն՝ որ միայն վարպետին ը-
 սածը մտիկ ընէ, զգուշութեամբ գրի անցնել ա թառ առ
 թառ սորսի, նա եւ՝ ինչ որ ազաւր իրենց միայն աւանց
 վրայ բանեցրնելու ցոյց էր տալու ըլլան՝ յանդգնական
 գործք էր կը սեպեն : Ասով ուրիշ բան չ'ըլլար՝ բացց կի՛ն
 ա՛ որ ազաւր կը վարժին՝ առանց թառ մանուալու մի՛ ին
 կամ անիմանալի թառերը միայք անել, այլ եւ այլ շին-
 շին աւանդաւստ աները թերեւոց լանջ, որով եւ մտաց
 նեցքին գործունէութիւնը կը խափանի, բարբառին կը
 մարի, աւանց մտադրութեան բան թերան անելու
 վարժելով՝ ինչ իրեն մտածելու զգրութիւնը բարբառին
 կը գուրաց : Ուրեմն զաւարարակը պիտ'որ լանց նիւ-
 թական աւանդական կրթութիւնը միշտ ակհանգ ա-
 հաւասար փութով առաջ անանլու : Ուսման ամեն մի
 նիւթը պետք է որ մտաց նեցքին կրթութեանն ալ
 նիւթն ըլլայ, ինչպէս որ իրոք ալ անանկ է. աշակերտը
 բարբ իր կրթութեան ասեմը պետք չէ որ կրատարար
 կենաց կամ անիկաց միայն ընդամենի, հապա նա եւ ինչն
 ալ գործէ, իր մտաց կարգաւթիւններն ալ բանեցրնէ :

ՆՍԵՃ ԵՐԿՐՈՐԳ

Նիւթական կրթութեան այլ եւ այլ միջոցները :

12. ՊԵՏԳ չէ կարծել՝ որ նիւթական կրթութեան
 բան միջոցը՝ գործողներու մէջ կամ կրթութեան
 մանուանկ այլ եւ այլ նիւթակերտ վրայ որում կարգաւ-
 թեալ հրահանգը կամ զաւաստութիւնն է : Իրացնել
 գրեալն նիւթական կրթութեան հանար առ հրահանգը
 հարկաւոր է, բացց ասկայն մի միայն միջոց չէ : Ինչու որ
 նոյն թիկ ընտելութեմը մարդու առաջին աւանդալու վար-
 պեան է, որն որ յայտնի կը անանախ՝ պարտի ազու էր

փրայ, որ ամենեւին ուրիշներէն բան մը չտարփած՝ խել մը
զազափարներ էր ստանայ, զորոնք ետքէն ընդոսի էլ բան
ու կարգաւորեալ խոսելու սխառն ասեմը յայտնի կ'ընէ :
Ան ասանկ ըլլալով, պետք է որ բաննք՝ ինչ մարդուս կըր-
թաթեմեան առաջին միջոցն է շատ, շխտակ ու կատարեալ
նկատարթ իրեններ անենայ, ուստի եւ զառափարակին գրե-
խառն ար լանքը պիտ'որ ըլլայ՝ իր աշակերտներն այսպիսի
նկատարթեանց կամ զխոսողութեանց միջոցով կրթելու :
Եւ առ բանն փրայն զառափարակներով ու զպրոցին մէջ
ասան անցքներով փրայն չ'ըլլար, հասցա պետք է որ զառ-
ափարակը ուսանողաց փրայն ու փափաղը գրգռել ամեն
բան որչ, միջոց ու շխտակ ճանչնալու, եւ ամեն բանին
փախմանն ու միջոցները մարով փնտաւելու : Ան բանիս
համար ընտեան պատմութեան այլ եւ այլ մասանց փրայ,
ինչպիսի կենդանեաց, բուսոց, նա եւ զանազան արհեստ-
ներու փրայ անգեկաթեմեան անենայը կրթութեան շատ
արուս կ'ընէ, բայց պետք չէ ասանկ նիւթերու փրայ կա-
տարեալ ու միջոց կարգաւորեալ զառ տայ, հասցա փրայն
անանց փրայ անանկ մտադիր ընել՝ որ այլ եւ այլ նիւթե-
րու փրայ շխտակ զազափարներ անենան : Ան փախմանիս
էր ծառայեն նա եւ այլ եւ այլ նկարներն ու պատկեր-
ները, ինչու որ շատ անգամ հմար չէ նոյն իսկ առաքիա-
ները տղոց առջին գնել, ուստի եւ անանց անոնք պետք է
իրենց պատկերներովը ընցընել : Բայց նայելու է՝ որ պատ-
կերներն ամենեւին անխարզ ու զտանգաւոր եւ փրայն ու
սխառն արելու առաքիաներ չըսցընեն. նեւերն ու գեմ-
քերն ընտիր, շափակեցեալ ու փայելու ըլլան, որով տղոց
հետաքրքրութիւնն աւելի արթն ըննայ ու մարտնչեմաւե-
թի հաստատ կենայ այն առաքիաներուն փրայ, եւ անով
իրենց արդիս ճաշակը կրթութի : Միանգամայն պետք
է նայել՝ որ մի եւ նոյն նկարին փրայ շատ տարբեր ու ի-
րարմն ստար առաքիաներ չըստմարին, որ տղոց մտադրու-
թիւնը շափել աւելի շարքամ ախ : Այստեստեան կամ
հարեւոր առաքիաները մարմնաւոր նկարով չըսցընայ
պատկերները քիչ մը յառաջ զայցամ ուսանողաց համար
աւելի յարմար են, յամ ինչ պզտիկ աշակերտաց համար,
որոնց պարզ ու շատ ծանուցում առաքիաներու պատ-

կերենքն աւելի պատշաճ են: Իսկ սա պատկերներն աւելի
պատկար ըլլալու համար՝ պէտք չէ զանոց յանախ
երկայն ասան զարմանել, ինչու որ սասոյ ուսանողաց
գիտելու գործով ինք կը տխարանայ ու երեսակացաւթեան
աղկեցաւթ ինք շարիտ աւելի կ'ուժանայ, որով եւ նշան-
րիտ կրթութեան աւելի փաստարար քան թէ պատկար
կ'ըլլայ: Ըստ համար գառարարակը մասնաւոր ջանքեր իր
աշակերանները պիտ'որ իրաւակ' որ մտադրութիւններն նկատ-
րին ձեռք մի եւ նոյն առարկային վրայ հաստատուն ու անոր
վրայ մասն են, որով եւ ասին ձեռք յանոց գիտարար մա-
սանքը նշանութեան կրնան նկատել ու նանչնայ: Իսկ ա-
րկայն աւելի պատկար կերպով ընելու համար պէտք է
որ երբեմն հարցնանքով իմանայ՝ թէ արդեօք ուսանող-
ներն ասին գիտելու մասերն աղկէ գիտան են. եւ փան-
գամայն նկարին ձեռք եզոյ նշանաւոր առարկաներն
յաստիւթեանը, պատմաւայ, պատին ու բարոյական յար-
գին վրայ իրենց հետ խորի, եւ ասանով նոյն նկարին
ասիթ ասնու իրենց միայն ու սիրտը կրթելու:

13. Իջրհորդ միայն է փորձառութիւնը կամ
նմանութիւնը: Մարդ նկատելով ու գիտելով չէ թէ մի-
այն այլ եւ այլ գաղափարներ կը ստանայ, հասցա նա եւ
անանցան մասնաւոր կանոններ եւ արեւոյններ կը հանէ, ու
բոնք մարդկային հասարակ կենաց համար շատ մեծ պաշտ
անին, որ է շատ բաներու անգեակ, հմուտ ու փորձառու
ըլլալ: Փորձառութիւնը կամ հմուտութիւնը մարդու ա-
մեն ժամանակ ընտիր վարդեան է, ինչու որ անիկայ ան
կամ ան ուսանողը յայտնի, կենդանի ու պայծառ կեր-
պով մեր առջին կը գնէ, մեզ անանց նշանառութեան ու
կարեւորութեան վրայ կը համարի, ու անանց մեր մտայ
մէջ անանի աղկէ կը տպաւորէ՝ որ գրեթէ ոչ անմասնանցի
կ'ըլլան, ուր թէ որ փորձառութեան անանց հմուտան
ըլլայինք՝ շատով կը մտադրէին: Միայն փորձառութեան
գարջային մէջ կրնայ միկը աղկին ու անին համար գոր-
ծանանայ ու պատկար մարդ ըլլալ, նա եւ շատ անգեկա-
թիւններ ալ կան, որոնք մարդ միայն փորձառութեան
կրնայ ստանայ: Ըստ համար պէտք է որ գառարարակը
իր աշակերանները չէ թէ միայն ան առիթներն շնորհա-

չքնն, որոնց մէջ կրնան փորձաւորութեամբ զանազան հմուտութիւններ ստանալ, հապտ նա եւ անոնց առիթները գտնել ու պատճառ ապր տեսեալստեալստ սորփանձին ի գործ դնելով, փորձաւոր եւ գործնականապէս հմուտ ըլլալ: Բայց միայն ինչին առ կարգիս մէջ ալ անոնց առ աւելնորդ ըլլայ՝ որ ըստ ինչ եւս կամ անկարգ ծածկով հմուտութիւններ քաղելով՝ աւելի վնաս քան ինչ ոգուս գտնեն:

14. Արտորդ միայն է՝ յախոյ ու հմուտ անձանց հետ կենտակցութիւն ընել, որով շատ կարեւոր անզեկութիւններ կը ստացուին: Արդէն ուրիշ անոց եւ ուրիշ առիթի մէջ ըսած ենք, ինչ աղէկ ընկերութիւնք, յարկ ու հմուտ անձանց հետ կենտակցելն երկուստարգաց ու աղոյց միայ ինչոյսի յարեալստ ապրելոյսութիւններ կ'ընէ, եւ հոս առանձինն կը յաւելունք՝ որ աղոյց այնոյսի անձանց ընկերութեան ու կենտակցութեան մէջ յանտեսելով՝ որոնք բաւական հմուտութիւն եւ կրթութիւն ունին, եւ զխոյսանձինն ուրիշի հարգութեամբ ալ կամք եւ յարմարութիւն կը ցուցնեն՝ շատ կարեւոր անզեկութիւններ կը բնանան ստանալ: Միայն ինչ ան անձք՝ որոնք կենտակցութեամբք աղոյց հմուտ ու փորձաւոր պիտ'որ ըլլան՝ պիտոյ է որ զիտանց՝ ինչ ինչ քաներս զիտութիւնն ու հմուտութիւնք աղոյց ոգուսիս է, ու սոս ան քանն ինչ կերպով իրենց յարմար կրնայ ըլլալ: Ըստախոս ու երկայնաբան մարդիկ աղոյց աւելի կը վնասեն քան ինչ ոգուս կ'ընեն, վասն զի ձով որ շատ քան կը լինէ՝ շնորհմաբ առնն հարկաւոր քանք միայնք պահել, ու ձով որ միշտ ու անզարար կը լինէ՝ շնորհմաբ յաւնին միայ յոս պատշաճն մասնապէս առնն գտնել: Իսկ ինչ որ առար ձերհակք աղոյց ինչոյսի ու կրթութեամբ մարդկան ընթելն հարկաւոր է զան քաներք շատով ու կանանով լսելու ըլլան՝ շատ քանի հմուտ կ'ըլլան, ան ալ՝ շատ աւելի զիտութեամբ ու հմուտութեամբ, որն որ զպրոցինն մէջ զուրկ շատ զժողովութեամբ ու անանց մտիկ կ'ընէին: Կենտակցութեան մէջ ընտանեկան ՊՐՈՅՔԻ կերպով ըստան անզեկութիւններք ընտանեկան պէս աւելի հմուտութեամբ ու զուարեմութեամբ մտիկ կ'ըլլաին, քան ինչ զպրոցինն մէջ որոշ կարգով ու կանանով

և անհմանեաց ժամանակի ու ժամու մէջ անանգուան
ուսմանցք: Ասոք որինակ ժ'ըջաց կենդանի ընդունելու
հմտութիւնը, որմէք անելի գիտաւ եւ զուարմութեամբ
կը սորվաին կենտակցութեան եւ ընդապեւանելու ընկե-
րութեան մէջ՝ քան թէ գաղտնի կանաններսն ու երկայն
գասաւութեամբ:

15. **Չորրորդ միջոցն է գրքեր կարգադր:** Բայց ու-
րովհետեւ ընթերցումը կամ գիրք կարգայն անանց
կարգի կանոնի եւ ընտրութեան եղանակ ասան՝ անելի մաս
քան թէ եզրուան կ'ընեն, անոր համար գաւաթաբակը պար-
տական է աս բանիս մէջ մասնաւոր ինտակցով իր աշակեր-
տաց անաւանդագէ: Չէ թէ միայն անանց մեղքն ընտիր,
անմասն ու ազնի ընկում եւ իրենց կրթութեան պատ-
շանական գրքեր պիտ'որ սոց, հարգաւ նա եւ պիտ'որ հոգ-
անի՝ որ անանցակ եզրուան քաղեն, չիշ բայց յանախ ու
մտադրութեամբ եւ ինտաններան ազնի անգեակ ըջալով
կարգան, կարեւոր նիւթ երևն մասնաւոր քաղումնցք յա-
րինեն ու զանմէք անելի յանախ կարգալով մասուններ-
նան մէջ անելի եւս ապաւորեն: Գարնեալ մասնաւորա-
պէս ինամ ասան՝ որ սոցք կարգադր գրքերնին շուս
շուս չիտինն *.

16. **Քնդերորդ միջոցն է՝ կարգաւորեալ Հրա-
նակը,** որ եւ նիւթական կրթութեան, ինչպէս նա եւ
կերպականին ալ, յասկապէս հարկաւոր եղանակ երեւելի
միջոցն է: Բայց որչափ որ աս բանս հարկաւոր ու անանգ-
րինելի է, կարծեմ՝ այնչափ ալ չիշ ծնուցք ու գաւ-
աթաբակներ ընաակ ու պայծառ գաղտնաբար անին՝ թէ
հրահանգք յասկապէս ինչ է ու ինչ յասկաթիւններ
եւ կատարելութիւններ պիտ'որ անենայ՝ որ իր զանկա-
յեալ վախճանին հասցընեն ու պատկար ըջաց: Անոր
համար հարկ կը սեպենք հաս աս կարեւոր նիւթին վրայ
մանրամասն ու երկնիկեկ գրել:

* Եւ եթ մեծ աշակերտներան հմտութեամբ համար շուս պարտ
կ'ըջաց՝ թէ որ գաւաթաբակն իրենց մասնաւոր յարցակ մը
ընեն, սոց, որ ասն մէկ կարգադրան գրքերնան մէջ գաւ-
աթան աս կամ ան կարեւոր նիւթին զանկէ գրեն, որ կարգ
պէտք եղան ասան զանմէք իրենց համար աշխի անցնեն:

ՀԱՏՆԻ ԵՐՐՈՐԳ

Կարգաւորեալ հրահանգին հանգամանքք:

17. Հրահանգին պատկար ըլլալն ու իր վախճանին հասցրելէջք ոչ շատ վարպետներ ունենալէն ու երկայն ժամանակ դպրոց եւ ուսմանցի երթնալէն, եւ ոչ ուսուցչին ինաստախտ ե՛նէն կախում ունի, հարցա նախ' սորվելու նիւթ երան ընտրութեանն. երկրորդ, ժամանակն՝ որուն մէջ, եւ կարգէն՝ որով այն նիւթ երթ (ուսմանըք) կ'աւանդուին, եւ երրորդ, հրահանգին կերպէն կամ ո՛ւնեն:

18. Առաջին, որովհետ նիւթ երան ընտրութեան նկատմամբ զգիտարարեալ զիտել պետք է՝ թէ է որ ծանօթութեամբ ինք կամ ուսումը աւելի հարկաւոր է, ու անիկայ ընտրելու աւանելու է, ապա թէ ոչ՝ ազան շատ բան էջ սորվի, բայց անուց սորվելէն ետքն ալ զիտուայու համար աւնենն աւելի հարկաւոր ըլլալ բանին մէջ պետ էջ թայ: Չենք ուզեր հաս երկայն խաղերով յաւաթ թերել անուց ընտրութիւնները՝ թէ հիմակում ժամանակաւ աղայ թնչ ու սրչափ բան սորվել հարկաւոր է. միայն դաստիարակութեան երեւելի ու խոհեմ վարպետներուն հետ կ'ըսենք թէ նախ՝ պետք է որ ազան թեք զնոցն՝ իր փնտախը նստելուց, ան ալ միայն զիտուայու համար՝ թէ աւնն միկ մարդ թնչով կրնայ իր փնտախը շարաւանայրենել ու գեղջրենել: Երկրորդ, պետք է որ նստելուց՝ մարդուն յարաբերութիւն ունեցող ու անոր փոց աղջեցութիւն ընող աւարկանէքք, որչափ որ անուց գործածութիւնք մարդուն հարկաւոր, պատկար եւ փաստաւոր է ու անոր ազատ կամքէն կախում ունի: Երրորդ, պետք է որ զիտուայ իր մտքներ լեզուն ու անիկայ ետքն այն լեզուն ալ՝ որուն ծանօթութիւնն իրեն հարկաւոր է՝ իրեն հետ ըլլալ մարդկան հետ կենտախցելու համար: Չորրորդ, պետք է որ սորվի կարգաւ, գրել ու համելել կամ թուարանութիւն: Հինգերորդ, սորվելու զգիտար նիւթն է՝ կրնուող խառնութիւն, որ է յրիստանկական վարդապետութիւն ու բարոյական կամ պարտաւց ուսմանքք: Ա՛նչեքորդ, կրնուական (ուսիրական), աղջային ու արտաւային (լնդ համար)

պատմութիւն : Երբեմն բարդ, պետք է որ սարսի մ գիւ-
նաց այն պիւնդներն՝ որոնց պարտական է հնարանդիչ ու
որոնց զեւ գործելու վտանգի մէջ կրնայ իյնայ : Աս ասին
նիւթերը հարկ չէ ասկնայն կատարելութեամբ ու ըստ
ասկնայն մասանց սարսիչ, հասար որչափ որ ասին մէկ մար-
դու իր մասնաւոր (անհասարակ) հանգամանաց համեմատ
գիտնայ հարկաւոր է : Աստի եւ պետք է որ գաւառիարար
իր աշակերտաց կարգաւ, գրեւ ու պատմութիւն սարսի-
չուցած ասկնը՝ հարկաւոր եղած նիւթերուն վրայ, ինչ-
պէս իրենց ասողութեան, իրենց հասանելու հարկաւոր կամ
մարտնաւոր վտանգներուն եւ ասանց նման կարեւոր իրաց
վրայ կարն իրտաններ ու յարգորներ ասչու ասիք ասնու,
եւ իրենց վրայք կարեւոր հետախնայք կրիմ է : Պէտք
է որ ինչն աշակերտաց անձնական հանգամանաց հա-
մանայն որչա՛ն ի՛նչ որ ասանն անանց ընդհանրապէս ու-
նելի կամ պակաս հարկաւոր է, եւ ի՛նչ ուս ընդհանրա-
պէս հարկաւորներն գաւառ՝ արիչ ինչ բան սարսիչ պետք
է ասին մէկ աշակերտին : Եւ որովհետեւ պրոֆիտութեան
ասկնը շիկիմար որչաւիչ ի՛նչ ուս կամ ան սղանն որ վի-
ճակի մէջ պիտ'որ մտնէ, անոր համար չեն կրնար ոչ
մնայք ու ոչ գաւառիարարները սղաց աս կամ ան վիճա-
կին համեմայն կրիմութիւն ու հրահանգ սաղ, ուստի
եւ պետք է վիճա ասին վիճակին ընդհանրապէս հարկաւոր
ու սղատակար ըլլայ ասանչք սարսիչքնել : Բայց որով-
հետեւ ոչ ժամանակն ու ոչ պարագաները կը ներքնն ու-
մնն սղատակար ասանչք կամ նիւթերը սղաց սարսիչք-
նել, անոր համար անանց մէկնն սղ պետք է սղաց այնպի-
սիներն ասանդել, որոնց համար կրնայ նախատես ըլլաիլ
որ անանց գործաւորութիւնը հարստականարար ասելի հար-
կաւոր պիտ'որ ըլլայ, անանկ որ ե՛րբ է սղո նիւթերուն ծա-
նախութիւնը չանձնանն ու եւսքնն անանչ գործաւորելու
հարկ ըլլայ՝ ըստ մեծ վտանգի կրնան անձնել : Եւ վիճա-
գանայն աստ սղ պետք է վիճա գնել՝ որ սղատակար նիւթե-
րուն անպէկութիւնը հարկաւորներն վերագաս չանպախ,
ու անանչ ասանցմէ անելի վտախտով ու ասանց վտաախտ
չասանդութիւն :

19. Սարսիչքնելու համար սղատակար նիւթեր ըն-

արելու ժամանակն՝ անուց պատկարութեան շափն ու գործանելի բլլարուն հասանակամութիւնը նկատելն ի զսա՝ պէտք է նա եւ ուսանողն կարգութեանց ալ մաս- զիք բլլայ, ու ըստ այնմ իր առջին արգելչու համար աւելի կամ ջիշ նիւթ գնել: Եւ միշտ պէտք է յիշել՝ որ խմչն ու փոշի բ մասց կարգութեան տկարութեանը անզո շի- կրնար կատարելապէս լնցչնել կամ բանել. անանկ որ աղաց մը որչափ աւելի միք բլլայ՝ երբ որ իր կարգութիւն- ները տկար են, իր փոշին այս տկարութիւնը շիկրնար զարացնել: Նա եւ աղաց յաւարութիւնն ու թերուէն ալ կարգութեան տկարութեանը մեծ պնակութիւն մը շի- կրնար թնել, բայց եթէ և թերուէն անանկ բանի համար բու- լայ՝ որուն ուսումը աղան կարգութեանը շափն համե- մատ է: Մանաւանդ սա ալ կոյ՝ որ պզտիկ աղաց փոց պզտիկ յաւարութիւնն ու թերուէն անհաստատ եւ գիւ- բանցակ կ'ըլլայ: Իսկ ինչ որ ջիշ մը շափահաս ուսանողաց փոց կը տեսնուի նոյն թերուէն եւ ան ալ հաստատուն եւ երկարատեւ ու թնական սաղանդին կամ կարգութեան համեմատ կ'ըլլայ, ան աստե կրնայ զատարարապէս այն թեր- ման համեմատ արգելչու պատկար նիւթ ելն աւելցնել:

20. Հրահանգի միջ գիտելու երկրորդ գլխաւոր պայմանն է՝ արգելչու նիւթերուն ժամանակն ու կարգը: Ալ ժամանակն ու ոչ կարգն ուսուցչին ազատ կամքն ու արանդարութեան կախում ունեցող պայմաններ են. հարցա պէտք է որ մարդիկն մտաց ընտարութեան ու արգելչու նիւթերուն հանգանակաց հանձնայն արշուրին ու սահմանին: Արդ՝ ասէն միջ նիւթը արգելչը- նելու ժամանակը որչելու համար գլխաւորապէս եր- կու բանի պէտք է մտա գնել. միջ մը ուսանողին անհա- տական հանգանակաց, ու միջ մ'ալ արգելչընելու նիւ- թին որպիսութեան: Ուսանողին հանգանակըն ըսելով՝ կ'իմանանք անոր ընթանելու զբաւթիւնը, այսինքն իր մտաց զբաւթեանցն ինչ աստիճանի բացումն ու կրթումն բու- լայց, եւ միանգամայն իր ստացած յաջողակութեան շափն ու որպիսութիւնը. եւ ասոր միջ ալ պէտք չէ ու- սանողին սարկիքին մեծութեանն զատատան թնել, որով- հետեւ յայտնի բան մըն է՝ որ մտաց բացախը սարկիքի

կայրած չէ: Եւս եւ ուսանողին ինչ պարագաներս մէջ
գտնուելուն ալ պետք է միտ զննել, այսինքն՝ թէ ինչ
փնտակի մէջ է կամ թէ ինչ փնտակի մէջ պիտ'որ մտնէ,
եւ թէ ինչ գործք ու դրոշմանք ունի նոյն ժամանակը,
կամ թէ չի: Ժամանակին ետքը պիտ'որ ունենայ, որով
հետեւ իր սարգանն ի գործ զննելու հարկն ու կարելիա-
թիւնն իր ունեցած կամ ունենալու փնտակին կարգով
ունին:

21. **Արքիջընելու նիւթին որպիսութիւնը՝** նոյնն
ուսանելու մէջ բանակելու եւ պահանջելու կարգն ալ
կ'որոշէ: Աս կտորիս մէջ պետք է հետեւեալ կանո-
նաց համեմատ վարուիլ: Եւսն այն նիւթը, որն որ սարքի-
լու համար հոգւոյն ստարին մէկ զգրութիւնը կամ քիչ
վարժութիւնն ու մի եւ նոյն զգրութեան ստարին ստար-
նանք կը պահանջուի, պետք է յառաջագոյն արքիջընել
քան թէ ան նիւթը, որն որ բարձրագոյն զգրութիւնն է
կամ աւելի կրթութիւնն կը պահանջէ: Երկրորդ, այն
նիւթերը, որոնք քիչ ու զիջաւ ստացուելու եւ կամ ար-
դէն ստացուած նախածանօթութիւններ կը պահանջեն,
պետք է առաջ արքիջընել: Երրորդ, ամեն մէկ արքիջու
նիւթն այն կարգով պետք է ստանդել՝ որ կարգով որ
մէկը մեկային ետեւին կու գայ կամ մէկը մեկային ծա-
նօթութիւնն իր ստացուած կ'ենթացրի. առաք եւ այն
նիւթը՝ առանց որոշ արիչ նիւթ մը կամ ամենեւին չի-
հասկըցուի եւ կամ զժամարս կը հասկըցուի, պետք է
յառաջագոյն ստանդել: Բայց աս բաններս պետք չէ ա-
նանկ խնամել՝ իրր թէ ամեն ստանն միայն մէկ նիւթի
միայն գաս պետք է մայ. ինչու որ առով չէ թէ միայն
հրահանգը ձանձրացի կ'ըլլայ, հարցա նա եւ ուսանողը կը
ստիպուի իրեն ընթանելու զգրութեան ու իր նոյն ժամա-
նակուան կարգաւթեան համեմատ ըլլող նիւթին առ-
ման գրացիլ, որով եւ բան իրեն ընթանելի եւ արդէն
հարկաւոր ըլլող նիւթը եւս կը մնայ: Առաք ինչպէս որ
անկարգ ու անդաստան բան մըն է յառ աւետակ նիւթերը
մէկ ամենուան մէջ արքիջընել, նոյնպէս ալ անդաստան
բանն է՝ մի եւ նոյն նիւթի միայն շարունակ ու երկայն ա-
տան անջընել: Բայց եւ արքիջու նիւթերը բարձրին ի-

բարձր բանեմքն ալ գովելի կարգ մը չի, հասցա հարկաւոր է այլ եւ այլ նիւթերը՝ իրարու հետ կապակցեալ ա իրը հաստարարացի կարգով աւանդել, ինչու որ այսպիսի կապակցութեամբ գիւրաւ ա շխտակից սարգիւն: Սակայն հաւ ալ պետք է որ դատարարակից իրարմ ասարելք (ստարասեւ) նիւթերը իրարու հետ շխտակցի, հասցա իրարու փոփոխակի պնդոյ, իրարու աւանդ գիւրիկցնոյ, ա մասց այլ եւ այլ կարգութիւնները գրաւիցցնոյ նիւթերը միանգամայն սարկցնեմ, միայն թէ շարիւտակից շատ շրջան:

22. Ինչպէս սարկցնելու այլ եւ այլ նիւթերուն մէջ կարգ պահել հարկ է, այնպէս ալ մի եւ նոյն նիւթին այլ եւ այլ մասանց հրահանգին մէջ կարգ ա աւանդան մը պետք է բանել, այսինքն պարզին, մասնասարկին կամ անհատին, փոքրատնէն կամ յայտնաբանէն, գիւրաբանէն ա մասաբանէն սխիչ, ա բազապրեւային, բնոհանրոյն, վերապեւային, գժտարարանին ա հետապանին երկմ ալ, որինակին սխիչ ա կանտնին անցնիչ, ա միանգամայն աշակերտին բնանելու, Էլմարաւթիմը Ժանդնալու, հասկըպանը պահելու կամ սխիչու եւ յաւախդիւթեւանը համեմատ աւաթ երկմ ալ: Շատ հարկաւոր կարգ մըն ալ առ է՝ որ դատարարակից հաստատան բնութացք մը բանեմ, միշտ միկ գաղափարին անմիջապէս աւար ետեւէն եկոյ գաղափարին անցնի, ա ավանտին երեւելի գաղափար մը միկ գի չեզէ, այս թէ ոչ՝ գեաակիրիթ ալոյց համար աւանդաւան նիւթը գիւրքերանելի ա պայծառ չ'ըլլար: Իսկ թէ ավան միկ նիւթը սարկցնելու համար սրչաթի ժամանակ պետք է անցնել՝ չիկրմաթ Էլգի որչալի, միայն փարպեա դատարարակից նիւթին կարեւորութեան ա Ժանդակչաւթեան, ավան միկ աւանդին կարգութեան եւ յախախտութեան, իր միմոյնան ասեմն ըրան յաւախդիւթեան ա անկից ետքն ալ սահմանեալ ժամանակի մը մէջ իրմ պահանջաւոր յաւախդիւթեան, եւ ա թիչ ասանց նման պարարանելուն համեմատ՝ պատշաճ ա բաւական ժամանակը պիտ'որ սահմանեմ:

23. Կարգաւորեալ հրահանգին մէջ գիտելու

երբորդ գլխաւոր բանն է՝ սարկնցքներու կերպը կամ ուր: Սարկնցքներու սն ըսելով՝ այն կերպը կամ հանգամանքը կ'իմանանք, որով նրանք մը կամ ուսման միջ մը անանկ կ'ուսանցուի որ հրահանգով գիտութեամբ վարձանքնին գիտութեամբ արհեստագործութեամբ կ'ընեն համարել: Արդ՝ վարպետ գաւաթաբարակն մը գլխաւոր պահանջներու յատկութիւններուն կամ կատարելութիւններուն մէկն ուր առ է՝ որ աչկէն ուսման կարգ կամ սն մը բանն, այսինքն անին բան այնպիսի կերպի սարկնցքնէ՝ որ հրահանգին պատշաճ անունով ու նպատակին գիտութեամբ արհեստագործութեամբ համարել: Սարգ աքիճներուն բան մը աչկէն ու կարգաւորելու կերպով սարկնցքներու համար ըստական չէ որ ինչն ազ բանն աչկէն գիտանայ, հարցա նաեւ հարկաւոր է որ իր գիտութեան աքիճի հարցաբերելու յարկաւորութիւնն անենայ: Անին իմաստան եւ անուր մարդ չիկրնար միշտ ըստ գաւաթաբարակ ըլլալ, հարցա միայն սարկնցքներու յատկութիւնն ու կերպ անուր, որ եւ նոյն պարագանին անին հարկաւոր պահանջները կատարելու ուսումը մանաւոր ըսելով միջ սարկան պիտ'որ ըլլայ:

24. Սրեան սարկնցքներու կամ հրահանգին սնն ու կերպն աչկէն ու կատարելու ըլլալու համար պէտք է որ նախ՝ ուսանողներուն անհատական կարողութեան կամ բնութեանն այլևայլութեան համեմատ այլ եւ այլ ըլլայ, եւ այս այլևայլութիւնը պէտք է իմանալ ի՞նչ ուսանողաց հասակին, ի՞նչ բնական բնագոյնութեան եւ ի՞նչ յատկապէս ստացած անգիտութիւններուն նկատմամբ: Երկրորդ, անին մէկ սարկնցքներու նրանքնին վարձանքնին կամ նպատակին համեմատ ու անոր համեմատ գիտանակ պէտք է առաջ երկմալ, որ է ըսել՝ համեմատելու վարձանքնին այլևայլութեան համեմատ պէտք է որ հրահանգին սնն ուր այլ եւ այլ ըլլայ: Արդ՝ հրահանգին վարձանք շատ անուր կ'ընեն ըլլալ. այսինքն բնագործարարութեան ըստ ըլլալ, որ ազան սն կամ սն առարկային վրայ պատշաճ գաւաթաբարակն ստանայ, Բ. որ մշակարարութիւնը նմանայ ու անոր վրայ համեմատի, Գ. որ իր պարսն մէջ սն կամ սն զգանմանքն սրկնցքն ու իր վարձանքն սն կամ սն կարգն յատարի, Դ. որ սն կամ սն կանանները

գործողութիւնը համար յախաբախութիւն ունենայ, եւ կամ
ան ան բանին մէջ յախաբախութիւն ստանայ, ու է. որ ա-
մեն ունեցած գաղափարներուն նշանները, անունները,
խիւերը, եւ այլն, գիտնայ ու յիշողութեան մէջ պահէ:
Այս ամենացն պետք է ազնի նկատել, որովհետեւ մի եւ
նոյն առարկան այն վախճանին համեմատ՝ որուն համար
կը սորվեցուի պետք է որ այլ եւ այլ կերպիւ ստանդարտի:
Ասոր համար միայն այնպիսի հրահանգի սեր կամ կերպն
ընտիր է՝ որն որ ուսանն առեւը գիտած վախճանին
գիտաւ եւ ապահովուցեա կը հասցընէ: Արիկայ աւելի
յայտնի հասկըցընելու համար սրինակ մը գնենք: Կար-
գաւորեալ գարջի մը մէջ՝ կամ գառափարախութեան ա-
տեն կ'աւանդուի կրնապիտաութիւն կամ յրիսամեակիան
սուրը հաստաց տամը, ու գիշարանութիւն կամ այլ
եւ այլ ազգաց պաշտած շատաւանց պատմութիւնը:
Կրնապիտաութեան վախճանն է՝ ազուն սուրը հաստաբն
ուսանըքը սորվեցընել, մաքին մէջ ապարտել, որտին
մէջ անոր մեծարանքն ու սերը բարբաբել ու զինքը անոր
վարդապետութեանը նշանիտ աշակերտ ու հետեւող
ընել: Իսկ գիշարանութեան ուսանն վախճանն է՝ միայն
ազգաց պատմութեան մէջ անոնց կոնց անունն ու պաշ-
տանները նանընայ, ու անով պատմական հետքութիւն ու-
նենայ: Արդ վարդետ գառափարախը առ երկու ուսանըքն
աւանդած առեւը ի՛նչ որ ամեն մէկուն նպատակը միշտ
մաքին մէջ հաստատ ըզահելու ըլլայ, երկուքին վոնց ալ
միտրինակ կը խոսի ու գաս կու տայ, եւ իր աշակերտները
անոնք սորվելով վախճանագուրի աշխատութեանը ա-
տեններն անցուցած կ'ըլլան: Իսցք ի՛նչ որ յրիսամեակիան
ուսանըքն աւանդած առեւը միշտ միտքը բերն՝ որ իր ա-
շակերտներն անոր նշանատութեանը վոնց համոզելն է իր
վախճանը, նոյն համոզումը յառաջ բերելու ընդամով իր
ուսումը կ'աւանդէ: Իսկ գիշարանութիւնը սորվեցուցած
առեւը՝ յիշելով որ առ ուսանն վախճանն է՝ միայն հին
պատմութեանց վոնց անգեկուսութիւն մը տայ ու հին ազ-
գաց շատաւաններուն անունները նանով ընել, իր
աշակերտներն միայն ան անուններուն ու այն պաշտա-
մանց անգեկուսութիւնը կը պահանջէ: Կարծեմ՝ առ սրինա-

կեն յայտնի կ'իմացուի թէ հրահանգի սինն կամ կերպին գրխաւոր կատարելութիւնը՝ անոր մասնաւոր վախճանին միշտ համեմատ եւ յարմար ըլլալն է, այսինքն՝ հրահանգ ապա ժամանակի գիտաւած վախճանին գիտաւած անմիջեպ հասցրելը :

25. Թե՛ւ որ հրահանգը պաշտօնի եւ պայտօնի միջոցներով ու կերպով աւանդուելու ըլլայ, կրնայ կատարելաւ ըլլալ : Ըստից միայն պաշտօնի խաւելին եւայր՝ քանի մը խոսք ալ գրեմք հրահանգին, այսինքն աւանդուած նիւթին ուսման աւելական կամ հաստատուն ու թայտուն ըլլալուն միայն : Տեսականութիւնը կամ թայտունութիւնը հրահանգին երեսելի կատարելութիւնն է, որով ոչ ուսումն անպարտաւ կ'ըլլայ եւ ոչ ապաք առեւննին պարտաւ անցաւցած կ'ըլլան : Երբ սորվուած նիւթի մը հաստատուն եւ աւելական ըլլալը յիշողական զգրութեան կամ յիշողութեան ու մերտին յառաջ անելի կարողութիւններուն ըստ կարգի ու մասնաւոր ջանքով մշակուելն կարեւոր ունի : Իսկ սորվուած ուսումը միայնք պահելը, յիշելն ու նարին յառաջ անելը գիշերնցքնոյ միջոցներն աւանդ են. առաջին, որչափ որ աւարկայ մը աւելի սաստիկ ապրեցումներ մտայ մէջ կը ապարտուի ու որչափ աւելի երկայն առեւն յանախ ու սրտակի անոր միայն կը մտածուի, այնչափ աւելի երկայն առեւն կը պահուի ու գիտաւ կը յիշուի. աւար համար պետք է որ զաւարտութեան՝ որչափ կարելի է իր աշակերտներուն մտազրութիւնը զարթուցանելու եւ սորվեցաւցած նիւթին միայն հաստատաւ պահելու ջանայ. բայց եւ անմեց ժամանակի թուղա մի եւ նոյն աւարկան աչկի գիտելու, անոր միայն բարական առեւն մտածելու, եւ ինչն ալ անոր ըրած ապարտութիւնն ու մտայնելու աշխատի : Երկրորդ, մարդ զազաւար մը որչափ աւելի յայտնի ու պայտաւ կերպով կը ստանայ, այնչափ աւելի երկայն առեւն ու նշումներ կը պահէ ու շխտակի եւ գիտաւ կը յիշէ : Ըստ համար պետք է որ վարժապետն ամեն մէկ զազաւարին ամեն մէկ մասնաւոր նշանը զստ զստ մեկնէ, ու ստ վախճանին համար ալ միշտն որ աւարկայ մը իրար կամ նկարչի մէջ ապաք առ ինն չցնէ, անմիայն սարսազելու շփուի մայ : Ըստ

եւ ամեն ընդհանուր ուսումը կամ մեկնութիւնը մասնաւորի գարեբնէ ու ամեն մէկ ուսումնական նիւթն որի նախով մեկնէ, եւ միանգամայն ազոյց ամեն մէկ կանոնը իրենցմէ գործադրելու եւ սա կամ ան բանին մերենցընելու նախան ու կերպը սորվեցընէ: Երբորդ, փոքր յայտնի ջըցուցած է մեզի՝ որ առարկայ կամ նիւթ եւ կամ գաղափար մը պնդափ աւելի գիտաւ ու հաստատա միայնութիւն կը պահենք, որչափ աւելի որ անիկայ մեզի հասնչական, պատահար ու հարկաւոր կը համարենք: Ընոր համար ազոյք իրենց սորված ուսմանը շատ հեղ շուտով կը մտնան, ինչու որ անոնց գործածութեան պատան ու հարկաւորութիւնը միայն առած ու անով անոնց վրայ պատեբնուն մէջ սեր ու փափազ մը ստացած շրջաւով՝ անոնց վրայ երկայն շին մտնաւոր, ուստի եւ թիչ ասեմնէն բազորսմին կը մտնան: Ընոր համար վարպետ գաւախարակը ազոյց ուսում մը կամ նիւթ մը աւանդելէն առաջ պէտք է որ իրենց սիրան անոր համար պատրաստէ, անոր իրենց ինչչափ պատահար շրջալը հասկըզընէ, որ անիկայ փափազով սորվելու սկիսն ու մտքերնուն մէջ հաստատ պահեն, որպէս զի ինչն ալ զբաղան աշխատութեամբ ասանն կորսընցուցած շրջայ: Զորբորդ, երբոր կ'ազնեք՝ որ շատ մը իրարմէ կարում ունեցող ու իրարու հետ թիչ կամ շատ կապակցած նիւթեր մէկ ասեմնուն մէջ սորվելով մտքերնուն մէջ հաստատ մեան, պէտք է որ անոնց մէջ կարգ մը, յետեւաւախութիւն, գաւախարգութիւն ու յետակ կապակցութիւն մը պահենք: Ուստի գաւախարակը պիտ'որ աշխատի իր աշակերտներն ամեն մէկ նիւթին մէջ պարզ ու պրանցաներին յետակ կարգով հրահանգելու, անոր ամեն մէկ մասին վրայ զատ զատ մտադիր ընելու, ամեն մէկ գաղափարը մտնաւոր կարգի մը սակ զնելու եւ ամեն մէկուն իրարու հետ ունեցած յարաբերութիւնը հասկըզընելու: Եւ եւ զիրենք վարեցընէ՝ այլ եւ այլ գաղափարներն իրարու հետ կապակցելու, շարելու եւ զատ զատ բաժնելու, եւ սա բանիս որչափ պատահար շրջալը հասկըզընելէն ի զատ՝ անոր մէջ իրենց պնէն ու նախայ ջուցընէ: Ըս փոխանմիս համար շատ պատահար է՝ ամեն մէկ գաւախարգութեան կամ հաստատմին

ընկնուայր աստեղ՝ անոր գլխաւոր մասերը միտակց զա-
ղել ու աշակերտներուն առջին անոր վրայ կարն բաց կա-
տարեալ տեսաւ ինն մը գնել: Աս բանիս համար մէկ
հաստիկ միջոց է՝ աւանդուած նիւթին գլխաւոր մասերը
բախանդակալ կարն կարն հաստուածներ աղոյ բերած ա-
նել տալ, որն որ բոլոր նիւթին անոնց միտքը հաստաւ
մնայր շատ կ'ազնէ: Հինգերորդ, աւանդուած նիւթ մը
միտքը պահելը եւ յիշելը համար շատ կ'ազնէ սարխաւ
նիւթ մը նոր սարկելը նիւթին հետ կապակցելը. ուստի
գաւաթաբարկը լանց՝ նոր նիւթ մը սարկելը յիշելը սխաւ
աստեղ՝ ազան մաքին մէջ պահած գաղափարին վրայ
մտադիր ընելը, եւ անով այն առաջին գաղափարն ետեւին
եկացին հետ անանկ կապելը՝ որ ազան միշտ առջինը յի-
շէ ու մաքին մէջ նարակ (նարին յաւալ անէ): Արդն
յայտնի ու ասնուած ծանօթ բան մըն է՝ որ յազարանը
ընկը ինչչափ հարկաւոր ու ոգտակար բան է, որուն հա-
մար ոչ վարպետներն ու գաւաթաբարկները ուսման ասնն
պետք է որ միշտ մտնուար ժամանակ մը սահմանն ու
անկից հաստաւ պահեն: Եսմ ներքոյ ու վերջապէս ան
նիւթերը կամ ուսուցանան աւարիաները, (ինչպէս է
կրտական ու բարցանիան ուսմանը), որմը գործնական
կենաց համար հարկաւոր են ու գործըով պիտ'որ կա-
տարաին, ուսման ժամանակն անցնելին եւպն ոչ անմե-
ռայ պահելը եւ մնայուն ընելը համար շատ հարկաւոր
բան է՝ անոնց մէջ յանափ վարժութիւն ընել տալ, ու
պս վարժութիւնը միշտ շարունակել:

ԿՍԵՃ ՉՈՐՐՈՐԿ

Հրահանգի ասնն աղոյ անձնական գործունէու-
թեան կարեւորութիւնը:

26. ՀԲԱԼՈՐԿ որսած ասնն գիտուած ասնն
մէկ մտնուար վարժանին հասնելը համար՝ ասնննն ու-
սելի հարկաւոր բանը՝ աղոյ այն հրահանգին մէջ անձնակ
գործունէաց ըլլալը, իրենց գործունէութիւնը շատ պատ-
շանի յաջընելն է: Ասանց առ գործունէութեան կարելի

չէ հրահանգի մը պատար տեսնել: Աւանդուած ուսում մը միայն կրուարարար մտիկ ընելը բուսական չէ. ինչու որ այն ամէն բանը, որ մեր մարմին մէջ պիտ'որ մնայ, ու իբր թէ մեր սեւեհական մասնոր ստացուածքը պիտ'որ ըլլայ, պէտք չէ որ գրեւն ներս բերուի գրուի. հասցա մեր ներսը՝ մեր մտայ մէջ մտաւոր գործողութիւններով պարզի ու բացուի: Ամէն բանին նիւթն ու գրգիռը կրնայ գրեւն մարտնչուս մէջ գալ, բայց անկիայ մտայ մէջ նկարելն՝ անոր գաղափարը կազմելն ու անոր վրայ զատուած ընելը պէտք է որ հոգւոյն յատուկ գործունէութեամբն ըլլայ: Ասոր համար ամէն մէկ զատաբարակին գլխաւոր շնորհ պիտ'որ ըլլայ իր աշակերանեան սեւեհական գործունէութիւնը գործի ուղանելն ու բանեցընելն. չէ թէ միայն սա գործունէութեան խափանիչ ըլլող ամէն պատճառները մեկզի տանիչ, հասցա նա եւ իր հրահանգին մէջ այնպիսի ընթացք մը բանել՝ որ աշակերաները արիւթին իրենց միտքը բանեցընելու, մտանելու եւ զատուած ընելու: Աստի զատաբարակին պաշտանն ու գործն է՝ նիւթը տղայ մարմին առնելը զնել, զանանք նոյնին վրայ մտարկը ընել, ու սա վախճանին համար հարկաւոր ըլլող մտայ գործի ինք արթնցընելն ու կարգաւորելն: Իսկ սրտայիտ հրահանգին արդիւնքն եւ պատար ջուրընելը՝ տղայ սեւեհական գործունէութեան գործքը պիտ'որ ըլլայ:

27. Ըստ գործունէութիւնը չէ թէ միայն հրահանգի աստն ու գպրոցի մէջ պիտ'որ տեսնուի, հասցա նա եւ հրահանգին ու գպրոցին գուրս պ: Յայտնի է որ արհիայ պղտիկ տղայ համար շխնայուիք, որնք աւանց զատաբարակի չին կրնար բան ժ'ընել, հասցա թիչ մը յաւախացած աշակերտայ համար, որնք վրայ զատաբարակն սա կարգի մէջ շատ մեծ փոյթ պիտ'որ ունենայ: Արդ ուսման ժամանակն ու գպրոցին գուրս տղայք իրենց յատուկ գործունէութիւնը պիտ'որ ջուրընենն ու բանեցընենն նախ՝ հրահանգի պատարաստելով, սրտնքն արգամ նախնական տեղեկութիւններն յիշատակելով, որով եւ հրահանգին պատար տեսլի գիտարի տեսնուի: Երկրորդ, զասին ժամանակը աւանդուած կարգներն անմիջապէս կրկնելով կամ քաղուածք ընելու

լով . բայց անանց վրայ աղէկ մտածելով ու վեր ի վերայ միայն շանջնելով : Արքայոց , յիշուովեւան մէջ գրուած մնալու նիւթերը բերան առնելով : Զարքոյ , սարժան կանաններն ի գործ գնելով , որ է անանց համեմատ հասարակներ (չարագրութիւն) յարինելով , եւ անուան գտնին մանուար հիմանց համեմայն նիւթի մը վրայ բան մը գրելով : Աս հասարակները պէտք է որ գաւառաբարձք ընեն եւ ըստ պիտոյնց ազգէ , որպէս զի առջ կրթութեան պատեհար ըլլան : Սեպհական գործունէութիւնը բանեցընելու մանուար պատեհար միջոց ժող առ է , որ թիչ մը յառաջացած աշակերտք իրենց սարժան ուսման ուրիշին սարժեցընեն : Արիկայ նոյն իսկ քաղաւանքն ու սարժանն ինք իրեն կրկին եւ կրկին յիշատակելն ըստ աւելի պատկերաց ընել , միայն թէ անկարգ կերպով ու աղպտական խաղի կամ դրամարի նման գործ ըլլայ , ու մանուանց շար վախճանի մը շտանի , սպանքն սարժեցընային մարքին ու որտին մէջ ինքնահասարակութեան եւ հարգութեան որմը ըջանէ :

28. Տղոց անմասկան գործունէութիւնը յարգութեամբ , աւելի գրգռելու եւ յառաջ առնելու համար հարկաւոր է որ գործունէութիւնն ինչ նիւթի մէջ պիտ'որ բանեցընեն' անոր իրենց պատեհար ու հարկաւոր ըլլալն աղէկ հասկընան , եւ աս բանիս մէջ գաւառաբարձք իրենց պնտելն ի զստ պէտք է որ այն նիւթն իրենց չէ թէ միայն փափաղելի այլ նա եւ զուարեացի ընելու աշխատի , որպէս զի անիկայ համարութեամբ սարժին ու իրենց միտքը չէ թէ ի հարկն ու բանութեամբ հարգա յատարութեամբ յարձեցընեն , փասն զի հարկն ու բանութիւնն անանց գործունէութիւնը կը խափանեն ու կը անխաղաղընեն : Նա եւ պէտք է որ նիւթն իրենց մտայ ընդունակութեան ու զգրութեան համեմատ ըլլայ , անանկ որ թէպէտ եւ (աշխատութիւնը գաւառաբարձքն իր վրայ առնելով ,) նոյն նիւթին վրայ առջ առնենեւին մտածելու բան մը թող ըստն ալ գէշ է , բայց եւ իրենց զգրութեանն վեր ըլլող նիւթն ալ բարձրակին անանց մտայ գործունէութեան կամ աշխատութեան թող առաջ' պարտապ անզ իրենց ժամանակ կորսնցընելու պատճառ կ'ըլլայ : Առտի միտքը բանեցընելով

բան մը սորվելն ոչ իբր թ հարկէ ստիպեալ գրազմանք մը պէտք է ընել, եւ ոչ իբր գրասանքի նիւթ մը, հասցա միջին Էստրան բաներով՝ բան փոխանմին հասնելու է, այսինքն ազան Էստրան բանալու եւ ջազընելու է՝ որ իրեն կրթութիւնն իր սեպհանան ինքնաբէ միշտ յառաջ տանի ու կատարելագործի:

Գ Լ Ո Ւ Թ Ե Յ Թ Ն Ե Բ Ո Ր Գ

Նխնիական կրթութեան նկատմամբ մտաց
պահասութիւնները:

1. ԿԵՐՊՈՂՈՍԵՆ ու ՆԻՒԹԱԿԱՆ կրթութեան այլ եւ այլ նպատակներն ու պաշտանները հաս թ հարեւանցի գաւառաբնակներուն յիշեցրնելն ետքը, ինչպէս կերպական կրթութեան նկատմամբ մտաց բանի մը գրչաւոր պահասութիւններուն, կամ մտաց այլ եւ այլ կարգութիւններուն ներքին պահասաւոր հանգանակաց վրայ խաւցանք, զբանք եւ անոր ներքին հիանդութիւնները կոչեցինք, առանկ այ հաս ՆԻՒԹԱԿԱՆ կրթութեան նկատմամբ՝ մտաց ՆԻՒԹԱԿԱՆ պահասաւոր հանգանակաց կամ հիանդութիւններուն վրայ ըստ կարգի գրել հարկ կը հանարինք:

Ըսեն բաննն առաջ հաս կը Ծանուցանենք՝ որ մտաց նխնական վիճակը կամ հանգանակին բանով՝ անոր՝ ՆԻՒԹԱԿԱՆ կրթութեան առեւնք սորված ու սորվելու ՆԻՒԹԱԿԱՆ նկատմամբ՝ կատարեալ կամ անկատար, պատշաճական կամ անպատշաճ, կարգաւորեալ կամ անկարգ կերպով հնարանալուն, յառաջ երթնալուն եւ փոխուելուն պայմանը կ'իտմանայ: Ըսդ երբոյ միտքը ՆԻՒԹԱԿԱՆ կրթութեան բարեբարութեամբ արտաքրտար ընդունած առանց ու հնարութեան մէջ արգիտի եւ իցէ պատանաւոր պահասաւոր, անպատշաճ ու անպիտան հանգանակ մը կը ստանայ, անիկայ կ'ըսուի իր նխնական հանգանակաց կամ պայմանին պահասութիւնը կամ նխանցութիւնը: Ըս կերպ պահասութեանց գլխաւորներն

են՝ անցիտուսիան, գաղափարներու անփաստարարիան, հաստատան համոզման պահուստիան ու մարտա-
թիաններ. գարնեալ՝ սարգսածը գարնադրելու կամ
ձերենցոցստեղու ասեմն՝ փայտուսիանն ու յախոցափա-
թեան պահուստիան:

2. Այս պահուստիանները կամ հիւանդութիւն-
ները հասարակին ըստ պատահման երեւան կ'ենցեն,
բայց երբեմն ալ միայն մտաց հանդամանքը մանուկ
գիտալութեանը քննուած ասեմը կը յայտնուին: Ասանկ
քննութիւնն ըստ պատշաճի ու գիտուած նպատակին
համեմայն կատարելու համար պետք է որ գաղափարաւոր
նախ՝ իր աշակերտին որտե՛ն մէջ քաջալերութիւն ու վրա-
ասահութիւն զարթուցանելու ջանաց. ապա թէ ալ՝ քնն-
նուուողը կամ իր խորհուրդները չի յայտնէր եւ կամ ինչ-
պէս որ կը խորհի՛ պնդուէր ալ չի գրուցներ: Երկրորդ, պետք
է որ գիտնաց ու յիշէ թէ քննուողին պատասխաններուն
հանդամանքը՝ անոր ասկէն գրուած հարցմանց հանդա-
մանքին կախում ունի: Հարցքնուողը կամ քննուողը պետք
չէ որ գոհ ըլլայ կամ թողու անցնի, երբ որ քննուողը կը
պատասխանէ՝ թէ ինչ առ ան բանը չի գիտեր կամ սար-
գիւծ չէ. ինչու որ ըստ հեղ հարցուողը հարցման միայրը
ըհասկնաւորուն, կամ ան նիւթին վրայ սարգսածը շփոթ-
բուն, երբեմն՝ փոխեն շարժելով ու երբեմն իր ծուլու-
թեան պատճառաւ ըզիանալ կամ շփոթել կը մեւանայ:
Երրորդ, պետք չէ՝ քննուողին սարգսած ուսումը միայն
բերնուց բուն լոյն կամ կրկնելով գոհ ըլլալ, ինչու որ ա-
րեւայ անոր ներքին համոզման սաղց սպասցոց չէ: Չոր-
րորդ, պետք չէ սա քննութիւնը քննուելու նիւթին
գծուար մասնն սխալ, այլ գիւրթենն սխալով՝ գծուա-
րագունին անցնից. միայն ստով կրնայ քննուողը աշու-
կերտին ստացած անզեկութիւններուն ներքին կատարե-
լութիւնն ու արտաքին ասհմանը մանչցուիլ: Ընդհերթը,
պետք է յիշել՝ որ քննուողը կրնայ գաղափար մը, ծանո-
թութիւն մը շտաակ ու պայծառ ըմբանած ըլլալ ասանց
նայնն որոշակի ու յայտնի բացադրել կարենալու, ու ասոր
ներհանի՛ բանի մը որոշ նշանակութիւնը գիտնալ՝ ասանց
նայն իսկ իրը նայնպէս որոշ ու հիմունք հասկնալու:

3. Այդ երբոր զառախարակը որպիսի եւ իցէ մի-
ջոցով կ'իմանայ՝ որ իր աշակերտացը մէկն առաջինն պա-
հաստութիւնը (հրահանգութիւնը) անցիտաստութիւնը, այս-
ինչն սորված նիւթերուն անհմտութիւն ունի, ամեն բա-
նէն առաջ անոր ազդիւրը փնտռէ: Աս ազդիւրը կամ
պատճառը կրնայ ըլլալ: կամ աշակերտին ընդունակու-
թեան տեսքութիւնը, կամ զառախարակին սորվեցընելու
պակաստարութիւնը եւ կամ սրտած հրահանգին՝ զի-
տուած նպատակին համեմակն ըլլալը: Ինչ որ առաջինը՝
այսինչն մտաց գորտութիւններուն տեսքութիւնը անդի-
տութեան պատճառ է, ամեն բանէն առաջ անանց զո-
րացընելու եւ կարգի գնելու պէտք է աշխատել. առ ալ՝
հանգարտութեամբ, համբերութեամբ, պարզ ու զիւրին
եզանակաւ, աստիճան աստիճան ու առանց խանձրանալու
պէտք է կատարել: Ինչ որ այն անդիտութեան պատ-
ճառն ուսման պակասութիւնը կամ սորվելու եւ տեղե-
կութիւններ ստանալու առիթ չգտնելն եզան է, անոր
նորը զիւրաւ կը գտնուի, որ է սորուն նիւթ ու առիթ
տալ չցիտացածը սորվելու եւ ասոր մէջ իրեն առանձին
փութով պէտք է պնդել: Ինչ որ աշակերտը սորվածը
գործադրելու կամ վարժութեամբ մտքին մէջ հաստա-
տելու մէջ պակաստար գտնուելուն կամ սորվելուն՝
անդեա մնացել է, պէտք է որ զառախարակը առ հան-
գանակաց բուն պատճառը անհետ թնէ, արտաքին ար-
գելքները հետազոտել, զաշակերտն արտաքին ու ներքին
զրգիւններով յարգարէ, առանց բանական միտոյններ կամ
պատմութեան բանեցընելու, որ սխիւ հեղ մը սորվածը վար-
ժութեամբ իրեն հաստատուն հմտութիւն ընելու: Իսկ
եթէ այդ անդիտութեան պատճառը զառախարակին կամ
ուսուցչին բանեցուցած կերպը, բանած ճամբան ու
տուած հրահանգին՝ զիտուած վախճանին համեմակն
ըլլալն է, ան ասեմն պէտք է որ իր ընթացքը փոխէ, ու-
րիշ կերպով վարուի ու վախճանին համեմակն կրթու-
թիւն տայ, որ նոյն անդիտութեան ալ զարման ըլլայ:

4. Աշխարհը պակասութիւնն է՝ զազախարակներուն
անհատարտութիւնը, կամ անանց մթին, շփոթ ու անորո-
շիւտը: Աստ հեղ առ պակասութիւնը ուսման կամ վար-

ժամէ եւան սխալ աւանդաւորաւ ընթացքին (անին) հե-
տեւաթիւնն է: Արդ՝ առ կարգիս մէջ աննննն աղեկ ա
զգիտար գարնանն է իւնուչ՝ որ աշակերան ինչ իրան գա-
ղափարներուն պահապանութիւնը ճանչնայ ա հասկը-
նայ: Առ վարժանի համար պէտք է զինքն անձամբ իր ըն-
բանանցը ինչպէս ա ընել (թափանցել) ա ընդհանուր
գաղափար մը մասնաւոր գիտութեանը մերկեցնել
այլ. նա եւ իրեն առարկութիւններ ընելով ա մասնաւոր
գիտութեանը առիւտը զնելով ընթացածին կամ շատ
աւարտման եւ կամ շատ սեղան ըլլալը հասկըցնել: Իր
գաղափարները միմիկն է զան ասանը՝ պէտք է անանց մա-
նաւոր սեպհան նշաններուն վրայ հարցումներ ընել,
արդեւ զի հասկնայ՝ թէ անանց վրայ պայծառ անզեկա-
թիւն չունի: Երբ որ աշակերան իր գաղափարներուն պա-
կաստարութիւնը մշտիս կը ճանչնայ, ան ասան գաղափար-
ակը սխի անանց յատկապէս ազգելու, բայց չէ թէ ան-
միջապէս ազգել իրեն ընելով, հարա իրեն պնելով որ
ինչ պն ծառ գաղափարը շխտակի գարններ կամ շատ
զոյն գաղափարներ կարգի:

5. Երբ որ զպահապանութիւնն է՝ Համարման պա-
կաստարութիւն, պարնքն աշակերանն մտայ մէջ՝ սորված
աւանդ եւ կամ առարկաներն միկան վրայ հաստա-
տան հանգում ըլլալը: Արիկայ յառաջ կա գայ՝ գա-
ղափարակին տուած պատճառներն աղեկ ընանչնալն, նշ-
աներուն ազգացնելը զբարթեանը հաստ ըլլալու սխա-
րութեանն, անանց հակառակ ըլլալ ասարակցանն ազգե-
լութեանն ա որսին՝ ինչոչութիւնը կոչըցնող կամ
մարտնչնող զզան մանքնն ա հանգամանքն: Թե որ
առիկ երկու պատճառներուն միկնն յառաջ կա գայ հա-
մարման պահապանութիւնը, գաղափարակը իւնայ հանգար-
տութեանն աշակերանն մտայ մէջ կարել որ հանգումը
գարթ ա զանելու՝ աւանդ ա համարման հարկարութեան
աւանդ պահապանութեանը վրասակար հետեւանայ վրայ
միտառակ մը ընելու: Երբ որ զպատճառին նկատմանը գա-
ղափարակը ինանալու համար որ իր աշակերանը սորված առ-
մանը կամ անոր ան ան մասին վրայ հանգումն է թէ չէ,
զանիկայ յարգութ՝ իր մարնն իւր հարգանքն աներկիւզ ա

հանդարտութեամբ յայտնելու, որպէս զի առով աշա-
կերան ունեցած տարակցար շնորհիւ ու յայտնի ընել: Եւ
եթէ իրոք ունեցած տարակցան ինչչքնելու ըլլայ, գա-
տախարակչ հանդարտութեամբ անիկայ մտիկ ընելին եւրջը՝
քննել անուն թէ արդեօք այն տարակցութիւն արդիւրջ՝
աւանդուած ուսման մէկ կամ միկայ մասը ծուռ հատկը-
նային կամ սխալ նախադասարմունքի մը, եւ կամ անոր
կատարեաց շնորհակցելին, անիկայ աչկի շնորհակցելին
էր ծարդի, թէ ուրիշ անհանց խաղերին եւ կամ ուրիշ
գիտքի մէջ կարգացած մէկ նիւթին յառաջ կու գայ:
Երբոր գաւախարակչ բուն պատճառը կ'իմանայ, խնայ
հանդարտութեամբ աշակերան իր կարծեացք սխալ ու
անհիմն ըլլալուն ինչամուտ ընել, իրեն պնտ ու առաջ-
նորդէ յայտնի հասկնալու եւ ճանչնալու՝ որ իր գաղա-
փաքը կամ ըմբռնածը արգամ նիւթին ու անոր պատ-
ճառներուն կամ հիմունքն ամենեւին հակառակ չի: Ա-
ռանձին փութով պիտ'որ զգուշանայ գաւախարակչ իր ա-
շակերտին տարակցար բացարձակապէս ու առանց քննու-
թեամբ մերժելին, իշխանութիւն ու խառութիւն բանե-
ցնելով՝ զինքը լռեցնելին կամ կարգին ճաշակագու-
թեամբ ստիպելին ու զինքը արգելելին՝ որ բանի մը
զից շարակուտի, ինչու որ առով շարջ՝ յանգչին ու
փասնոքը ծանրագոյն կ'ըլլայ: Սոյնպէս եւ՝ թէ որ արուն
հանդակունն ուրիշ անհանց խաղը կամ կարծիքը ու կար-
գացած մէկ գրքին մէջ գտած պատճառներն արգելչ
կ'ըլլան, գաւախարակչ պետք չի որ նոյն կարծիքն ու ան
պատճառները շուտով մը ու արհամարհող խաղերով
մերժէ, հասցա անոնց կամ ըստ նիւթիցն եւ կամ ըստ
այլ պարագայից ուրիշ գիտում ունենալչ հանդարտու-
թեամբ իր աշակերտին յայտնի ընել: — Ամենին գտնա-
րին գիտուածը կամ հանդամունքն ան է՝ երբոր աշա-
կերտին հանդակունն իր նեղքին յտարութիւնն ու կիր-
քիւրջ հակառակ կ'ըլլին ու արգելչը կ'ըլլան: Այսպիսի
գիտուածի մէջ ամեն բանն առաջ պետք է այն արգելչ-
ները կամ բարբոսին անհետ ընելու եւ կամ գտնել տիա-
րացնելու խնայ, ու ետքը բուն շարիքն ուղղելու եւ
զարմանելու ետեւէ ըլլալ:

6. Սուսանայ մը իր ասանաց ժամանակը կրնայ լրաց տեսլ կարծիքներ կամ մտորումներ իրեններ անենայ : Ինչ որ երեւելի չի լինի մը մէջ մտար կարծիք կամ մտորում ինչ մը կ'անենայ, գաւաթարակը չկարծել որ անիկայ ազուն կամքին կամ անոր կամքը պատճառած է, աստի եւ խիստ միջոցներ, յանդիմանում ինչ, պատիւ շքանէ-ցընել, ինչու որ պատիւ խիստ վարձանկար մտորելոյն տրար կը գաւանայրնել, աս խրատի եւ ազգակցու անպատրաստ ու անընդամանակ կ'ընել, եւ որ ասելի շար է' մտայ գորում ինչները կը շփոթել, կը շփոթայրնել ու անգործ կ'ընել : Եւ այն իսկ երգիծական ու կծու խոսքերը մտորելոյն միայն իր տեսլանքին ազատելու անց անանց մէջ ասելի եւս կը հաստատուի : Արեւմտեան երբոր գաւաթարակը իր աշակերտներուն մէկուն վրայ պատիւ մտորում ինչ մը նշմարելու ըլլայ, ասանց շփոթելու եւ ասանց անոր մեծ ծանրակշիւտ ինչ ու միտարում ինչ տարու, կամ անիկայ ազուն մտայ մէջ գնայրնելուն վրայ նախատեսական խոսքեր խոսելու' միայն շարեաց բուն ազգիքը համարում ենք որ պարտաւոր ենք փնտաւ ու շինել, բուն նշմարում ենք հաստ ըլլալու արդեւք ըլլայ պատճառները հեռացընելու հար աստի, ու մտածել' թէ արդեւք ազուն անվախաբան եւ այն մտորում ենք ազատելու կարելի ու հարկաւոր է, թէ ասելի նպատակով ժամանակի ու աստի պատել պետք է : Ինչու որ ազուն նշմարում ինչը լրաց մը նանչնայու ասին աստեան ընդունակ չի, մանաւանց թէ լրաց հեղ միտարում է' ունեցած տեսլանքին ու մտորում ենք յանպատրաստից ազատելու :

7. Գաւաթարակը պետք է որ լինի' թէ նշմարում ինչը նանչնայու ինչպարտաւոր ենք գործել է եւ ոչ կամայ, ու բուն մը նշմարիտ եւ ազգից անպէք մարդուն ազատ կամքին կարգում չունի : Պետք չէ' որ պահանջի թէ աշակերտը միշտ լրաց մը, ասանց անենելին նոր պատճառ մը լինելու, միայն անոր համար' որ իր կրօնը եւ աստուծոյն աստի կ'ուզի' իր կարծիքը թողու, արդեւ կարծիք մը ընդունի : Անենական կամ անպահանջ ինչը լրացում ենք վրայ շարիտով աստիմանով վրատահում ինչ մը անենայն ու իր կարծեաց վրայ խահեմում ենք հաս-

աստ կենացը հարկաւոր է . եւ առ երկու հանգամանքներ .
քնն բաշարովն զարկ ըլլալը մտաց տեսութեան նշան է .
Աշակերտը պէտք է որ իր կարծիքը փոխել՝ չէ թէ անփոյց
փոխելու գաւառաբարակին հրամանաւը պարտաւորուելուն
համար, հապա իր սխալն ու մտորութիւնը հասկընալուն
ու ճշմարտութեան պատճառները մանջնալուն համար,
եւ առ եւոյթներ յախոցքներու պիտ'որ աշխատի գաւառա-
բարկը . ապա թէ կ'ուզի խիստ ու պարտաւորիչ հրամանով
ուսանողը ստիպել որ կարծիքը փոխել, ուրիշ որդիւնք
չ'ունենար, բայց եթէ՛ խեղճ ազան բանազանել որ կամ
անկենսին կարծիք մ'ալ չունենայ եւ կամ երեսպաշտու-
թիւն քնն ու կեղծուոր ըլլայ: Առ առանկ ըլլալով՝ հարկ
է որ գաւառաբարկը հոգ տանի միշտ որ աշակերտն իր
կարծեաց սխալ ու անհիմն ըլլալուն խելամուտ ըլլայ . եւ
ստիպաց պնդումի աւելի գիւրա կրնայ յախոցքներէ, որչափ
աւելի կը ջանայ՝ որ աշակերտն առանց զգալու կամ ինս-
նալու իր մտորութիւնը յայտնի մանջնայ: Առ փոխանակ
համար անուղղակի գործածուած միջոցներն ու խրատ-
ները աւելի բնայնի են քան թէ յայտնի ու շրտիկ շի-
տակ սխալմանց հակառակ խօսիլն ու գործելը: Գաւառա-
բարկը պարտ մ'ըրած չ'ըլլար, երբոր մտորեալ աշակեր-
տին հետ անանկ կը վարուի՝ որ ստիպաց իր սխալ կար-
ծիքը կը ծածկի, գրանց ուրիշ կարծիք մ'ունենայ կը
մեւանայ եւ կամ գաւառաբարակին խօսքերն կը ստիպուի
լսելու . հապա ան առնն մեծ պարտ ըրած կ'ըլլայ, երբ
որ աշակերտին յախոցութեամբ մը պնդեա կ'առաջնոր-
դէ՝ որ իր կարծեացը սխալ ու անհիմն ըլլալը անկամ
իմանայ ու չէ թէ միայն իր խօսքերն ու բացատրու-
թիւնները, հապա քան իր կարծիքը փոխել: Առ՝ պարտ
անանելու համար գաւառաբարկը ազան խօսքերուն ինս-
տին ինչպէս նա եւ անոր կարծեացը հիմանց վրայ իրն
այլ եւ այլ հարցումներ քնն, նոյն կարծիքը մտածուոր գի-
պուածներու մերժեցնել եւ կամ աշակերտն իր առան
պատճառներուն հակառակ ըլլող պատճառաց վրայ
մտադիր քնն, նոյն (սխալ) կարծիքին բնական հետեւու-
թիւնները պարտութեամբ յայտնել, եւ կամ անոր վրայ
իր ունեցած տարակիցները յարմար կերպով մը ծածու-

յանն : Առ հնարքներով աշակերան անասարակչոս իր կարծեաց սխալ, անհիմն ու անընդունելի ըլլալը կ'իմանայ, կը ճանչնայ ու անիկայ մէկդի կը թողու : Իսկ թէ որ աշակերանին անկարգ յատարութիւններն ու կիցքերը նոյն սխալ կարծիքին հետ կապակցութիւն մը ունին կամ ունոր պատճառ կ'ըլլան, զաստիարակը պէտք է որ անոր մասար ռզլումով ինքը սխեղին առաջ բարոյական ռզլումովեան հոգ ասնի :

8. Միշտ ան պակասութիւններէն ի զսառուսուողաց վնաս իրենց սորված աստիւններն ու կանանները ի գործ գնելու եւ մասնաւոր գեղարու մերենցընելու առանն ուրիշ պակասութիւն մ'ալ կրնայ տեսնուիլ, այսինքն մերենցընելու անվարձութիւնն ու անյաշտակութիւնն : Ասոր ալ կրնայ զաստիարակը մար ընել՝ նախքններով ու զաններով առ պակասութեան բուն ազդիւրներն ու պատճառները, եւ զաննց ըստ կարի զգուշութեամբ հետապնդելով ու վերջնելով : Երկրորդ, աշակերանին եռանդը զրգռել՝ որ սորվածներուն մէջ մասնաւոր մասարութեամբ ու փափագով յանախ վարձութիւն ընելու աշխատի, եւ ուր որ զեռ իր տխոր ու անվարձ եւ անյախոզ ըլլալը կը տեսնել ու կը զգայ՝ առանց վնասելու իր փոյթին անկցնել, հանդարտ մտքը պակասութիւնները նոյն վարձութեամբ յիսկե ու քանի մը կտորի մէջ անյախոզակ զանուելուն համար ըլլառահասելով՝ կարելու որ յախոզակութիւնը ստանալու միջոցները բանեցնել : Երրորդ, զաստիարակը յիշելով՝ որ անմտարցութիւնն ու խուճարու մը կամ անխորհուրդ արտարալը՝ որն որ յախոզակ, կրտստ ու իրենց մտայ կարգութեամբ վտասահելով՝ առանց ալ մախ նայելու գործող անմտայ վնաս հասարակարէն կը տեսնուի, ըստ գործընելու մէջ պէտքեռ պակասութիւններու՝ մասնաւոր կարգի կանանի զեռ գործելու պատճառ կրնայ ըլլալ, աւանայն միջն ի գործ պիտ'որ գնել իր աշակերանայ վնաս այս հանդամանցը տեսած առաննը՝ անոր զարման ընելու, առաննինն իրենց պիտ'որ յիշեցնել՝ որ աւան բանին որկնցը, կարգն ու կանանները զիանալը սրուա ըսնի, թէ որ մարզ զաննցը աւանն առանն ալքինն առ ինչ ունենալու, աննայ հասկանառ գործելու :

զանեց' պատահած զեղբերուն մերկեցնելու, եւ ըստ պատշաճնի ու յարմար ասեմնին գործադրելու վարժութիւնն ու յախազակութիւնն շ'անենայ: Աս բանն ալ ուրիշ կերպով չիկրնար յախազքնել' բայց եթէ կրթութեան կամ հրահանգի ասեմն աշակերտաց յանախ առիթ տալով որ ասանմին զխղուածներու մէջ՝ իրենց սարժած ընդհանուր կարգերուն ու կանոններուն համեմատ զխառուիտիւններ ընելու վարժին, եւ աս բանիս մէջ իրենց անվարժութիւնն ու անյախազակութիւնը անսնուած ասեմնը՝ պէտք է մանաւոր իմաստով իրենց պնել, որ յանախ հրահանգով հարկուոր վարժութիւնն ու յախազակութիւնը ստանան:

9. Աս վախճանին համեմելու զխրին մասնան ան է' որ գտաւիարակց իր աշակերտն՝ ասմն անգամ կանուայ գործադրութեան կամ (զեղբերուն) մերկեցուցման մէջ սխալ մը ըրած ասեմնը՝ նշմին վրայ մտադիր ընէ ու իրեն պնէ իր սեպհական զխառուիտեանն անոր վրայ համոզուելու, պսիւքն ստուգի սխալան ու մէկ կամ միայն կանոնն խտարած ըլլալը հաստատութեամբ մանշնայու: Երբոր աշակերտն պայտիս իր սխալը անկամի կը մանշնայ ու անոր վրայ կը համոզուի, ան ասեմն գտաւիարակց զինքը պարտաւոր է որ ինք իրեն նշմն ուղղելու աշխատի ու սարժած կանոններուն գործադրութեան կամ մերկեցուցման մէջ միշտ նշմերը ճշգրտութեամբ միայն ընելով ու անոնց մտադիր ըլլալով յառաջ երթնայ: Աս ասեմնով նշմ իսկ սխալը կամ սխալից աղայ հանար կըրթութեան մանաւոր միջոց մը կ'ըլլայ: Իսկ եթէ աշակերտը մի եւ նշմ սխալը յանախ կրկնելու ըլլայ, գտաւիարակց միայն նշմն ուղղելով կամ ուղղել տալով բանը լիննցած չսեպէ, հարցա պոշտի յանախ սխալելուն բուն պատճառը փնտռէ ու անիկայ անհետ ընելու աշխատի: Իսկ որ աս պատճառը՝ կանոնները պայծառ ու շխտակ չըմբռնելն է, իմայ նշմերն ասանմին զեղբերուն մերկեցնելով ասեպի յայտնի ու զխրքմբռնելի ընել: Իսկ որ նշմերուն նմանութեան շփոթ կամ տխար ըլլալը աղուն գործադրութեան մէջ անյախազ զանուանուն պատճառ կ'ըլլայ, ան ասեմն պէտք է զանեց' յանախ

կրինել տալով՝ այն սխալմանց դարման ընել: Իսկ եթէ աշակերտին մտաց տկարութիւնը կամ առանձին զբարւածներն ընդհանուր կանաններու սակ յարմարցնելու անյաջողութիւնն առ յանախ սխալմանց ազդիւր կ'ըլլայ, ան առեն յայտնի է՝ որ ասիկայ մտաց կերպական հանգամանաց կամ անոր կարողութեանց մեկան կամ մեկային պահաստարութենէն յառաջ կու գայ. ուստի եւ այս պահաստութեան դարման ընելու պէտք է աշխատել:

Ֆ Լ Ո Ւ Խ Ո Ւ Թ Ե Ր Ո Ր Գ

Գրասխարակնութեան ժամանակը շրտնային ետքը՝ կրթական իր մտաց կրթութիւնն ի նշարն պիտ'որ շարունակի:

1. ԳԼՍԻԼԲԸԿԸ շիկրնար ուսման ժամանակն ամեն նշմարաւթիւններն ալ աշակերտին սորվեցնել ու զինքն ամեն կերպ սխալմանընէն բոլոր իր կենաց ժամանակին համար զգուշացնել ու ապահովել, այսինքն թէ շիկրնար զանիկայ այն աստիճանի գաստիարակել ու կրթել, որ իր կրթութիւնն ամենեւին յաւելումն մը կամ մեծագոյնն կատարելութեան աստիճան մը շիկրնայ ընդամիջ: Պետք է որ կրթութեան պատանի մը ուսման ժամանակը լիննուղին ետքը ինչ զինքն աւելի եւս կրթելու, կարելոք անգեկութիւններ ստանալու եւ սխալմանընէն զինքը պահելու մամբան ու միջոցները գտնել: Ուրեմն հարկ է որ գաստիարակն իր աշակերտին՝ ինչ զինքը կրթելու (ինքնավարութեան կամ ինքնակրթութեան) ուսման վրայ առաջուրնէ կամ գաստիարակութեան աստիճանը փոքր ունենայ: Գրեթէ բոլոր գաստիարակութեան ժամանակը պէտք է որ գաստիարակն ինչ իրեն հարցնէ. «Ա՛յ տղան՝ առ աշակերտը ի՞նչ պիտ'որ ըլլայ, ի՞նչ կեանք պիտի վարի՝ երբ որ գաստիարակութեան ժամանակը լիննուղին ետեւ ինչ իրեն մտաւոր ըլլայ»: Ա՛յ հարցման վրայ խորունկ խորհրդածութիւններ ընելով՝ իր մեարին սակ ըլլալ տղան բոլոր

գասախարակութեան աստն այնչափ զգածմանցով աւել
բացընելու հոգ աստի, որ ազատ բլլալին եւջին իր ընդու-
նած կրթութիւնը շարունակելը նշնին յախզած բլլա-
լուն հաստատուն ապացոյց մը սեպի: Չի թէ միայն անոր
փափագն ու կամին առ բանիս պիտ'որ յաւարեցընի, հա-
պա նա եւ ընդունած կրթութիւնը յառաջ տանելու
համար հարկաւոր բլլալ կերպն ու եղանակն իրն պիտ'որ
սորվեցընի:

2. Ինչ որ գասախարակը մինչեւ հիմայ գրածներ-
նաւ համեմատ իր աշակերտը կարգաւորեալ իմաստով
կրթելու բլլայ, այնու իսկ անոր՝ եւջին ինք զինչն ա-
ւելի եւս կրթելուն կամ կրթութիւնը շարունակելուն
հիմն ըստ ըստականին գրած կ'ըլլայ: Երբ որ աշակերտն
իր իմաստա գասախարակին ձեռացը ասկ ամեն բանի մէջ
ազնկ զիտելու, մտածելու, քննելու եւ գտնում ընելու
սորված ու աննոց մէջ փարժած կ'ըլլայ, ուսումը լինցը-
նելին եւջը մտաւոր յունի կամ անգործութեան մէջ
շիմար, ինչպիս ար ըստ երիտասարդաց փոյց կը տեսնենք,
հապա իր սորվածն ու ստացածը պահելու՝ մտնաւանդ
թէ կատարելագործելու կ'աշխատի, եւ ասանով իր
թէ իր կրթութեան թէլը շիմաւոր, այլ յառաջ կը
տանի: Երբոր գասախարակն իր աշակերտին պատն մէջ
կարեւոր անդեկութիւններն պումն ու աննոց փա-
փագն ազնկ ու հաստատ անկամ կ'ըլլայ, կրնայ յառա-
ջաիլ՝ որ անիկայ եւջն ալ ան մտնում փոյց մնալու եւ
յառաջ կրթուլու կ'աշխատի որուն փոյց գասախարակ-
ութեան աստն այնչափ բարիք եւ պումաներ գտած է: Ա-
ննոցմէ ի զատ՝ ընտիւթիւնն ամեն մարդու պատն մէջ անդի
կամ պատեա փափագ ու զրոյիս մը գրած է իր մտայ
զարտի իննելը միշտ բանեցընելու, մտայ գործունեա-
լիւնը ջաջընելու եւ մտք կրթութեան բլլալու. որդ
պետք է որ գասախարակը առ զրոյիսն ու փափագը պզտի-
կութեան սխիւ արթնցընելու եւ սնուցանելու, մտաւոր
կրթութեան հարկաւորութիւնն ու զուարմութիւնները
բացայայտ իր ասլին զնելով: Պետք է որ զարտւոր ու
կենդանի իտարեբով ազուն ջաջընի՝ որ մարդու մը յա-
ղաքային կենայ մէջ իր ընկերներուն եւ հարեմակցայ

պատկար ըլլալը, ուրիշ մարդկան՝ մանուկներ կարեւոր կրթութեան մէջ յետնեւ ըլլալը, նա եւ մարդու բան փութման ըստ մասին պայտիտ կրթութեան վրայ հիմնած է: Աստի եւ բանուոր պատնասներով անոր փափազն ու եռանդն աւ կարծիք մէջ աւելի եւս փռուեալ, զանազան հոշակար մարդկան որինակներն անոր առջին զնեւ, որոնք իրենց մասուր կրթութեան, գեղեցիկ հմտութեան եւ ուսման համար աշխատասիրութեան պատնասու մեծ աւան ատարած են եւ մարդկային ընկերութեան, մանասանց ամեն մէջ իր ազգին, մեծ մեծ պատաներ բարած են: Վերջապէս ազուն յայտնի ջաջընեւ լով՝ որ ինքն ինք զպայտի մէջ ու զաստիտարութեան աստեւ Աստուծոյ իրեն աստեւ հոգեկան կարողութիւնները բանեցընեւ լով այնպիսի կրթութիւն մը ստանալուն համար՝ ինչ մեծ զուարթութիւն ունեցեր է, զինքը յարգող որ ըլլալով է ուսումը լինեալին ետքը մասուր անգործութեան մէջ ինտելեկտ, այնչափ աշխատութեան պատարածը կարողութեւ:

3. Այս ամենայն արտաքին միջոցներ են, որոնցմէ ի զատ ընտելութիւնը՝ մարդու ներքինական կրթութեան ըստ պատան ընտել գրգռութիւն ուլ աստեւ է իրեն, ըզխտածն ինտելեկտ, ստիտելու եւ գիտմանը, որ է Հետաքրքրութիւն, որն որ պատանուց կամ երիտասարդի մէջ զաստիտարութեան աստեւն աստեւ կրթութիւնն աստել աստելու համար չէ թէ միայն պատկար հարցաւ նա եւ հարկար է: Աստ համար զաստիտարակը պիտ'որ պատանուց՝ որ ըլլալով թէ ազգ աւ ընտելան հետաքրքրութիւնը բանական կամ ինտելեկտ միջոցներով մարտ, կամ թէ անտել աշտիտ ու մասուր առջեւն ըստ աստիտաները հետաքրքրելով՝ հետաքրքրութեան մանուկը պատանեցընեւ: Աստղ է՝ որ պետք է երբեմն հետաքրքրութեան ըստ ու կարգ զնեւ, բայց անիկայ բարդութիւն մարտն ու ինտելեկտ ըստ փաստար բան է: Այնպէս եւ մեծ փաստ կ'ընեւ՝ ազուն միտքը միտակ իրեն ապտուտը մարտելու համար հարկար ըլլալ ուսմանը ստիտելու կարողութիւնը, ինչու որ աստել ազուն կանց կանց ան աստիտանի մասուր

կատարեալ չէ, ու պէտք է որ անձինց յառաջ ասնելու
ու միշտ անելի եւս կատարելագործելու ջանայ:

5. Ըստ սոցիալական տարբերակման հասկացման մեջ,
թիւններ կամ ծուռ ընդունակութիւններ ապրելու
ընկերակցութեան իրենց զիրենց անելի եւս կրթելու արգելք
կը գտնեն, եւ ասանք են՝ վնասակար, իր անձին
փոխակար, անհարմար, անհարմար եւ յուսահատակար,
արանք անանց գործունէութիւնը կը խախտեն ու փո-
փոխանեն կը տխարացնեն ու կը մարեն: Աս
մարդիկն են որ երբեմն արդեն ընկերակցութեան յառաջ կը
գան, երբեմն պատասխարութեան գրգռեն, երբեմն ար-
ժանապէս ու զատարարակին անհարգ ծամբայ բանելն:
Եւ արժանեալ մարդուս կեանքին մէջ յայն ամէն պարագայ
տխարութեանց զե՛մ արդէն ապրելու իրենց կրթելու
անոր համար զատարարակը ասնելին ասանց բուն պատ-
ճառը ջննելն ու գտնելն եւսրը՝ իր աշակերտին փոխ-
հակութիւնն ու յայտարարելու եւ կենդանացնելու աշ-
խատի, իրեն յուսացնելով որ ե՛րբ է մարդ իր ընկերակց-
ութեան իրենց զիրենց անելի եւս կրթելու իրենց հաս-
կութիւնն ու կատարելութիւնն մը ասանալու համար նոյն իսկ
զայնոցն անելով շարժարտ աշխատութիւնն եւ փոքր
յուսացնելու յայն՝ որն որ այն աշխատանոց պատճն անելի
կը անան, եւ արժանեալ ինքն իր զատարարակութեան
անելը՝ այն աշխատութեան բուն գժուարին մասերը
յանն ասած եւ անանց պատուք անասն է՝ կրթութեան
մէջ ըստ կարի յառաջադիմութիւն ընկելով, անոր հա-
մար փոխակարութեան մը պէտք է որ ստացանք չհարաբնոյ-
նելու ջանալն ի զսա՛նս եւ անձինց որն որ անելի կա-
տարելագործելու աշխատի:

6. Գատարարակը պարզապէս իրարու հակասակ երկու
մարդութիւններն իր շարժարտ աշակերտները զգուշա-
ցնելն ի զսա՛նս անանց հեռ միշտ անանկ ծամբայ բան
ու իրենց անանկ առաջնորդէ՝ որ արդինն ու գիտնան թէ
ուսանն ծամանակը ջանալն եւսրը ինչ բանի մէջ, ինչ
կարգով ու ինչ միջոցներով ասան կրթութիւնննն ու
սա՛նս պիտո՞ր ասնին ու կատարելագործեն, եւ թէ ինչ-
պէս ծուռ ընդունակութիւնն եւ մարդութեանն պիտո՞ր զգու-

լանան: Աս կատրիս մէջ զառախարակն ընդհանուր կանաներով շինքնուր վարուիչ, հարգա մանուար առիթներ պիտ'որ մանուար ու աշակերակն մանուար հանգամանաց սխա պիտ'որ գնի. եւ առնց հասկնաւ անոր իրաւ պիտ'որ ապ' թէ է ինչ միջոցներու ձեռք զարնի իր սինակին մէջ իր կրթութիւնը կատարելագործելու համար. իրն մանուարապէս պիտ'որ ցուցնի թէ աս վարկանիս համար ինչպիսի գրքեր պիտի կարգույ որ պատ մը տեսնի, ունեցան միջոցներն ինչպէս պիտի գործածեն, որ ան առնն սխալմանքներն ու ծառ մարմաներն ազատ թնայ, որոնց մէջ իր հասակին ու սինակին մէջ ըլլողները գիտու կ'իջնան:

7. Կատարարակութեան ժամանակը ըստաշին ետքը՝ իրննց կրթութիւնը կատարելագործելու բարձրացող ու լանացող պատանեաց կամ երիտասարդաց գրիտար սխալմանքը հետեւեալները կրնան ըլլալ: Առաջին, անհաստատ ու անխոհեմ կամ անխորհրդանեաց լանցով միայն այլ եւ այլ նիւթերու զբաղեցնել, առանց գրիտար վարկան մը գիտելու եւ առանց այն նիւթերուն պատան ու հարկարարութիւնը նկատելու եւ շանդնայու, ինչպէս նա եւ առանց մտքին ումն ու կարողութիւնը կշռելու՝ թէ արգելք ան բաները կրնայ արդիւ թէ է չէ: Արհարգ, կտր ու անկարգ բարձրագոյն առն բան շուտ՝ ու իրարմ բարբոսին աարբեր նիւթերը մկտեց ու մկտանուան մէջ արգելու լանայ: Արհարգ, միշտ գիտարարիս լանցով առն որ կամ յիշ ասանուան մէջ մկ նիւթը թողուլ մկտային սկսի: Զարհարգ, առջիններուն բարբոսին հակառակը, բարբ մուց ու ը միայն մկ նիւթի վրայ հաստատել, որիչ առն նիւթերը բարբոսին երեւ ձգելով, ան ալ՝ առանց ընելու ու գիտնալու՝ թէ արգելք այն ընտրուան նիւթն պատկար ու արգելքին մանուար հանգամանաց ու պիտայից յարմար է թէ է չէ: Անգերարգ, վարք կամ աստին զբաղմանքը՝ կամ կրթութեան աստին աստինանի նիւթերն անպիտան սեպելով, աննց մկտի թողուլ ու անմիտապէս բարբոսացնել նիւթերու, մուց զբարթեմն վեր ըլլող ուսմանց ետեւ ըլլալ: Անգերարգ, մուց ու մարմնին

զարտեւեւնն ու կարգաւթեւեւն վեր բլլազ զտարեանց
մէջ ինք զինքը շափել տակ յի յոյնացիներէ, ու անով ան-
բաժնի տկարութեան մէջ ի յնայ կամ միայրբ բարբառին
անպիտանացիներէ: Եւթեւեւրազ, միայն նիւթ տկան հմու-
թիւններ ու այլ եւ այլ տեղեկութիւններ ժողովել, ու
ուանց մարին կարգաւթեւանց ներքին կամ կերպարան
կրթութիւնն առաջ տանելու եւ կատարելագործելու:
Ըստ եւրպի սխալման մէջ կ'ի յնան անանք, որանք կը
կարծեն՝ ի՞նչ միայն այլ եւ այլ գրքեր յամախն ու շատ
կարգաւթ իրենք զիրենք տակն եւս կրնան կրթել, եւ
տակայն կարգացածներուն միայ իրենց անմեական գի-
տալութիւնները շին թնեք, անանց միայ մարտերին յոյ-
նացիներէ եւ մտածելու շին աշխատիր, որով կարգացած
նիւթ երեսն տղա տըրեսն շին տեւեւեր: Ըհտաւարի ասանք
են գիտաւր մարտութիւններն ու սխալները, որանքն
գտաւարակց իրենց մեռչին տակ բլլազ աշակերտները
տաննին պիտ'որ զգաւ շարքներն, որ եւրքն աղաւս թալու
տաննին առջի ու եւրքի աշխատանքին պարապի շեր-
թայ, ու առան կրթութիւննին առաջ տանելու եւ կա-
տարելագործելու անկարգարար լանալով, անոր պատու-
ները բարբառին շխարհացիներն:

ՄԵՍՆ ԵՐԿՐՈՐԴ

ԳԵՍՏԻ ԵՐԵՎՈՒԹԻՒՆ ԶԳԵՇԵԿԸՆ

ԿԵՐՈՂՈՒԹԵԸՆ

ԳԼՈՒԽ ԸԹԵՋԻՆ

Զգացմանց կրթութեան կարևորութիւնը :

1. ԻՆԷՊԷՏ եւ մարդն իրրեւ թանաւոր արարած կամ իմանայի հոգւով զարգարեալ, ուստի եւ պարզ մարմնաւոր ու կենդանի արարածներն բարձրագոյն կակ մը՝ թուի՞նք եւս սահմանին մէջ ըստ առաջնորդութեան մտաց ազատ պիտ'որ գործէ, բայց մարմնաց հետ ու մարմնով ապրելուն՝ երբոր թուի՞նք գեղեցիկ ակարածներն առ-
ջեւը կը բացուին, ազուր գալու մը, գոյնըցոյնն ծաղիկ-
ներով զարգարեաւ պարակզ մը, եւ այլն, ինչն ալ՝ նոյն իսկ թանկան ապրելցութեամբ՝ աշուքները ներքին հանու-
թեամբ անտնց մտաց կը զարձրնէ կը սեւեւեւ ու սիրաւ կը զարթանայ. երբոր ստիպի կամ ուրիշ քաղցրանայն թուշոյ մը երգը կը լսէ՝ զարթութիւնն մը կը զգայ-
հաստեւա ծաղիկ մը ակարծական թարմունքն իրն ներքը հեշտ զգացում մը կը զարթուցանէ, եւ քաղցր պաղց ու ակարծահամ ուսեղիցի մը համէ իր քիւլին ու ժաշակե-
մաք կը հեշտացնեն : Ասոնք հանդիսան զգացմանց են-
իսկ ասոնց ներհան անհանց զգացումներ ալ իր ներքը կը զարթնուն՝ իր տեսած, լսած, հաստեւած, ժաշակած ու ըջախած առարկաներուն ներհան կամ անհանց ազ-
գեցութենէն : Այն հանդիսան ու անհանց, ակարծա-
կան ու անակարծ զգացմանցը, որոնք մարդ մարմնով կամ մարմնոյն զգայարաններովը կը զգայ, ինչպէս համբ.

հասր, մայր, եւ այլն, կ'ըսուի ֆիզիքական (մարմնական) զգացմունք ունենալ, իսկ երբ որ անանկ զուարթութիւն ու ջառ (արամուսիտիւն) կը զգայ՝ որմէք (զգացական) հոգւոյն կը պատշաճին, ինչպէս ճշմարտին (բարւոյն) ու գեղեցիկին վրայ ունեցած զգացումք, նա եւ կարեկցութիւնք, կ'ըսուի հոգեկան զգացմունք ունենալ *.

2. Այստեղ է որ մարդուն միայն՝ խնամալու կամ քանչնալու կարողութեամբն իր առջեւն եկած առարկաները իբր թէ կը գիտնարէ, անմեղմ մտնուար ըմբռնմունքներ կը կազմէ, քանչյուսած առարկայէ մը շնանչյուսածին կ'անցնի, ու առ ըմբռնմունքներն այլ եւ այլ վարձանքի համար կը բանեցընէ ու կը գործածէ: Արդ երբ որ մարդ առ ըմբռնմունքները կամ գաղափարները իր ներսն ունենալը կ'իմանայ, կամ անմեղմով իր ներքին գիտակիցին ինչպէս զգածուած ըլլալը կը քանչնայ, կ'ըսուի որ՝ մտքդ ներքուստ կը զգայ, եւ առ զգումսիւնք կը կոչուի՝ ներքին Ջգայտակիւն, զգայու կամ զգայական կարողակիւն: Առ կարողութեան ուժով մարդ կը քանչնայ արտաքին առարկաներուն իր ներքը կամ իր վրան ըրած կերպ կերպ ազդեցութիւնն ու ներգործութիւնք, որով եւ այլ եւ այլ զգումսունք կ'ունենայ: Թէ որ առ զգումսունքը կամ զգացումը սաստիկ ու գիւրազրդիւ է՝ կ'ըսուի Ջգայտակիւն, թէ որ շատ տկար կամ զժուարազրդիւ է՝ կ'ըսուի Անզգայակիւն, իսկ եթէ ան սաստիկն սաստիկ կ'ըլլայ զգացումը՝ որ մարդին ազդեցութիւնք կը խափանէ, կ'ըսուի (զգայական) նասնց, իրն: Այլ եւ այլ տեսակ զգացմունք ունենալու կարողութիւնք կամ զգումսիւնք ընտելանալու ուսման մարդու վրայ միջոցնակ ու մէկ շարքով եւ սաստիկանով լէ: Եւ այս առարկութիւնք մարմնոյն ու մտայ հանդուսմանայ ազդեցութեան ուժովն աւելի եւս կ'անձնայ: Զգայական զգումսիւնն ու ուսմն մէկ զգայութեան որպիսութիւնն ուսմն մէկ մարդու մտածելուն ու բարոյճ ինչպէս՝ նա եւ իր բարեբախտութեան ու զժբախտու-

* Զգայութեանց կամ ֆիզիքական զգացմանց կրթութիւնն ու խնամքը ֆիզիքական (մարմնական) գաղափարակցութեան պաշտանն է:

թեան նկատմամբ շատ անձ ազդեցութիւն կ'ընէ, մասնաւոր երբոր զգացումներն անխորդ կ'ըլլան, ինչու որ միայն կը կոչուրենն ու մարդուն իր գործադրութեանց մէջ անհամայն մտքերնու պատճառ կառ տան:

3. Ասկից կը տեսնենք՝ թէ ինչ անձ ու հարկաւոր բան է առ կարողութեան կարգաւորեալ ու հաստատուն մշակութեանը համար հոգ տանելը, եւ թէ աննն մէկ զառախարակ առ բանիս մէջ որչափ անձ փոյթ պիտ'որ տեսնուայ: Աստղ է՝ որ առ կամ ան զգացման զարթոնացք կամ գրգռիչն աննն անգամ մարդուն ազատ կամօրն կատարմ չունի. բայց առ զգացմանքով գործելն ու անխիայ ուղանին պէտ կարգի գնելը՝ մասնաւոր կրթութեանն ու մշակութեանն կատարմ ունի, մասնաւոր մարդուն կենաց առջի տարիներուն մէջ. Աստի պէտք է որ վարպետ զառախարակը զգացական կարողութիւնն ըստ կարգի կրթութելու համար իր պաշտանին համեմայն՝ շէ թէ միայն աննն պատճառները հետապնդել ու խափանել, որովցեալ առ կարողութիւնը կրնայ անխարանայ ու աւրաւիլ: Հասցա նա եւ Ա. նոյն կարողութիւնը զարթուցանել ու անոր առաջնորդել. Բ. թէ որ աւրաւելու ըլլայ՝ շատով գեղն ու զարմանք հոգաց, եւ Գ. իր աշակերտն անանկ հրահանգի՝ որ կրթութեան կամ զառախարակութեան աստեղը ըստ նային ետքը նոյն կարողութեան մշակութիւնն ինք իրան յառաջ տանի ու կատարելագործի:

4. Այդ առ կարողութիւնն ազիկ մշակել ու զոչ զառախարակն աննն բաննն առաջ փոյթ պիտ'որ տանի իր աշակերտներուն զգացական զարթութիւնը արթնացնելու. եւ որովհետեւ աննն մէկ մարդուն զգացական կարողութիւնը մասնաւոր աստիման ու շափ ունի, զառախարակն ալ աննն մէկուն կարողութիւնն իր աստիմանին համեմատ պիտ'որ արթնացնել: Արդէն յայտնի բան մին է՝ որ աստիմ կամ թէ բաննը մարմնական զգացութիւնը ընտանեացեալ աւելի անձ աստիման գործունէութեան ունի, բան թէ բարեբազոյն զգացութիւնը. Աստի եւ առ ետքինն արթնացնելու համար աւելի փոյթ հարկաւոր է ըստ թէ առջինը: Եւ առ բանիս համար մարդուն առջի տարիներուն մէջ հոգ տանելը զառախարակի մը

զգիսս որ խմբք պիտ'որ ըլլայ: Ինչու որ եթէ ազգս մ' որինակի ազազաւ՝ արհիւնքուն ջանն ու ազեալ տեսնտանն ամենեւին կարեկցաթիւն մը չիգցար, զիչ ու ամենալի գործադաթիւն մը նշմարելու ըլլայ՝ ամենեւին չիգարչի, ու Աստուծոյ եւ կրօնական նիւթերու վրայ թան մը լասնտանն ամենեւին սիրալ չիլարթի, յայտնի է՝ որ չիչ մը մեծնալին ետքը ալ գծուար է անոր որտանն մէջ սա զգացմունքները զարթուցանել: Անոր համար որչափ որ կանուխ կը սկսուի ազու մը մտաւղ որտանն մէջ այն աղմիւ, վայելչաւ ու բարեբազոյն զգացմունքն արթնըցընելու, այնչափ աւելի գրաս որ ու հաստատակ' ըլլան:

Ե. Աս աղմիւ ու ընտիր զգացմունքն արթնըցընելու համար նախ գաւաթարակը փոյթ պիտ'որ տանի՝ որ ազոյ մարինն մէջ զգացութիւններն արթնըցընող գաղափարները չիտակ ու կարգաւորելալ ըլլան. վասն զի քանի որ այսպիսի գաղափարներ չեն ըլլար՝ զգացում ալ չ'ըլլար: Բայց սխանգանցն սա ալ պետք է միշտ յիշել՝ որ զգացմունքը կամ զգացութեան սաստիկութիւնը գաղափարներուն փոխադասական պայծառութեանը կամ թանին գործունէութեան սաստիկանին հաստար չիկրնար ըլլալ ու անուց պէս յառաջ երթալ. հայտասար հակառակը՝ երբոր սաստիկ կամ նիւթ մը կը սկսի մտայ տեսական հետադասութիւնն ու քննութիւնն աւելի զտողըցընել՝ անոր զգացումն աւելի կը տկարանայ, կամ թէ է ըսելը՝ նոյնը զգացութեան սաստիկայ ըլլալին կամայ կամայ կը գաղթի: Երկրորդ, պետք է որ գաւաթարակը գիտնայ՝ թէ սա գաղափարները որչափ աւելի յայտնի ու կենդանի կամ գրաս որ կ'ըլլան, այնչափ աւելի յարմար կ'ըլլան զգացմունքը զարթուցանելու. սար համար կենդանի ու պայծառ ստորագրութիւններն ու բայադրութիւնները շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ունենան ամեն մարդու՝ մտնամուտը ազոյ եւ երիտասարդաց որտանն վրայ, որով եւ յայտնի կ'իմացուի՝ որ զգացմունքն աւելի կախում անի երեւակացութեան քան թէ թանին ազդեցութեան: Երբորդ, պետք է գիտնալ՝ որ կարգալը կամ յարմար նիւթերու վրայ գրասն գրքերու ընթերցումնը՝ ինչպէն նա եւ ազոյ շորս գին ըլլալ սաստիկաները՝ անուց զգաց-

ախտէան ու զգացմանց վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն ունին: Հասարակարկն կը տեսնենք՝ որ պզտիկաց միշտ իրենց շարս դին ու աչքին առինն ընտիր առարկաներ ունեցող աղջիկ՝ աչուքներն ու անով զգացմանցը կանայց կանայց անանց վայելչութեան, ինչպէս նա եւ ընդհանրապէս ամեն վայելչուչ ու ընտիր առարկաներու անանկ կը վարժին՝ որ բանի մը վրայ պզտիկ անվայելչութիւն ու ազդեցութիւն տեսած առեւննին անախտով զգացմանց մը կ'իմանան: Նա եւ յանտի ու շատ արժի գործաշուքիւններ կամ անանց պատկերները տեսողները կամ սուրբագրութիւններն ու պատմութիւնը շարժողք միշտ արժի ու մեծազորն բաներու վրայ մտնուող զգացմանց մը կ'ունենան, ու այսպիսի զգացումներն միշտ կը սաստկանայ եւ կ'ուժեղանայ: Ինչ պատահար բան է ու գաստիարակներուն նըշար մեծ գիւրութիւն ու պնտութիւն կ'ըլլայ՝ թէ որ աղջիկ գտնուած առանկուն, գայտցներուն ու սենեակներուն մէջ ընտիր արտեւասաղն գործուածներ, նկարներ ու ասանց նման առարկաներ գտնուին, որով եւ գաստիարակները՝ ընտիրներ, պատմութիւնն ու հմտութիւնը կամ փարեաւաութիւնն իրենց պնտան առանկով՝ աղջիկ որտեմ արժի զգացմանցը շատ յաջողութեամբ կ'իման մշակել: Արեւմտեան աղջիկ ըլլալ ու անանց հեռ աղջիկ անեանց պնտան անանց զգայական կարողութեան կրթութեամբ շատ մեծ պարտ կ'ընեն: Մտնուորապէս գաստիարակին պնտայ առ կարգի մէջ շատ մեծ ազդեցութիւն եւ պարտ կ'ընեն, եւ կ'իման ըսել՝ թէ ասանց սուր գաստիարակն իր կրթութեան առանկը շատ մեծ պարտ մը շիկրմար տեսնել:

6. Գոյտութիւնը միայն գործուցանելով աղջիկ որտեմ մեծ պարտ մը ըլլալու, հարգա արպէս զի զգայումներն անանց կանխին վրայ յարմար ու պատահար ազդեցութիւն ընեն՝ պէտք է որ այն զգացմանց սաստկութեան կամ զարուարութեան եւ տխրութեան շարժին եւ սաստկաննին աչ միտ գրութ. ինչու որ զգացմանց թէ շարժե առեւ ի սաստիկ ըլլալու ու թէ շարժե առեւ տխր ըլլալու միտքնակ մտաստար է. երկուքն աչ զգացմանց ներգործութիւնը կ'իման արգելուլ կամ անոր անկարգ

ընթացք մը բանել ապա : Աս կատարին մէջ գաւառաբարակին մասնաւոր փոյթին առ պիտ'որ ըլլայ' որ զգացմանցն առ աւարկային առ փոխանին համեմատ առաջինն ստատիքն իւրն առնեն. եւ առ առանկ կ'ըլլայ' երբոր մինակ է, թեւակայտն իւրն ապա ելլալ իւրն շ'ընէր զգացմանց փոյթ, հապա երբոր առանջք միշտ իմացազու իւրն ապա ելլալ իւրն, նը առկ կ'ըլլան, որով եւ իրենց ստատիքն իւրն ալ չառ փազանց շ'ըլլար : Աս փոխանին համար պէտք է որ գաւառաբարակը միշտ յիշէ նախ' իւր թարգմանի զգացմանցն առիչ առնն զգացմանցն իւրն մեր ըլլալուն' առնն առնն զգաւոր առ ապազուգան պէտք է որ ըլլան. երկրորդ, իւր զգացմանց տեսք ըլլալը ապա առնի Գաւառաբար է, յան իւր զգաւոր առ քիչ մը առնի ստատիք ըլլալը, որովհետեւ աւարկային առնելով' այն ստատիքն իւրն ինք իրն կը տեսանայ. երբորդ, իւր զգացման մը զգաւոր առ ստատիք ըլլալուն պատճառն առն է' որ միայն ինչն իր առ զեղան իւրն կը տեսնէ առնն զգաւոր իւրն առ չառ որ առիչ զգացմանցն իւրն ալ իրենց ապազու իւրն ընեն, իսկ տեսք ըլլալուն պատճառն առն է' որ առիչ զգացմանցն իւրն առնն առնն ապազու իւրն կ'ընեն առ կը զգորեն. առ շարքորդ, իւր ստատիքն իւրն (ստատիքն առ փոխան ըլլալը), միայնակն իւրն առ շարանակն իւրն զգացմանցը կը տեսնուին, իսկ փոխանակն իւրն, սպիւսպն իւրն, նարն իւրն առ շարանակն իւրն զանայն կ'առնուին :

7. Գաւառաբարակն տեսնան ըլլալն ալ չառ հարկաւոր իւրն իւրն մըն է, ինչառ որ կը տեսնուին որ չառ տեսան զգացմանցը չառով կը զգորեն, ըստ չառով ալ կը պատի առ կը կարտի. եւ առ թան ապա առ երկտասարգաց փոյթ հասարակին կը պատահի, որն որ իւր կէտն ի սիրան այնչառ մէն թան մը ընէ, ըստ իւրն որ փոխանին հիմնալու եւ ստատիքն ըլլալու ըլլայ' Գաւառաբար է. եւ առ թան հիմնն առ պատճառն ալ փոխանակն մասն իւրն առ յոյզորդակն է, որնց զեռ գաւառաբարակը պէտք է որ առնն կերպ զգաւորն իւրն ընէ առ նար զանն : Առայնի յոյզորդակն առնն առնն առնն կը տեսնէ, երբոր զգացմանցը միայն զգացումն առար-

կային առջի ապարտութիւնը միայն կ'ընդունի ու անոր վրայ շխարհածակեր, նա եւ սաստիկ երեւակայութիւնն ալ առ բանին շատ հեղ պատճառ կ'ըլլայ: Առարկաները շատ շատ փոխելը կամ մէկէն շատով մեկային անց-նելը՝ միայն երեւակայութեան վրայ ազդեցութիւն ընե-լով կրնայ զգացական բոց ու բորբոք մը պատճառել, բայց տեսական ու սպասկար հոգ մը չիկրնար վառել: Առջ հախառակ՝ զգացման մը շտփել աւելի երկարատեւ ըլլալը, կամ առարկայի մը վրայ բոլորովին կապուելը՝ երբտար-գայ վրայ չիկրնար յանտի գանուիլ: Այսպիսի հաստա-տան զգացման երբեմն ազու մը վրայ գանուելուն պատ-ճառը կրնայ ըլլալ կամ անոր ընտան (մարմնայն) հան-գանանքը, կամ միայն անկարգարար բոլորովին մէկ ա-ռարկայի վրայ տեսեալը, կամ իր գաղափարներուն սահ-մանը շատ անճիտօրէն ըլլալը, կամ միայն մէկ զգացման իր ուժն ու ազդեցութիւնը շտփել աւելի բանեցընելն, եւ կամ մի եւ նոյն զգացման յանտի գրգռուիլն ու զարթ-նալը: Արդ վարդեա զատախարակն առ պատճառները աղէկ նկատելով, երբոք կը տեսնե՛ որ իր աշակերտին վրայ անտոյն մէկը կամ մեկալը, եւ կամ երկու երկրը մեկանց ազդեցութիւն կ'ընեն, իւրաքանչիւրին զե՛մ պատշաճ կերպով զարման գանէ:

8. Ի՞նչ որպէս զի զգացման մը տեսականութիւնն ու հաստատութիւնը շտփը շանցնի ու փաստկար ըլլայ՝ պէտք է որ անոր շխտակ ու կարգաւորեալ ըլլալուն հա-մար զատախարակը հոգ տանի: Ինչու որ մարդ շատ հեղ անանկ զգացմանը կ'ունենայ, որոնք կամ իրենց հան-գանանայ, կամ սաստիկութեան եւ կամ տեսչութեան կողմնակ՝ զգացում առարկային հասնուած ընն, ինչպէս, կան մարդիկ՝ որոնք մեռած մարմնոց կարուիլը տեսած ա-տեննին՝ անոր վրայ մեծ կարեկցութիւն կը զգան, կամ ահաւոր առարկայի մը առջեւ՝ որն որ անննուին փաս-մը չիկրնար ընել՝ մեծ վախ ու գող կ'ունենան: Արդ ա-տանկ զգացմանց կարգաւորեալ եւ ուղիղ ըլլալուն հա-մար զատախարակը մեծ խնդրով հոգ պիտ'որ տանի. ու զփաստարարեա պիտ'որ գիտնայ՝ որ զգացմանց ուղիղ ըլլ-լալը գաղափարներուն կամ երեւակայութեան պատկեր-

ներսուն անկարգ թլլալին, եւ միանց ամայն ամեն մէկ ան-
ձին սա կամ ան զգացման համար ունեցած շափել անելի
արամազութիւնը (զգացումսով իւնը) շնորհակցելն կամ
աղէկ չգարմանն ընն յառաջ կու գայ: Ասկից կը պատճա-
ռի անանց վրայ անսնուած վայր մէկ շարիչի կամ ջու-
սի վրայ շափել անելի ու մանկական կարեկցութիւնն ու
չառ անգամ նա եւ երիտ անձին իրարու հակառակ
զգացմանը ունենայը: Արեւն այս ամենայն շարեաց առ-
ջեւն առնելու եւ ազարց կարգաւորելու ու շխտակ զգաց-
մանը ունենայու մէջ վարժեցընելու համար պէտք է որ
գաւաթարակը խմաց նախ՝ որ աշակերտը զգալու առար-
կային վրայ շխտակ ծանոթութիւն ու գաղափար ունե-
նայ: Երկրորդ, աշակերտին իրաւա սայ՝ որ միայն երեւա-
կացութեան պատկերներուն ազդեցութեամբ չգործէ,
եւ առար համար իրեն յայտնապէս յուցընէ՝ ինչ երբ
որ մարդ երեւակացութեան ազդեցութեամբ կը զգայ
ու իր զգացմանը միայն երեւակացութեան կ'առա-
ջնորդուին, ինչպիսի յիմարական ու անպիտան գործ-
քեր կ'ընէ: Երրորդ, զգուշանայ գաւաթարակը՝ որ աշա-
կերտներուն առջեւ շափել անելի նիւթական ստորա-
գրութիւններ ու նկարագրութիւններ չընէ, որմ իրենց
արտին մէջ ան նկարագրութեամբ առարկային վրայ շառով
ու սառսիւթեամբ, բայց եւ անկարգարար ու անանց
պատի զգացումներ կը զարթնան: Աս բանին մէջ յիշ
գաւաթարակն այն յանախ հանդիպող գեւորը՝ որ մարդ
երբոր առարկայի մէջ վրայ շափել անելի մարտարու-
թեամբ յարկնուած ստորագրութիւն մը կը ընէ, սիրտը
կը բորբոքի անոր վրայ ու սառսիկ զգացում կ'ունենայ:
Բայց երբոր բուն իսկ առարկան կը տեսնէ, անիկայ այն
ստորագրութեան համեմատ չգործելով՝ զգացումը բա-
ւարժին կը մարցի: Չորրորդ, աշակերտները վարժեցընէ՝ չե-
թէ միայն արտաքին կամ պատահական տպաւորութեան
ազդեցութեամբ զգացում ունենայու, հապա որչափ կա-
թելի է ամեն բանին ներքը իմաստնայնու: Ինչպէս երբոր
մարդ մը կը տեսնեն՝ որ սառսիկ կու լլայ, կը հառապէ,
երեւին ու շարժմանց վրայ ախրութեան ամեն արտաքին
կերպերը կը մեւաջընէ, պէտք չէ որ արտերնին մէկէն ի

մէկ փոքրիկ լով անոր փոքր անմիջապէս շափէ աւելի կարեկցում իմն զյան, հասցաւ իր նեղութեանն ու աստուարանաց շափն ու հանգանանքը, կարտաւիտեանք մեծութիւնն ու ինչ աստիւանի պնտութեան արժանի բլլայք խահեմութեանք քննելով կարեկցում իմն զյանցումք շարժարդքննն, ու ան զյանցանն համեմայն գործելու լանան: Էնդեբարդ, աս ալ պետք է որ գիտնաց դաստիարակչ' ինն շատ հեղ երբոր մարդու մը զյանցումք շատ գիտարդար է, կրնաց ըստիչ որ այն զյանցումք ուղիչ եւ կարգաւորեալ չէ. ինչու որ կամ շնչին ու աննչան աստիւաներու ապարարութիւնն ասանի զյանցաննքը շափէ աւելի աստիւանութեանք կը գրգռէ, եւ կամ այդ զյանցումք անանի շատով կը զարթնու եւ կը բարբոյթ' որ իմացողութիւնն ասանն շ'աննննար անոր փոքր մտածելու, դասասանն ու որոշում ընելու: Աս ամեն բաներու նկատում ընելով դաստիարակչ' իր աշակերաներուն զյանցաննքը կարգաւորեալ եւ ուղիչ բլլայուն աշխատանք արեւք է որ ինք իր վարմաննքովն աս բանիս մէջ աննց բարի պիտակ բլլայ:

Չ. Տղար ըստ դաստիարակին աստիւարդութեանն ու պիտակալի պիտ' որ վարժին չէ ինն փոքրն իրենց զյանցաննց անխորհրդարար ու կարտին շհեանելի եւ ըստ այնմ շարժել, այլ նա եւ պիտ' որ որովն ամեն զյանցում նիւթերուն փոքր խորհրդանութիւնն ընել, զաննչ' մարտով կշտել, որպէս զի կարող բլլան իրենց զյանցաննց փոքր արիւն, զաննչը շափաւորել եւ կարգաւորել: Իրենն զյանցաննց գեթ բլլայ աննչ, որն որ շնչին բանով մը զյանմուելով ու անոր համեմայն շարժելով կը գործէ, իրարցնն ջատայի փնտիկի մը մէջ կը գանտի: Աս բանիս գարնան ընելու համար պետք է նախ' զյանցաննքը ընտկան կարգին համեմայն բանել, ու ըստ ընտկան զյանցաննքը ստորին զյանցանմութեան զյանցաննչին աւելի գործել ասլ, որով եւ փոքրք կամ բանք կ'ըլլայ մարդուն փոքր իշխող եւ ոչ զյանցանմութիւնն: Ասկից կ'իմացոյթ որ ստորին զյանցաննքը շանտի ու փոքրիկի գրգռելն ու զարարցնելը մարդուն մտաւ որ ապաստութեան շատ մեծ փրաններ կը հասցնեն:

կրկնորդ, պէտք է զգուշանայ՝ որ զգացումներն ասին մէկ անձին բանին կամ մտաց գործներէն շատ անկէ մեծ սասանան սասակութեան ու գրգռութեան չունենան: Կրկնորդ, ջանալու է՝ որ ազոյք պզտիկաց վարժին իրենց զգացմանը շափարտելու, անանցմէ շարժան շատով ու անխորհուրդ գործքեր չգործելու, իրենց զիրենց զայտելու եւ յայտնելու, ու բարեբազոյն նպաստակի կամ ոգտի մը համար երջեմէ իրենց զգացմանց զեմ գործելու: Գասախարակը առ կտորիս մէջ չիլ մը յառաքանցան աշակերաններուն յայտնի ցուցնել՝ որ զգացմանց միաց տիրելը ինչ մեծ ու արեւտեան բան է, ու առ բանին մէջ անհոգ ըլլալը որչափ վնասներու պատճառ կ'ըլլայ: Ինչչափ հարկաւոր է մարդուն կանուխիկ սիտիլ՝ իր զգացմանց միաց իշխելու, զգացական բաղձանքները զայտելու եւ շխտարելու: Առ բանին միաց մարդ պզտիկութեան որչափ անկէ մտադիր ու ժրաջան կ'ըլլայ ու խորհրդանմանութեան իր իղձերուն սասակութիւնը սանձելու փոյթ կ'ունենայ, այնչափ անկէ յախճակութիւն կը ստանայ՝ իր բոլոր կենաց մէջ բանաւոր ու խոհեմ մարդու մը փոյցան ծանրութեան ու բարեբարութեան վարտելու, որով եւ շատ սխալմանքներն ու վնասներն ազատ կը թնայ:

10. Չզգացմանքն շատ պատշաճի կրթելու համար գասախարակը ազոյք երկու կարեւոր կտորի մէջ աղէկ պիտ'որ առաջնորդէ. նախ՝ անանց պիտ'որ հասկըցնել՝ ի՞նչ է մարդ սասակի զգացումութեան պատճառով բանի մը միաց միացն զգացում ունենալով՝ ազուտ մը շխտանել, հասցա երբոր զգացում մը կ'ունենայ՝ ան զգացման համեմայն ալ պէտք է որ գործէ, անոր համար ալ պիտ'որ ջանայ միացն ան զգացմանքն իր որտին մէջ զարթուցանելու, որմը կարգաւորեալ են եւ գործը կրնայ ի գործ գնել կամ գործքով ցուցնել: Կրկնորդ, պէտք է որ անանց հասկըցնել՝ ի՞նչ զգացմանք գործքով ցուցնելն ազատ կոր ըլլալու համար հարկաւոր է՝ մեծ զգուշութիւն բանեցնել, ասին զգացմանքն անմիջապէս ի գործ չգնել ու զգացման սասակութեան համեմատ միշտ նոյն սասակութեան կամ անխոհեմ փութով չգործել, մի-

անգամայն պետք է պղտփեաց սարժիչ՝ զգացմանց գոր-
ծադրութեան մէջ ինչ զինչ զտարելու եւ շարժարեւոյն Թ:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

Զգացմանց սյրեւայրութիւնն ու անոնց ամեն մեկուն
կրթութեան կերպը:

1. ԱՄԷՆ տղայ հետ մտակերպ ընթացք չկենտրոն
բանախ, մի եւ նոյն միջոցն ու հնարքը մէկ տղուն վրայ
սաստիկ ազդեցութիւն կ'ընէ, իսկ մէկ արժէին վրայ
անկար: Մի եւ նոյն զգացումը կենաց մէկ տղուն սրտին մէջ
շատ գիտաւ զարթեացուիչ, իսկ մէկ արժէին՝ շատ
գծուարաւ: Ամեն տղայակ ալ շինք կենտրոն պահանջել՝ որ
իրենց զգացմանց սաստիկութեան, տեսչութեան ու գոր-
ծանելութեան սաստիմանք միարժեանք ու հաստատը ըլլայ:
Ասոր համար պետք է որ զսաստիարակը իր աշակերանե-
րան ամեն մեկին անհաստատ հանդամանքը ազդե՛ն ծանշ-
նայ, որպէս զի կարենայ անոնց զգացմանքն ըստ պատ-
շանական կարգի ու ժամանակի կանոնաւորել, մշակել ու
արժուացընել:

2. Այս մասին մէջ յանդարտեալ յառաջ եր-
թուար համար ամեն բանին առաջ պետք է գրանալ՝ որ
ամեն մէկ մասնաւոր զգացում մասնաւոր զարգացումի կամ
բարձրանման մը ու մտաց մէկ մասնաւոր զարգացման ազ-
դեցութեանը ետեւէ կ'երթնայ կամ ինչ ըսե՛մ անոր վրայ
կը հիմնի: Նա եւ սա ալ պետք է գրանալ՝ որ զգացական
կարգաւորութիւնը ի ընտրութեան իր բացուելուն կամ բանե-
լա սխեւելուն մէջ կարգ ու սաստիման մը ընդունած է, ու
բով առաջ կ'երթնայ, ուստի եւ զսաստիարակին մեղքը

* Իսկով զսաստիարակը զիսկ ինչ տղայ վրայ յանկարծակի
տեսնուած սաստիկ զգացման մը վրայ շատ մեծ յարց յարց-
նելու եւ անոր վտահանալու չէ: Նա եւ սա ալ զիսկ՝ որ
պարզիտ յանկարծակի զգացման համար տղայ մը ոչ վայր
ու ոչ պատիւ կ'ենայ սրտիչ, ապա ինչ ոչ՝ տղայ պատկառ-
կը սրտի՛ ներքին զգացմանքներ կ'ընենելու, եւ սաստիկով կ'ը-
նաւոր մտաց ըլլալու:

չէ ու դաժ ասանք զգացմանքը զարթ ու ջանել : Առ վախ-
ճանիս համար նախ եւ առաջ պետք է այլ եւ այլ տեսակ
զգացմանքը զանազանել : Արդ զգացումները իրենց այլ
եւ այլ պայմանին ու առափնանին համեմատ այլ եւ այլ
կարգի կը բաժնուին, ու կ'ըսուին՝ Ա. գրգռական (մար-
ձեական՝ սառնին), Բ. կարեկցական, Գ. ազնիւ մաշակի,
Դ. խնայողական, Ե. բարոյական ու Զ. կրօնական զգաց-
մանը, որոնց մշակութիւնն ու կրթութիւնը գաւաթա-
բակութեան աստն ճանաչող իմաստով յառաջ ասնիկ
պետք է :

3. Օգրգռական զգացմանքը ազոց ներքն ամենն
առաջ կը զարթնան, ինչու որ ասանք զգացականութեան
բնական հետեւութիւնը կամ արգիւնքն են. կարեկցական
զգացմանքը բարոյական զգացմանքն առաջ կը զարթ-
նան. իսկ ազնիւ մաշակի ու խնայողական զգացմանքը
քիչ մը յառաջացեալ հասակի մէջ կը զարթնան, որով-
հետեւ ասանց համար քիչ մը մտաւոր կրթութիւն հար-
կաւոր է : Արդ ասանք գիտնալով պետք է որ գաւաթա-
բակը նախ՝ իր գործադրութեանց կանոն ասնու բնութեան
գրաժ կարգն ու ընթացքը. ինչպէս, կարեկցական զգաց-
մանք զարթ ու ջանելն առաջ կրօնական զգացմանք
զարթ ու ջանելը բնութեան կարգին գեժ բնալով՝ ոգտա-
կար չ'ըլլար, այնպէս եւ զգրգռական զգացմանքն ա-
ռաջ խնայողական զգացմանք զարթ ու ջանելը բնութեան
կարգն արել ըսել է : Երկրորդ, քանի որ ազան հար-
կաւոր գաղափարները ստացան չէ՛ անանց համեմատ
զգացմանք զարթ ու ջանելը կամ ազան որտե՛ մէջ
գտնելը լաշխատի : Զոր որինակ, պարտիկ աղոյցն Աստու-
ծոց վրաց կրօնական զգացմանք, անմարտնք ու սեր չի-
կրնար պահանջել, մինչեւ որ անանց մարտն մէջ առաջ
գերազոյն էակին ու Արարչին գաղափարն ալիկ մը չի-
անկեր : Երրորդ, ազոց զգացմանքը զբարացնելը աշխա-
տան ասանք՝ անանց խնայողութեան ու ժն ու առափու-
թիւնը միշտ նկատել, ապա ի՛նչ ոչ՝ զգացմանքը մտաց
վրաց կը զարանան ու կ'իջնեն ու խնայողութեան ազնե-
ցութիւնը կը կարտաի : Զորրորդ, ամեն մէկ զգացման մէջ
անոր բացուելը առափնանին ու կարգին միտ գնն ու

լայահանի՞ն՝ որ զեւ նոր երեսն գալու սխալ զգացում
էր մեծ գործքեր կատարել :

Ա. Զգայական զգացում :

4. Մարդուն ներսն ամենէն առաջ արթնցող
զգացումը՝ զգայական կամ իր անձնական զգացումն է :
Անձնական զգացում ըսելով կ'իմանանք այն ամենայն
զգացումները կամ զգածումները, որոնք մեր արտա-
քին հանգամանաց, մեր ֆիզիքական կամ քաղաքացին
պատին դադարաբարք մեր սրտին մէջ կը զարթուցանեն : Ուս-
տի եւ երկիրը, յարը, ուրախութիւնը, եւ այլն, կ'ա-
նուանենք զգայական (մարմնական) զգացումներ, երբոր
ասանք մեր արտաքին փոխակը կամ հանգամանքը օրա-
քերտիս ընթացն ու անիկաց երեսակացած առեւտրի մեր
նկարը կը զարթնան : Արտհետեւ մարդ հանչումով չէ՛ հա-
պա բանական մարդ հարւով ու մարմնով, անոր համար
իբ զգացումներն իրենց առաջին գրգիռն ու ազդումն իբ
արտաքին հանգամանքներէն ու մարմնայն զգածմանցէն
կ'անձնն ու անտնցնով կը սխտն, սխտն ի՞նչ զգայական
կամ մարմնական զգացումները ի՞նչ տալու չէ որ կարգի
դուրս ելլեն, իբր ի՞նչ անկարգարար զգան, հարպ անմար
լարաւորելու, կամայ կամայ զարկելու, նա եւ նոր որ
հարկ կ'ըլլայ անտնց զե՛մ պատերազմելու է :

5. Ըրդ արտհետեւ առ զգայական զգացումները
աղայ փոյց ասանկ կանուխ ու իրենք իրենցան կը ծնանին
ու կ'արթննան, անոր համար դաստիարակին հարկ շոյց
զանտը զարթուցանելու աշխատիչ, հարպ սխտն անտնց
առաջնորդելու եւ կարգ զնելու մտադիր ըլլալ : Բոցն
ե՛րկ է կը անձնէ՛ որ աղայ մը իբ մարմնայն մանուար որ-
պիտութեան համար կամ ուրիշ ասոր նման պատճառով
առ կամ ան առարկային փոյց անզգայութիւն մը կը ջու-
ցիլն, մանուար զգայական՝ յոյց ազնուական ուրախու-
թիւն պատճառելու առարկանելու փոյց, ան ասնն պեղայ
է մանուար ինքն ունենալ՝ ան աղուն զգայական զգա-
ցումը զարթուցանելու եւ պեղու : Իսկ բուն առ անտնկ
զգացումաց աղէկ կարգ զնելու եւ առաջնորդելու համար
պեղայ է նախ՝ աղուն սրտին մէջ չէ ի՞նչ սխտն զգայական

կամ ստորին, հասցա նա եւ միւս կերպ զգացմանըն ալ՝ որչափ որ կարելի է՝ կանուխիկէ արժնոցընել։ Արհարդ, պէտք է ջանալ՝ որ զգացական զգացմանըք բարձրագոյն եւ մանաւանդ բարցական զգացմանց հետեւին, անմեղս աւելի շնորհարձեն ու անմեղ փոյց շափեն։ Արհարդ, պէտք է նայիլ որ զգացական զգացմանըք մինակ մի քանի աւարկաներու փոյց յիտարին. վասն զի որչափ քիչ աւարկաներու կը հարցուն ու կը գրային, այնչափ աւելի կ'ուժովան, կը սաստկանան ու անկարգարար կը գործեն։ Չարարդ, թեպէս եւ շատ հարկաւոր բան է՝ աւ զգացական ստորին զգացմանըք բարակցընելու եւ ազնուացընելու աշխատիլ՝ որպէս զի այն անհամոյց ու մաստիար բրտութեան մէջ շինան, որն որ մարդը անասնոց կարգը կը մտակընէ, բայց նա եւ աւ ալ պէտք է միշտ յիշել՝ որ երբ որ ստորին զգացականութիւնը շափել աւելի կը բարակնայ, ու անով իր ազգեցութիւնը (ազնուական ու բարձրագոյն զգացմանըն) շատ աւելի կը ցուցընէ, գրեթէ աւթնին շափ միաստիար կ'ըլլայ, ուստի եւ աւ մէն ջանքով պէտք է աւ բանս արգելել։ Հինգերորդ, պէտք է զգացմանըք չէ թէ միայն խնայարութեան հասցա նոյն իսկ բանին ստորակարգել. այսինչն պէտք է ջանալ ազան անանկ կրթելու եւ վարժեցընելու՝ որ զգացան ասանը չէ թէ միայն իր միայք բանեցընէ, հասցա նա եւ իր սիրան ալ, չէ թէ միայն ինանոց ինչ որ կը զգայ, հասցա նա եւ բարցապէս սքտակար զգացում անննայու աշխատի։ Աւելերորդ, պէտք է փոքր սանիլ՝ որ ազան իր ստորին զգացմանց գերի ըրլլայ ու անխախտ եւ կուրաքն անանց շհետեւի։

6. Աս ամենայն յաջողակի կասարելու համար պէտք է որ գաստիարակը հետեւեալ ընդհանուր կարգերը բանն ու միշտ անանց համահայն գործէ։ Առաջին, որովհետեւ մարդուս ներքին զգացումն արտաքին զգացմանց հետ տերախի կարգակցեալ է ու իր մարմնոյն հանգամանքին կախում ունի, անոր համար պէտք է որ գաստիարակն արտաքին զգացականութիւնն ու մարմնոյն սրպտութիւնը ինամեղով ու մշակելով՝ միջնորդարար նա եւ զգացական (ներքին) զգացումն ալ մշակել ու կր-

Թե: Երկրորդ, որովհետեւ զգացմանց բնական կարգու-
թիւնը չէ թէ միայն ըստ առաքմանի՝ հասար նա եւ
արտաքին առարկաներուն նկատմամբ այլ եւ այլ սենեանց
միայ այլ եւ այլ ու առբեր կ'ըլլայ, անոր համար պետք
է ամեն մէկ ազգաց իր առանձնական հանգամանաց
համեմատ կրթել: Երրորդ, որովհետեւ զգացմանց զգաց-
մանց մէջ աչ շատ ու առաքման մը կայ՝ որ սենեանց բնու-
թեան կամ բնական հանգամանաց միայ հիմնած է. ին-
չու որ ազգաց մը կրնայ միայն ան առեն արամութիւն,
գաւթ, ցաւ, զգում, եւ այլն, զգալ եւ ունենալ, երրոր
ան գաղափարները կ'ունենայ՝ որոնք այսպիսի զգացմանց
հիմ ու պատճառ են. անոր համար գաղափարակց պետք
է հոգ տանել՝ որ առ գաղափարները կարգաւորելու ու
իրական առարկաներն աւելուած ըլլան, որպէս զի ա-
նոնցմէ պատճառած զգացմանքն աչ իրենց յարմար շա-
փին ու առաքմանին մէջ պահելու կարող ըլլայ: Երրորդ,
որովհետեւ շատ հարկաւոր բան է՝ որ մարդ իր ամեն
զգացմանց ակը ըլլայ, անոր համար պետք է գաղափա-
րակց ինչպէս նա եւ ծնողք աչ ազնի զգուշանան՝ որ
ըրբայ թէ ազուն ամեն բազմաքը միշտ կատարեն, ու
երրոր բանի մը միայ յարմարութիւն կամ ընդդիմութիւն
կ'ունենայ՝ անխտիր իր ուզանն ընելու թող տան, մա-
նասանդ թէ պետք է զինքը վարժեցընել ու ստիպել՝ որ
իր զգացմանքը կարգաւորէ ու շափաւորէ: Թե առ կառ-
ջիւն մէջ եղան անհոգութիւնը ինչ ֆրաստիար հե-
տեւանք կրնայ ունենալ՝ ամենուն յայտնի ու ծանօթ
ըլլալուն աւելորդ կը սեպեմ՝ անոնց միայ առանձինն
գրել:

Բ. Կարեկցական (կամակրական) զգացում:

7. Սարգ հասարակարեն երրոր ուրիշներուն միայ
ցաւ կամ արամութիւն եւ արախութիւն մը կը տեսնէ, իր
երեւակացութեան աւառն իրք թէ այն ցաւն եւ արախա-
թիւնն իր միան աւնելով՝ իր հոգւոյն կամ արտին մէջ
ան զգացմանց հաղորդակցութիւն կամ մասնակցութիւն,
կարեկցութիւն այսինքն՝ ցաւակցութիւն կամ արախա-
կցութիւն մը կը ծնանի. ասոնք կ'ըսուին կարեկցական

զգացմանը, այսինքն կարեաց կամ կրօն (որ էն ցար, աբախաթի ինն, եւ այլն,) եւ կամ ցարապի եւ աբախաթի զգացմանց կցորդ ըլլալ : Աս զգացմանը կամ կարեկցութիւնն ամեն մէկ մարդու բնական խառնուածքին այլեւայլութեանը համեմայն՝ անմաց սրտին մէջ խորունկ կը թաքանցէ ու հսն սխալն կը մնայ, արտաքին նշանով մը չխանձուիր . իսկ անմաց վրայ ալ անանկ ազդեցութիւն մը կ'ընէ՝ որ արտաքին նշաններով, զանազան սրտաուշ խոսքերով, առատ արցունքով, եւ այլն, իր սաստիկութիւնը կը ցուցնէ : Աս կարտիս մէջ ինչ բան որ երեւակայութիւնն աւելի կը տարջընէ ու կը գրգռէ՝ նոյնը նա եւ ասանկ զգացմանը կ'աւելցընէ ու կը սաստիկացնէ : Առտի եւ հասարակական աւելի զիւրին կ'մարդուն սիրտը նշմարիս ու անկեղծ ցարակցութեան քան թէ աբախաթիցութեան շարժելը, որովհետեւ աս ետքինին՝ ամեն մարդու սրտին մէջ թիչ կամ շատ գրտնուոյ անձնասիրութիւնը, նախանձը, եւ այլն, շատ արգելչք կ'ըլլայ : — Այսպիսի կարեկցական զգացմանց վրայ հիմնած է մասնաւոր հասկերութիւնն ու հասկերութիւն ըստան երկու իրարու հակառակ բնական յոժարութիւնները, զորանք մարդ աթիչ մարդու մը համար կամ անոր դէմ կ'անձե՛նայ, ինչպէս նա եւ այն հաստատուն զգումնոր կամ զարշու՛նն ու հակառակակրութիւնը, որն որ անմաց սրտ կամ ան կե՛նդանդուոյ կամ նա եւ անկեղծան բաներու վրայ կ'անձե՛նան : Համակրութիւնը, որ է ցարոյ եւ աբախաթի կան մէջ երեւցած կարեկցութիւնը՝ բարի եւ զգացումն սրտի նշան է, որն որ մարդը մեծ բարեբաւութիւններ ընելու կը յարգարէ . ընդհանրապէս բնական կապ մըն է՝ որն որ մէկ մարդուն սիրտը մեկային սրտին հետ անուր իր կապէ, առտի եւ մարդկային ազգին համար հարկաւոր ու պատկար զգացմանը մը պէտք է անպակի :

8. Ըրդ թեպէտ եւ այսպիսի կարեկցական զգացմանը բարցական զգացմանց շարժ յարգ չունին, առտի եւ ասանց հետ պէտք չէ զանոնք շիտի՛նել կամ նոյն սեպել եւ մարդկային սրտին ամենէն ընտիր ու արժեք զգածմանըը համարիչ . սակայն եւ այնպէս պէտք է

որ դաստիարակին անուց վրայ մանուար ինանք մը յու-
ջրնե ու անուց արևի մշակի, որովհետեւ արայ որակն
մէջ գանուող պարզիտի զգացումները գիշարս կըման աւ-
րախէ կամ գէշի գանուող, ուստի եւ անուց վրայ շատ
մեծ զգուշութիւն ընելու է:

Ըստարակիւն արայ վրայ առ կարեկցական զգաց-
ման շատ մեծ յարմարութիւն կամ կարողութիւն կը
տեսնուի, եւ երբոր մէկ շանի արայ վրայ առ կարգիս
մէջ պաղտութիւն կամ հակառակ զգացում մը տեսնուե-
լա ըլլայ, պետք է ազատութեամբ ըսել՝ որ կրթիչ-
ներուն անհարմարութեան կամ մանուար շար պատահար-
ներին պատճառած են: Եւ ստագի կը սխալենք՝ թէ
որ մանուար գիշարածներին մակարեքելա ըլլանք թէ
շատ ազաք ընտանեացիս խառնարանութեան կամ ան-
գթութեան ընթում ու հակում կ'ունենան. մանուար
թէ աւար հակառակք կըմանք ըսել՝ որ ընտիւթիւնք արայ
շափե անչի զարսար շան թէ տխար կարողութիւն
առած է կարեկցելու, պարենք ուրիշին զգացմանց կարգ
ըլլալու: Անուց որ՝ շափե անչի կամ նուազ ընտան
փոխարանութիւնք կամ կակշարտիտ ըլլալը շատ անգամ
մարմնցն ակարութեան ու գիշարողիտ ըլլալուն հե-
տեւանք մըն է, ուստի եւ պետք չէ կարեկցութեան
պատճառած պատասուքն ամէն անգամ անմեղական ար-
գիւնք մը տեսել, եւ ոչ՝ կարեկցութիւն շտայրնելը
արայ պակասութիւն ու յանցանք մը համարել:

9. Բայց արայ կարեկցութեան կարողութիւնք
շատ հեղ պատուքին պատճառներին ու շատ հեղ ալ
ծնուայց ու դաստիարակներուն անխաղ վարմանքով
կը տխարանայ ու կ'աւրուի: Եւ առ կ'ըլլայ նախ՝ երբոր
արայ մը անուց անհարմարութեանին իրն աւարութիւն
կ'ընէ կենդանուց մը շարշարտիք տեսնելով զրանուլ,
կամ իր զրուանքին ու զուարճութեանք համար կենդա-
նիկները շարշարել, որով եւ զարմանալի բան մը չէ՝ որ ա-
ռանկ արայ մարդկան շտայր, նեղութեանն ու ստատ-
պանայք վրայ ամենեւին շտակցութիւն ու անուց բա-
ւուցն ու բախակցութեան զգացում մը չեն շտայրներ: Եր-
կորդ, երբոր արայ մը յանտի կամ միարթնակ ուրիշ

մարդկան նեղութիւնն ու ցաւերը տեսնելու ըլլայ՝ իր մանուկացութիւնը կը նուազի, ու կամուջ կամուջ անուց վրայ անհոգութիւնն ու անզգացութիւնն զի կը ստանայ: Առտաբ ան ծնողքն՝ որոնք իրենց զաւիշներուն յանաբ յանաբ ասանկ մարդկային թշուառութեանն ու ցաւոց ու բնական տեսնելու եւ լսելու առիթ կա տան, անուց սրտին հաստատան խտտութիւնն զի ստանալու պատեալ ըլլալով՝ հարկաւոր եղած տեղը ցաւակցութիւնն զգալու անյարմար կ'ընեն: Երբորդ, երբոր տղայ կանախիկի շին վարժուիք՝ անմնասիրութեան, վիճիմնզութեան, ան կամ՝ ան մարդու մէջ բնական խաբը գտնելու մարտութիւններն հեռու կենալու, ան ասանկ իրենց կարեկցութեան զգացումն ալ կը բթմանայ, առտաբ եւ առտ առիւն ասնելու համար պետք է որ դաստիարակն ան մարտութիւնները իրենց սրտն իշելու աշխատի: Սակայն առ ալ գիտնալու է՝ որ առ զգացումը զարթուցանելու համար խիտա միջոցներ, ծանր ու երկայն իրատներ, պատանայիք ու պատիժ գործանելը չէ թէ միայն անուգուտ, հարսնա եւ միշտ քնասկար է:

10. Ան զգացումը զարթուցանելու համար գրե խտոր յարմար միջոցն առ է՝ որ դաստիարակը իր աշակերտներուն սրտին մէջ պզտիկաց առիշ մարդկան վրայ մեծարանք ու սեր անկի, անուց առիւնը գնելով բուն մարդուն արժանապատասխանութիւնը, ասնկ մարդկան իրարու հեռու նեղած բնական հաստարութիւնը, ասնկան մէկ հար որդիքն ու յախանախան երջանկութեան համար ստեղծուած ըլլալը: Իրատ ապ անուց՝ որ ան կամ ան անկարգ մարդկան բնած արհամարհելի մաքան շնորանելով բուն մարդկութիւնը մեծարեն: Մասնաւոր ցաւակ գիտնաններ կենդանի ու պայծառ խաբերով ստորագրելով՝ մարդկային ազգին թշուառութիւններն անուց ծանոթ ընել, ու ջանայ՝ որ գտնուց անանկ երեւակայեն իրք թէ իրենց ան թշուառութեան մէջ գտնուողներուն միմանկին մէջ են, ու մանտան որ եթէ իրենց իրք պնդախ միմանկի մէջ գտնուելու ըլլային՝ ինչ զգացմանք կ'ունենային, ինչպէս առիշներն իրենց ցաւակից ու կարեկից տեսնել կ'ուզեն: Ըսկից ետքը պետք է որ դաս-

սխալակց Եւս եւ կենդանի ու ազգու խաղերով ճշմարիտ
կարեկցութեան ինչպէս գտնելի զգացում ըլլալը նկա-
րագրել, ուրիշի պնդութիւն ընելը ինչպիսի վայելչաւ ու
արեւուսկան գործք ըլլալը ցուցնել, ու առնչմով ստարին
թշուառութեան եւ ուրախութեան վրայ անասրներ ու
անզգաց որսով ընայելու յորդորել, որով կարող կ'ըլլայ
իր աշակերտներուն որտե՞ն մէջ առ կարեկցութիւնը հաս-
տատան եւ կարգաւորեալ զգացում մը ընել: Եւ առ
վարձաներու հասնելու համար պետք է որ անոնց առ զգա-
ցումը միշտ ինչպիսիութեան առաջնորդութեանը առի
նշել, ապա ու բարոյական զգացման հետ կարգակցելը
կամ անոր ստորակարգելը ստիճանել: Անոնց հասկացը-
նել՝ որ շտիկ աւելի զգացումութիւնը կամ թէ ըստնոր՝
ուրիշին վրայը մէկ թշուառութեանը վրայ անխորհուրդ
ու շտիկանց կարեկցութիւն զգալով՝ առանց մտնուարու
անոր պնդութիւն ընելու փութացը՝ մարդուն մարմնը
պարտապ անշ կը տկարացնել, սիրտը կը հալելնն ու
մարդս խոհեմ անհանց առջին նիւտակցի կ'ընել: Ստի-
ցանել՝ որ մարդ ուրիշին վրայ թշուառութիւն մը անասն
աստե՛ն, անոր իր որտե՞ն վրայ ըլլած առաջին աշխու-
թեան կտեւելն պետք չէ որ երթնայ, հասցաւ անոր կամ
ուրիշ որ եւ իցէ մարդուն փնտախին վրայ հանդարտու-
թեանմը մտածել: Ըստ համար հարկ է ազգայ ստիճանել՝
թէ ճշմարիտ բարեբախտութիւնն ու գութբախտութիւնը
ինչ է եւ յորում կը կայանայ, մարդկան առջոյ ուրախու-
թիւնն ու նեղութիւնը կամ աստապանքը յառեալե-
սին է, ու իրենց ցուցնելու է՝ առ կիցերուն նեղքին
կամ իրական մեծութիւնն աշխ ու հիմանք մանչնուարու
նամբան: Մասնաւորապէս պետք է խմուշ որ ազգայ կր-
թութիւն՝ աւելի ուրիշին ինչպիսիութեանը վրայ ուրախանուարու
ու անանց ուրախակից ըլլալու, քան թէ ցտեղուն ցտա-
կից, որովհետեւ՝ ինչպէս վերն ըստնոր՝ ցտակցութիւնը
աւելի ընտկան աշխուցութեան մը յառաջ կու գայ ու
մարդուն որտե՞ն մէջ արգելք մը չկուներ, բայց ուրախու-
կցութիւնը շատ արգելքներ կ'ունենայ, ինչպէս՝ հան-
ըստնեղքնու համեմատ՝ անձնաւորութիւնը, նախաներ
եւ այլն:

4. Եզերն նաշահի գգացում :

11. Ըստից որքիչ բան չէ՝ բայց եթէ վայելուչ գեղեցիկ ու ընտիր առարկաներու մարդուն ներքին զգացումէն քրոջ ըրած համոզական ազդուրով խնդր : Ըստ մարդ ստորին զգացականութեան ու զգացմանց ազդեցութենէն վեր ելլելով՝ ամեն բանին արտաքին կերպարանաց հասն մասութիւնը կամ շարահայտութիւնը, իրարու հետ ունեցած գաղմտականութիւնն ու անանց վայելչութիւնը զգալի կերպով մը կ'ըմբռնէ, անանց քրոջ համոզական գգացում (նաշահ) կ'իմանայ : Ըստ անուան զգացումը չէ թէ միայն բարեբազոյն կարգի մարդկան՝ հասցա նա եւ առ հասարակ ամեն մարդու հարկուր է : Ըստ զգացումը մշակելն ու անիկաց որակն մէջ զարթուցանելը մարդու շնորհ կերպ զուարթութեան աչքիւր մին է, որով կը սկսի ստորին զգացականութեան սահմանէն դուրս ելլել ու բարեբազոյն եւ ազնուազոյն փնտակի մէջ մտնել, անուանող թէ իր բարուց կրթութեան, իր բարոյական յառաջդիմութեան ասով դուրս ու նամայ կը բացուի : Ըստ զգացումը մարդուն ընտիր ու վայելուչ առարկաներու քրոջ ունեւնայու նաշահը, անանց վայելչութեանը հանգամանքը գիտելու եւ հասկընտրու յախոսականութիւնը յառաջ կը տանի, որով թէ ընտական, թէ արուեստական ու թէ բարոյական առարկաներու եւ գործողութեանց քրոջ բան իսկ իրենց պատշաճ ըլլող գառառտանը կրնայ ընել : Ըստ կից ամեն գառառտարակի ու վարժողութեան կրնան յայտնի անանել՝ թէ ինչչափ հարկուր բան է իրենց աշակերտներուն արտին մէջ առ ազնուական զգացումն ըստ կարի զարթուցանելու, սրելու եւ կրթելու համար իրենց փոքրն ու ջանքն ի գործ դնել :

12. Ըստ սա կարգի մէջ պետք է որ շար ու սահման մը գնեն. ինչու որ աշակերտաց արտին նաշակի զգացումը մշակելու եւ կրթելու ասան իրենց գրիտուր ջանքն սա պիտ' որ ըլլայ՝ որ սա զգացումը, այսինքն իրաց արտաքին վայելչութեան ու գեղեցիկ հասն մասութեան քրոջ ունեցած կրթելու նաշակին իրենց արտին մէջ նշմարտութեան ու բարեբարութեան սերը շարահայտն. բանի մը ազդեցութեան ու սպասկարութեան քրոջ

գաւառատան ընելչու աստններն միայն անոր արտաքին վայելչութեան ու բարեշարժար կերպին չհասցունին, հասցանելոցքն բարութեանն ու յարգին ալ մտադիր ըլլան: Ինչու որ շատ գիւրաւ կրնայ հանդիպել՝ որ թեթեւամիտ ու ընդունայնատեղ աններք չըմարտութիւնն ու բարութիւնը մեկզի թող տալով՝ միայն զեղեցիին ու վայելչութեան մտքերննն ու սիրանքնն ասն, մանաւանդ երբոր վայելչու աւարկայ մը մարտար ու կարգաւորեալ խաղերով իրենց առջին ստորագրուելու ըլլայ: Աստի եւ արեւտեան զգացման անկարգ ու շարժարձնց մշակութիւնը աղոյց բարեբարութեան ալ կրնայ փաստեալար ըլլայ, այսինքն՝ երբոր վայելչութեան ու զեղեցիութեան միայն անմտաբա զգացումնին՝ բարոյական զգացումն կամ՝ բարութեան եւ անդէն վեր ու զարտար կ'ըլլայ: Անոր հետեւութիւնն ալ ան կ'ըլլայ՝ որ անկարգ գործքի մը մէջ գտնուելու աստններն արտաքին վայելչութեան ու յարմարութեան կանոններուն համեմայն ընթացք կը բռնեն, սակայն բարոյապէս նկատելով ան գործքն ալ երբէք կրնայ գովելի ըլլայ: Ինչու որ միթէ գովելի ընթացք բռնած կրնայ սեպտիլ այն աններ՝ որն որ միայն արտաքին վայելչութեան միտ կը գնէ ու շատ անգամ առաջինութեան աստններն նկատում շ'ընեն՝ երբոր կը տեսնեն թէ նայնն արտաքին զարգեքնն մերկ ու հասարակ մարդու ձեռքով ի գործ կը գրուի: Արեւն թեկաւ եւ արեւի մաշակի զգացման կրթութիւնը բարի ու գովելի է, բայց պէտք է որ բարեբարութեան հիմանց միայն հաստատած ըլլայ, իսկ թէ որ ասկից բոլորովն հեռացած, մանաւանդ թէ ասոր կարգացն ու կանոնաց զեմ ընթացք մը բռնելու ըլլայ, եւ կամ՝ թէ որ մարդ անոնց մանաւոր մտադրութիւն շքնելու ըլլայ, կրթութիւնը չէ թէ միայն գովելանապտոյի ու վասնդ ասոր, հասցան եւ փաստեալար կ'ըլլայ: — Ասանցմէ ի գաւառաբարակներն աս կարգի մէջ մանաւորապէս մտադրութիւն պիտ'որ ընեն արեւկերտաց արտաքին հանդամանաց ու անմտեական միտմանն ալ: Ահայք չէ որ ասնն արեւկերտ՝ կամ թէ երբէք՝ ասնն մարդու գաւառին այս արեւի մաշակի զգացմանց կրթութեան միտման վերին աստիճաններուն մէջ հաս-

Հանգուի. ինչու որ սա տեսակ հմտութիւնք լսածի մը տեսակ մարդկանմ փնտակին, զբաղմանց ու անցքնեչու կե- նաց պայմանին անանկ անհամակայն ու հակասակ է, որ եթէ անոր ետեւէն ըլլալու ըլլան՝ իրաւքնէ գծբախա ու իրենց փնտակին գործքերուն համար բոլորովին անպիտան կ'ըլլան:

13. Ըստիք յառաջագոյն ծանուցանելն եւպն սո զգացմանց կրթութեան հարկաւոր կանոններն ու կարգն աւանդելնք: Կեղքին այնիս ճաշակի զգացումը տեսական կանոններով ու կարգերով չիմեանիր ու չիմշակուիր. հասցա բուն նեղքին նկատմանըով կամ գիտազուրկեամբ: Ասոր համար պիտի է որ նախ՝ գաստիարակն այն ասնն բանք մեկդի եզէ ու հեռացրնէ, որմնցմով տղոց վայելչու- րկեան ու բարեկարգութեան զգացումը կրնայ տկարանայ ու մարկչ. այդա թէ ոչ՝ իրենց աչքն անշուք, անվայելչուչ եւ ասնն բարակ ու ընտիր ճաշակէ զուրկ բաներու կը վար- ժի, ու ընտկան այնիս կարողութիւննին կը կորուսի: Եր- կրորդ, աչոց սա ընտկան այնիս ճաշակի զգացումը կրնայ գաստիարակը գործնականապէս կրթիել, երրոր աշակեր- տաց սարքին, փնտակին ու մտածուոր հանգամանաց հա- մանայն վայելչուչ առարկաներ ու բարեկիրթ ընկերներ առջեւնին կը դնէ, որմնցմով աստիճան աստիճան ու հանգարասութեամբ իրենց զգացմանցն ալ վայելչուչին վրայ կը հաստատուի. ու անկից եւպն իրենց սխալն ալ ասնն բանին վայելչութեան, գեղեցիկ պարզութեան, գաշնտխաւորութեան, եւ այլն, անանկ կը վարժի, որ ա- նանց հակասակ ըլլալ բանն իրենց անասանելի ու անհանց կ'երեւայ: Երրորդ, թէ որ գաստիարակը կրնայ ու գի- րութիւն ունի՝ անուանի արուեստագիտաց բարակ վարպե- տական գործասաններն ու երեւելի ուսումնական յար- նուանները իր աշակերաններուն առջին դնէ, ու անանց գեղեցիկ գեղեցիկ տեսարաններուն գիտազուրկեամբն ի- րենց սխալն ու երեւակայութիւնը զարգայի: Իսկ եթէ սա բանն չիկրնար ընել, ընտկեան անմտխամն Արարչին ասնն գի իրենց առջին բացած ընդհանուր տիեզերաց գե- ղաւոր ու վայելչուչ, փնտ ու սքանչելի տեսարանին մէջ նկատելու արարանները կարեւոր մեկնութեամբ իրենց

Եւանջիք ընել: Երբեմն ալ՝ վարպետական յարմուածնե-
րու եւ բարակ արուեստաշին գործուածնեցու վայելչու-
թիւնն աւելի եւս յայտնի ընելու համար, անոնց հետ
ձկնակղ իրենց առջին դնել ազեւս արհեստագործերու
կայտա շինուած ընելքն ու խորտարար թիրտ կազմածնեքը,
ու անոնց եւ առջիննեցուն ձկն եզած անհամեմատու-
թիւնն ու խափրը շանչցրել, որ ազնիւ ճաշակնին աւելի
եւս բարակնայ ու հաստատուի: Աւ երբոր ասանկ արտա-
քին վարժութեամբ իր քիչ մը յառաջացած աշակերտ-
նեքը ազնուական զգացմանց տեր կ'ընել, անկից ետքը ոչ
անոնց առանց դժուարութեան աւելի եւս բարձրագոյն
նիւթնայ վրայ տեսական ձկնութիւններ գեղեցիկ կարգով
ու յարմար սեւով կրնայ աւանդել: Սակայն պայտի ազնիւ
ճաշակի զգացմանց կարգաւորեալ կրթութիւնը պետք է
որ աստիճան աստիճան յառաջ տարուի, որովհետեւ անոր
պէլ եւ պէլ աստիճանները մտաց հասանումիւն մը կը
պահանջեն ու սիրւո կարգութեանց կրթութեան հետ
տեսն կարգակցութիւն ունին: Ինչու որ զաստիճանի մը
կրնայ իր գեղականիթմ աշակերտներուն սիրայն ու զգացումը
ընտելեան պարզ աւարիաներուն վրայ զարթուցանել,
բայց չիկրնար անանկ գիւրութեամբ ու շուտով՝ բարակ
վարպետութեամբ յարմուած արուեստական աւարիա-
նեցուն կամ մտաց բարձրագոյն թեքներուն (բանաստեղ-
ծական կամ ճարտասանական յարմուածի մը, եւ այլն,)
վրայ զարթուցանել: Ասանկ աղաց պարզ ու բնական ա-
ւարիաներու վրայ զգացում ունենալը շատ պատահար է,
բայց վեհ ու գնեւմ նիւթերու կամ յարմուածներու վրայ
անոնց զգացումը կանախիկի ու շափել աւելի գոր-
գուելն իրենց Քրտակար կ'ըլլայ:

Գ. Իմացողական գրացում:

14. Մարդս բանական տեսչութեամբ ըլլալուն իր
վրայ իմացողական կամ մտադրական զգացմանը կը
զարթուան, որոնք յայտնի կ'ըլլան, երբոր աւարիաներուն
նշմարտութիւնը, պայն առութիւնը, կարգաւորութիւնն
ու անոնց նման յատկութիւնները տեսած ու ըմբռնած
ասեն համութիւն մը կը զգայ, ու երբոր բանի մը վրայ

կիմ ու քիմ, անասու գուքիմ, շիմիմ ու քիմիմ ու փրկագաներ
կը նշանակէ՝ անասու քիմիմ ու արարուքիմ կը զգայ։ Ասանք
չառ հարկաւոր ու երեսնի զգացմանք են թէ ընդհան-
րապէս իրենք իրենցմէ մնածուելով, ու թէ իրքեւ ան-
մնական մասնոր կիմ ու քիմեան յառաջացուցիչ ըլլող մի-
ջնակեր գործածուելով։ Արի փերոյ մնածուելով մարդու
անանկ կ'երեւայ՝ թէ աղոյ փոյոյ ասանկ ինկոյոզական
զգացմանք գործիմ ու ցանկէ ջանայք, կամ՝ անանկ աս բու-
նիս մէջ մնանաւոր կիմ ու քիմիմ տալլ՝ աւելարդ աշխատու-
թիմ են մըն է։ Բայց թէ որ աղեկ ու խորանկ մնանալու
ըլլանք, յայանի կը տեսնենք՝ որ աս կիմ ու քիմիմ իրենց
չառ ոգտակար ու հարկաւոր է։ Ինչու որ կրեամ ըսել թէ
չառ աղարք ու երիտասարդներ շառ տարիներ ուսումնա-
կան կիմ ու քիմեան կամ՝ գալլոյներու մէջ անցընելին ետք
իրենց փոյոյ այսպիսի ինկոյոզական զգացմանց աննեմի
մէկ նշանք չտեսնուիլն այն ուսումնական կիմ ու քիմեան
անկարմար կերպով ասանդուելին յառաջ կու գայ։ Ետով
կը տեսնենք ու արտուրիմեանի կը յիշենք՝ որ գալլոյ յա-
մարտոյ աղոյ շառք բանութեանք ու խիստ միջնակերով
ուսում՝ սորփելու կը սարգուին. ու ասանդուած ուսում
կերպն ալ ուրիշ բան չէ՝ բայց եթէ ալ եւ այլ նիսիմե-
րու փոյոյ գրուած գրքերը յանախ կարգալ, կամ՝ անխա-
նայի հաստատները մէքենայի պէս բերան տանել։ Աս
ալ հերիք չէ, գաստարակները, վարպետներն ու ծնողք
ասանկ ուսմանք աղոյ սորփեցուցած ու սորփեցընել տա-
ած ասանկն միշտ իրենց կը յիշեցընեն ու կը կրինեն՝ թէ
քանի որ աս կամ ան տարիքի չեն հասած՝ պէտք է որ
աս կողմովն ու (իր թէ բանական) կարգին մէջ մնան.
բայց զիրենք միտիմարելու եւ կամ թէ աս կարգանքը
հասկերութեանք քաշելու քաշալերութիմ տալու համար
կ'աւելցընեն աս խոյքերն ալ, միշտ աշխատութեան ու
տիկնիք իւր, ու այդ ասանկ սորփելորակն գոր-
ելիլ։ Աս կամ ասք նման անդեպ ու անկարգ մտկով
կրնայ սորգելք ազգին աղոյ սրտին մէջ նշանաւորութեան
ու ինտատութեան աղեխ զգացմանքն արթըննալ ու
բարբադիլ, եւ իրենց մասնոր կիմ ու քիմիմ յալարիլ ու
յառաջ երթալ, Քան լիցի։

15. Հուրապէս այսպիսի արձուական ու ցանկալի զգացմանը առջո՛ մեծաւանդ թիշ մը շարահաս ըլլող աշակերտաց որտե՛ս մէջ անհեշտ կամ զարթուցանելու եւ յառաջ տանելու համար պէտք է որ հմուտ գաւաթաբան մանկ բանէն առաջ անոնց որտե՛ս մէջ արթնած ուսանելիքուն զոչք սեր ու ժամանոր յարգ մը արթնցընէ ու ջուրցընէ՝ որ այն ուսանելըք ճարգուս չի թէ է միայն պարտա ու այլ եւ այլ պարտաներ կը բերեն, հապա՛նա եւ ըստ ինքեան ժամանորով շատ պատշէշի եւ ուրախալի բան մըն է ճարգուս ուսում արթնցը, գիտութիւն ունենալը ու իրոք գիտուն ըլլալը: Իրենց հասկըցընէ՝ որ ճարգուս ճարգին կրթութեան ըլլալն իր ամենէն մեծ կատարելութիւններուն մէկն է, ու այլ եւ այլ անզեկուսութիւններ եւ հմուտութիւն ունենալը՝ իր ամենէն մեծ բարիքն եւ շահերն են: Թէ որ մարմն գաւաթաբանն այսպիսի խրատներն ու ազգարարութիւնները երբեմն երբեմն (եւ ոչ յամախ կամ ամեն որ եւ անյարմար ատեն), չի թէ պարտալ պարտալ խաղերով եւ կամ խիստ ու յանդիմանող կերպով՝ հապա յարմար առիթներու մէջ կենդանի ու ազգու խաղերով իրենց իրենցընելու ըլլայ, որով եւ աշակերտները կանայ կանայ իրենց ըրած յառաջդիմութիւնը զգալու ըլլան, ան ատեն իրարցընէ առ ծանոթութիւնն իրենց սիրալ ուրախութեամբ կը լնցընէ ու խնայողական զգացմանցն իրենց ներքի դին կը զարթնան: Գաւաթաբանին ու ազգո ըով ըլլող անեանց խահական գարմանցը յամախ որքնակներն ալ առ բանիս մէջ շատ մեծ արժուութիւն կ'ընեն: Միայն առ ալ պէտք է գիտնալ՝ որ առ խնայողական զգացմանըք շատ կանայ ու հանգարարութեամբ կենայ առեկալ ու զարմայ:

Ե. Քարոյտիան զգացում:

16. Ը. զգացումը գաւաթաբանութեան մէջ շատ գիտելու եւ ժամանորապէս իմաստելու արժանի նիւթ մըն է: Գեւա ուրիշ բարձրագոյն զգացմանը առջո պարտն մէջ արթնցընալին առաջ առ բարձրական զգացումը անոնց որտե՛ս մէջ՝ կրճած ըսել՝ տիրելու կը սիրտ. ինչու որ ազգո մը գեւա գարձալութեանց ինչպէս ու ինչ կերպ ըլլալը

չիմացած՝ բնականապէս համոզութիւն մը կը զգայ ազնիւ ու յարմար բանին վրայ, ներքին ձայն մը իրեն կ'առչէ թէ արդեօք սա կամ ան գործըք բարոյապէս ազնիւ է թէ գէշ: Եր կենաց առջի տարիներէն սխառտ մեծ համոզութիւն կը զգայ երբոր այն ներքին ձայնը կամ խիզը մտաց իրեն կ'առչէ որ ազնիւ գործըք մ'ըջած է, իսկ ասոր ներհակ՝ անկեղծ, անհանգստութեան, զգլման ու արտաւարութեան անհանց զգացում մը կ'աննենայ՝ երբոր կը հասկենայ որ գէշ գործըք մ'ըջած է: Ասկից կը տեսնուի՝ որ բնութեան Արարիչն աս զգացումը ամեն մէկ մարդու սրտին մէջ իրրեւ իրեն բարոյական ազնուացուցման ու լուսարմանացուցման գլխաւոր միջոց մը խորանկ անկած է. ուստի եւ պետք է՝ որ աս բարոյական զգացման մշակութիւնն ու կրթութիւնը դաստիարակին գլխաւոր պարտքերուն մէկն ըլլայ: Այն գոթաբառ մարդիկ՝ որոնց վրայ աս բարոյական զգացման եւ ոչ մէկ նշմարանքը կ'երեւայ, կամ անանկ անձինք են՝ որոնց հոգացն գորութիւնները իրեն լուս ախար էին եւ կամ իրենց անխորզ ու անասակ վարքաբն զանաք անխաւացած են, մինչեւ իրացընէ անչի անքան անասնայ նման եղած են քան թէ բնութաւոր մարդու, եւ կամ անանկ անձինք են՝ որոնց աս բարոյական զգացումն ամենեւեմ խնամք ու կրթութիւն անեցած չէ եւ կամ իրենց անասակ ու գէշ վարմանըօն անխից բարոսին անպատու ու անպատու ըրած են:

17. Ըստ համար պետք է որ ծնողք ու դաստիարակները շարունակ հոգ տանին ու աշխատին աղջ բարոյական զգացմանըն ազնիւ մշակելու եւ խնամելու: Ուստի նախ պետք է որ գիւրահասկանայի ու բացայայտ՝ բաց զիչ ու աղջ ու խաղերով իրենց աղաքը կերպ կերպ ազնուական, ուղիղ ու գովելի գործքերու վրայ մտադիր ընեն, եւ կամ մասնաւոր գեղարքերուն վրայ յայտնի տեսնուող անխորզութիւնը, անյարմարութիւնն ու գէշութիւնը՝ ուստի եւ արհամարհելի ու պատուց արժանի ըլլալը հասկնայնեն, կամ նա եւ սա ան մարդուն մտածելու եւ գործելու կերպին հանգամանքը ցուցնեն, բաց աս եղբիք լուս շխահայեցութեամբ ու խահեմու.

խեղձի պէտք է ընել: Երկրորդ, խնամ ճանաւոր գոր-
գարծաղութիւնները կենդանի ու պայծառ կերպով մը
աննոց պատմել, ու երբեմն սարագրեն նա եւ անանկ
բարբերն ու զգացմունքը, որնոց աղօղ կրնան տես-
նել ու իրենց ալ ունենալ, ու սասի իրենց զգաց-
մունքն ալ զարթուցանեն: Ըս երկու հմարքն ալ հար-
կաւորապէս աղօղ կտիւղ որտեմ վրայ ազդեցութիւն ու
հաստատուն ապարարութիւն կ'ընեն ու աննոց բարոյք
վրայ իրենց որուտը կը ցուցնեն: Երրորդ, զաստիարակն
աշխատի իր աշակերաններուն առաքիւնութեան որանշեղծ
ու երջանկացուցիչ զարթութիւնն ու յաստիարակներէրը
յայտնի ցուցնել, որ սիրաներին անոր սիրովք վտարի-
թշու որ յայտնի բան մըն է՝ որ էթի վարպետը՝ առա-
քիւնութիւն իրեն սրգեղիչ ու հակառակորդ որա-
խութեան, ու պարտոց կատարումն իրեն իխտ պա-
տարիան ու բանագատիչ կապանք մը ցուցնելու ըլլայ-
ան ասեն աղօղ որտեմ մէջ աննոց վրայ մեծարանք ու սեր
շինանիք, հապա ծառայական անտարտ ստիպում ու
բանի բերում մը: Չորրորդ, զաստիարակը աղօղ բարցու-
կան զգացմունքը զարթուցանելու եւ կրթելու համար
պէտք է որ ինք աննոց իր պիտանովք բարի յորդոր
ըլլայ, եւ ինք աննոց միշտ բարեբարոյ մարդկան հետ տես-
նուելուն համար հոգ տանի, եւ ինքնոց որ այն ասին ա-
սիքներն ու պատմանները աննոցմ հետաջրնէ՝ որանց-
մով իրենց որտեմ մէջ նոր աթիւնցող բարցական զգաց-
մունքը կրնան տարանալ ու պաշի: Եւ եւ զգցը կենոց
որ իխտ հրամաններով, պատիւներ պատմաւոր ինչպէս
նա եւ ստորին զգացմունքը սաստիկ զրգուելով բա-
րոյական զգացմունց վրայ վտարար ազդեցութիւններ
շնն:

18. Ըս միջոցներն ու հմարքները որտեմ բանեցը-
նելու համար պէտք է որ զաստիարակը միշտ աշակերա-
ններուն ճանաւոր հանգամանաք միտ զնելով ասին մէկ
միջոք յարմար ասեն բաց յարանակեալ կերպով բանե-
ցնեն: Եւ աս ալ ան ասեն ազեկ կը յախոյ՛ երբ որ մի եւ
նոյն ժամանակ աղօղ բանական զարթութիւնը կամ բանն ու
զատելու կարպութիւնը բարցական զգացմունց հետ

ձեռքերը կրկնելու կ'աշխատի. ինչու որ սա զգացմանց ըստ արհմի ու կարգաւորեալ ըլլալն այն երկու զորու- թի իւննեքնն կախում ունի. ապա թէ է ոչ՝ բարոյական զգա- ջումն անխաչեմ նեղարտութեան ու խղճահարսութեան կը տանի: Ասկից ի զատ ջանաց սա բարոյական զգացմանց՝ մանաւանդ ձեռք ստորին զգացմանց վրայ՝ ունեցած ընտանի առաւելութիւնը պահել տարու: Նա եւ աշխա- տի որ սա բանիս ձեռք ոչ շարժազանց կամ երկայնարան վարդապետութիւնով ու եռանդով տղոց զգացմանը շարիւ աւելի գրգռել, ու ոչ առանց պատշաճ ժամանակ մը գիտելու անանց ակամօքներն ամեն ժամ բարոյական խրատներով ընցընել. ինչու որ մեր կենաց ձեռք անանկ ժամանակներ կան՝ որոնց ձեռք ամեն մարդ ուստի եւ տը- զուք աւելի ընդունակ են բարի զգացմանը ունենալու, եւ կան ժամանակներ ալ՝ որոնց ձեռք այն զգացմանը շատ զժուարսա կը զարթնուն: Իսկեմտութիւնը կը պահանջէ նա եւ՝ որ գաստիարակը տղոց բարոյական զգաց- մանցն արտաքոց կարգի ու գիշտութեան գործքերու եւ մեծ ամեն ու երեւելի մարդկան արհեստներովը շարժելու շարժաւոր, ինչու որ տղոք ասանկ պատմութիւններու վարժելով՝ իրենց պատշաճական պարտքերը կատարելը տղոցական գործք կը սեպեն ու երեւակայութիւնին ի- թեանց ուժեն եւ հասակեն վեր գործքերու զրազելով, իրեն իրական յառաջադիմութիւնին եւս կը մնայ: Իսկեմ գաստիարակը, որն որ կ'ենթադրուի թէ բարոյական զգացմանը զարգարում է, սա կտորիս ձեռք իր աշա- կերաններն ըստ պատշաճի կրկնելու համար մինչեւ հոս գրածներնէն ի զատ ուրիշ ամեն հարեաւոր գիտելիքները կրնայ ինք իրեն զանեղ ու կարգով եւ պատի բանեցընել:

Զ. կրօնական (բարեպաշտական) զգացում:

19. Արքայ մարդ՝ իր ուր եւ իցն հասակին ձեռք մտցն իր Արարչին վրայ զարեւոյցած եւ անոր վրայ մտա- ծելու սխաճ առեկն՝ որպիսութիւն մը կ'իմանայ, ներ- ըստ սա սիրով ու հանումիւսով անոր իր վրայ անեցած հպարտական իմաստը կը յիշել, անոր գերազանցն արքութիւնն ու արգարութիւնը միտքը թեթեւով՝ արտաքուստ ալ սի-

բով ու մեծարանքով անոր կը յարէ, կ'ըստի՝ թէ մարդ յարեւազաւանիան կամ կրօնական գրացոսո՝ թանկի : Այս զգացումը մարդուս աս աշխարհէքիս վրայ մեծ եղբանկու-
թեան ազդիւր է, որն որ միշտ կ'աւելնայ, կը գործանայ ու
կ'ազնուանայ՝ մարդուս սրտին մէջ կրօնական մեծարանքը
հաստատուելով ու մարդ անով Աստուծոյ հետ աւելի
եւս միանալով : Աս զգացումը մարդուս բարոյագիտ գու-
ղելի ու աւարտի մտքը մը ստանալու եւ ներքուստ հան-
գիտս ու անխաղով մտալու համար շատ հարկաւոր է : Ար-
եւական մարդը եւ ուղիղ գաղափարներն ամենայն գողելի
զգացմանց ազդիւր ու մելախեանց գրգռանքուն զեմ
անոր վահան ու ապահով պահպան են : Աստիք են
բարոյական կրթութեան ամենահարկաւոր միջոցները, ու-
րանց գրաւթեան, հաստատութեան ու անւարականութեան
ուրիշ բան մ'ալ չիկրնար համարի ու հաստատի : Բացց ու-
րովհետեւ զի բարոյագիտ ու մարմնաց կապանաց մէջ ընդ
մարդուն վրայ ամեն ազնի բան փոփոխութեան ու անխ-
րանալու եւ արքուելու փորձողի մէջ է, անոր համար աս
գրանցելի զգացումն ալ կրնայ շատ զիբարտ արտի ու
սխալմանց կամ մելարութեան հանդիպիլ : Աստի թե-
պեա եւ ստացի է որ կրնն ու ստատանդարտութիւնը
միայն զգացութեանց կամ զգացման նիւթ ու աւարկաց
պիտ'որ չըլլայ, հապա հարցնն գրաւթիւնները պիտ'որ
գրաւթ. սահայն անկից յի՛հետեւիք՝ որ կրօնական զգաց-
մանքն ու անանց կարգութիւնն ու արանդարութիւնը
բոլորովնն մեկզի թող ստալու է ու մշակելու չէ :

20. II Իրայն շատ հարկաւոր բան է որոշակի գիտ-
նայ՝ թէ երբ պետք է ազոց կրօնական զգացումը գոր-
թուցանելու սեպիլ : Ամենեւին սարսկոյս չից՝ որ ինքտի
կարելի է կանուխ ու զեւ պարտի հաստի մէջ ազոց
մասոյ սիբոց կրօնական զգացմանց սեպիլ ցանել
պետք է, բանի որ զեւ ուրիշ ստարտի զգացական զգաց-
մանք անիկաց գրաւթ չեն : Սահայն պետք չէ ամեն
կերպ կրօնական զգացմանց սեպիւնքը մէկ անգամն կամ
քիչ ասեմուան մէջ զրուել, ու նա եւ պահանջիլ՝ որ
քիչ ասեմուան մէջ ան սեպիւնքը ծաղկին, բարեբանան ու
հաստատու ծառ ըլլան. հապա հանդարտութեամբ պետք

է սիրիչ ազոց սիրաչ բարբաջելու, որ կամայ կամայ զգաց-
մանքնին նուազին ու սիրաբազանէն սխեշով աւելի բար-
ւրագանին յառախազիսնն ու զգրանազով հաստատանին:

21. Ըրդ գաւառաբարախը պետք է որ նախ՝ իրեն ու
չակերաներուն կրճտական նիւթէ բու մրաց շխտակ ու իրենց
բնիւնմանց համեմատ գաղափարներ սաշու աշխատի,
միշտ յիշելով՝ որ ինչ կատարեալ կարգաւորութիւնն ու
ինչ փոխափոխական պատճառարանութիւնն այսպիսի
զգացմանց սաստիկութիւնն ու առաւելութիւնն կրճան սաշ:
Երբորդ, ջանայ որ այն գաղափարները՝ որչափ կարելի է՝
պայծառ ու կենդանի ըլլան, անուրջ ամեն մէկ ազուն
հանգամանաց ու սրտին փափազներուն հետ յարմարչը-
նէ, ու իր անձնական կամ մասնաւոր փնտրիսն մէջ
գործադրելու մասնաց յուշքնէ, որով եւ ան գաղափար-
ները մասնաւոր ուժ մը կ'ընդունին զգացմանց մրաց աւելի
ազնեցութիւն ընելու: Երբորդ, պետք է որ գաւառաբարախ
աշխատի միշտ զգայականէն անզգայի առարկաներուն ու
ներկաց եւ կամ անսանելի բաներէն ազազային ու անե-
րեւութիւն անցնել: Զոր արինակ, շատ պզտիկ ազոց սրտին
մէջ առաջ պետք է իր ննուրջնն ու բարի մարդիկի սիրելու
եւ մեծարելու զգացմանը անկել ու հաստատել, եւ
կարք աշխարհքիս ու իր աներեւոյթ Երարիչը, բարե-
բարն ու ամեն բանի ակրնն ու կառախարք մեծարելու եւ
սիրելու զգացմանը բարբաջել: Զորորդ, որովհետեւ
բնութեան մէջ ըրդ ոչ ոք եւ ոչ ոք զեղելիկ ու պրանելիկ
առարկաներն աւելի յարմար են կրճտական զգացմանը
գարիւնցանելու՝ քան թէ խորունկ ու փերացեալ անաս-
նութիւնները կամ բարակ ու երկայն փարգապետութիւնը,
անոր համար գաւառաբարախը միշտ աշխարհքիս անսանելի
արարաններուն անասնութեանն իր պզտիկ աշակերաններուն
սրտին մէջ կրճտական զգացմանը գարիւնցանէ, ու անով
հաստատան հիմն մը դնէ: Էրնդ երբորդ, որովհետեւ ազոց
ամեն գաղափարները մէկմանց ու մասնաւոր հաստատարաց-
ծառութեանն ու բացայայտութեանն ընն կրճար ընդու-
նիւնն ու բնիւննէ, անոր համար նա եւ ամեն կերպ զգաց-
մանքնն ալ ընն կրճար այնպէս կանուխ զգալ ու ի գործ
դնել. ուստի եւ պետք է որ գաւառաբարախն առ կատարի

ձի ալ ամեն ձկ տղուն անհասարկան հանգամանաց հա-
մեմատ աստիճանն ու կարգ մը բանէ: Որքանո՞րք տղազու,
անէջի գիւրտն ու յառաջ կրնայ զարթուցանել շնորհա-
կարութեան կամ երախտագիտութեան զգացում՝ քան
թէ մեծարանաց կամ մարտը սիրոյ զգացում: Անցե-
րորդ, կրճակիան զգացմունք զարթուցանելու համար զար-
մանայի կերպով մը աղջեցութիւն կ'ընէ աղոյ փայ ծնու-
ղաց ու գաւաթաբարակին արինակը, որուն համար ամենեւին
հարկ չկայ աղոյ մասնատարակեա մտադիր ընելու, որով-
հետեւ նոյն խոյն ան արինակը տեսնելն իրենց սիրոյ կր-
ճակիան զգացմունքով կը լեցնեն: մանաւանդ երբոր հա-
կատակ արինակներ ընն տեսներ: Քիչ մը անէջի յառա-
ջացած աշակերտներուն առջին գնելու է երեսելի ու մե-
ծագործ մարդիան ունեցած ու ցուցցած կրճակիան
զգացմունքը, որպէս զի տեսնեն ու հասկննան թէ ինչ-
պէս հիմնական, մասաւր ու բարձր կրթութիւնն ու մե-
ծագործութեամբ երեսելի ըլլալը՝ կրճակիան զգացմունց
ու կրճակիան կրթութեան հետ աղեկ կը մխարանին:
Այսպիսի արինակներն կը յարգարտին զոչը կենդանու՝ որ
ասանց կրճակիան զգացմունց մեծանունն ու երեսելի բու-
րալու փափաղ մը արտերունն ձի չզարթնու եւ չհիմնանայ:
Եթէ ներքոր շատ հարկաւոր բան է՝ որ գաւաթաբարակը կր-
ճակիան գաղափարներն ու աղջարարութիւնները մասնատար
ծանրութեամբ ու պատասաւոր կերպով մը ասանդէ. բայց
նչ շափէ անէջի խղճահարակիան սներով կամ նեւերով
ու շափազանց խաղերով, եւ նչ ալ ձանձրացուցիչ եր-
կայնաբանութեամբ կրճակիան նիւթերը աղոյ մխար
բանութեամբ խոթելու աշխատի: Գարնեալ աս կարգիս
ձի հրամայական, յանդիմանական ու պատժողական
խիտա ու ծանր խաղերը, ինչպէս նա եւ ասոր հակառակ-
ը՝ անելորդ գովութեան ու համոթեան նեւերը կամ
փորձ ու պարգեւ տալը՝ մեծ պատա ու բարի աղջեցու-
թիւն ընն ընէր. ինչու որ այսպիսի միջոցներով կրնայ
մարդ միայն աղոյ փայ արտաքին բարեպաշտութիւն
մ'անելլնել, բայց արտերունն ձի ներքին կրճակիան
զգացմունք չիկրճար զարթուցանել ու հաստատել, որով
եւ՝ կրճակ ըսել՝ անէջի կեղծարար քան թէ նշմարաւ-

պէս բարեպաշտ քրիստոնէաց ԳՐԿԱՆ: Արձն ու բարե-
պաշտութիւնն անանկ զգացում մին է, որ մարդուն սր-
տին մէջ մեծարանքը, խմար հումիւնն ու արարածն իր
ամենախաչ ու բարեբար Արարչին հետ ունեցած յարա-
բերութիւնն անոր սիրոյն ու վստահութեան կամ յուսոյն
հետ մեկտեղ կը կապէ:

ԳՂՈՒԽ ԵՐՐՈՐԳ

Զգայական կարողութեան պահպանութիւնները:

1. **ՄՆԵՐԳՈՒՆ** կարողութեանց եւ ոչ մեկուն պա-
հաստութիւնները կամ հիւանդութիւններն անանկ ծա-
ծուի ու անյայտ են, կամ այնպիսի բարի ու զուգեղի կեր-
պարանքի ու երեսութի տակ ծածկուած են, ինչպէս
զգացական կարողութեան պահպանութիւնները: Անոր հա-
մար գաստիաբակին պարտքն է իր աշակերտներն ազնի
քննել՝ թէ անանց զգացական կարողութեան որպիսու-
թիւնը ինչպէս կ'աւելնայու համար, եւ թէ անանց
զգացմանց ամեն հանգամանքն ու պահպանութիւններն
եւ սխալմանց (խտարմանքներուն) պատճառներն ու
վտանգները գտնելու եւ խնամուլու համար:

Չզգայական կարողութեան պահպանութիւնները,
որոնք գրեթէ միշտ հաստատուն ու մնայուն ԳՐԿԱՆ,
բնդ հանրայեւ հետեւեւալներն են. նախ՝ զգացմանց զը-
գոտիանութեան ու ստատիսութեան եւ տեւողութեան
չափազանցումիւնը. երկրորդ, երկու զգացմանց իրար
նկատմամբ ունենալու կարգին ու բոլոր զգացական զգու-
թեան՝ բանին հետ ունեցած ստորակարգութեան շի-
թութիւնը: Երրորդ, նշն իսկ զգացմանց անկարգու-
թիւնը, այսինքն՝ առարկաներուն նկատմամբ ունենալու
ընթացքին ու ստատիանին անյարմարութիւնն ու խան-
գարումը: Չորրորդ, զգացմանց պարտադրութիւնը կամ
տկարութիւնն ու անզորմանութիւնը, այսինքն միայն
պարզ զգացում մը մնալով՝ մարդուն զորմ ոլուութեանց
միայն մասնաւոր ազդեցութիւն մը չ'ունենալնին: Այս ամեն

պահառութիւններն ու սխալմանըք կրնան բոլոր զգացու-
հան կարողութեան վրայ մէկէն՝ կամ իր մէկ կամ մեկու
մասերուն վրայ տեսնուիլ :

2. Աս պահառութեանց հասարակ ազդիւրները
կամ պատճառներն ստույգ են. Ա. բուն զգացական կա-
րողութեան բնական կամ սփռնական հանգամանքը, Բ.
մարմնայն ազդեցութիւնը, Գ. մտաց կարողութիւններուն
արդիւտութիւնը, Դ. կամային կամ ցանկական կարողու-
թեան ազդեցութիւնն ու Ե. մշակութեան կամ կրթու-
թեան անկարգութիւնը, որուն վրայ կրնայ տեսնուիլ
նա եւ ուրիշ արտաքին հանգամանաց ներգործութիւնը
կամ ազդեցութիւնը :

Ա զգացական կարողութեան գործելուն շարիւտ անշի
ազդոյ ու ստատիկ բլլալը կրնայ յառաջ գալ նոյն իսկ
կարողութեան արդիւտութեանն, անոր շարիւտացումներէ
զբոգումէն, երեսակացութեան ստատիկութեանն, ինչ-
պէս նա եւ մարմնայն հանգամանքն : Աս եւպիւր կը
հանգիստի հասարակութեան շատ աղայ մարմնայն տկարութե-
նէն ու փոփոխի մեծցած բլլալն. ասոր դեմ դատար-
ակին բանեցնելու միջոցն է՝ մարմինն ըստ կարի ուժով-
ցրնելու եւ պատշաճական աշխատանքի (շարժման, իջե-
րու վարժութեան) ստիւգընելու խնայ : Իսկ մեկու պա-
հառութեանց դեմ պետք է աշխատի՝ այն շարիւտ անշի
զբոգումաց զգացման զբոգումութիւն պատճառաւ միջոց-
ները պահատեցընել, ու անոր իբր ի՞նչ անունը շատով
զինքը կանց կանց տկարացընել : Այնպէս եւ ուրիշ
ամէն մէկ պահառութեան կամ սխալմանց ազդիւրները
գոյնելու համար շատ յարմար միջոց է՝ աչուն արտաքին
հանգամանքը փոխել, զինքն ան անկիւններէն հեռացը-
նել, որանց բոլը մնալն այն պահառութիւններուն յա-
ռաջ գալը կը տեսնուի, իր մարք ուրիշ բանով զբոգե-
ցընել, այն շարիւտ անշի զբոցած զգացման առարկանե-
ներէն մտադրութիւնը հեռացընել, զինքն այնպիսի նի-
թերու կամ վերացեալ առարկաներու պատասխեցընել՝
որանք անոր երեսակացութեանը նիւթ չեն մտաւարա-
բեր, հապա իր արտին վրայ ազդեցութիւն կ'ընեն : Զոր
որինակ, այսպիսի զգացմանց գերի բլլալ մանչ աղայ այլ.

և այլ լեզուներ, ստալուիթին (մաթեմատիկա) ու պատմութիւն սորվեցընելու և, իսկ սրտագնաց՝ անայնի գործերն ազատեցընելու և: Աւերակա պետք է նայիք որ երեսակացութիւնը տխրանայ ու մտայ կարգութիւնները գործեն, որովհետեւ զգացմանց շատ սխալմանքն ու պակասութիւնները միայն անգործ մնալն յառաջ կու գան:

3. Իսկ ասոր հսկումակ ընդ պակասութեան, այսինքն զգացմանց շտիկ աւելի տխր ու քննած կամ թող ընդունան ազդեցութիւն ազգի փնտաւելն ու գանելն ետքը գաւաթարակը ջանայ անուց վարպետական կերպով բաց հանգարանութեամբ գոցել և պակասեցընել: Ինչ որ այսն բուսական և շիտակ գաղափարներ շունք գանուց իրեն մտաւարարտ. թէ որ մէկ զգացման սաստիկ ընդունն մեկայ զգացումը տխր ու անգործ կը մնայ՝ այն սաստիկցած զգացումը կանայ կանայ տխրացընել. նա և կիրքերը պակասեցընելն ու մարմինն շատ պատշաճի գորացընելն սա բանիս մէջ մեծ պատ կ'ընեն: Ասանկով ասին արգելիչ պատճառները հեռացընելն ետքը կրնայ գաւաթարակը այն տխր զգացումը մշակելու և կրթելու միջոցները բանեցընել: Եւ գիմանց՝ որ ջարդակ ազաք պղտիկ են՝ այսպիսի անկարգութիւններն ու պակասութիւնները գիւրաւ ու հիմանք կրնան շիտակը բաց գիշ մը մեծնալնն ու ան պակասութիւններն ալ վրանին հիմնալնն ետքը՝ անուց թժշկութիւնը գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ: Աս կարիս մէջ գաւաթարակը իր աշակերտները թէ թէ և անտարբեր են ազգի զգուշացընել, ինչու որ սա մշակութեան գրութեամբն իրենց վրայ աննեւին բան մը տեսական ու բարերայ արգելչութիւն մը չ'ընեն, ոտով և իրենց անեցած պակասութիւններն ալ վրանին կը մնան:

4. Մէկ զգացման մեկուցն աւելի սաստիկ ընդունով անոր վրայ գործնալնն ու անոր գործել թող շատն ուրիշ բանով շիտակիր, բաց եթէ ան քննած կամ գործելն արգելում զգացումը զարթուցանելով ու գորացընելով, ու թէ որ ասիկայ շտախի, միւս սաստիկցող կամ տխրայ զգացումը պետք է տխրացընելու աշխատի:

Ջրացմանց մինակ՝ առանց բանական զգումի եւս հե-
տեւելլա կամ ի՞նչ անոր ուժին ու ազդեցութեան վրայ
տիրելով գործելլ, եւ միայն զգայականութեան առա-
ջնորդութեանը հետեւիլլ շատ մարդկան հասարակ մե-
լութիւնն է, բայց երբոր սովորական ըլլալու ըլլաց՝ շատ
Քրտասահար կ'ըլլաց: Աս պատահութիւնները հիմակ շիտ-
կելլա միջոցներն են՝ մարմինն աշխատանքի վարժեցնելն
ու զբաղցնելլ, զգացմանը զրգացող ու զբաղցնող ա-
ռարկաները հեռացնելլ, խնայողութիւնը կանայ կանայ
ու աղէկ կարգով կրթելլ, միայրը քիչ մը բարձրագոյն
նիւթերու զբաղեցնելլ, երեւակացութեան ուժը պակ-
սեցնելլ, եւ միանգամայն աշակերաններն իրենք զիրենք
յարժեղալ եւ մարմնական զգացմանը զապելլա վարժե-
ցնելլ:

5. Չ զգացմանց մէկ ուրիշ պատահութիւնն ալ՝ ի-
րենց սխալ ընթացք բանելն է, որն որ ան առեւն կ'իմա-
ցաթ՝ երբոր անանկ նիւթերու եւ առարկաներու կը զգա-
զին, որանք իրենց յարմար ու պատշաճ չեն: Չոր պիժակ,
շատ աղաց՝ երբեմն նա եւ շափահաս մարդկան վրայ կը
անանկնէ՝ որ անանկ բաներ ուտելլա տիրութակ ու փա-
փաղ կը զգան, որանք կամ աննեւերն ուտուելլա բա-
ններ չեն, եւ կամ զգուշի բաներ են. կը անանկնէ նա
եւ անանկ աննիւթք՝ որանք անանկ բանի վրայ համու-
թիւն ու զուարճութիւն կը զգան, որն որ ուրիշներու
տակում ու զգումը կը թերթ: Ասանկ անկարգութեան
պատճառը շատ անգամ մարմնայն հանգամանքն ու մա-
նուոր կիրքերն են, երբեմն ուրիշներու գէշ պիժակը,
երբեմն սովորութիւնը, ու շատ հեղ ալ ծուռ գաղա-
փարներն են: Գրաստարակը զլիստարարար ծուռ գաղա-
փարները շիտկելլա աշխատի, բայց անմիջապէս՝ անկարգ
զգացում մը անսամին պէս չէ, վասն զի ասիկայ կրնայ
անցաւոր բան մը ըլլալ. եւ ոչ խիտտ ու վախցնող խա-
րերով ու սպառնալիքով ազան բոլորովին լքուցանել, հա-
պա անկարգ զգացում մը անսամ ասանք՝ հանգարտու-
թեամբ, յարմար ժամանակ գտնելով ու կանայ կանայ ա-
նկիւն շիտկելլա ընծայ: Փարեաւս բան մըն է՝ որ մարդ շատ
անգամ ասանկ անկարգ զգացման գէժ՝ քիչ խանելով ու

7. Այդ զգացմանց ասանկ կերպ կերպ անկարգու-
թիւններն ու պահապանութիւնները զաստիարակ մը իր ա-
շտիւններուն վրայ նշմարած ասանկ զգացչ կենաց՝ որ
չբացի թէ արտարնոց զաստատան ընէ, հապա նախ՝ երբ
որ զգացման մը վրայ պահապանութիւն մը կը նշմարէ՝ անի-
կայ ազնկ մը գիտէ ու ընձէ, երկրորդ, իր անձնական զգա-
ցումն աստիարակ կերպ զգացում մը նշմարած ասանկ անախ-
հապա փոխա շտայ՝ թէ ան զգացումը պահապան որ
զարգնի թէ. երրորդ, գտած նշմարիտ պահապանութեան աշ-
տիւնն ու պատճառը ազնկ մը փնտաէ ու անձնելին պա-
հապանութիւն մը պզտիկ ու ներքնի շտապէ, ինչու որ անն
անկը հիմնաւոր շտա գեչ հետեւանցներ կ'անձնայ: Չոր-
րորդ, այսպիսի պահապանութիւնները բժշկելին ու շիտիւնը
շուշայցնէ ու աղայ քիչ մը շտախհա ըլլալու ասանկն
շտակ շտալով՝ թէ հաստիւնն անձնաւոր կամ շտալար
աստիւններ հանգիպելով՝ աչ պահապանութիւններն աչ կը
շտախին կամ անհետ կ'ըլլան: Հինգերորդ, զաստիար-
ակը չէ թէ միայն զգացմանց պահապանութիւններն ու
սխալմունքները շտախիւն պիտ'որ աշտապի, հապա նա եւ
շտա կանանայ ու զիչ զաստիարակութեան անանց առա-
նորդելու, ապա թէ աչ զգացմանը միշտ նոր պահա-
պանութիւններն անը կ'իյնան: Վեցերորդ, զաստիարակը
պետք է որ միշտ յիշէ՝ թէ զգացման կարգութեան որ-
պիտանութիւնն անն ասանկ միայն աշտիւնայ ազաա կամ
քնն կախում շտախ, աստի եւ երբեմն աղու մը զգաց-
մունքը կ'ընան ասանց իրեն կանայցը կամ նա եւ իր կա-
նայցը հախաակ սա կամ ան պահապանութիւնն ունձնայ:
Եփեմերորդ, թեպէտ եւ պետք չէ որ զաստիարակը
զգացմանց որպիսի եւ իչէ պահապանութիւնն ու սխալմունքը
փոքր ու շտախնապէ, որովհետեւ խիտ պզտիկ անկարգու-
թիւնն աչ շտա գեչ ու Քաստիար հետեւութիւններ կը ը-
նայ ունձնայ. սակայն որպիսի եւ իչէ փոխապէն աչ ուղչե-
լու համար պետք չէ որ խիտ հրամաններ, ծանր յանգի-
մանութիւններ, յանախ ու մեծ պատիժներ քանկցնէ,
որովհետեւ ասանց աչ բարի պտուղ ու պտախար հե-
տեւանք չեն ունձնար, հապա բանտոր խաղերով ու
շտալար միջոցներով ու զգումիւնը յախայցնելու ջանայ:

Այժմ երբ որ անընթացեալ երբոր սխալանքն աւ պատահաւ թիւնք քիչ մը հինգցած աւ արմատացած եւ ընդհանուր ասարածած է՝ պէտք չէ ոչ աշխատիչ եւ ոչ յուսալ աւանդք մեկնն ի մեկ փոփոխու եւ շփոփելու :

Գ Լ Ո Ւ Խ Չ Ո Ր Ր Ո Ր Գ

Դաստիարակութեան ասանքը յասանդէն ետքը՝ կըրթուակն իր գգացմանց կըթուսթիւնն իճնչակն պիտ'որ շարունակի :

1. ԳՆԱՍԻՍԵՐԱԿԸ պէտք է որ իր աշակերաններն անանկ ազեկ դաստիարակե աւ կըթէ որ կարող ըլլան ասորիքնին քիչ մը մեծնաչէն ետքը աւ ազատ մնալու ասաններն իրենց զգացմանքն աւելի եւս մշակել եւ կըթել, անոր մէջ իրենք զիրենք վաստակներն պահել, ազիչ կարգով աւ կանանով շարժել եւ պահասութիւններն շրակել : Ըստ հանար պէտք է որ ազան վարժի մընա իր զգացմանց արգիւտութեանք վրայ մնալիք ըլլալու : Դաստիարակն անոր դաստիարակութեան ժամանակը իրեն յամախ յիշեցնէ՝ թէ մարդան զգացմանքը մանուսանց բարձրագոյնները՝ իր կենաց մէջ ինչ մեծ աւ հարիւտոր ներգործութիւններ են, եւ թէ՛ անանք մշակելու եւ կըթելլու մէջ զանցաւսութիւն ըլլալու ընտր' կարուին ա շատ փասններու պատճառ կ'ըլլան : Մտք իր վրայ շատ անգամ մանաւազով՝ իր մանուսոր կամ անհասարակ հանգանակը կրնայ իմանալ աւ նանշնալ, աւ անով կարող կ'ըլլայ նա եւ զաստատան ընելու՝ թէ ինչ բան իրեն հարիւտոր, սպասիար աւ փաստիար է, ինչ կերպ պահասութիւններու եւ սխալմանց մէջ կրնայ իյնալ, աւտի եւ իր կատարելագոյն կըթ աթեանք հանար ինչ միջոցներ աւելի սպասիար են :

2. Ըստ աշակերան ընդհանուր խոյրերով յարգարելը՝ որ իր սրտին մէջ ընտիր աւ ազնիւ զգացմանք մնացանէ՝ շատ մեծ սրտաւ մը շիրերեր, հապա պէտք է

անխնայ անանկ կրօնել՝ որ կարող ըլլայ դասել և որոշել՝ թէ որ գրացմանքն ու ասին մի գրացում ինչ աստիճանի մէջ ընտիր, գովելի ու արժեք կրնայ ըստի: Աջնպէս անագուս բան մը կ'ըլլայ՝ աղաքը գրացմանց պահասութիւններն ու սխալմանքնն գրացմանցն՝ թէ որ իրենց շնորհաբեր՝ թէ աս պահասութիւնները յարմար կը կայանան, ինչն յառաջ կու գան, ինչպէս ու ինչ միջոցներով կրնան հետաքննել կամ ազդել: Գաստիարակը աս կրօնութիւնն ու իրասաններն անելի պատիւի գործ գնելու համար ըստ աղէկ կ'ընեն՝ թէ որ զանոնք մանաւոր գիտնականներ ու յարմար արժեքներ յառաջ բերելով հաստատելու ըլլայ:

3. Ան փոխանակի համար պէտք չէ որ աս իրասաններն ու կրօնութիւնը սուսած ասանք իր աշակերտները փոխադասական պատմաւարանութեամբ ու այլ և այլ կարծիքներն ու կանոններն անոնց հասկացքներով իրեն թէ իրենք իրենց վրայ առաջնորդ կարգի, հարգա աշխատի՝ որ իրենց ներքին գրացմանքը կրօնելու և կատարելագործելու համար այն գործնական կամ իրական յախճատութիւնն ու յարմարութիւնը ստանան, զորն որ անոնց ներքին ու արտաքին անհաստիան հանգամանքը կը պահանջեն: Աստի և շախատի աս կատարի մէջ անոնց ընդհանուր սկզբունքն ու կանոններ արդիւնքներն, հարգա մանաւոր ու անոնց կարասութեանն ու անձնական որպիսութեան համեմատ ու պատկար ըլլող կարգերը յայտնելու: Ան ասանկ ըսած ասանն ալ ջանայ իր սուսած իրասաններն ու արդիւնքներն կանոնները անանկ յարմարացնել՝ որ չէ թէ միայն աղոյ միայրը լուստարտի ու այն իրասաններն ընդունին ու արդին, հարգա նա և իրենց կանոնն ալ համարի ու պատրաստարի անոնք գործով կատարելու: Եւ եթէ անխնայ հաստատութեամբ իրենց որտեմ մէջ մտնելու ըլլայ՝ ան ասան իրենց գրացմանց վրայ անը կ'ըլլան, զորն որ գաստիարակը անոնց պղտիկ հասակն պիտ'որ սկսի իրենց գիտիմացքներն և որտեմուն մէջ հաստատելու աշխատի: Ասոր համար պէտք է որ ասին յարմար առթի մէջ իր աշակերտները յարգով՝ որ իրենց գրացմանքը զարկն ու շախատին: Իրենց ան-

նայն ճշգրտութեամբ արտայայտել որ ո՞ր որ իրասուղչն ու
պարտքը կը պահանջեն՝ իրենց զգացական կամ սառչին
զգացմանց գեժ գործելին ու անանց կարգին եւ ան-
խաբի հեռուելին զգուշանան : Իրասու գիրենց որ սառ-
տիկ զգացմանց առջի գրգռաներան ու բարբաբան ազե-
ցութեամբք գործք մը չընեն : Իրենց ցուցքն՝ թէ նոյն
իսկ անանկ մարդիկներ, որանց միայն ազեկ կրթուած է
ու բարի սիրտ ալ ունին, երբոր իրենց ըզմիցն ու սաստիկ
զգացմանց սառութեամբք գործելու ըլլան՝ ինչպիսի ճի-
մարական ու անիրաւ գործքեր կ'ընեն : Եւ թեպէտ առ
գործքերը բարի գիտաւորութեամբ ալ ընելու ըլլան,
սակայն ըրած գործքերնն ոչ երբեք բարի ու արտակար
կինաց ըսուիլ : Նա եւ թեպէտ ազ գործքը ընելին ետքը՝
իզեկնուն սաստիկութեամբ անցած ու արտերնին հան-
գարտած ըլլալով՝ անոր անկարգ ու գեշ ըլլալը անանն
ու անոր միայ սաստիկ ցառ ալ զգան, սակայն անով
գործքը շեղած չ'ըլլաք ու իրենց միշտ անխահեմ ու ան-
պատշաճ գործք մը գործած կը սեպուին : Տղայք այսպիսի
ու սանց նման զգուշաւոր կարգերով հմտացած ըլլալով՝
գաստիարակութեան ասեղը լրանալին ետքը իրենց բոլոր
կեանքին մէջ շարունակեալ լանք մը կ'ունենան՝ որ
իրենց ամեն զգացմանքը միշտ կարգաւորեալ, բարի ու
արտակար ըլլան :

ՄԱՍՆ ԵՐՐՈՐԴ

ԳՐԱՏԻՐԵԿՈՒԹՅՈՒՆ ԿԵՐԸՑ

ԿԵՐ

ԲԵՐՈՑԵԿՆ ԳՐԱՏԻՐԵԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԳԼՈՒԹ ԸՌԸՋԻՆ

Կամոց զտարաբարակեան կիճակքն ու
սփոքննք:

1. ՄԱՍՆՈՒՆ, ծանօթ եղած առարկաներուն մէջ
կը գտնուի համայնական ու անհատայն, սրտախարն ու
վճարատիրաց, ազնկն ու զեղք: Առ առարկաներն իրենց
պայտիտ հանդակներոյց մարդուն ներք համարթիան
կամ հասանութիւն ու անհատթիան կամ անհասանու-
թիւն կը պատահուեն: Այսպիսի հանութենէ ու անհա-
նութենէ կը ծնանի իր սրտին մէջ ան առարկաներուն
ըլլալուն կամ գոյութեանը եւ չըլլալուն վրայ ջանկա-
րութիւն ու փափազ (ուզել) մը. այսինքն երբոք առարկաց
մը հանցական, սրտախար ու ազնկ կ'երեւայ ու կը հա-
մարտի մարդ կ'ուզէ կամ կը կամենայ՝ որ այն առարկան
իւր ըլլայ, իսկ ի՛նչ որ անհանց, քրտախար ու զեղ կ'ե-
րեւայ՝ մարդն ալ կը կամենայ կամ կ'ուզէ՝ որ այն առար-
կան չըլլայ: Առ ուզենալու կամ ջանկալու կարողութիւնը
կ'ըտուի Գանկահան կարողութիւն, կամ անզհական ա-
նուամբ կրամք: Առ կարողութիւնն իր գործողութեանց
կամ գործունեակութեան մէջ առարկաներուն հանցական
կամ անհանց ըլլալու գաղափարին կախում անի. երբ
որ այս կամքը կամ ջանկան կարողութիւնն առարկայի

մը համար հանութիւն էր զգայ՝ (հանութեան կամ ուզելու ներգործութիւնը կ'արտայայտէ) կ'ըստի յերոսմ, իսկ երբոր ահանութիւն էր զգայ՝ կ'ըստի ներքին նահապետութիւն. երբոր այսպիսի բերումը առտփի ու իբր թէ շարունակ ու ստորակիան (ունակական) կ'ըլլայ՝ կ'ըստի սկստում կամ նահում : Երբոր առ ցանկացու կամ ուզելու կարողութիւնը գործունեութեան մէջ մտնելով որչառաւարկայի մը վրայ էր հաստատուի ու անոր վրայ իբր հանութիւն կ'ունենայ, կ'ըստի ցանկութիւն կամ յարգանք : Երբոր առ բազմանքն ու ցանկութիւնը անանկ առտփի կ'ըլլայ՝ որ մարդուն երկար ու հաստատ մտածելու ժամանակ շիթալուր ու իբր թէ անով իր ազատութիւնը էր խափանէ՝ կ'ըստի կիրք : Մարդ իր բազմանքը կամ ցանկութիւնը՝ իրեն ուժը բանեցընելով իբր էր կատարել ու էր ջանայ արտայայտել ներգործութեանը իր փափազը ընցընել : Ըստ փափազը կատարելու համար իր ներքին ինչոյստ ստիպումը կ'ըստի զրգիւն, թէ որ առ զրգիւր առանց մտազբախտեան կամ մարդկային ազատ կամայ ու մտածութեան ըլլալու ըլլայ՝ կ'ըստի յնունին ազգուսն, որն որ աւելի անբան անտանայ՝ կամ թէ մարդուն աչ իբր զգայական բնութեան աչքեցութիւնն է : Երբոր մարդ իբրեւ բանուոր կակ էր բազմայ, էր ցանկայ, կ'ուզէ ու իր կամքը էր բանեցընել, ան առնել իր բերմանը, զրգիւնեւրան ու ցանկութեանը հաստատուն հանգամանքը կամ կերպը կ'ըստի իր ցանկական կարողութեան նկարագիրը կամ յնուարութիւնը :

2. Մարդ իբրեւ բանուոր գործնաչ իր ուզած բաներուն կամ իր կամքին՝ իրաւանց ու իր պարտքերուն համեմայն ըլլալը հասկնալու կարողութիւն ունի՝ որն որ կ'ըստի յարաչափան զտանան կարողութիւն : Նա եւ էր նանչնայ ու էր հասկնայ՝ որ իբրեւ իրաւացի կամ ըստ իրաւանց երեւակայան բանը պետք է որ սկստ ու առանց ընդգիծութեան կատարել. եւ թէ՛ հանցական ու պատկար ըլլալը բանն ան առնելը պիտ'որ ուզէ՝ երբ որ էր անուն թէ իրաւանց զեւ չէ. եւ անկայ կ'ըստի իրզն մտայ իղնմտանք կամ զարմնական բան (բանական կամք) : Երզնն յայտնի բան մըն է՝ որ ամեն մարդ իր սեպհական

խղճաբէ կամ զիտուիմ եամբը (անձնականապէս իմ եամբ) իր-
րեւ իրաւապի մանչցածը կրնայ ուզել, որն որ յատկապէս
կամը ըսել է, իմեպէս եւ ան բանն անհասնց ու քիւս-
տակար ըլլայ, որով մարդուն թարգմտիման ազատութիւնը
երեւան կու գայ:

Աս մարդուն կամենալու կարգութեան կամ կամ-
քին զոյց պաշտօնի մանսիմութիւն ստիճը ջուջքնելու
համար որ թարգմտիման զատկարարութիւնը մարդուն կա-
մայ ու անոր ներգործութեանց կրիմութիւնը պիտ'որ
հոգայ: Ետեւն զայլու հասաններուն մէջ կամայ զոր-
ծողութիւններուն կամ ջանկարիման կարգութեան պլ
եւ պլ կարգաւորեալ ու անկարգ գործունէութեան
զոյց մտածուար անգեկութիւններ սալու ստիիմ պիտ'որ
ունենանք, որ եւ յայտնի կ'ընենք առ կարգութեան
իւ ուղիղ կարգին ու որենքն զայր կամ անոր հակա-
ռակ անիլի կամ զսխառ ջուջքցած ներգործութեանց
անուններն ու հանգամները:

3. Այդ' երբոր մարդ իւ ազատ կամեաբէ կամ իւ
ուզելու կարգութիւնը բանեջընելով' իրրեւ պարս ու
պատշաճ եւ ուղիղ մանչցած բանն ուզելու ըլլայ' կ'ըստի
թարգմտիման ազեկի մարդ, որով յայտնի կ'ըլլայ' որ չէ իմ
արտաքին գործողութիւնները հոգառ ներքին կամուար
կամ ազատ զգայմունքը մարդուս թարգմտիման ազեկ կամ
զեղ ըլլայր յայտնի կ'ընեն, եւ մարդու մը թարգմտիման
բարի ըսուելու համար պէտք է որ իւ թարգմտիման բարի
ընտարութիւնը կամ նկարագրը միտքնակութիւն ու
հաստատութիւն մը անենայ: Այս ամենայն թոչոչայս
կը ջուջքնե' իմ զատկարարութեան բան զտեմանը
պիտ'որ ըլլայ' մարդուն արտին մէջ սասնի թարգմտիման
ազեկի ընտարութիւնը անիել ու հաստատել: Աստի եւ
բոլոր մտաւար կրիմութիւնը, ամեն զգայման հրահանգ-
ներն ու ամեն արտաքին բարակ ու կրիմ զարմունքը բան
մը չեն արտեր' ջարչապ որ արտին թարգմտիման կրիմութիւնն
անուց հետ ընկերացած չէ: Եւ ահա սասնի թարգմտիման
ազեկի ընտարութիւն մը մարդուն արտին մէջ հաստատու-
լու խանքն ու կրիմութիւնը կ'ըստի թարգմտիման թա-
տկարարութիւն: Չենք ուզեր հոս անգա սասնելին

խաղերով երկայն զգեւ զառախարակութեան աս ճառին
 որչափ հարկաւ որ ըլլայ ջուղքներու համար, միայն
 ծնողաց ու զառախարակաց կարն ի կարնոց կը հաս-
 կըցընենք՝ որ եթէ զառախարակութեան աս ճառին մէջ
 զանչառութիւն ընելու կամ թուլութեանք ու անհա-
 զութեանք վարակելու ըլլան՝ իրենց ազոց կրթութիւնը
 չէ թէ միայն անկատար հասցա բոլորովին անուշաւ կ'ըլ-
 ցայ: Միշտ միտս ընին ընթեմ վերջ գրած խաղերնիս՝ թէ
 ոչ ճառաւոր կրթութիւնն ու ոչ զգոցական հրահանգն
 առանց բարոյական կրթութեան արեւելք մը անին *:

4. Արչափ որ յայտնի ու անասարակոյս բան մըն ալ
 ըլլայ՝ որ ազոց կամքն ու ցանկական կարողութիւնը կըր-
 թելը զառախարակութեան խիտ երեւելի ու կարեւոր
 պաշտօնն է, այնչափ ալ անասոյց ու անարոյ բան է թէ
 երբ պետք է ազոց աս կրթութիւնը առաւս ակնի: Անմար

* Թեպետ եւ հինքին Աննիկա ու բանի մը ուրիշ փոխա-
 փաներ ըսին թէ: Մարդ առաջնութիւնը պիտ'որ արթի-
 սրով հետեւ ընտրութիւնը առաջնութիւն լիտար, հասցա մարդ
 արձեւաւ՝ պարկեր կրթութեանք բարձր կամ առաջնի
 կ'ըլլայ: Բայց Ասիական, Պարսեան, կիկերան եւ ուրիշ ըստ
 հին ու նոր փոխափաներ եւ վարդապետներ առար հակառակը
 կը արթնցընեն: Մտկայն մեծք աս երկու հակառակ կարծիք-
 ները կերպով մը միարանելով կը համարենակնը ուրիշ վար-
 զապետներու հետ սասնի արտաբարակելու, առայց է՝ որ
 բարեբարութիւնը կամ բարոյական բարութիւնը գրան մար-
 ցան ներք արտապին արձեւաւ՝ ու մարդկեքով լիմեներ:
 Հասցա պետք է որ մարցան նկարին խնդրով ու աշխատա-
 թեանքը իր ներք մեանք ու հաստատի: Բայց զառախար-
 կութիւնը բարոյական կրթութեան ու մարցան բարոյա-
 պեւ աշխի ըլլալուն արտաքին արդեւ ընելը մէկը կը վերջընեն
 ու ներհան ճամբայ սանոց զրգիաներն ու պատեանները
 կը սխալապընեն ու կը պոխտեցընեն: զառախարակութեանք
 մարդ կը արթնթեմն է իրարապին (իրարակն) ու պարտքը,
 ու աս զառախարակեքը մարցան առջին ի զստ նա եւ անանց
 ուժ ու կենդանութիւն կաւ առայ, որով նայններն իր արթն
 մրոց ապրելութիւն կ'ընեն: Բար ասեւք պետութիւն կաւ սան
 արտապին արթնութիւն ալ, ու զառախարակութիւնը մարցան
 սանոց մէջ ընտրութիւն ընելու կարեւոր հրահանգը կը ըն-
 տախարարէ: Իսկա է որ բարոյական արթնցընելու կամ
 բարոյականութեան կանաններն եւ սասնի առանցելու եւ
 բարոյապեւ կրթելու եւ բարեբարոյ ընելու մէջ մեծ խնդր
 կայ: Բայց աս ալ առայ է որ աշխի ու կարդաւարեան կը-
 թութիւնն անշուշտ ու հարկաւորապեւ եւ միշտ բարեբարոյ
 լինելու ալ ըլլայ: Գտնել կանոց բարոյապեւ աշխի ու բարեանք
 ըլլալը կարեւր կ'ընեն ու կը պոխտեցընեն:

կը կարծեն՝ որ զանկախան կամ ազնւոյ կարգաւորութեան
առջի կամ սկզբնական զարմազարթիւնները պետք է ընա-
թեան թաղուչ, այսինքն պետք է թեոյ տալ՝ որ ազոյ
իրենց առջի տարինեւում մէջ ընական ազնւոյութեան
իրենց կամքն ու զանկախութիւնը կամ բազմանքին բանե-
ջընեն. ուստի եւ կ'ըսեն, պետք չէ առ տարինեւում մէջ
ազոյ վարմանց ու զարմազարթեանց վրայ այնչափ խառու-
թիւն բանեջընել, որովհետեւ առ զարմազարթիւնները
առանց ազնկ մը հասկնալու եւ առանց բարոյական ա-
զատութեան կամ բարոյութիւն հաստատան ազատ կամեց
կ'ընեն : Եւ եթէ ազոյ վրայ մեծ սխալմանը տեսնուելու
ըլլայ, կ'ըսեն, պետք չէ շատ սոցոյսել, որովհետեւ առ-
ջինին մեծնալով կը փոխուին ու եւպեն զառախարակու-
թիւնը զանանք կ'ազնէ ու կը շրտի : — Մենք առ կար-
ծիրին շնոր կ'ըմար բարոյութիւն հասանել ու հետեւիլ . ին-
չու որ սոցոյ կ' թէ ազոյ առջի տարինեւում մէջ ըրած
զարմազարթիւնները բարոյական յարգ կամ ծանրա-
կրօնութիւն մը չունին, ու ան տարինեւում մէջ մարդ իրենց
յատկապէս կարգաւորելու բարոյական կրթութիւն չի-
կ'ըմար տալ : Բայց ասկից չիհետեւիր՝ որ անանց կամեց
առջի ներդարմութիւններն ու զարմուելու ընթացքը բա-
լարութիւն երեւե ձգելու եւ իրենց ազատութեանը թեոյ
տալու է . ինչու որ շատ հեղ կը տեսնուի՝ որ ազոյ առ
տարինեւում մէջ ստացած կամ բանեջացած վարմանքը՝
իրենց մնացուն ընաւորութիւն ու հաստատ սովորութիւն
կ'ըլլայ, ու անցաւոր եւ ընդին երեւցած զգածութիւնը
կամեց կամեց իրենց վրայ երկարատեւ ու եւպեն ալ ան-
կարուտ բարք կ'ըլլան : Ըստ հանար զառախարակու-
թեան երեւելի ու իմաստան ստացչացը հեռ կ'ըսենք՝
որ զառախարակելու կամ ծնուցի՝ ազոյ առջի տարինեւում
մէջ չեն կ'ըմար ազոյսկի ու զբախմանպէս անանց բարոյա-
կան կրթութիւնը սխալ, բայց կ'ընան ու պարտական են
անուզոյսկի ու հեռուանց՝ այսինքն ազնւոյ ընենք պակա-
սեջընելով՝ ազարք այն կրթութեան ընդամանակ ընելու
կամ պատրաստելու աշխատիլ : Ինչ որ ազոյ պզտիկ սխա-
լմանք անհոգութեամբ ընկատուելու եւ ոչինչ տե-
պուելու ըլլան, պզտիկուց ան սխալմանց մէջ կը վար-

ժին ու կ'արտին, ու ետքէն զանեւք շխտելու համար
եղած բոլոր աշխատութիւնն անագուս կ'ըլլայ, ու այն
պղտիկ որակեւորք, որոնք նոր երեւցած ու երան առնն,
նին աննշան բան կ'երեւային ու փաստակար չէին սեպուեր,
խորունկ արմատ ձգելէն ու ճիւղերնին տարածելէն ետ-
քը՝ անհետարին կ'ըլլայ մարտել ու արմատակիչ ընել:

5. Բայց առ կարգիս մէջ անհոգ ըլլալն ու կոր-
թութիւնն ու շայցքնեւք որչափ որ փաստակար է, նշնշափ
ալ անագուս մանաւանդ թէ փաստակար է անոր մէջ ար-
տարնոր գործելը: Ախրափ բարոյական կրթութիւնը կա-
նախիկիկ պետք է սիրիչ, բայց այդ կրթութիւնը պետք
չէ առնն մէկ մանուար բարի զգացման ու գործողու-
թեան վրայ տարածել, հապա ընդհանրապէս բարե-
բարութեան վրայ միայն ուղղել: Պետք չէ բարոյական
կրթութիւնը բոլորովին մեկզի ձգել, բայց եւ պետք չէ
առնն մէկ բարոյական միջոցը՝ կրթութեւն տալոյ ան-
մտական հանգամանքը ընդհատած՝ գործածելու խանդ:
Ինչու որ ինչպէս թնութեան մէջ առնն բան իրեն կար-
գութեանց աստիճան աստիճանն ու հանգարտութեանք
բացուելուն հաստատուն որինաց տակը կ'իջնայ, ասանկ
ալ պետք է որ ըլլայ ցանկական (ուղելու) կարողութեան
բացուելուն ու բանելուն մէջ, աստի եւ մարդ իրեն կա-
րողութեանց բացուելուն այլ եւ այլ աստիճանին հա-
մեմատ այլ եւ այլ աղջեցութեան ընդունակ ու այլ եւ
այլ աստիճանի կրթութեան յարմար է: Արդէն թն-
ութեան Արարիչը թնութեան մէջ այն աստիճաններն որ-
չած ու սահմանած է, որոնց վրայէն մարդ կանայ կանայ
փերեցելով ու առաջ երթնալով իր գերազայն արժանաւ-
րութեանք, իր կանայ կասարելութեանն ու հաստատու-
թեանը պիտ'որ հասնի: Ըստ առնն պարագաները մանուար-
չով՝ թէ որ տալոյ բարոյական կրթութեան մէջ յախ-
զութեանք առաջ երթնալն ու ոգուս տեսնելը կ'ուղեւոր-
անանց առնն աստիճան կամ աստիճաններուն յարմար ըլլող
հրահանգները պետք է որ բանեցնենք, կրթութեան մի-
ջոցները անյարմար ժամանակ կամ բան իրենց աստիճան
առաջ չգործածենք, ապա թէ ոչ՝ ի զար յարմանն ու
անագուս աշխատան կ'ըլլանք:

Յ. Սահմանադրութեա զիտեղա բանն առ Կառքիս
ձիջ՝ կրթմ աւելաւ աղոց անհաստական հանգամանքն են,
Բարոյական կրթմ ախտեան վարժանք կամ նպատակն ավեն
անհաստի կամ մանուար անմի համար նոյն է, բայց վար-
պեա գաւաթարակը ավեն մէկ անհասար մի եւ նոյն կեր-
պով աւ նոյն միջոցներով ան նպատակին շիկրնար հաս-
ցնել, ինչաւ որ անանց արտաքին աւ ներքին անհաստ-
կան հանգամանքը այլ եւ այլ ա իրարմէ տարբեր են,
անոր համար ըստ կարգի ընտխտեան պետք է որ գաւ-
աթարակն ալ այն այլեւայլախտեան՝ ինչպիս նա եւ այլ
եւ այլ ժամանակաց պարագաներան համեմատ իրար-
քանչիւր աշակերտին կրթմ ախտեան համար այլ եւ այլ
միջոցներ բանեցնել: Ինչաւ որ կան միջոցներ՝ որոնք աղոց
պարտիկ տարիքներան միջ հարկաւ որ ա պատկար՝ իսկ
եւտեւն եկող տարիքներան միջ աւելարդ նա եւ զնա-
սակար են, կան միջոցներ ալ՝ որ որ նա եւ այլ աղոց միջ
այլ եւ այլ ներքին ախտեան կ'ընեն, անանց պատկար
կ'ըլլան ա անանց զնասակար:

Աւոր համար ըստ հարկաւ որ բան է՝ որ գաւ-
աթարակը իր աշակերտներան անհաստական հանգամանքը
աղիկ նանչնայ: Պետք է որ առ վարժանքիս համար ա-
մեն մէկ աղուն վրայ աղոց արտաքին պարագաները,
մանուանդ իրենց հեա ապրող անմիջը, իր մեաղքը,
եղբայրներն ա քոյրերը, ընկերները, յաւաթարակ ունե-
ցած վարպետները, նա եւ տան ծառաները նանչնայ,
որպեա զի կարող ըլլայ աղուն վրայ աղիկ գաւաթարակ
ընել, բայց ասիկց աւելի հարկաւ որ է անոր ներքին ան-
հաստական հանգամանքը նանչնայ, որ են իր ընտխան որ-
պիտախտիւք, կարողախտիւքները, ստացած կամ իր վրայ
հինցած զգացումներն ա սպարախտիւքները: Աւանց
առ անզեկախտիւքներա գաւաթարակ մը շիկրնար բարոյա-
կան գաւաթարակախտեան պահանջանքներն ա պարա-
քերը յախուրտեանի կասարել: Տղայ կարողախտիւքներն
ա հանգամանքը նանչնայն ա գաւաթը աւելի զիւրին է,
քան ին է անանց արտին ա կանայ հանգամանքը. աւտի
հա գաւաթարակն աւելի մոյլիտ ա խնամք պիտ'որ ունե-
նայ, ինչաւ որ աւանց որոշ ա միջք ծանոխտախտեան իր

աշխատանքն առ բարոյական կրթութեան մէջ ըստ մեծի մասին անպատշաճ ու անպատեհ է՝ ԸՂԻԿԿ :

7. Այս կարեւոր ծանօթութիւնը ստանալու համար պէտք է որ դաստիարակչը յարմար միջոցները գիտնայ. եւ որովհետեւ մարդուն սիրտը իր անկաշ կարողութեանց հետ կարգակցեալ է ու անանցանէ կախում ունի, անոր համար դաստիարակչը կրնայ մարմնայն, մտայ կարողութիւններուն ու զգացական գրգռութեան որպիսութեւնն ըստ հեղ որտեմ կարողութիւններուն ու հանգստանայ զից անզեկութիւններ ստանալ կամ դատում ընել : Փարձով անեմուսն է՝ որ ըստ հեղ մարդուն նեղքին զգացմանքն ու իր որտեմ մէջ ԸՂԻԿԿ փոփոխութիւնները մարմնայն որպիսութիւններին յառաջ կու գան : Նա եւ այլ եւ այլ խառնուսնայ ծանօթութիւնը բարոյական կրթութեան ըստ պատակար է, այնպէս եւ մարդու սիրտին իր կամայն ու որտեմ հետ աննշան կարգակցութիւնը գիտնալը ըստ հարկար է, ինչու որ ըստ հեղ սիրտը անեական կամ ուղիղ դատարարներ յանձնաւորն՝ կամքն ալ անպարծ կը մնայ, կամ նա եւ անպատշաճ ներքործութիւններ կ'անենայ : Նա եւ ըստ իսկ մտայն ու կամայն կարողութիւններն իրարու հետ ընտանաւորապէս անբա կարգակցեալ են. ուստի եւ կը անեննայ՝ որ անկար գլուխ աննշան անն էր երբեմն բարեկիր սիրտ ունի, բայց նա եւ անհասան կամ թէ ըստնայ սաստիկ ու անկարգ կիրքերու աննաւոր կ'ԸՂԻԿԿ, այնպէս եւ յառակ սիրտն աննշան հասարակարն թեթեւ բարք կ'անենայ, հասարակուն սիրտ կամ գլուխ աննշանը՝ յանուս ու պինդ գլուխ կ'ԸՂԻԿԿ. մտնալու մէջ ըստարիցթ ԸՂԻԿԿ՝ նա եւ գործելու մէջ ըստ է. իսկ զգացական կարողութեան՝ ջանկարական (կամայն) կարողութեան հետ կարգակցութիւն աննաւորն ու անոր զից մեծ ազդեցութիւն ընելը սաստիկը չիթըրըրներ. բայց սա ալ սուրբ է որ զգացումէ՝ սիրտ ուղեւս հետ կարգակցան չե, այսինքն զգալուն եւ անեւն սիրտ ուղեւ չիզար, նա եւ զգացմանայ սաստիկութիւնը սիրտ կամայն սաստիկութեան կամ ունին հետ հասարակ ԸՂԻԿԿ :

8. Գրաստիարակչը ազոյն զից անկ գիտալութիւն

ընելով անանց կարողութիւններն ու հանգամանքը կրնայ
ճանչնալ. բայց առ բանիս համար հարկաւոր է նախ՝ որ
աշխարհային շարժումը ազատութիւն մը տայ, ու անիկայ
իր կանխին թողու, որպէս զի կարող ըլլայ ինք զինք
յայտնի ընել: Արհարող, պետք է որ ազոյ հետ անանկ
բազմութեամբ վարուի՝ որ անանց վաստակութիւնը վաս-
տակի, որպէս զի իրենց որսին ընդհանրն ալ թափանցե-
լաւ կարող ըլլայ: Արհարող, որչափ կարելի է պետք է իւ-
նայ՝ որ ազոյ շխմեան թէ գաւառաբարակն իրենց վրայ
գիտողութիւն կ'ընէ. ինչու որ անոր ըննող ու գիտող
հակադրութիւնը ազոյ կեղծաւոր ըլլալու պատճառ կու
տայ: Չարհարող, պետք է որ առ գիտողութիւնը չի թէ
ազոյ մէկ երկու գործողութեանց վրայ, եւ կամ քանի
մը հեղ միայն ընէ, հապա շարունակ ու անանց մէկ ար-
տաւրին գործըք մեկային հետ բազմաանգամ ու զանազ
ալ եւ այլ առիթներու մէջ գիտելով, որ կարենայ ու-
նանց ներքին զգամեանց վրայ ստուգութեամբ գաւառա-
տան ընել: Հինգերորդ, պետք է որ գաւառաբարակը առ
գործքին մէջ ազեկ զգուշանայ՝ իր առանձին զգամեանցը
չհետեւելու, այսինքն առ ան ազուն վրայ անեղած հա-
մակրութեան կամ հակառակակրութեան համեմատ
չվարուելու, որն որ ազոյ կամ իրենց ընտանեանքը սիրելի
կամ ստակի ըլլալին, եւ կամ իրենց արտաքին վայելչու-
թեանն ու ցուցչած հանդական ընտրութեանն, պազ
ու սալք վարձանքին, եւ այլն, կրնայ պատճառի:

3. Բայց ազու մը ներքին հանգամանաց վրայ ու-
զից գաւառատան ընելու համար՝ անոր արտաքին հան-
գամանքը միայն գիտելը բաւական չէ. ինչու որ արտաքին
գործքը կամ վարձանքը՝ ներքին զգամեան սալոց ու ան-
խոր նշան չէ: Մարդ իր ամեն հատկին մէջ արտաքին
նեւերով իր ներքին սինակը ծամկեղու՝ որ է ըսել՝ կեղ-
ծաւորութեան ընդունակ է: Ուստի զգուշաւոր գաւառա-
բարակը պետք չէ որ արտաքին գործողութեան կարուի,
հապա միշտ անոր աչքիքը ըննէ, անոր պատճառ ըլլող
զգամեանքը փնտռէ, եւ ըստ այնմ՝ ազուն հանգամա-
նաց վրայ գաւառատան ընէ ու անոր հետ վարուի: Եւ առ
բանիս մէջ ալ շարաւիչու համար պետք է որ վայելեան-

կան ու անշարք զգանձանքը բուն հաստատան ու սիրոյ զգացմանը քնն արդէ, ու միայն մէկ ճամնարք գիւրգուտի կամ գործքի մէջ երեւցող զգանմանը ընդհանուր կամ սոցիալական շեղել, ուստի եւ միայն ճամնարք զգանձանց վրայ իր գիտազուխտինն ու գառատանը շնորհակ հարցա միշտ ազան բուն ընտարութեանը վրայ, որով եւ գիւրաւ շիխարսիք ու սխալ գառատան շնորհ:

10. Մասնաւոր յիշատակութեան արժանի կը անձեւեմ երկու բուն ալ. մէկ մը՝ որ շատ անգամ ազոյ ծնողքին ու գառախարակին աւելի ուրիշ անձինք յարձար առիթն ու գիւրաւութիւն կ'անձեւեմն ազոյք աւելի միշտ գիտելու եւ ազելի ճանձնալու. ուստի եւ եթէ այսպիսի անձինք բաւական խոհեմ ու անկողմնասէր են՝ գառախարակը կրնայ անոնց գառատանը շեղ, ընձել ու անոր համակայն ինքն ալ իր գառատանն ընձել: Երկրորդ, ազոյ իրարու վրայ ըրած գառատանը շատ գիտց նկատման արժանի է, որովհետեւ ասոնք իրար աւելի ազելի ու միշտ կը ճանձնան ու իրարու վրայ աւելի շիտակ գառատան կըրնան ընձել քան ի՞նչ ծնողք ու մեծերը: Բացց աս կարգի մէջ գառախարակը զգուշանայ՝ մէկ ազան ճամնարապետ մէկային վրայ գիտող ընձելու համար՝ անոր ճամնարք մտմաներ արդէն ընձելին ու իրք ի՞նչ մէկը մէկային լրան կարգելին. ինչու որ ասով բուն ան լրանաութիւն ընողք ասրուելին պարհնքն իր որտին մէջ շար զգանմաներ ստանալին զատ, նա եւ մէկայ ազոյ որտին մէջն սերը, գառահատիւնն ու անկեղծութիւնը կը մարի, ու շար կ'իջրերու՝ մտնու անց մարդասեցութեան միասակար որով կը ջանաի:

Ան անձնայն ընդհանուր անզեկութիւնները կամայ կամ ջանկական կարողութեան վրայ համառափն ընձանակելին եւայր, հիմայ կարգով անձեւեմք այն անձնայն կանձեմներն ու կարգերը, որոնք գառախարակն իր պարտանին առ մտին, պարհնքն բարոյական գառախարակութեան մէջ, պիտ'որ գիտնայ ու ըստ այնմ իր աշտակերաններուն կամքը կամ ջանկական կարողութիւնը պիտ'որ մշակն ու գառախարակն: Եւ ինչպէս առիթ երկու մտին մէջ ըրինք, նոյնպէս հաս ալ խափնք Ա. աս կարողու-

Թիւնն աւրուելին պահելու եւ անոր առաջնորդելու կերպին, Գ. անիկաց կրթիւնը միջնոցներուն, Գ. անոր պատասխանութիւնները շիտակելու նամբուն եւ հնարքներուն ու Գ. զաստիարակութեան ասանքը լրանալին ետքը՝ կրթութեանը իրեն ասկարողութեան կրթութեան իւնը շարունակելու եւ կատարելագործելու համար հարկաւոր ըլլող անգլեկոսթիւնները ճառագարարելու վրայ, որոնցմով վարպետ զաստիարակը իր պարտքն ու պաշտօնը կը կատարի:

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Ր Կ Ր Ո Ր Գ

Ի՛նչպէս պիտի կ հասնիք համ ցանկութեան կարողութիւնը աւրուելին պահել :

1. ԳՆՍՏՄԵԼՄԵԼԻ Էր ամեն լանդներուն առջին նպատակն ան պիտ'որ ըլլայ՝ որ իր աշակերանները՝ որչափ որ կարելի է՝ գիւրամթիւն ու միջնոցներ անձնուան իրաւանց ու պարտուց վրայ միշտ անգլեկոսթիւն ստանալու, պահելն գիտնալու՝ թէ ի՞նչ է իրաւացին ու ի՞նչ է ամեն մէկ ճարգու եւ առանձինն իրենց պարտքը: Նա եւ պիտ'որ փոյթ ասանքի որ առ նանօթութիւններուն կամ զազատարներուն կամաց վրայ ընելու ազդեցութիւնը ոչ ի՞նչ կերպի աշխարհանայ, անոնց հսկողական ըլլող գրգռանքը շարժուելի չըզարանան, ուս կամ ան բաղանիքը սաստիանալով տիրող ըլլայ ու ազան ուս կամ ան գործողութեան անպաշտան ըլլալը նանչնալու կամ անիկաց շիտակելու կարողութիւնը ստանալին առաջ՝ անիկաց իր վրայ տարութեան չգաւանց:

2. Ընկից ետքը զաստիարակին երկրորդ գիտաւոր գործքը պիտ'որ ըլլայ ազլի փոյթ ասանքի որ զգայականութիւնը կամաց բարձրագոյն կարողութեան վրայ զբանալով անոր շարժի ու շիջի. որովհետեւ ճարգուն բարձրարութիւնը բոլոր զգայական զբոսթիւնները ընկնելու վրայ շիջանաւոր, որն որ փորձելը անպիտան ու քառակար է, հապա բարձրագոյն ցանկական (կամաց) կարողութեան անանցմաւ աւելի զբաւոր ըլլալուն ու անոնց իջե-

լան վրայ կը կայանայ, որով եւ զգացականութիւնը մար-
դաւ մը վրայ սաստիկ զբաւոր ազդեցութիւն ընելու կա-
րող չըլլալով, անոր բարեբարութիւնը շատ չիմաստիք ու
մեծ վատնողի մէջ ընկնար: Եւ առ բանը կրնայ զառ-
տիարակը յաջողցընել կամ բարոյական կարողութիւն-
ներն ըստ կարի զբաղցուցանելով: Ատիկայ շատ հարկաւոր մի-
ջոյ մըն է, առանց որոյ բարեբարութիւնը հաստատ չ'ը-
լար: որովհետեւ մարդ որչափ կրֆութի ու բարեբարոյ ը-
լայ, զգացական ըլլալուն ու գիւրազրդիա զգացութիւն-
ներ ունենալուն՝ պետք է որ առաքինութիւնը զգացակա-
նութեան հետ միշտ պատեւազօմի մէջ ըլլայ: Ինչու որ ա-
մէնիմաստ Արարիչը իր բարեբարոյն նախախնամութեամբն
անանկ կարգ մը գրած է՝ որ կանաւոր կամ արդիւնաւոր
բարեբարութիւնը միայն զգացական կարողութեանց յազ-
մելով ստացուի: Եւ որպէս զի տղոք պղտկիաց սերն
առ յազմութիւնը ստանալու պատրաստուիլ՝ պետք է որ
գառախարակը զիւրեք կանուխկեկ վարժեցընել իրենք զի-
րենք ուրանալու, իրենք իրենց յազմելու մէջ, պոխնքն
զգացական գրգիռներուն ծառայ չըլլալն զառ՝ անանց
կրցածնուն շափ զեմ՝ գնելու: Եւ ասոր համար պետք է
որ բարեբարոյն ցանկական կարողութեան տրամադրու-
թիւնները՝ որչափ կարելի է՝ կանուխկեկ արմնջընելու
եւ զբաղցընելու ջանայ: որպէս զի չըլլայ թէ քիչ մը
ուշանալով՝ բարոյական տրամադրութիւնները տխարանան
ու արքան:

3. Ատիկայ ոգտի ու ազկի կատարելու համար
գլխաւորապէս կը պահանջուի նախ՝ որ գառախարակը աշ-
խատի պն մալն պատճառները պակասեցընել ու անհեա
ընել, որոնք իրաւունքն ու պարսպը նանչնալը կը գծու-
արջընեն կամ անկարելի կ'ընեն, եւ կամ տղուն անանց
վրայ ծուռ գառաստան ընել կա տան: Այոյիտի պատ-
ճառները կրնան ըլլալ՝ ըստ ինքեան անվայելուչ (բարե-
բարութեան վատակար ըլլալ) գործազութիւններն ան-
բասիր ընելը, բարեքելը, պաշտպանելը, գովելն ու հա-
նութեամբ հաստատելը, իսկ ասոր զեմ՝ բարոյական
բարի ու ազնի գործազութիւնները վար զարնելը, ծիծա-

զեւի ցուցքներն ու անոնց շահանիջ: Երկրորդ, գաւառա-
բախը իր աշակերտները զգուշացրնէ այն գրասենեկին,
ինչպէս նա եւ տեսարաններին (խտարմախան խաղե-
րին), որոնց մէջ անվայելուշ գործողութիւնները հրա-
պարիչ խաղերով ու կերպարանքով իբր զուարմացի
թէթեւամտութեան գործքեր ու ներքի տկարութիւն-
ներ կամ պակասութիւններ կը նկարագրուին, եւ իբր
թէ աւաքինութեան նման յասկութիւններ անոնց վրայ
նշմարելով կը բարեբախն, իսկ աւաքինութիւնը ցարա,
կապիտ, ախար ու անվայելուշ կերպարանքի մակ գրուե-
լով՝ ծիծաղելի մանաւանդ թէ ասեղի կը ցուցայ: Եր-
րորդ, պատուարը ու երեսելի անձանց վրայ տեսնուած
գեշ կամ պարսաւելի արինակները ազոյ միայն ու գաւառ-
տանը գործողութեանց բարոյական յարգին վրայ մեծա-
պէս կը մուշտեցրնէ ու կը շփթէ, ու թէ որ ասանկ արի-
նակները յանախ ու շարմախ տեսնելու ըլլան՝ իրենց
բարոյական գաւառութիւնն ու վերջնապէս նա եւ բարոյա-
կան զգացմունքը բոլորովին կ'աւրայ: Ասոր համար գաւ-
առաբախին պարտքն է իր աշակերտներուն նարարու-
թեամբ հասկեցրնել՝ որ գեշ ու անկարգ գործողու-
թիւնները թէկզեւ եւ մեծ ու պատուար անէի վրայ
զանախ՝ միշտ պարսաւելի են ու հետեւելու արժանի
չեն: Երրորդ, գաւառաբախը լանց ծուռ գաւառան սխալ-
ներն ու քիւսաները եւ ուրիշներուն արինակին վրայ գրա-
նուած անկարգութիւնը ազոյ բացայայտ ու պայծառ
խաղերով ցուցնել: Եւ թէ որ գծրախտութեամբ նոյն
իսկ ծնողք իրենց զուակներուն ասանկ գեշ ու բարեբա-
խութեան գեժ ըլլող արինակներ կու տան, լանց գաւ-
առաբախը որ՝ որչափ կարելի է՝ ազոյ ան արինակները
շտեանն ու անոնց ըրած գործքերուն ուրիշ կերպարանք
մը սոյն, բայց ոչ երբեք գեշ ու եզերելի բանն իբրեւ
բարի խտաղովն կամ աղէկ ցուցնէ: Աս կապիտ մէջ
զգոտիկ ազոյքը շուտով կրնայ հանգարանեցրնել կամ հա-
մալել, իսկ չիշ մը մեծ ու խելքերնին ասեղի բացուած
ազոյ՝ ան գեշ գործքին կամ ծնողաց անկարգ գործողու-
թեանց անվայելուշ ըլլալը նանշուցած ասանք իր խ-
հեմութեամբք անոնց անձանց վրայ ունենալու սկիւրնին

ու անտարանքներն միշտ իրենց յիշեցնեն: Էկեցերարդ, որովհետև զաստիարակին առանկ բարոյական գործազու-
թեանց վրայ բոսն զաստատանք աշակերաներուն զա-
տազութեանք կանոն ու սրինակ պիտ' որ ըլլայ, անոր հա-
մար հարկաւ որ է' որ ջանաց չէ թէ միայն ինչք միշտ ու-
զից զաստատան ընել, հասցա նա եւ ամեն մէկ սրի-
նակք կամ գործազութիւնն անոնց առջևը գրան ասեմք
զիրենք նոյնին հետեւութեանց ու ներքին յարգին վրայ
մտադիր ընել: Աւեցերարդ, երբոր ազաք իրենց կամ ու-
րիւններուն գործազութեանց վրայ զաստատան մը կ'ընեն,
զաստիարակն անիկայ ընեն, ուզի ու անոր մէջ իրենց
առաջնորդէ, բայց չըլլայ որ անոնց զատեցը կամ զաս-
տութիւնն աւելորդ ջուցնեն կամ բարբոսին արգելէ:

4. Մասնիով ալան չէ թէ միայն կը սորով թէ
ինչ է իրաւունքը կամ արգարն ու իրաւացին, հասցա նա
եւ թէ ինչ է պարտ ու պատշանք, կամ մարդու պարտ-
քը, եւ առանկին իր պարտքը: Բայց զաստիարակը գիտ-
նալով որ առ երկուքը՝ պարտնքն իրաւունքն ու պարտքը՝
միշտ իրարու հետ կապակցած ընն, ջանաց որ միայն գո-
վելն գործազութիւնները ալան առջին զնելով կամ
ստորագրելով զանիկայ լիթմ է, ինչու որ ասով անոր մի-
այն բարոյական զգացմունքը կը զարթնան, բայց բարձ
նպատակն մը չիկնմար հասնիլ, որուն համար պետք է որ
ալան իր պարտքերը ճանչցնեն: Եւ չէ թէ միայն ընդ-
հանրապէս սորվեցնեն՝ թէ ինչ է պարտ ու պատշանք
կամ պարտքը, հասցա այն պարտքերը մասնաւորապէս
ալան անկին մերձեցնեն, եւ անոր ներքից ունեցած կամ
ապագայ ունենալու անհատական գիճակին պատշա-
նեցնեն: Ըս ընելն ետքը ջուցնեն թէ ամեն մէկ պարտքն
ընդհանրապէս ու առ հասարակ ինչչափ զգութիւն ունի
կամ ինչ աստիճանի կը պարտաւորէ: Թէ որ ասոնց վրայ
աղաց առջին սրինակներ զնել կ'ուզէ, նայի որ հասարակ,
իրենց գիճակին յարմար ու իրենց աւելի նման մարդիկներն
առնուած սրինակներ ըլլան: Նա եւ ջանաց յաջողակ կեր-
պով մը աղաց այն ամենայն հնարքներն ու ծառայան-
քաներն զյուշացնել, որոնցմով իրենց արգէն ճանչ-
ցուած պարտքերը կատարելն կրնան խտապիլ ու հետա-

նալ, եւ ասոր համար շատ աղէկ կ'ըլլայ՝ թէ որ մասնաւոր (մարդկան) սրինակները յառաջ բերելով ցուցնեն՝ թէ կիրքերն ու սրտին անկարգ զգամունքն ինչպէս մարդուն միտքը կը կոչուցնեն ու իր պարտքերը նախնական կը խտարեցնեն:

5. Այս ամենացն միջոցները ազոյ կը ցուցնեն՝ իրաւանց ու պարտուց ծանոթութեան կարեւորութիւնը, որով կամքն անանց վրայ կը զարթնու. բաց ասիկայ՝ բարեբարութեան համար բաւական սգուաւ չքներ, հապա մամաւորապէս հարկաւոր է բարոյականութեան (բարի կամայ) գրգռներն ալ զարայցնել, ու զգուշանալ՝ որ զգայականութեան գրգռն աւելի զգրանալով ու աղեցաթիւն ընելով՝ բարոյական գրգռները շահարանան: Ըստ շարեաց ասինքն ամենչաւ համար պէտք է որ գաստեարակէ նախ՝ միայն բարոյական կանոններն ու կարգերը ազոյ սարկեցնելով ու իրրեւ գաս իրենց ասանգելով ամեն բան լինեցած շխարհէ, հապա շունայ՝ որ ազոյ սրտին մէջ անանք գիտնալու եւ ըստ անգույն ի գործ գնելու մտախոյզն ու յոտարութիւնը զարթուցանեն ու բարբոթ: Երկրորդ, յիշելով որ ուրիշ բան է՝ բարոյականի ուսումը իրրեւ գաս մը ասանգելը, եւ ուրիշ բան՝ մարդը բարոյապէս կրթելը, շունայ բարեբարութեան ասանգելը ցարտ, ցանայ ու մի թէ խաղերով ու մերայեալ եւ նարք գաստեարակներու վրայ հիմնած կանոններով կամ գասերով շատանգել, միտքինակ կանոններ ու կարգեր աշակերտայ ասինքը շարի, ու ամեն մէկ մասնաւոր գործադրութեան, կամ ազոյ ամեն մէկ գործքին վրայ երկայն խրատներով շխարի, ինչա որ ասանցմով ազոյ միտքը շարի աւելի զգուշելով ու սրտերնին իրր թէ իրաւ պարտքերու ծանոթացուցիչ կարգերովը ծանոթանալով՝ ներքին բարոյական զգայմունքնին կը մարի, ու կարծիքի ալ կ'երթան թէ շատ բան գաստեարակէ իրրեւ իր կամքովը գասն կարգեր իրենց ասինքն կը գնեն, որով եւ իրենց կամայն ազատական գործունէութիւնը կը խզգուտն ու ետ կը մնայ: Եւ բարի գաստեարակին պաշտանը կը պահանջէ՝ որ ազոյ բարբոթն ու սիրտը աւրոյ աստեարակներն ու գործադրութիւններն գանալը պահպանեն, բաց շարի աւելի խտա-

Թիւնն ու սպասեալիչ կամ պատիժներ բանեցընելն ալ
ազոյ նեցքին կամ կամուտ բաւարարութեանը մեծ ու
զուտ մը չ'ընեն: Արեւն զառախարակին փորցեալութիւնը
պիտ'որ ըլլայ ազոյ բարոյապէս աւրուելուն զեմ նեցքին
սպահազօլութիւնն ու սպահաւնութիւնը հոգալ, որուն
համար կարեւոր ըլլող անգիկութիւններն ու միջոցները
յախորդ հաստատներուն մէջ կարգու աւանդենք:

ՎԵՏԵԺ ԵՌԵՋԻՆ

Բարոյական վտանգներէն պահելու ներքին միջոցներ:

6. ՅՈՐՉԵԹ որ ազոյ մը զգացական աւարկաց մը ու
անոր ներքարմութիւններն ու գործքերը շինանշնար, շի-
կընար անոր բաղնալ, կամ թէ բանիչ անիկաց իր կամքին
ու ցանկութեան նիւթ շիկընար ըլլալ: Ինչու որ մարդ
ան ասին միայն զգացական աւարկաներն ու զգայի
բաները կ'ուզէ ու կը բաղնայ, երբոր անանց հանցական
կամ սպասկար ըլլալը կը շանչնայ: Անոր համար զառ-
ախարակը՝ որչափ կարելի է՝ ջանայ նախ՝ որ իր աշակերտ-
ները բարոյականի կամ բարի վարուց զեմ ըլլող գործու-
ղութիւններու եւ զեղի գրգռող առիթները չգիտնան ու
չտարփեն: Աս բանիս մտայ կը կոչանայ յասկապէս Անն-
զոյթիւն ըստան սրանչելի պարզեւք, որով մարդ շի-
մանար կամ շիկար թէ ինչ ինչ կրնայ ընել, ու շիկի-
տեր թէ ինչու համար անիկաց պիտ'որ ընէր:

7. Արիւորդ, զառախարակը պէտք է որ բարեբա-
րութեան զեմ ըլլող պատճառներն ու գրգռաները ան-
զոր ընելու կամ խափանելու համար ազոյ որտիմ մէջ
բաւ պիտայից այլ եւ այլ արձուական զգամումներ
զարթուցանել, որովհետեւ մարդուս բնաւորութիւնն ու
փորձն իսկ կը սարկեցընեն մեզի՝ որ բարի զգացմունքով
զգամուման մարդը շատ բարոյական սխալներէն կրնայ ա-
զատ մնալ: Աս զգացմունքն են, նախ ինչ զինչ իրբու
բանուտ արարան Աստուծոյ մեծ սեպելը: Թեւ որ զառ-
ախարակը իր աշակերտներուն պզտիկաց կենդանի ու
պայծառ խոսքերով կը բացազրկ ու կը հասկեցընէ իրենց

զոցութեան ազնուութիւնն ու իրենց ընտրեալն ար-
ժանաւորութիւնը, զարեւալ՝ իրենց զգալի կերպով մը
բերանել կու տայ՝ ի՞նչ ինչ բան է՝ ինք զինքը անբան
անասուններէն աւելի անարդ ընելն ու զոցութեանց զե-
րի բլլալը, ու միանգամայն իրենց յայտնապէս կը յուզընե՛
ի՞նչ մարդ միայն բարեբարութեամբ կրնայ իր պատիւն ու
արժանաւորութիւնը պահել, ան ասան կարող կ'ըլլայ
իր աշակերտները շատ սխալմունքներէն ու փտանգներէն
ապահով պահել: Դա եւ շատ պատկար կրնայ բլլալ
աշակերտաց՝ երբեմն երբեմն իրենց յիշեցնել՝ որ ան-
կարգ կամ զէշ բարք ունեցող ազան իր մեծերուն առ-
ջեւն ունեցած յարգն ու փառահովութիւնը փանդի մէջ
կը դնէ, ու իր ընկերներուն եւ ուրիշ անձանց առջեւն
ունեցած պատիւը կը կորսնցընէ:

Ց. Արքայ, ազան շարժարձալութեանց ու բարաց
զրգիւններուն զեմ՝ ապահով ընելու համար շատ մեծ
ազդեցութիւն ունի իրեն ծնողաց փոյց ունեցած սերն
ու մեծարանքը. անոր համար զատախարակը պիտ'որ իտ-
նայ՝ որ աս զգայմունքը, որոնք ազոց որտիմ մէջ հասա-
րակերէն միշտ կը գտնուին պահէ ու զորացընէ: Երաջը-
նէ շատ ջառայի բան է՝ ի՞նչ որ ծնողք իրենց վարժուն-
քովն ու բռնած ընթացքովը զուկններուն որտիմ մէջ
աս զգածմունքը մարելու բլլան. Դա եւ շատ պիտ'որ բան
կ'ըլլայ, ի՞նչ որ ծնողական սիրոյ պակասութեամբ, խր-
տալութեամբ, անիրաւ զարժեքով ու կողմնասիրութեամբ
(մէկ զուակն առանց անոր յանցանաց մեկուէն պակաս
սիրելով) անանց որտիմ մէջ որդիական սիրոյն մարելուն
պատճառ բլլան: Բայց ասկից աւելի մեծ անիրաւու-
թիւնն ու գրեթէ անթույլի յանցանք մը կրնայ սեպուիլ՝
ի՞նչ որ զատախարակները, ազդականներն ու ասան ծառա-
ները ազոց որտիմ մէջ իրենց ծնողացք փոյց ունեցած
սերը մարելու պատճառ բլլան: Ստիպոյն պէտք է մեծա-
րանքը ծառայական փոխէն միշտ գտնապանել. պայտիտ
փոխը, որն որ շատերը կը իման արոց որտիմ մէջ զար-
թուցանել ու զորացընել, ոչ երբեք կրնայ բարոյա-
կան շարեաց կամ արոց կամքին շարժանանց զեմ ար-
դելք կամ զեղ մ'ըլլալ, հապա աւելի անանց պատճառ

կ'ըլլայ խորանմուկութիւն ու խաբէութիւն բանեցընելու, զիչ մը մեծնարեմէն եւոյն ալ՝ զիբեմը բարբառն անասաւ թեան ու սասհախութեան կը տանի :

9. Չորրորդ, որովհետեւ մարդկան մէջ՝ իբարտնիստմանք ունեցած պարտքերը կատարելու զանցասութիւնը շատ յանախ կ'ըլլայ, անոր համար դատախարակին մասնաւոր պարտքն է՝ մարդկութեան ու մարդկային բնութեան իբրտանց վրայ ընդհանուր մեծարանքը աշակերտաց սրտին մէջ անկելու եւ անուցանելու աշխատիչ : Պէտք է որ ազգու խնայելով իբեմն աշխին առջևը զնն մարդկային բնութեան գերազանցութիւնն ու արժանասութիւնը, իբեմն ջանջընէ՝ որ ամեն մէկ մարդու վրայ նոյն իսկ մարդկութիւնը պէտք է մեծարել, եւ թէ՛ մարդուն էութիւնը կամ թէ՛ հոգին անկորնչելի՝ անմահ է, եւ թէ՛ որ նուաստանայրու կամ յանցանոր գանուելու ալ ըլլայ՝ կրնայ նորէն մաքրուիչ ու արեւանայ : իբեմն հասկըցընէ՝ որ մարդը իբրեւ մարդ անկորնչելի ու անլննելի իբրտանքներ անի, որմըք իբեմն ոչ արիչնն արուած են, ու ոչ ալ թէք ետքին իբ ընդցովք սասցած է. հապա իբեմն ի սկզբանէ հետե կամ բնութեան Արարչին արուած են : Եւ որովհետեւ մարդուն բուն յարգն ու պատիւը իբ նեղքին արժանասութեանն առաջ կու գայ, անոր համար դատախարակը իբ աշակերտներում հասկըցընէ որ մեծ յիմարտութիւն է զմարդը իբ արտաքին ու պատահական հանգամանայ (մարմնոյն արուարտութեան, հարստութեան, փաստոր հազուատներում) համար մեծարոյ ու յարգելի համարիլը : Բայց սակայն Քրտախար ու մարդկային պատուոյն հակառակ բան մըն է՝ ազոյ սկանիք մարդկան բունեցուցած անխոհեմ վարմանց, խորանմուկութեան ու շարտութեան պատմութիւններումն ու եպեբանդովք լնջընել, որով անանց մասաւոր սրտին մէջ կը անկուի ու կ'արմատանայ մարդիկներու վրայ ամենեւին չխտահելու, զանմըք արհամարհելու եւ տանելու շար պղպտակնը :

10. Հինգերորդ, ամենեւին միջոյ մը, հնարք մը ու վարպետական նախայ մը չիկրնար առ հասարակ մարդկան սիրան ուստի եւ ազոյ սիրան ալ բարցական ապականութեան կամ արուելին պնդելու աղկի ու արտ-

Հաճապեա պահել, ինչպեա ճշմարիտ կրօնասիրութիւնը
կամ բարեպաշտական զգացմանը: Ասիկայ միայն կրնայ
մարդուն ամուր արարեն ըլլալ մշտնջուրչայ մայնեբուն
ու զգայականութեան եւ զգայնայ գրգիռներուն զեմ.
Միայն Աստուծոյ ու յարեանեանութեան եւ հան-
դերեանց կեննայ միայ գարեքնելն ու աննայ միայ մաս-
եկը մարդուն սրտին մէջ աւարքնութեան այն հաստա-
տութիւնն ու ամբութիւնը կու սայ՝ որն որ մարդու իր
կեննայ շատ պարագաներուն ու վայրկեաններուն մէջ մե-
ծապեա հարեաւոր է: Այս կրօնական կամ բարեպաշտա-
կան զգացումը չէ թէ մարդու ամեն ասեն անանարինելի
զարութիւն ու պաշտպանութիւն մըն է, հայա ամեն մէկ
աւարքնութեան մարդութեանը կամ կատարելութեանը
հանար իխաւ յարմար ու պատշաճական միկայ է: Անոր
հանար ամեն դաստարակին գլխաւոր ու մանուար ջանքը
պիտ'որ ըլլայ՝ իր աշակերաններուն սրտին մէջ ճշմարիտ ու
մարդը կրօնասիրութեան ու բարեպաշտութեան սարք
կրակը վառել եւ բորբոքել: Իր բոլոր ուժովն ու կա-
րողութեանին աշխատի՝ որ ըլլայ թէ ինքն այնպիսի վար-
մանը մը բանէ կամ այնպիսի որինակներն ու երեւոյթներն
անանուելու թող սայ, որնցմով առ աստուածային
պարզեւք աչոյց մարին մէջ փոքր սրհանարհա-
թիւն մը կամ անպատաստութիւն մը կրնայ կրել, կամ
թէ մարդկային սրտին մնութեանց զեմ ամուր պահա-
պան ըլլալ ասանկ մէկ սրանչելի փափազը կրնայ տկա-
րանայ: Ինչու որ բարեպաշտութիւնը կամ կրօնական
զգածմանը կորստանին պէս՝ բարեբարութեան այ
բոլորովն կրնաին ու կորսուիլ անտարակոյս բան մըն է:
Ինչոյ դաստարակը արիչ կտորի մը միայ այ առ բանիս
մէջ մանուարապեա զգուշութիւն պիտ'որ ընէ, այսինքն
ճշմարիտ բարեպաշտութիւնը՝ կրօնական նիւթերու ջա-
մար սեղեկութեան կամ թէ արտաքին ձեւերու հետ
չմիմիկելու, եւ իրքեւ անկենդան մէջեմայն մը կատարուող
սովորական կերպերը, եւ բարեպաշտութեան կեր-
պարանքն ունեցող գործքերը, կամ թէ անդարձու-
ննայ փոքմանչքները՝ ճշմարիտ կրօնական ներգործու-
թեանց հետ մէկ կարգի ու աստիճանի մէջ բանելու:

Աս կարգիս վրայ ետքը երկայնի խաւելու առիթն պիտ'որ
ունենանք:

11. Ս կշեկարար, որովհետեւ բարուց խանդար-
մանքն ու կամօքն ի շարն յատարիչը որտեմ զգան մանչքն
առաւելապէս կարեւոր՝ ունի ու գրեթէ հասարակարն
անկից կը սիսի, անոր համար բարոյական գաւաթարակու-
թեան մէջ որտեմ հանդամանաց աղէկ մտազիթ ըլլալ
պետք է, որպէս զի իր ապշեցում իմենքն աղէկ մանչ-
ցութն ու ըստ պիտոյից կարգի գրութն: Արդ՝ զուարթ
ու գոհ սիրան այնչափ ընդունակ կամ յարմար չէ
զէլութեան կամ զէլ զգանմանց, որչափ ամբողջ ու
սխալ սիրաք: Բայց զուարթութիւնը պետք է անկարգ
ցնեմութենէն ու անաւարտութենէն կամ ջարտութենէն
զանազանել: Բուն մեր պահանջան զուարթութիւնը ու-
րիշ բան չէ՝ բայց եթէ հանդարտիկ ու միշտ միտքեան
մտացող ըջմասութիւն մը, որն որ հարցնե նկարին հան-
գարտութեան ու խաղաղութեան վրայ կը հիմնի: Գաւ-
աթարակը իմաց որ իր աշակերտներն պարզիս խաղաղ
ու զուարթ սիրա ունենան, որով կարող ըլլաց անեց
սիրաք շատ կերպ զէլ զգանմանքներն ազատ ու մարտ
պահել: Մարդկային բնութիւնն ու մարդան որտեմ որ
պիտութիւնը աղէկ քննող ու մանչցող ինստաններն
խաղաղ սառչ է, որ կ'ըսեն՝ թէ զուարթ սիրա ունեցող
աղաք թմանական զգանմանց ու շար կիցքն բա այնչափ
ընդունակ չեն: աստի եւ ազահութիւն, նախանձ, փա-
ռասիրութիւն, քիմարինգութիւն, կեղծաւորութիւն եւ
ուրիշները խառնելու եւ հաղանելու շար իղիք՝ զուարթ
արանքն մէջ արմատ չեն կրնար եղել: Զուարթ սիրա ունե-
ցող աղաք հեռ գաւաթարակը կամ ծնողք ինչ մանց
բաննն ու ինչ միջոցներ բանեցընեն, գրեթէ միշտ աւելի
յարգութեամբ ու գիւրաւ պատկը անանեն: Բայց է
զուարթ աղաք քիշ մը աւելի վառ վառն բնութիւն կ'ու-
նենան ու աւելի գիւրափոփոփ, մտապիտ, անհաստատ,
անհամբեր ու անկարուն կ'ըլլան, բայց որովհետեւ ասոնք
որտի զէլութենէն յառաջ եկան պահասութիւններ չեն,
անոր համար ծնողք ու գաւաթարակները քիշ մը աւելի
մտազիթ ըլլալու ըլլան՝ կրնան զանոնք գիւրաւ շիտկել:

արովհեանե զուարթ աղայ տեղի գիւրաթեղք են: Ասեմէ զաւարարակ մը արտի զուարթութիւնն ոչինչ կամ թէ Թաւառկար բան սեպեւով՝ իր ձեռքին տակ ըլլող աղայն իրենց արտադրին զուարթ զբաղմունքներն զգիւրա: շափե տեղի հանգարտութեան մէջ պահելու, երկայն տանն սինակ նստել տալու եւ քիչ կամ ոչինչ հանգիստ տալով՝ ուսման գրաչեցքներու աշխատի, աղայ արտին մէջ տիրութեան հիմը կը սննի, ամգահութեան ու սնհանգարտութեան ամեն զգանմունքները սնունց կենաց ամբի տարինեքան միաց կը տարանէ, որոնք քանի որ մեծնան տեղի կը ստախմանն ու զիրենց տիրար ու սեւածաղիստ մարդիկ կ'ընեն: Աս գիւրախտութիւնը աղայ զլուրիչ շերտելու համար պէտք է որ մարդասեր զաւարարակը չէ թէ Թիւն ի բնէ զուարթ աղայ այս զուարթութեան միջքը պահպանելու ջանաց, հարցա նա եւ անիկաց շունեցոյնն ալ խահախան սինայնեքով նշնին կենդանացոյնիչ զգանմունքը պատեքունն մէջ արթնցքներն աշխատի, որն որ տեղի զիրենց շափառք գրաչեցքնց պարպեցքներով կ'ընաց յառաջ տանիչ. ինչպէս հեանեւայ յարտանին մէջ պիտ'որ բանիչ:

12. Աշխիւնբարգ, եթէ աղիկ մանուարու ըլլանք՝ միշտ սառչը կը զանենք հասարակաց առակին իտայր՝ թէ զաւարարութիւնն ու անգարծութիւնը ամեն շարեաց ու մելութիւններուն, ուստի եւ բարցոսկան գեղութեան սկիզբ ու աչքիւր է: Աս աս բանիս նշնարտութիւնը նշնին իսկ մարդուն հոգիին թնադրութիւնն ալ կը հաստատեցորչաթ որ աղու մը միտքը բարական նիւթ կը զանէ մտազիր ըլլալու, ու սիրան ալ իր յոտարտութիւնները գրաչեցքներն պարարտ առարկաներ կ'ունենաց, այնպէս ու այնչաթ գիւրա սեփայել ու Թաւառկար առարկաներու միտում ու սեր չ'ունենար. այն կարեւոր ու պարակար առարկաները իր միտքն ու սիրաք իրենց կը գրանեն, որոնց ոգուան ալ տեսնելով անպիտան առարկաներու փափայ չ'ունենար: Ասոր համար զաւարարակը հոգ տանի՝ որ իր աշխիւնբաները շարունակ գրաչեւայ ըլլան. բաց շարունակ գրաչեւայ ունենայք պէտք չէ մարմինն ու միտքը յոգնեցնաց աշխատութեան հետ նշն բանել: Զբաղմունք

բանով հոս տեղս՝ գործելն ու աշխատիցը շնոր իմանար, հասցա աղոյ մտմտուից կամ խորհուրդներն ու փափազները սգտակար ու պատշաճահամ առարկաներու վրայ հաստատելն ու գրազեցրնելը կ'իմանանք: Ինչպէս որ աւանց մտազբուխեանն ու միտքը բանեցրնելու՝ մտաւորներն ու ձեռնարները շարժելը աղոյ միտքն ու սիրտը չիցրազեցրնելը, այսինչն մտածելու եւ բազկաչու միջոց չ'ըլլար, ստանկ ալ երկայն երկայն զատերը մտիկ ընելու բռնութեամբ պարտաւորելը ոչ միտքն ու ոչ սիրտը կը գրազեցրնէ ու անանց պատշաճահամ սնունդ կու տայ: Ասիկոց զատ՝ սա ալ պէտք է որ լինէ զատախարակի թէ աղոյ հասակինն ու բնաւորութեան հասկմանս՝ ուստի եւ սգտակար գործ մ'ըլլած չ'ըլլար, թէ որ միտքն անանց միտքը գրազեցրնելու աշխատի՝ աւանց կրիմելու եւ պարտաւորելու՝ որ պարտաբուսա ալ գործունեաց ըլլան, իմացաննինն ու պշտացաննինն միտքն ներքին խորհուրդն ու իղն մը չ'ըլլայ, որն որ մարդուն միտքն ու սիրտը անկի տխրացրնելու եւ անպիտանացրնելու կը ծառայէ զան թէ կրիմելու: Ինչու որ միտքն գործունեութիւնը, ըստ պատշաճի իմացաննն ու պշտացանը գործքով կատարելու փոքիմ'ը՝ բանաւորայեւ մտածող ու պշտացող կամ բազկացող մարդուն ուժը կ'անելլորնէ, կը որեւ կը պահպանէ: Այս գործունեաց ըլլալու փոքիմ'ն է՝ որ մարդինն ու որսին գրգիռն ու զբուխիւնն մը կու տայ մարմիննն ու հոգին գրազեցրնելու, եւ անով երկուքն ալ իրենց սահմանին մէջ կատարելագործելու: Գատախարակը սա կատրիս մէջ աղոյք անկի յորգորելու կամ գործունեաց մտածող ու փափազող ըլլալը իրենց հաստատուն սովորութիւն մ'ըլնել տալու համար՝ իրենց հասկեցրնել որ աւանց այսպիսի գործունեութեանն ոչ երբեք կրնան այն զատութեան թիւնը, զահաթ թիւնը կամ հանութիւննն ու ներքին խազաղութիւնը՝ ուստի եւ իրենց բազկացան կատարելութիւնն ու երկանկութիւնը ստանալ, որն որ իրենց միտքն ու սիրտը կամ խորհուրդներն ու փափազները գրազեցուցան սանննինն իրքեւ իրենց նպատակ գրած ենն եւ ձեռք բերել կը յուսան: Իրենց ջուշքնէ՝ որ երբոր մարդ անփոքիմ ու ծոյլ կ'ըլլայ արտաքին գործունեութեան

կամ վարժարձեան մէջ, որն որ անմեղանաւ Արարիչն իր հոգւոյն ու մարմնոյն յառաջագոյնութեան ու կառարելութեան համար անէն բանի մէջ սահմանած է, անտարակոյս այն Քրիստոսեայ զատարիութեան մէջ կ'իյնայ, որն որ կեանքն իսկ իրնն ձանձրացի ու սաղակապի կ'ընէ: Արդոյ զատարարաց զատարիակեցութեան ու անգործութեան պայտի շար հետեւանքը զբարոյ խոսքերով ու երբեմն մարդկային կեանքն (կամ նա եւ զատարիակեաց մարդկան կեանքն) անուամբ արինակներով իր աշակերտներուն ազկի մը կը ցուցնէ, ան ասնն անշուշտ իրենց մտաւոյ ու գեւ շարուած սիրտը մեծ բազմանքով կը փափաղի ու կը ջանայ այն կարեւոր զբաղմունքն եւս չկենայ, որով իրենց կեանքն անէն զանուամբ ինններն ու ձանձրութեան տեսք հետեւանքն ազատ կ'ըլլայ, հոգիին պայտի գործունէութեան ու ժողջ առարկութեանց քաղցրութեան համը կ'աւանտէ, եւ ասով իրենց մարին, որսին ու հոգւոյն մէջ զուարթութեան եւ անարդար ուրախութեան հիմը հաստատութեան կը գրուի:

13. Այնպէս, ինչպէս վերը մտաւաներորդ յոգուածին մէջ ըսինք, զատարարին այն ցանկապի դուարթութեան իր աշակերտներուն որսին մէջ անկեղտ համար իրենց մտայն անշափ ու անհանդիսա աշխատութեան պիտ'որ շոգանցնէ: Աւտի եւ երբոյ այն ժամերը կու գան, որոնց մէջ զատարարաց շարունակեաց անման ու մտաւոր աշխատութեան Քրիստոսեայ հետեւանքը ձանձրացով՝ աշակերտներուն հանդիսա ու աշխատութեան կու սոց, որոնք եւ կ'ըսուին՝ համբոսեան կամ դուրոյ ձուր, ինչպէս նա եւ ներքին զուարթութիւնը պահելու եւ արծարծելու համար շատ հարկաւոր է խաղն, աստի եւ խաղալու յարմար առարկաներ գտնելը: Պէտք է որ ազալ խաղան, բայց իրեն ազալ խաղան. խաղը ազալ հարկաւոր ու սպասիր է, բայց պէտք է որ իրենց հասակին ու մտայ պատշաճ ըլլող խաղեր գտուին: Փարձով կը տեսնենք՝ որ շատ ծնողք ու զատարարներ ազալ մտայն յայտնի Քրիստոս ընող ու շարշարող խաղերը կ'արգելին ու թող կու տան՝ որ ազալ իրենց ուզածին

պէս ու ըստ պատահման ինչ խաղ որ ըլլայ՝ խաղան։
Բայց թէ որ պարտոր գտաւփարակ մը հասարակական
աղջ խաղաչած խաղերուն ու խաղի առարկաներուն
ազնի մտադրութիւն ընէ, յայտնապէս կը տեսնէ՝ թէ
յիշուի առ խաղերը մէկ դիպոց բարձր ու անձնաս են, բայց
ըստ կերպ շարժաց աչ պատմաւ կրնան ըլլալ։ Կան ա-
նանկ խաղեր՝ որ աղջ մարմնայն համար փութագար որ
երբեմն նա եւ ստագի ֆիստակար են։ Կան անանկ խա-
ղեր որ՝ որոնք աղջ մտայ կամ երեսակայութեան մէջ
ծառն ու անկարգ գաղափարներ կը ծնանին, նա եւ բա-
րոյսական ֆիստակար կամ գոնէ փութագի պատմաւ կ'ը-
լան, ինչպէս երբոր աղան մէկ փարպեւ կը մեւանայ՝
մկալները աշակերտ, մէկ ասանակը՝ մկալները ծառայ,
մէկ հայր, եւ այլն, ու մկալները՝ զակկներ։ Տղայ հետ
երկայն ապրայ խահեմ անմիջ կրնան մտնալ՝ թէ պա-
պիտ խաղերն ինչ բարոյական ֆիստակար առաջ կու գան
ու եկած են։ Հիմախուան ասերը աղջ խաղի խաղա-
թիւն կը տրուի, ու ոչ որ կը մտանէ՝ թէ ինչ ֆիստակար
ու գեշ բան է աղայ պրոֆիկայ անանկ խաղերու փար-
ժեցքները, որոնք հասարակական շահու համար կամ
ստակով կը խաղադուին։ Ստագինի խաղն ալ ուսանողայ
համար այնչափ յարմար չէ-ինչու որ ասիկայ միտքը յոգ-
նեցքնալ խաղ մ'ըլլալեն ի զամ՝ նա եւ հակառակու-
թեան հոգին խաղադուներուն մէջ գրգռելու կ'ազնէ։

14. Ըրգ՝ ասնենն ասելի աղջ մտար որ մար-
մաւ որ հանգստեան պատակար ըլլալ խաղերն են, նախ
այն խաղերը, որոնք սրտային շարժմանքով կ'ըլլան,
մտնանդ բոց տեղ ու ազատ սգի մէջ, որոնցմէ՝ ինչպէս
հասարակական փարժով կը տեսնենք՝ իրենք ալ մեծ հա-
նախիւնն ու զուարթութիւն կը պանն ու իրենց առաջ-
խիւթեան ալ մեծ շահ կ'ըլլայ, ու թէ որ ասանկ շարժ-
մանքով եղան խաղերն իրենց պայարարները գործա-
ծելու եւ մարմնայն ուժը բանեցրնելու յարմար ըլլալու
ըլլան՝ իրենց մարմնայն հասանդին կամ կրննութեան
ըստ կ'ազնեն։ Եւ որովհետեւ ուսանողները ասանկ խա-
ղերու մէջ միտք յոգնեցրնելու առիթ մը չունին, անոր
համար իրենց զարացուցիչ հանգստի եւ մարմնայն հանգ-

ընդհանրապէս պատճառ կ'ըլլան: Երկրորդ, շատ յարմար գրասանք ու խաղ կ'ըլլայ թիւ մը անը աշակերտներուն՝ հանգստի ու պարտաւոյ տակնը՝ փայտէ, թղթիէ, խաւարով (ժախաւէի), եւ այլն, զանազան արտեւանական առարկաներ շինելը:

15. Ըրդ խաղերն անկ քանին՝ աղջկ շատ պատկար ու յարմար, անկ քանին ալ քնաստիար ու անյարմար ըլլալով, ի հարկէ զատարարակէ պարտական կ'ըլլայ՝ իր աշակերտներուն հանգանակալը համեմատ անանց խաղալու խաղերուն անջ ընտրութիւն ընել, ու թեւ ալ շատ՝ որ աղջկ միայն իրենց ազանին պէս խաղեր զանեն ու խազան: Բայց եւ խաղերն ընտրելու եւ որոշելու անջ զատարարակէ աղջկ առաջնորդան տակնը պիտ' որ նայի՝ որ նայնը խահեմութեամբ՝ իր թէ աղջկ շինուցնելով ընել, ու խիստ հրամաններ կամ թէ բանի տարբանը շրանցընել: Պէտք է որ աղջկ միայն ու սիրտը պատրաստելով՝ իրենց թեւ ալ այս պատկար ու անփամար խաղերն իրենց կամքով ընտրել: Չըլլայ որ թիւ մը յառաջանան աշակերտներուն անանկ խաղեր խաղալու խորհուրդ այս, որ բանը անանց հաստիկն ու կրթութեամբ աստիճանեն վար են ու իրենց շին փայլեր:

16. Որչափ որ խաղերն անջ ընտրութիւն ընելը հարկաւոր է, այնչափ ալ խաղալու տակն աղջկ փայլ հակելն ու իր թէ անանց առաջնորդելը հարկաւոր է: Ուստի պէտք է որ զատարարակէ հանգարտ ու լումութեամբ զիտ իր աշակերտներուն խաղալը, բայց յանախ խրատելով, հրամայելով, արգելելով, խամ որ զեկէ ընելով եւ աշտըններն ու կերպարաններն այլալընելով անանց պատանքը շարժարտ: Միայն պարտութիւն ընել որ խաղին անջ աղջկ իրարտ փայլ շարտանան, անկարգութիւն ու կոխ շհանեն կամ չիր ու անբարգաւաքական փայլանը շարտընեն: Երբեմն երբեմն իրենց խորհուրդ այս, պէն ու երբոր իրենց խորհուրդ եւ կամ բաղանջը ըլլան, անխորհրդան եզան փննն որոշել, երբեմն նա եւ թէ որ իրենց կէ բաղանջն ու կէ հանին՝ իրենց խաղին առաջնորդել: Պզտիկ ու բարի աղջկ հետ խաղի ընկեր ալ կրնայ ըլլալ, միայն թէ անանկ ըլլայ՝ որ արտաւոյ կարգի ընտանութիւն ու

համարմանում ինձ մը շատանան կամ թե խաղը դառախարակին առաքմանին ու սխեմային համար ծիծաղելի բան մը չըլլայ. սակայն միշտ աշխատի որ աղաք հասկնան ու «իշեն» թե՛ դառախարակը միայն իրենց պատանքն աւելցրնելու համար այն առաքմանի կը զիջանք, որով եւ իրենց մեծարանքն ու սերն անոր վրայ աւելնայ:

17. Թե՛ խաղերու մէջ ընտրութիւն ընելուն եւ թե՛ խաղալու ատեն աղաք վրայ հսկողութիւն ընելուն հարկաւորութիւնն աւելի յայտնի կ'երևնայ երբոր կը մտածենք՝ թե՛ անառարակցո՞ւ բան մըն է որ խաղը մարդու սրտին վրայ մեծ ազդեցութիւն ունի: Ինչու որ խաղով կամ խաղի ատեն մարդան սրտին մէջ նոր փափազներ կը ծնանին, զգացմանք կը զարթնան ու այլ եւ այլ գործողութիւններ ստիպուած կ'ըլլան կամ սովորութեան կը դատնան: Երբոր խաղերն ազելի ընտրուած կ'ըլլան ու պատշաճ կերպով կը խաղացուին եւ դառախարակին կամ գերակայութիւնն առաջնորդութեանն ամեն կերպ անհարգութենէ ազատ կ'ըլլան, կրնան աղաքը կարգուսեր, միշտ, զգուշաւոր ու հաստատարի ըլլալու վարժեցնել, նա եւ իրենց պատմութեան կ'ըլլան՝ մեծերուն հնազանդ, ընկերներուն հետ քաղաքագործ ու խաղաղասեր, ու իրենցմէ սրտիկանքուն կամ ստորիններուն հետ աղաք ու ներքոյ ըլլալու ստիպել: Ըստ այլ առաջ կ'որ ինչպէս որ աղաք ամեն բանէն աւելի խաղի մէջ իրենց ընդմեջը կամ ընտրութիւնը գիտաւ ու յայտնի կը յայտնեն (կը մտածեն), ասանկ ալ խաղի մէջ ուս կամ ան զգացման գիտաւ ընդունակ կ'ըլլան ու կը վարժին ու խաղալով շատ բանի գիտաւ կը սովորին, որն որ ուրիշ ատեն աւելի գոհարարութեան կրնային ստիպել:

18. Ըստ հաստատման վերջէ տալին առաջ կ'ուզեմ առանձինն մասնաւոր կերպ մը խաղի վրայ ալ մէկ բանի խաղը գրել: Սովորութիւն մը կայ աղաք թատրոնական խաղեր ընելուն ատենէլ ու հրապարակաւ (այսինքն իրենց ծնաղաք՝ բարեկամաց կամ նա եւ մասնաւորապէս հրապարակած անձինքներու առջեւ) խաղալ տալ: Ըստից՝ կ'ըսուի որ շատ պատաներ ունի, աղաք կարգաւորելու կերպով ու սեղով գրուած անառարանները կարգով ընր-

Նույն էլ ստիպեց, անուշք յառակ ու բարեք ձայնով ուրիշ-
ներուն առջին խառնելով՝ ազնի պարասանութեան էլ
փարձին, փայտ չուչ ու քաղաքափարական շարժմանց էլ
ստանան, խառնելու եւ մարդկան առջին կարգաւորեալ
պատասխան տալու համարձակութիւն կ'ունենան ու մա-
նաւոր գրգռելու եւ յախազակութիւն էլ փայտիկին ստար-
շեզաներ ստիպելու եւ անուշք մէջ փարձելու : Այս անձնայն
պարտաները մեկիկ մեկիկ յիշատակելն եւսրը՝ կ'ըսենք
թէ նախ շնոր տարակուսիր որ մեր ազգին մէջ մի-
շեւ հիմնայ ազգայ փարձութեան համար հայերէն լե-
զուաւ եզան թատրանական հաստատներուն կամ կար-
ներուն անձն ալ անձնաւ ու ազնի նիւթեր են, ուստի
անուշ փայտ աւ կաշմանտ ապահով ենք, բանի որ ստար-
շեզանք գրուած կամ անձնայն թատրանական փան-
գաւոր ու ազգայ մեզք շարժելու հաստատներ լին
զանաւոր, որոնց Քրաստիար ըլլալուն փայտ ոչ որ էլ տա-
րակուսի : Աս նիւտանք մեկիկ մեկիկ, կ'ըսենք եր-
կարգ որ թեպէս եւ ընդհանրապէս թատրանական
խառնք ստիպելն ու հրապարակաւ զբաշտելն ու խառ-
նելն բանի մը պարտ կ'ենլի, բայց Քրաստ ալ չիլ լի : Թշու
որ մտնուանք մէջ մը՝ թէ ազգայ անհաղ թատրանական
խառնք ստիպելու եւ անոր մէջ ազնի փարձելու համար
Թշուտի անձն պիտ'որ կարգընչենն : Պէտք է որ անձ
մեկ ազգայ շարձմանքով աշխատի իր զբաշտելու եւ խա-
ղալու մասն ազնի (ու Թշուտեւ կ'ըսուի՝ շուրթի պէս) ստիպ-
ելու եւ ընթան անձնելու : Ասով իր անձնայն նիւթերուն
փայտ մտադրութիւնն ու բաշտանքը էլ կարուսի, ու ա-
նանկով իր կրթման թիւնն զբաշտելն զո՛ն կ'ըլլայ :
Երբորդ, աւ բանիս մէջ որչափ զիբրաւ ու կանուխիկի էլ
զարթմանն ազգայ մէջ այն զգացմանցը՝ որոնք կամ ըստ
Թշուտան անկարգ ու Քրաստիար են, եւ կամ ազգայ հասակին
բարձրագին անշարժաց : Չարբորդ, նախանձու եւ հակառա-
կաւորութեան կիւրքը որչափ զիբրաւ ազգայ ստիպն մէջ էլ
զարթման, երբոր մեկը հանդիսանաններն էլ զարթի
կամ մաքահարութեան էլ պատուի, իսկ մեկային ան-
յախալ ըլլալուն նշաններ էլ տրուին, Թշուտի մեծ
անձնայ էլ տրուի փառասիրութեանն ու պարծանքի : Էն-

զերբոյ, միմէ գովելի բան մին է, որ պատանի մը հրա-
պարտեալ ա պատաստոր բազմութեան մ' առջին ապրա-
տանի մը, քառի մը, խաբէրացի մը, եւ այլն, եւ այլն,
անմը ներկայացընելով՝ անոր բանեցընելու հնարքները
արդի ա լանայ վարպետութեան բանեցընելու՝ թէպէտ
խաղի մէջ կամ կեղծեայ: Միմէ պայտիս անձանց կիր-
քեբան կեղծիքն իր որսին վրայ անննելն աղչելու թիւ
մը շնն քներ, հեայ մը շնն թողար ա իր միայն անանկ
բաներու վրայ շնն արթնցընել: Միմէ գովելի բան մին
է՝ որ աղայ մը կեղծեայ ապրիմայ մը գործքերն ա վար-
ճանքն իր վրայ ներկայացընել, ապրիմութիւն մը, գո-
վելի գործաչութիւն մը կեւացընելու լանայ՝ առանց ա-
նոր յարզն իրք ճանչնալու կամ անոր զգացմանքը որ-
սին մէջ ոնենալու: Արդ այս աննայն խորհրդանու-
թիւնները կարծեմք որ ոչ բոլորովին անհիմ են ա ոչ
ճառարութեան անարժան: Ուտի մնք պայտիս գրա-
տանայ կամ խաղերու յանախ գործածութեան մեր
հասանութիւնը բոլորովին շնք կրնար աղ. եւ ասմք
ոչ աղայ կրթութեան բոլորովին յարմար միջոց եւ ոչ ի-
րենց պատեհար գրտանքի պատշաճ նիւթ կը սեպելք:
հայա միայն շատ ցանցառ ա շատ մեծ զգալութեան
գործածուելու պատաղմանք մը կը համարմք:

ՀԱՏԵԺ ԵՐԿՐՈՐԳ

Բարդախան զաննցներէն պահելու արտաքին միջոցներ:

19. ԲԱՐԻ խղճով ա հաստարմութեան աղայ
բարջարեան կրթութեան աշխատող զաստիարակին մէկ
զիտար պարպն ալ առ է, որ բարւոյն արդելք ԲԱՐԻ
ա շարեայ գրգռող պատճառները պակասցընելու եւ
հեւացընելու աշխատի, որնք շատ անգամ արտաքին
հանգամանքներէն յուսալ կու գան, ա երբեմն ալ ա-
շակերանեբան հեւ վարակելու կերպն: Արդ որովհետեւ
կամքը կամ ցանկախան կարուլութիւնը միայն ճառայ գա-
զախարնեբան կամ ստացան խորհրդներն կը հեւեախ
կամ աննայ համեմատ ըմբայք մը կը բանէ, անոր հա-

ևս յայտնի թան մին է, որ հսկանակ զազգաբարեւոր
կանցին ուղիղ ու կանխեալ ընթացքին արդեւք կ'ըն-
լան: Սոյնպէս եւ սա կամ ան որտէ զգանմէ՝ սա կամ
ան թարի յոճարութեան խաբանիչ կրնայ ըլլալ: Անոր
համար զառաքարակը պէտք է որ այն ամեն պատճառ-
ները հեռացնեն ու վերջնեն, որոնցմով ուղիղ զիման
կամ փոխանին զեմ ըլլալ զազգաբարեւոր ու զգաց-
մանցներ յառաջ կու գան: Ինչու որ մեծ հաստատու-
թիւնն ու աւարիմութիւն կամ զմեծ հաստատուն կըր-
թութիւն մը հարկաւոր է՝ որ մարդ արտաքին ապարտու-
թիւններէն, զազգաբարեւորէն ու հանգամանցներէն ան-
աստան մնայ ու իր կանցին մէջ աննշան թարի յոճարու-
թիւնը շարունակէ: Այս պիտակ, թէ որ ազար յանախ
լսելու ըլլան՝ թէ բախար սա կամ ան մարդուն ամենեւին
յոճարութիւն մը չէ ասան, սա կամ ան մարդը կ'աշ-
խատի, կը գործէ ու արգարութեամբ իր գործքերուն կը
զգարի եւ սակայն ազգաս է, եւ թէ՛ շատ մարդիկ ան-
կարգ ու զատարի կեանք կ'անցնեն եւ սակայն հարուստ
են, ասանք յանախ լսելով, զարմանայի թան մին է՝ որ
աղոց արտին մէջ անգահութիւն, աշխատելու սակելու-
թիւնն ու արամութիւն արի: Նոյնը պէտք է լսել նա եւ
այլ եւ այլ արտաքին հանգամանայ ու աղոց հետ փո-
րակելու եղանակին համար: Ըստ ծնողք իրենց աղոցը
հետ անխահեմ խառնութեամբ փարսելով ու մեկուն՝ մե-
կալն սակի ինամը յուցնելով, անոնց արտին մէջ որ-
զիման սիրոյն մարտուն պատճառ կ'ըլլան: Սոյնպէս եւ
մարտնչացիք խաբարով ու շար պիտակներով՝ աղոց ար-
տին մէջ աւարիմութեան ու թարեպաշտութեան փոք
նոր ծնած յարգն ու փոխազը կը խոցուի: Ըստ փոք-
րեաներ ու ծնողք իրենց անգութ խառնութեամբը աղոց
պատճառ կու սան աստ խոսելու, սկանայ ըսած յան-
ցանցներն ուրանալու, խաբարեան նամաներ փնտռելու,
եւ այլն: Ստոր է որ թարջապէս աշկի կրթութեան մարդ
մը՝ արտաքին ինչչամ հսկանակութիւններ ու ներհա-
կան զեպքեր աշ փոքր ան՝ իր հաստատութիւնն ու աւար-
իմութիւնը շարունակելու է. թայտ ո՛վ կրնայ զեռա-
կիթով աղոցմ աշուխի հաստատութիւն մը պահանջել:

20. Աշխարհի հարկ և պատասխաններն ու տիրապաշտներն այն ամենացն գրգռաները, որոնցմով աղաց սրտակն մէջ գեղեցի յատարութիւն ու փափազ կը ծնանք: Մարդ գեղեցիկ կը բարձայ ու անխիայ կ'ուզէ միայն անխից յառաջ գալու հետեւանքին ու շահին պատանաւ: Ասոր համար գառափարակը պետք է որ խնայ ու ամեն բան անանկ կարգի գնէ՝ որ աղաց մը իր պարտուց ու կանոնացը գե՛մ բան ճ'ընելու ըլլայ՝ անխից ամենեւին շահ մը անեւելու կարող չըլլայ: Աս կտորիս մէջ շատ աղկի կ'ըլլայ՝ որ գառափարակը աղաց երբեք չհասկնալն կամ չցուցնել անխարդ գործ ուղութեանց գրգռաները կամ ու գտաները. ոչ երբեք ինչ ապ իրենց անխարդ միջոցներով գիտուած շահ մը ձեռք բերելու, մանաւանդ ինչ երբոր անանկ միջոցներով բան մը ձեռք կը բերեն՝ իրենցմէ աւել, ու անոր հակառակն իրենց զարկնել: Մասնաւորապէս անխարդութեան պատանա ըլլալ նեցքին գրգռաներուն կարգը կը սեպուին աղաց շորս գին ըլլալ կամ անոնց հետ ապրող անձանց որինակները, որովհետեւ աղաց անձնական անտարբերք կամ հմուտութեանց գեղա տխար ու անզոր ըլլալուն՝ տեսած որինակներուն նմանելու բնական բերումը իրենց ներսն աւելի կը գործէ: Այնչափ աղաց պարտի հասակի մէջ աւրանելուն պատանաւը շոր որինակներն են, զորոնք աշուքուն առ ինն տեսնելով՝ որոնքին կը շարժի անոնց նմանելու. եւ ոչքայնն ան է՝ որ գեղ որինակին ապշեցում իննն այն մատուց սրտաներուն մէջ աւելի զգրուար ու տեսական կ'ըլլայ՝ բան ինչ ամեն խնայով ու ինտելիգով աւանդուած աւանդին ու իրանները: Անոր համար գառափարակներն ու ծնողք միլոն առ սիկորը պետք է որ հաստատ միտաւրնին պահեն. «Ինչ որ կ'ուզեն ուրիշը բարոյապէս բարի ընել, նախ դուն բարոյապէս բարի եղի»: Անխից գիտնալով խնայն՝ որ աղաց ուրիշի միայն գեղ ու անխարդ բան մը չտեսնեն, որպէս զի իրենց ալ գրգռա չըլլայ գեղ ըլլալու:

21. Բաց ամենին աւելի մոլորմը պիտ'որ ցուցնեն բարի գառափարակը աղացը ամեն կերպ մաշտնեցնող հմայքներն ու մաշտնեցնողներն պահելու եւ ապահով ընելու: Պետք չէ որ գիտն ինչ որպէս մաշտնեց-

նելու Տնօրէնները գիտեալք ու կամայ, ուղղակի թէ ան-
ուղղակի առջոյ վրայ կու գան կամ իրենց առջին կը
գրաւին, հասցա սիշա ու ասին ասին եւ ասին զի ասանկ
Տնօրէններուն անպակաս ըլլալը սխալը բերելով՝ պէտք է
որ իր աշակերտներն ասին փռանդներին ազատ ու հեռու
պահելու համար սիշա հսկէ։ Այսպիսի Տնօրէններուն աս-
մին կերպ անձինքներին, պարիսն՝ ազգականներին, եւ-
սաներին, եղբայրներին ու քոյրներին, աշակերտակիցնե-
րին, վարպետներին ու նոյն թոյ գաւաթարակներին եւ
ծնողացւի յառաջ գալը շատ հեշտ արտաք փորձերը ար-
վնցուցանէ են։ Շատ անգամ առայր կը մտորին կամ
թէ զեշի կը յարգարտին առանց գիտեալք ու անուղղակի՝
անկարգ խաղերով ու սրինակներով, ասանցմով իրենց
ծանօթ ասի իւնները կամ սխալներուն խորհուրդները
կը շփոթին ու կը սխալին, իրենց բարոյական զգացումը
կը բթանայ, սխալներին զեշի վրայ կ'երթնայ, փափազներն
անոր վրայ կը զարթնան, ու անպիտան եւ փաստկար ու
զեշ զգանմանքները սրաներուն մէջ անզի կ'ընեն։ Սր-
շաթի մեծեր կամ ծնողք իրենց ազիտութեանը կամ
անմտազրտութեանն ու անհարստութեանը իրենց առջոյ
մտայ ու սրտին մէջ անանկ խորհուրդներ ու զգացմանք-
ներ կը զարթնացանեն, որանց ըստ ինքեան զեշ ըլլալը
կամ զեշ հեռուստի իւններ ունենալիցը շին մտմար։
Աւ երբոր ազգներին թիւ մը մեծնալէն ետքը կը անանեն
որ իրենց անհարստութեանը գանձը ինչպիսի մտորեցուցեր
է ու անանց ինչպիսի շարեաց պատճառ եղան է, կը
ցաւին ու կ'աշխատին սխալանքներն շիտիելու, բայց ան ի-
րենց ցանած սրան արզէն արմատ եղան ըլլալով՝ անկէջ
ետքը գանձը արմատէն իրելու համար անձնօրին շան-
քով պիտ'որ աշխատին, ու իրաւջընէ երանելի կ'ըլլան,
թէ որ աս աշխատանքներուն պատգը գտնէ ուշ ան-
նելու կարաց ըլլան։

22. Այդ առջոյ բարոյական բարոյն, պարիսն ու
նանց կամայ ու սրտին զեշ կ'իջրերին ազատ ու բարի
ըլլալուն զեմ պարտի ներքին ու արտաքին փռանդներ
գանձուիցը՝ գաւաթարակներու համար մտմար որ ազգարտ-
տութիւն մըն է՝ որ իրենց պաշտանն աս մտին մէջ աղէկ

կատարելու մեղքերն են եկածին շափ փոցի մ ու հոգ աս-
նին : Եւ աս վարձանիս հասնելու համար նախ պետք է
որ գառափարակն իր մտազբուխի ինն իրեն աշակերտե-
րան վրայն անձնեին պահառ շքեկ , ու անոնց անն մե-
կան վրայ անձնայն կերպիս ու միշտ հսկողութիւն ու-
նենայ : Ինչու որ աղաց աւրանելուն ու մուրեկուն աղբիւրք
չառ անգամ շնչին բան մըն է ու գժուարաւ կը նանչ-
ցուի , եւ միայն միչդ գիտազութեամբ եւ մտազիբ արթ-
նութեամբ կրնայ գառափարակն անխկայ նանչնալ ու խա-
փանել : Ուստի եւ աս գիտազութեան ու հսկողութեան
արգելչք ըլլալ ու անխկայ գժուարչքնալ անն պատճա-
նեքք պետք է պահառեցընել . միայն թէ գիտազութիւն
կամ թէ վերախայութիւն ընելչ պետք չէ անանկ իմա-
նալ թէ գառափարակն անն վայրկեան ու անն տեղ իր
աշակերտին քով պիտ'որ ըլլայ ու անխկայ գիտ . Ինչու
որ առիկայ մեքենական մասաւրութիւն մը կ'ըլլայ ու ու-
գուտ չ'ընէր , հապա պետք է այն հսկողութեան համար
իմանալ , որն որ միշտ մտազբուխութեամբ ու խորհրդածու-
թեամբ կ'ըլլայ : Երկրորդ , հարկաւոր է որ թէ գառափա-
րակներն ու թէ ծնողք իրենց խաղերուն ու գործազու-
թեանց մէջ միշտ զգուշաւոր ու շքիահայեաց ըլլան , ու
անն ժամանակ չէ թէ միայն աղաց վիճակն աս հասարակ
մասաւրին ունենան , հապա մասնաւորապէս իրենց զու-
կին առանձնական հանգամանքք նկատեն : Միշտ յիշեն'
որ աղաց աշքն անկի սրտանա կամ գիտազ է քան զոր
հասարակօրն կը կարծուի ու անով մասնաւորապէս ի-
րենց մեծերուն պահառութիւններք գիտաւ կը տեսնեն
ու կը նանչնան : Գարձեալ յիշեն' որ իրենց աղացք մեծ
չառ' մը չեն ընէր' երբոր անանց չգիտանալու նիւթերուն
վրայ մի թն , կարակ ու կիսկատար խաղեր կը զուցեն
կամ նմանութիւններով կը խախն . ասով շաքն անկի
եւս գել կ'ըլլայ , ինչու որ աղացք կը հասկընան' որ իրենց
մեծերն անով իրենցնէրան մը պահելչ ու ծածկել կ'ու-
զեն ու առանկով անկի Քրաստիկար մարտեր կ'երթան
ու գել զգացմունքնէր կ'ունենան : Ըստ այսմ աղաց մ'
գործազութեան մը գելչ ու անխկայ ըլլալ իմանալով իմանալով
եւրոպ' անո իմանալով իմանալով կամ եւ ան մեկնա-

խելաներով իր միտքը գարեբեւել ազելը չէ թէ միայն
պարտա մը շ'ընենք հասցա նա եւ Թաւաթար կ'ըլլայ: Եր-
բարդ, պէտք է նա եւ զգուշութեամբ գիտել այն անձանց
բարքն ու վարմանը, որոնց հետ ազան կ'ապրի, եւ կամ
որոնց ընկերութեամբ մէջ երկայն կամ կարճ ժամանակ
կը մնայ, ազելի ընենչաւ եւ խնամաչաւ է՝ թէ եւրոպացի
անձանցմ ազան վարմանցն ու սրտին զգացմանց արտե-
լաւ առիթ մը կը տրուի թէ չէ: Ըստ անգամ ընկեր-
ներն, աշակերտակիցներն ու ծառաները մէկ ժամու մէջ
կարտուելաւ կամ արելաւ պատճառ կ'ըլլան այն բարւոյն՝
որն որ ազան սրտին մէջ անկելաւ համար քանի մը տա-
րի աշխատանք է, եւ անոր սրտին մէջ անձանկ որով մը
կը ցանկեն՝ որն որ ոչ երկայն ժամանակաւ ու ոչ մեծ
աշխատանքութեամբ կրնայ խլուիլ ու ընկուիլ: Եւ բարակեւ
չէ որ ասանկ մարդիկ աչոյց առին յայտնապէս գէշ ու
անվայել գարեք չընեն, հասցա պէտք է գիտել՝ թէ եւր-
ոպացի իրենց անզգուշութեամբ, անպատշաճ խաղերով
ու կատակներով աչոյց միտքն ու սրտը շին պղտորեր:
Չորրորդ, առ կտորիս մէջ զատարարակին գիտելաւ շատ
նիւթ կու տան աչոյց կարգապահ գրքերը: Եթէ որ մեր
ազգին ազալը միայն հայերն գրքեր մեռելներն ասնե-
լաւ ըլլային ու կարգային, վտանգը քիչ էր, որովհետեւ
կրնանք ըսել՝ որ գեա մեր լեզուով վտանգաւոր կամ
աչոյց սրտին վրայ գէշ ազդեցութեան ընող գրքեր (քանի
մը նոր թէ արգանտութիւններ ի գտա) չկան: Բայց ու-
րովհետեւ հիմակաւ ասանք վեց եթէ ը տարուան աչոյց
իսկ տասը լեզուներ սորվեցընելաւ սխալմ է, անձանկ որ
ազան տասը տասուերիս տարեկան եզան ասանք սորված
լեզուն կատարեալ հասկընալով՝ մեռան թեկան գիցըր
կը կարգայ, անոր համար ազդերուս զատարարակներն
ալ առ կտորիս մէջ նոր ու մեծ հոհալութեամբ իրենց
պաշտանին պարտքը կատարելաւ պիտ'որ աշխատին:

23. Տղոց բարոյքը կամ որակերուն բարի զգացմանց
գեմ ըլլող գրգռաներուն վրայ ասանք գրեցին եւսը՝ հոս
պատշաճ կը անպէմը կրկնել ինչ որ ուրիշ առիթներու
մէջ մէկ երկու հեղ գրեցինք՝ թէ զատարարակն իր ա-
շակերտները ներքին ու արտաքին մտքեցուցիլ պատ-

ճառներէն ու գրգիռներէն կամ թէ ըսենք՝ փորձու-
թիւններէն պահպանելու աշխատած ասանք՝ միշտ անուց
աւելն ակամ անհասարակ կամ անանձնական հանգա-
մանացն ու ընտրութեանը պէտք է որ միտ զնէ, ու
ըստ այնմ անկարգ կամ անյարմար երեւութի մը (խաբի
մը, գործազրութեան մը, աննի մը, եւ այլն), առ կամ ան
աղան Քրիստոսի կամ անձնաւ ըլլալն որչէ: Անան ու-
նանկ աղաք գանտիլ՝ որնէր ըստ իրենց ներքին զգաց-
մանց անկարգ երեւութի մը լին Քրիստոսի, որն որ ուրիշ
մը Քրիստոսի կրնայ ըլլալ: Ասով լինէր ուղիք ըսել՝ որ
գաւաթարակը հաստատուն ընտրութիւն անեցող ու
անարհմութեան անձրուն մէջ առիթ քայլերն ասնելու
սխալ աղաքը յանախ պայտիտ փամեզար առիթներու
մէջ թողու, հապա առ միայն կը հասկըցընենք՝ որ եթէ
աւելն աղաքն անխարարար աւելն փայր ու հեռաւոր ա-
թիւն կամ գրգիռն հեռացընելու եւ աւելն խոտու-
թեանը պահելու աշխատի, անուց բարոյական բարեկըր-
թութիւնը կամ թէ բարեբարութիւնը փամեզի մէջ կը
նզէ, որ փայր առիթ մը ու փորձութիւն մը ըստ պա-
տահման առիւնին ելանին պէս՝ կը յաղթուին ու կը
Քրիստոսին: Արեւմտ աւելն մէկ աշակերտին ընտրութեան
համեմատ խոհեմութեանը իր զգուշութեան միջոցները
բանեցընէ:

ՀԵՏԵԺ ԵՐՐՈՐԳ

Բանհական կարողութիւնը, պսիւնքն կամքը կամ զանձ
անոր գործունէութիւնը գոպելու անմիջական միջոցներ:

24. ԻՐՐՈՐ գաւաթարակը կ'իմանայ ու կը հասկը-
նայ՝ որ աղու մը կամայ ու պատին մէջ անկարգ կամ ան-
ընդունելի բազմանք մը կամ ցանկաթիւն մը ճնամ է,
պէտք է որ այն բազմանայ անպատշաճութիւնն ու անոր
եանէն գաղա Քրիստոսի հեռեւանքն իր առիթն զնե-
լով՝ անիկայ անարացընելու եւ ճարելու, եւ կամ զանձ
անոր արտաքին գործազրութիւնը խախտելու լանայ:
Թեւպէս եւ միայն արտաքին գործազրութիւնը խախտ-

նելով բարեբարութեան մեծ պաշտօնը և զՍԵՄՅԱՆ, որովհետեւ աստիկայ ներքին կամայ կամ ներքին ուղեւոր վրայ հիմնած է, բայց գտնի միջնորդարար մեծ պաշտօնը ԿՐԵՄՅԱՆ: Ասոր համար զգուշացնելիք կամ ազգայնաբարութիւնը կրթութեան մէջ ամեն աստիկայ բայց մանաւանդ ազգայնաբարութեան վրայ մէջ գտնուելու աստիկայ շատ հարկաւոր կրթութեան միջոց մըն է. բայց անոր պատեհար ըլլալը գործադրելու եղանակին յարմար ըլլալին կարծում ենք: Ամեն բանին առաջ՝ քանի որ պատեհարակը ազգայնաբարութեան վրայ գտնուելուն հասանական հիմնը զիտեաներ՝ պետք չէ որ ազգայն անոր վրայ ազգայնաբարութիւն ընել կամ անկէջ պաշտօնընել: Այսին զի երբոր ազգայն կը տեսնեն՝ որ ասանց իրենց համար վրայ մէջ գտնուելու՝ պատեհարակը զիտեանք ան վրայուն աստիկայն կը պաշտօնընել, մտքերին անոր վրայ կ'արթննայ, մանաւանդ թէ մտքերին անոր վրայ կը հաստատեն, որուն պատեհարակն այն աստիկայն ազգայնաբարութիւնը եղանկը ԿՐԵՄՅԱՆ: Պատեհարակին վարպետութիւնն ան պիտ'որ ըլլայ՝ որ աս կերպ ազգայնաբարութիւնները յարմար աստիկայ ու իր թէ ասանց մանաւանդ զիտեան ու միայն հայրական մտքիմ սերունդը շարժելով հանգարարութեանը ընել. ինչու որ եթէ միայն իրենք շատ հանցից արդեւիչ հրաման մը տալու պէս այն ազգայնաբարութիւնն ընելու ըլլայ, անով ազգայն արտին մէջ եղանկ անկարգ բազմանքը տխարացնելու տեղ անչի եւս կը գործընել: Աս վարժանքի համար շատ ազնի ԿՐԵՄՅԱՆ՝ որ պատեհարակն իր աշակերտներուն անկարգ բազմանց կատարելովք անմիջապէս ու սուղիս պատահելու Թատեհար կամ զիտ հետեւանքն անանց առջին գնել, եւ աս հետեւանքն անանկ ըլլան՝ որ ազգայն անանց մեծութիւնն ու Թատեհարութիւնը մանչնայու կարող ըլլան: Ինչու որ եթէ անանց առջին անանկ հետեւանքներ կամ յառաջ գալու շարքը կը գնել, որովք կամ արտաքոյ կարգի եւ հետեւոր են, եւ կամ գտնարար կրնան հանգիս պիտ, երեսասարգական զիտեան աստիկայն ու թէ եթէ անմտութեանք արտեանքն հանգիստ կը բանեն, ըսելով որ իրենց բազմանց կատարելին ան շարքայ յառաջ գալու աստիկայն են, եւ իրենք կը յառան որ անկէջ իրենք

զիւրենք կը պահեն: Գարնեաց ազոց ազգարարութիւն ընելը՝ իրենց առջին իրենց բազմազուն յառաջ գալու անանկ շարքի գնելով, որոնց գաղափարն իսկ զեռ լուսնին՝ միշտ անպիտան ու անդուռ աշխատութիւն է: Դեռ եւ ազգարարութեան աստն պետք չէ հեռեւեղու շարքը շափազանցութեամբ մեծցընել, ինչու որ եթէ ազոց ի հեռուս նշմարելու կամ նշան մը տեսնելու ըլլան՝ որ գաւաթարահներուն ըսածը շափազանց ու գրեթէ չըլլալու ըսն մըն է, այն ազգարարութիւնն իր ուժը բոլորովին կը կորսնցընէ: Գաւաթարահն ազգարարութիւն ըսած աստնը ամեն ըսնէն ասելի պետք է որ զգուշանց սուր ու կեղծեաց շարքի կամ երեւակացութիւնը սասանեցընող զեղութիւններ ու վնասներ ազոց առջին գնելն: Վասն զի սա հարցը պզտիկ ազոց համար բարցուպեւ պուս մը լսածի, իսկ ֆիզիքացեա մեծ վնաս ունի, միանգամայն զիչ մը մեծ ազոց համար ազգարարութիւնը ծիծաղելի ու արհամարհելի ուստի եւ անպատշաճ ընելն ու զիչ վախճան մը չ'ունենար:

25. Երբոր ազոց մը անկարգ գործազութիւն մ'ըսած ըլլալով՝ անկեց իրեն համար անհամայ կամ վնասախար հեռեւանք մը կը ծագի, պետք է որ խոհեմ գաւաթարահը սա վնասն իրբեւ միկնց մը ձեռք անն ազան երկրորդ անգամ նոյն կամ անոր նման գործազութիւն ընելն պահելու: Երբեմն ինչն ալ թող առջ՝ որ ազան անանկ գործազութիւն մ'ընելն ետքը այն իրեն անհամայ ըլլող հեռեւանքը կամ վնասը իրքը տեսնէ, միայն թէ երբոր կը հասկընայ՝ որ այն վնասը ազան ըսած գործազութեան համեմատ չէ կամ անոր արդիւնաւորութեն շատ ասելի ու միանգամայն անթոշիւն է, ան աստն աշխատի այն վնասը թէթեւցընելու եւ կամ բոլորովին վերցընելու: Աս կարգիս համար պիտակ կրնան ըլլալ հեռեւեաց գիպուսմները. երբոր ազոց մը լուսնութիւն կ'ընէ, կամ թէ ձեռքը ըսնի մը փող անցածին պեւ կը ձիտէ, զիչ մը աստն իրեն ձեռքն ամենեւին սասի թող առչու չէ՝ որ կարատութիւնը զմէքը ստիպէ պզտիկոց ինայող ըլլալու: Երբոր ազոց մը յաճախ սուս կը խոսի, պետք է անկեայ զիչ մը աստն երեսն ձգել, իր

ըսած ստորոգ խոսքերուն վրայ ալ աստիճառ չուցընել, որ ստիպել նա եւ պզտիկ սուս խոսքէ մ'ալ անձ գրուած թիւն ընելու : Եւ երբ որ ազան անկարգ գործադրութիւն մ'ընելէն ետքը՝ անկեղծ յայտնուած ասեմը կը սկսի լայն ու իրր թեւ պատմեն ժամանակով ըրածին վրայ զջնայ, անոր արցունքին շարժելով ու խարսելով՝ ըրածն անպատիտ պետք չէ թողալ կամ չըրածի պէս սեպել, վասն զի այսպիսի գիտութիւնը, որն որ հասարակրեն ճայրերն իրենց յանցանք գաւկէնեբուն վրայ կը յուցընեն, զանոնք կ'աւրի ու իրենց փաս կու տայ :

26. Արովհետեւ ազայ մը յանցանք կամ անկարգ գործադրութիւն մ'ընելու ըլլայ՝ անկեղծ փրոս շարհետեանք մը շիհետեւիք, ինչու որ սա հետեւանքին չըլլալուն համար կ'աշխատուի. անոր համար պետք է որ զաստիարակը կամուար հետեւանքով մը այն յանցանքը շիտիելու կամ ձկ մ'ալ կրկնել շատրս փրոս մը յարմարցընել, ու սա կամուար հետեւանքը, որ է պատիտը, երկու կերպով արդեցութիւն կ'ընէ, ձկ մը յանցանքը գործաւելնն առաջ՝ անկեղծ ժամացընելու եւ հետո թմեւու համար, ու ձկ մ'ալ անկեղծ ետքը՝ անկեղծ շիտիելու համար : Առջի կերպովն եզան ասեմը՝ կ'ըստի սպասուայիք : Ապաւնայիքը շատ հասարակ ըլլայ շատ հեղ անկարգ կերպով գործածուող փրոս մըն է : Չափազանց ու անկարգ սպասուայիքին շատ զիտց փրոսակար ըլլայր փորձը կը սարկցընել : Անոր համար սպասուայիքին ու գուս մը ըստիելու համար նախ պետք է որ փրոսն հարկաւ որ եզան ասեմը զաստիարակը սպասուայիք ընել. ինչու որ շարունակ ու անզարգար սպասուայիք ընելը՝ հարկաւ որ եզան ասեմն ըլլաւելու սպասուայիքին ուժը կը սխարայցընել, եւ կամ ազայ որսին ձկ ծառայական երկիւղ մը կը ծնանի : Երկրորդ, պետք չէ որ զաստիարակին անանկ սպասուայիք մ'ընէ, գորն որ կամ շ'ուզեր եւ կամ չիկրնար գործքով կատարել. ինչու որ այն սպասուայիքն ըրր, որանց վրայ ազայր սասուգիւ կրնան կարծիք անենալ՝ որ ի գործ պիտ'որ չըրուին կամ թեւ ուրիշները փրոսարգ ու ըստիելու ըլլալով անանց գործագրութիւնը պիտ'որ չիտուան, աննեւին սպաս մը չեն

ընկեր: Արքայազ, անասնի բան մը պէտք է պատանայ կամ անասնի պատանայիք մ'ընել' որ ազոյ անձնախան հան-
գամանայ համեմատ ըլլայ: Ինչու որ ամեն պատանայիքն
ամեն անասնի ընտարութեան վրայ մի եւ նոյն գոր-
ծեամբ ազոյեցութիւն չ'ընկեր: Զարքայ, պէտք է որ
պատանայիքը գործուած լանջանայ կամ անիկայ գոր-
ծելու վաւանդին (փորձութեան) համեմատ ու շարժա-
կցեալ ըլլայ: Հինգերորդ, պէտք է որ աշակերտը գիտ-
նայ թէ պատանայնայ գործադրութիւնը ստուգի եւ
չուտով պիտ'որ կատարուի: Անցերորդ, գաւառաբարձը
լանայ իր կամայն ըրած պատանայիքը միշտ ի գործ
գնել, եւ անիկայ կատարելու համար պէտք է որ պատ-
նայիքն ընելին առաջ անոր վրայ աղէկ մը ծնածէ, եր-
բեք արտաքոյ կարգի կամ շարժանայ պատանայիք մը
չընէ, ապա թէ ոչ' կը հարկադրի ըրած պատանայիքն
անգործ թողուլ, եւ ասանկով պուտ ընելու տեղ փաս-
տըրած կ'ըլլայ:

27. Գաւառաբարձն ու ծնողք իրենց ազոյքը շար-
փափազներին ու բարձանքներին եւս բանելու համար
հարկ է որ երբեմն անոնց պարզէր կամ արդեն յա-
տուակներն տան: Արգելչք կամ բան մ'արգելչելու հրա-
մանն երկու կերպով կրնայ պատահար ու պաշտուէա ըլլալ-
մէ, մը' երբոր ծնողական սերն այն արգելչին ուժ կու
տայ, կամ թէ ըսենք' այն արգելչքը ծնողական սերնն
յառաջ կու գայ, պսակնքն երբոր ծնողք իրենց ազոյքը
բան մը կ'արգելչեն' ցուցնելով որ իրենց սրտին մէջ զու-
կենեանն ամեն մեկուն վրայ եղած սերը զիրենք կը ստի-
պէ այդ բանը իրենց արգելչելու: Եւ երկրորդ, երբոր ար-
գելչին հետ մեկտեղ նա եւ յայտնի կամ բանելայն
պատանայիք մ'այ կը արտաբ: Կրնամ ըսել որ բայ առ
երկու մասով եղած արգելչքն' արիչ ամեն կերպ ար-
գելչքները երբեք ուժ ու ազոյեցութիւն մը չեն անենար
ու շատ հեղ ալ փաստահար են: Լաստաբարձն եղած
փարձը յայտնի կը ցուցնէ' որ ազոյք շատ հեղ արգելչ-
ները բանի տեղ չեն գնէր, շատ հեղ ալ այն արգելչով
տեղի եւս կը զրգուտին իրենց բարձանքը կատարելու,
եւ կամ թէ այլ եւ այլ հմայքներով ու խորամանկու-

թեւամբ կը ջանան գաղտուկ ան արգելքը չբանելու: Կը
անանենք որ շատ ծնողք առ կտորիս մէջ ուրիշ միջոց մը
կը բանեցնեն՝ իրենց զանկներուն անխաբ բազմանոցը
կատարու մը խափանելու համար: Կը ջանան՝ անոնց ազա-
տութիւնը բոլորովին խափանել, անոնց միայ անգաղար
հսկել, զիբներ խուցերեն գտնուելու թող շտաղ, ու-
րիշներու հետ ամեն կենսակցութիւնն արգելել ու իրենց
ան կամ ան բանը շտաղ, որով ազոց անհմարին կ'ըլլայ
իրենց բազմանքը կատարել: Արդ՝ թեպէս եւ կ'ըսենք
որ շատ ծնողաց իրենց զանկները բոլորովին իրենց կա-
մայք թող տալն ու անոնց միայ ամենեւին հակադրութիւն
չբանելը շատ փաստիւր ու անխաբ բան է, նա եւ քանի
մը գիպուածի մէջ այն վերջ յիշուած միջոցներն ու խիստ
արգելիքները հարկաւոր են, զոր որինակ՝ ազոց արգեն
ստացած քանի մը պահառութիւնները շտակելու համար.
բայց սակայն կը պարտաւորինք յայտնապէս ալ գրուցել
որ բոլորովին ծուռ կարծիք մը է՝ թէ մինակ այդ խիստ
միջոցներով ազոց բարցակամ սգուար ապահովուպէս ու
ստուգիւ կը հոգացուի: Ինչու որ այս միջոցներով յի-
շուած արտաքին գործողութիւնը կամ բազմանոց կա-
տարու մը կ'արգելուի, բայց անով ներքին կամքն ու բազ-
մանքը չիխափանուի, կամքին շտակուելուն մեծ սգուս
մը չ'ըլլար: Այո՛, ան միջոցներով անխաբութիւնները
քիչ մը ասեն կը խափանուին, բայց ազազաց ժամանակի
համար անով զեղ ու գարեան մը չ'ըլլար: Գանի քանի
փորձեր յայտնի յայցըցած են, որ շատ խիստ պահպանու-
թեւամբ արգելուած ու գոցուած ազոց՝ եղբն (քիչ մը
ազատութիւն գտած ասեմներն) անկի անտուակ եղած
են, եւ թէ ան ազոց՝ որոնք միշտ ուրիշներն զտուած
ու գոցուած կը մեծցուին, մարդկան մէջ մտած ասեմներն
շատ գիւրաւ կրնան մարցնուիլ ու արուիլ: Չենք բանք
ու ոչ խորհուրդ կու տանք՝ որ ազոց միայն ամեն զգու-
շութիւնը վերջնելով՝ զիբներ արեակ համարեակ ու
անհոգութեամբ վտանգներու մէջ ձգել կամ տանիլ ու
թող տալ պետք է, հոգա կ'ըսենք՝ որ պետք չէ կար-
ծել թէ երբ որ ազոցն ամեն վտանգաւոր առիթները կը
հեռացուին՝ ալ անոնք բոլորովին ու կատարելուպէս ա-

պահպանութեան մէջ են, իրենց սրտին առթուելուն համար
այն ամենեւեմն ժամանոց մը չկայ: Պէտք չէ գեռ իր մարմին
ու սրտին տեղ չըջող աղուն կառարեալ ազատութիւն
տալ, բայց եւ պէտք է անձիկաց կամաց կամաց ու որինու-
ար ծանօթ այն ազատութեան պատրաստելու վարժե-
ցնել, որպէս զի երբոր մեծերուն մեռաբն ու հսկողու-
թեան տակէն դուրս ելլելու ըլլայ՝ անձիկաց շարաշար ու
իր քնտրութիւն չըստեմէ:

28. Այս ամենայն միջոցներն աւանդելն ետքը՝
բուն կամաց իրական կրթութեանը կերպին վրայ գրելու
սխեռնն առաջ պատշաճ կը համարեմ հաս ծանուցանել՝
որ ամեն մէկ բարձրագոյն եւ կամ կամային ընթացի կամաց
կամաց կը ծնանի ու ի սկզբուն տեղար կ'ըլլայ, բայց ամեն
մէկ անգամ ի դարձ գրուելով ու կառարուելով կը դու-
րանայ, կը հաստատուի ու վերջնայեւ անկարուտ ու ան-
ընթեղի կը մնայ: Ամեն մէկ դարձողութիւն աւանդին
անցաւոր է, բայց երբոր շատ հեղ կը կրկնուի՝ հասարակ
դարձողութեան կերպ կամ ընթացք մը կ'ըլլայ, ու վեր-
ջնայեւ ստորութեան կը դառնայ, ստորական (անձկու-
թեան) կ'ըլլայ: Այս ամենայն յայտնի կը յայտնուի՝ թէ
ի՞նչպիսի հարկաւոր բան է՝ ամեն մէկ անկարգութեան իր
սխեռնն կամ ծագելուն տակնը՝ առաջին ամուսն եւ
զեմ կենտոյ: Աս փախմանիս համար պէտք է որ գաւ-
տարական իր մեռաբն տակ ըլլող աղայ վրայ աղէկ դիտու-
ղութիւն ընէ, որ կարող ըլլայ գեղ յոժարութեանց
բողբոջները գտնել ու ծանշնայ: Չար սրտը, գեղ յո-
ժարութիւնը երկայն տակնն ի ծանուցի կը ծնանի ու կը
բողբոջի աւանց ծանշնուելու եւ յայտնի ըլլալու: Արդ՝
երբոր գաւտարակց անկարգութեան մը սկիզբը կը գիտեմ
կ'իմանայ՝ պէտք չէ որ անձիկաց շնչին ու փայր բան մը սե-
պէ: Չըլլայ որ հասարակարկն ստորութեանը դրոշման
կարծիքներուն ու խոսքերուն կապուի, թէ «Տղան ազ-
բանը գեղ մարտ չ'ընէր, անոր մէջ գեղ յոժարութիւն
մը չունի, անոր ի՞նչ ըլլալը գեռ չ'իզիտէր, ազ բանն ի-
րեն քնտրակար բան մը չէ: Գարձեալ, ազայ աւարձու-
թիւն ու մղաթիւն չեն ունենար, ազայք թող տալու
է, որ իրենց աշխարհն ու բնական կրակը դուրս տան:

ասհելով ու կենացով մարդ շխալի քաղել էր սարկի-
 գէլը եւոյնն ինչ իրակ էր կարասի ու էր շխալուի, եւ ու-
 թիչ ասանց նման հազար ու մէկ սովորական խաղեր, ու
 բնոյցով շատ ծնողք իրենց զիրենք խաղելով կամ ու-
 թիմներէն խաղուելով ու միեմտարուելով անհոգ ու համ-
 գիտս կ'ըլլան: Գաստիարակին աս բանիս մէջ գլխաւոր
 կանոնն ըլլայ՝ ազոյ պզտիկութեան աստեւ անանկ բան մը
 ասեմեւ, ինչ շնորհել կամ թող շտալ, որն որ թիչ մը
 մեծնալէն ետքը սաստիկ արգելելէ հարկաւոր է: Աւոր
 զէ՛մ շատ ծնողք հակառակ նամաց բանելով՝ էր պար-
 սաս որին անհոգութեամբ անտես ըրած կամ թող սուս
 անկարգութիւններն եւոյնն մեծ ու ծանր աշխատու-
 թեամբ ջնջելու էր շխալելու ջանալ:

Գ Լ ՈՒ Խ Ե Ր Ր ՈՐ Գ

Կամբք կամ ցանկապան կարողութիւնն շատ պատշաճի
 կըմեղուս սասանը:

1. ԻՄԵԼՍՈՒՄ, գաստիարակին պաշտանն է չէ թէ
 միայն կամբք շար բազմանքներէն, ու ցանկապան կար-
 ղութիւնն անկարգ ներգործութիւններէն ազատ պա-
 հել, այլ նա էր կամայ բարի ու ոգտակար բազմանքներ
 սասանալու էր ցանկապան կարողութեան կարգաւորելու
 կերպով ու նամբով գործունեաց ըլլալու պննել: Թեպէտ
 էր որտի մաքրութիւնը շատ ցանկալի ու հարկաւոր բան
 է, բայց միայն սասով բան վախճանին շիկնուար հաս-
 նուիլ: Սարգուն իր վախճանին հասնելու համար հար-
 կաւոր է՝ որ չէ թէ միայն զէջ զցանմանը շաննուաց,
 հապա նա էր բարի զցանմանը աննուաց: Ահա սասով
 յայտնի կ'ըլլայ՝ որ կամայ իրական կրթութիւնն անոր
 մէջ բարի զցանմանըք զարթուցանելու էր անանց սուս
 ընորգելու միայ էր կայանայ: Աւոր համար բարոյական
 գաստիարակութեան գլխաւոր գործքն է ազան չէ թէ
 բարակ վիճիտայ մը կամ իտհե՛մ քաղաքացի մ'ընել,
 հապա անոր անանկ կրթութիւն մը ստալ, որ զուարճու-

ամենեւին անհարգ ու ծուռ բան մը չէ, հարգութեամբ կար-
ճաց ազնւոյ կամ սու ու ան բանք բազմաչափ մէջ բռնած
կարգին ու գրած վարձանին ու պատճառք կրնայ սխալ ու
անհարգ ըլլալ: Սարգսու մը ամենեւին կամք կամ բազ-
մանք մը չունենային անելի գեշ բան չկայ: Ասք համար
թէ ոք ազնւոյ մը նոյն իսկ արտաքին ապարտութենէն ու
ազնւոյ թէ ինքնին չիշարժիր, թէ ոք ամենեւին բան մը
անք ներքոյ ազնւոյ մը կամ շուղել մը չիպատճառեալ ու
թէ ոք ինք իրմ ամենեւին բան մը չ'ազնւոյ ու չիբազմար,
հարգանք անքան էակի կամ մէջենայի մը պէս բաշտելու
կամ մղտելու կը ապաստ, իր վիճակը անելի գեշ կրնայ
ըստի՝ բան թէ երբք իր կամքն անհարգարար բան մը
բազմաչափ ըլլար: Սոյնպէս եւ շատ ցարւելի վիճակի մէջ
կը գտնուին անոնք, որոնք թէպէտ եւ գործունէութեւ-
նէ բոլորովին զուրկ չեն, բայց իրենց կամքն ամենեւին
ներքարմութիւն ու հաստատուն ազնւութիւն մը չունին:
Կան մարդիկ, որոնք կամք ունին, կ'ազնւոյ, բայց իրենց
ազնւոյ գաղջ, մեռած կամք մը, պարտաւ իրենց մին է,
կամ թէ վայրկեանական, վազանցակ, ուստի եւ անգոր-
ծունեաց ու ծրարութենէ զուրկ ազնւոյ մըն է:

4. Ան շարիքին ու վնասին ազնւոյ գարձան ընելու
համար պէտք է որ դատարարակց կամայ անգործութեան
կամ անարտութեան պատճառներն ու ազդեցութեք վըն-
տակ, գտնել ու նստելու: Այդ պայմանի անգործութեան
հասարակ ազդեցութեք են մարտնչեւ անարտութեան ու
մնայ գորտութեանն առ հասարակ եւ առանձինն ի-
մացողական գորտութեան թէ ուրտութեան ու անարտութեանք,
գարձանալ՝ զգայական կարողութեան անարտութեանք,
մնայ անարտութեան կամ նկատման շարժանց կարճու-
թեանք, մնայն ուրիշներուն ըսածն ու հրահանգը կու-
րպին ազնւոյ եւ ընելու արժան ըլլալը, ու սխալելին
շարժ անելի վարձանը: Այսպիսի հանգամանքներք պզտիկ
ազնւոյ վրայ կը տեսնուին, իսկ ասարիքին գիշ մը մեծ ցած
ազնւոյ վրայ առ պակասութեանն զատ կու գտն նա եւ
թէ ուրտութեան կամ վնասութեան, իր վրայ չվատահի ու
անյուստութեան, ասոնք ալ իրենց վրայ անելի կը զգանան
երբք իրենց պզտիկ հասակին մէջ շատ անգամ վնասին

այլ եւ այլ գծրախառնութիւններ կու գան: Արդ վարպետ
գասախարակը բոլոր աս ու ասանց նման պատճառները
նանչնուով՝ ասին խնդրն ու փոյլին ի գործ գնել, որ աս
պատճառներն իր մեղքին ասկ ըլլող տղաց փոյլ չգրա-
նաին, եւ ինչ որ գանուելու ըլլան՝ հեռացրնել ու պա-
կտեցրնել: Աս բանիս համար նախ պետք է որ իր աշա-
կերտին կամայք քիչ մը ազատութիւն տայ որ գործել
կամ գործունեաց ըլլայ, որպէս զի կանցին արթնընաց եւ
ինչն իրեն բան մը բաղձարու վարժի: Բայց ազատութիւն
ըսելով՝ ոչ անկարգ համարժեցութիւն կ'իմանանք ու ոչ
անասն ինչնիշխանութիւն, հասցա միայն՝ կանցը բար-
բոյն անգործունեաց շխազու: Երկրորդ, պետք չէ որ
իր աշակերտին ասնելու ասին մէկ քայլը, ասին մէկ փոյլ
գործքը՝ ինքը յառաջագոյն անոր ցուցրնել կամ ասին
գնել, հասցա մասնաւորապէս ու գիտմամբ զինքը ազատ
իւրով՝ որ ստիպի ինք իրեն հարկաւոր ըլլող միջոցները
փնտաւելու կամ ընտրելու եւ բանի մը համար հաստա-
տան առաջադրութիւն մ'ընելու, այսինքն բան մը հաս-
տատա կանցով ուղելու: Երրորդ, խնայ անոր ասանկ պա-
րագանելու մէջ քաջաւերութիւն տալու եւ զինքը սր-
տասանի տարտամութենէ ու վհակեցուցիչ յուսահա-
տութենէ պահելու. ինչու որ չէ ինչ միայն գործք մը
կատարելու, հասցա նա եւ բան մ'ընել ուղելու համար
այ քաջաբարութիւն ու իր ուժին փոյլ վտահաւթիւն մը
կը պահանջուի: Զորրորդ, որովհետեւ մարդուն մտքին
մէջ հաստատութեամբ գրան առաջադրութեան յախ-
զիլը անոր կանցը կը կենդանացրնել, կ'ուժովցրնել ու անելի
կը դուարթացրնել, անոր համար պետք է որ գասախ-
արակն աս բարիքն իր աշակերտներուն ծանուցանելով՝ ա-
նանք անելի եւս յորդորի իրենց կամայք բաղձաւորներն ա-
նելի հաստատութեամբ անբացրնելու: Էինգերթը, ին-
նայ իր աշակերտներուն անասնիւն ու գործուրութեան
ասհմանն ընդարձակել, այսինքն զանանք անելի աւար-
կաներու եւ յարմար գործքերու ծանոթ ու անզեակ ընել.
ինչու որ քիչ բան, կամ միշտ մի եւ նոյն բանն աչքին ու
մտքին ասինն ունենայն ու միայն անով զբաղիլը մտայ
ու կամայք գորութիւնը կը սկստացրնել ու կը ընթացրնել:

Աս կարգիս մէջ շատ ազատեաց բան է՝ թիչ մը մեծ աշա-
կերաններուն քանի մը գործքեր իրենց մասնաւոր խնամ-
քին կամ հազանմեկեանը յանձնել՝ որ քանակը շատ
կարգի կատարեն. առով չէ թէ միայն կամէրենք գոր-
ծունեաց ըլլալու նիւթ կը գտնէ, հասցա նա եւ աղէկ կը
կրթի ու վարձաւթ ինչ կը ստանայ: Անչեքարգ, թէ որ
գաստարանի կը տեսնէ՝ որ մարմնչն տկարութիւնը
աղան կամքը կը կապէ կամ անգործ կ'ընէ, պէտք է որ
վարպետ բնչի խնամելով այդ շարիքը խափանէ, իսկ ե-
թէ ներքին կամ արտի գգանմանց այդ բանին պատճառ
ըլլալը կը հասկընայ՝ անոր փրչիքանան պատճառները
գնահատ ու անհետ ընէ:

5. Ըրտայքին տպարարութիւնները (գրչայութիւն-
ներուն միջոցով) մարդու բազմանայ ու կանայ վրայ ա-
մեն բանէն առաջ ու անչի աղչեցութիւն կ'ընեն, անոր
ներքը բանի մը վրայ փափազ կամ ուղիչ եւ շուղիչ մը
կը դարձն ոչանեն, ու անով իր կանայ բան մը ուղեչու կամ
շուղեչու գրչուի միջոցներն ու յարգորիչ պատճառները
կ'ըլլան: Յոսոյ մը իր պրոփիւթեան ասանը յայտ մա-
սին գրեթէ անբանութեան աստիճանին մէջ կը գտնուի,
ու միայն զգայական տպարարութիւններն շարժելով բան
մ'ուղեչու կամ շուղեչու ինք զինքը կ'որոշէ: Եւ այդ
տպարարութիւնն արշափ անչի գորտար է՝ գործունեա-
լութիւնն ալ պնշափ անչի կ'ըլլայ, ու աղան առանց յայ-
տնի ծանօթութիւն ունենալու եւ առանց խորհրդանմ-
ութիւն մ'ընելու միայն այն արտայքին տպարարութեան ու-
ժափը կը շարժի ուղեչու կամ շուղեչու: Կանայ կանայ ու
աստիքը մեծնալով անչի յայտնի կը մանչնայ տպարա-
րութիւնները, եւ շատ այնմ եւս անանց ուժին կրնայ
զեմ զնել: Կանայ կանայ կը սիտի այլ եւ այլ հանցա-
կան տպարարութիւններուն մէջն ուղանն ընարել, եւ
ներքայ կամ աչքին առջեւ ըլլալը աստիճանները կը
բազմայ, աստի եւ աստցան գաղափարներն ու ծանո-
թութիւններն կը շարժի ու անանց համեմայն կը բազ-
մայ, ու անկից ետքը՝ ալ ներքայ բաներուն զեթի ըլլալը:
Եւ թէ կարեւու եւ ասանկով ալ միայն զգայականութիւնն
իր կանայ կ'առաջնորդէ, բայց ասկայն պնշափ ազատու-

խիւնն ալ զգացականութեան կապերէն անկախ ըլլալու առջի աստիճաններուն մէջն է : Եւստին քանի որ գաղափարներն աւելի պայծառ կ'ըլլան, եւ աւելի ասանք՝ քան թէ ներկայ ազգաբնութիւններն ու անոնց ստատիկութիւնը կանոց վրայ ազդեցութիւն կ'ընեն, ու միանգամայն որչափ որ խորհրդածութիւնն ու զգացական տեսութեանց կը զարանայ, այնչափ աւելի յաջողականութեամբ ազան անքան զգացականութենէ կրկնեալ զգացման կ'անցնի ու կը բարձրանայ : Ասկէ մտրդ հարկաւորապէս առ կերպով ու կարգով յառաջ կ'երթնայ, ու կանոց կանոց զգացականութեան կապանքէն ազատուիլը մտրդուն կարողութեանց բացուելուն զլիարար մէկ սահմանը կամ ժամանակահատէն է :

6. Ըրդ դաստիարակը յայտ մտայն իր պաշտօնն ազնի կատարելու համար պիտ'որ ջանայ չէ թէ միայն ազան զգացական զրգիւններն ու բերանայքը գիտեամբ ըզարթուցանելու, հասցա նա եւ անոր բնական բերանով որչափ որ կարելի է՝ ուրիշ զի բարձրելու : Անոր սա կամ ան բանն ընելու, սա կամ ան բանն ուզելու ուրիշ զարթուցիչ պատճառներ կամ հիմունքներ չուցընէ, երբ եւ ուր որ կրնայ՝ ազան վարժեցընէ ինք զինքը՝ սյախն իր բաղձանքները զարկելու եւ յաղթելու . մասնաւորապէս կրկնէ զինքը սա կամ ան բաղձանքի բանն կանոց հրատարիչ, եւ սա կամ ան անհամայն ու դժուար դիպուածին համբերել : Աս բաները ազան թեւեւ եւ ի սկզբան բարոյական սկզբունքէն կամ բարոյական կանոններէն շարժելով ընէ, ի վերայ սյար աննայնի այն ընթացքն իրեն ազատուց կենաց ու վարձանց համար շատ մեծ ու գուտ ունի, եւ յիշատի փարձով անստատ է՝ թէ սա կարգը պատշաճաւոր կերպով յառաջ ասարուած ասանք՝ ազոյք զարմանայի համբերութեամբ իրենց բնական բերանայ կամ բաղձանայ զե՛մ ազնի յաղթութիւններ ըրած են : Եթէ ազան վրայ առ կերպով ու առ կատարի մէջ ազնի հոգ ասարուելու ըլլայ՝ իրա զգացականութեան կապանքէն աննեւին շրանուելու յաջողականութիւնը պղտկուց կը ստանայ, եւ ասոր վրայ դիւրաւ կրնայ բան իսկ զգացականութեան բարակ կրկնութիւնն իր արդիւնքը

ցուցրեւել, եւ որչափ որ զգացականութեան մէջ բարեփոխութիւն ու կրթութիւն կը մտնէ՝ այնչափ ալ բարեբարութեան գիւրին նամբայ կը բացուի: Ինչու որ այսպիսի կիրթ կամ բարակ զգացականութիւնը ազան զգացական կապիւս բերմունքներէն ետ կը բռնէ, այլ եւ այլ ըիրտ ու անբանական գործազուտութիւններն իրեն ասելի ու գորշելի կը ցուցրնէ, ու ասով շատ փարձուցեալ համայնական գրգռանքուն գեժ անոք սիրտը կը պաշապանէ: Բարակ նաշակ կամ կիրթ զգացմունք ունեցող մարդն ամեն արտաքին ազդեցութեանց ու ազատութեանց կոչողութեանց շիճեաւելիք, որչափ որ զգրաս որ ու ազգու ըլլան՝ անոնց գերի չ'ըլլար, անոնց մէջէն ուզածն ու յարմար գտածն ընտրելու եւ ընդունելու ազատութիւնը միշտ կը պահէ:

7. Ազգացականութեան՝ կամաց կամ ցանկական կարողութեան վրայ ընելու ազդեցութիւնն այսպէս շափաւորուելով ու կարգի գրուելով, նոյն կարողութեան կարգաւորապէս բացուելուն կամ յառաջ երթնալուն երկրորդ աստիճանին կը հասնուի, որն որ խնայողութեան անոք վրայ ըրած ազդեցութեամբը կ'ըլլայ, այսինքն երբ որ մարդ իր կամքին բաղձանաց կամ ցանկութեան կատարուելուն հեռեանքն իր խնայողութեամբը կը սխալ մտածել ու մտայն առնելը բերել: Թեպէտ եւ ասիկայ ալ մարդս միայն նախատես ու խոհեմ կ'ընէ եւ ոչ թէ բարոյապէս բարի. սակայն բանտար մարդու մը համար շատ հարկաւոր կրթութիւն մըն է, որով անքան կենդանաց ու բարոյապէս ազատ մարդու մէջ ըլլող աստիճանին կը հասնի, ու անով նա եւ բուն բարոյական կրթութեան կամ բարեբարութեան հասնելու մեծ գիւրութիւն կը գտնէ: Աշակերտը հեղ մը իր ընդունած սկզբնական կրթութեամբը զգացական կամ ներքին ըլլող առարկային ազատութենէն անկախ գործելու կամ բաղձալու սխալքն ետքը՝ ալ կամաց կամաց բուն ազատութեան սահմանին մէջ կը մտնէ, անբանտար զգալու եւ բաղձալու աստիճանէն վեր կը բարձրանայ, եւ իրթ թէ կը պատրաստուի՝ իրանոց գաղափարին իր ներք գործել տալ:

8. Այդ՝ թէ որ դատարանի մը խնայողութեան չ'արժեք որ չ'առաջնորդեր՝ որ ցանկական կարողութեան կամ կամայց վրայ ազդեցութիւն ընէ, դատարանութեան մէկ երեսելի կարգին մէջ մեծ անհարգութիւն ըրած, իր պաշտօնը ազնի շխատարած կ'ըլլայ: Ա՛ս պահասութիւնն ու սխալանքը չընելու համար պետք է որ նախ՝ որչափ կարելի է՝ կանուխիկէ իր աշակերտները խրատէ եւ համոզէ որ ոչ երբեք միայն ներքին ապստամբութիւններն շարժելով՝ իրենց կամայ թաղանթը կատարեն, հապա սա ու ան գործողութեան հետեւանքն իրենց առջին գնելով՝ բանտարայեւ թաղանթ եւ ազնի սորվեցնեն: Ասիկայ ըրած ասեմն ալ պետք է որ միշտ մտադիր ըլլայ՝ թէ արդեօք աշակերտներն առ հետեւանքին դատարանն ու ազդեցութիւնն ընթանելու ընդունակ են թէ չէ: Երկրորդ, իմաց իր աշակերտները վարձեցնել իրենց գործողութեանց հետեւանքը իրենց մէ փնտաւելու, եւ բան մը ազնիւ համար իրենց գիրենց որոշելին կամ հաստատ միտունքին գնելին առաջ չէ թէ միայն մտաւոր հետեւանաց, հապա հետաւորներն ալ մտադրութիւն ընելու, եւ չէ թէ միայն մէկ երկու հետեւանքին մտադիր ըլլալու՝ հապա ամեն հետեւանքներուն ալ, որչափ որ իրենց խնայողութիւնը կրնայ համար: Ասիկց ի զատ նա եւ սորվեցնել իրենց՝ կարելի հետեւանքը՝ հարկաւ որայեւ պատահելու հետեւանքներն, քիչ հանդիպողները՝ յաճախ հանդիպողներն, մէկգի շեղուելիները՝ մէկգի ձգուելիներն, ու գլխաւոր գործողութեան հետեւանքները՝ երկրորդական գործողութեան հետեւանքներն որոշելու: Երրորդ, սորվեցնել իրենց՝ ամեն մէկ հետեւանքին ներքին ծանրակշիւթիւնը կամ ուժը նանչնալ ու գիտնալ, որպէս զի բանի մը առաջին ապստամբութեան կամ ազդեցութեան երեսելին ու սաստկութիւնը գիրենց գործելու շարժէ, հապա բուն անոր ներքին զարութիւնը: Այսպիսի կրթութիւնը կանոնաւոր ու պարզաւոր ըլլալու համար պետք չէ որ դատարանին ընդ համար կանաններով բանը լսեցնելու նայի, հապա առանձին գիպսածներ յառաջ թերելով՝ անոնց գործնականապէս առաջնորդէ:

արով եւ Եղեարատայեա խոհեմ մարդիկ կ'ըլլան ու իրենց բազմանքները գործադրելու տակն միշտ մտաց առաջնորդութեամբը կը շարժին: Զորքոց, շատ հարկաւոր բան է՝ որ գաւառաբարակն իր աշակերտներուն արփնչքնէ իրենց գործադրութեանց միայն փիղիքական հետեւանքները չգիտել: Հապա իրենց զգացմանց ներքին հետեւանքներուն մտադիր ըլլալ, եւ իմաց անանց բան արեւոր կամ Եանքակաւութիւնն իրենց ըմբռնելի ընել: Ասով կը պատրաստե զիրենց կամ իրենց կամքը՝ անոր ամեննէն բարձր ու վերջին աստիճանի կրթութեանը մտարկնայու:

Գ. Կամքին գործունէութեան ետքի կամ երրորդ աստիճանն է՝ իր բազմանքները կամ գործադրութիւնն իրաւանց ու պարտոց համեմայն կարգաւորել, այսինքն իրաւանց ու պարտոց ինչ ըլլալը նանչնալ կամ անանց բան գաղափարն ունենալ: Արդ վարդեա գաւառաբարակն ամենէն մեծ ու ամենէն բարձր պաշտանն ու պարտքն է՝ իրաւանց ու պարտոց ինչ ըլլալն ազիկ Եանքի ընել իր աշակերտներուն, ասանց գաղափարն իրենց ներք միշտ վառած ու կենդանի պահել, եւ նոյն գաղափարն այնպեա զարացնել, որ կարող ըլլայ կանայ վրայ աղէկացութիւն ընել եւ գործել տալ: Եւ այս բանս՝ չէ թէ միայն սա կամ ան գործադրութեան մէջ արդիւնաւոր ընելու են, հապա անանկ ու այնպիսի կերպով՝ որ անով կանայ ընդհանար ու հաստատան կանան ու սրենք մը արախ: Եւ ասանկ ըլլալով՝ գաւառաբարակութեան առ մասին մէջ հմուտ գաւառաբարակը միշտ առ խորհուրդները մտքին մէջ պիտ'որ ունենայ. «Ինչպեա կրնամ իմ աշակերտներուս իրաւանց ու պարտոց յատկապեա ինչ ըլլալը շեռակ արփնչքնել. ինչով կրնամ զիրենց անանկ կրթել՝ որ իրենց բազմանքը կատարելու հաստատ առաջնորդութիւն ըլլան ասանկին իրաւանքն ու պարտքը մտաւրջին ունենան. ինչ պիտ'որ ընեմ՝ որ իմ աշակերտներս միշտ իրաւանց ու պարտոց համեմայն գործել արփին. վերջապեա ինչպեա պիտ'որ առաջնորդեմ իմ աշակերտներուս ընչ որ գաւառաբարակութեան առ ասանք, մինչեւ որ կարելի ըլլայ՝ առ ըսուած վարժաններուն համար:»

Այս ամեն կտարներուն մէջ գաւառաբարակ մը իր պաշտանն ազնի կը կտասարէ՝ երբոր ամենայն փութով կ'աշխատի միշտ իր պարտուցը կատարման մէջ միշտ բաց եւ զգուշաւոր ու շքեհայեաց ըլլալու :

ՀԵՏՆԻ ԵՐԿՐՈՐԳ

Բարձրագոյն ցանկական կարողութեան կրթութեան հանգանակը :

10. **ԿԸՓԸՑ**, որ է ըսել՝ բարձրագոյն կամ ազնուագոյն ցանկական կարողութեան բարձրական ընթացք կամ հաստատուն ընթացք կ'ենթադրէ ամեն մէկ գործադրութեան իրաւացի կամ անիրաւ ըլլալուն՝ ազիզ, բացառապէս ու պայծառ ծանօթութիւնը : Աս ծանօթութեան հիմ ըլլող ընդհանուր գաղափարն ամեն մարդուն հոգւոյն մէջ խորանկ անկուած է՝ ինչպէս ընդ ազգս ու մթնն. ստիկոյ այլ եւ այլ փորձաւորութիւններով ու հմտութիւններով շխտաւոր, մասնաւոր գիտողութիւններէն հանուած ու մարդկան միասին խորհրդով հաստատուած ու սահմանուած գաղափար մը չէ, հազա հոգւոյն խորքէն յառաջ եկող ու բանին յատուկ ծնունդն է : Մարդ շատ կը սխալի ինչ որ կարծելու ըլլայ՝ ինչ բարձրական կրթութիւնը կ'ենթադրէ՝ որ ազգը երեսանց ու Ամիրաութեան փիլիսոփայական միշտ սահմանը՝ ինչ ըլլալը պիտ'որ գիտնան : Տղոց կամքն ըստ պատշաճի եւ ըստ բուսականին կանոնաւորելու համար միայն գիւրգիւրանցի յնձնութիւնները բուսական են, ինչպէս եւ փիլիսոփայական կանոններով մշտն արտուած ըլլան : Քանի մ'ընդհանուր անուններուն՝ Բարձր, շար, ազնի, ինչ, իրաւացի, միշտ, սխալ ու միշտ՝ անարտադրութիւնն ու յանախ իրարու տեղ գործածութիւնը ազոց համար՝ յիշ մը մեծնային ետքը՝ ըստ ֆրանսիացի հետեւութիւններ կ'անուանայ : Աս բաները կամ ամենեւին պէտք չէ գործածել, եւ կամ որոշ, ազոց ըմբռնելի ու միշտ մի եւ նոյն նշանակութեամբ գործածելու է : Հոս գաւառաբարակին գիտաւոր գործքն ու ըմբռնը սա պիտ'որ ըլլայ՝ որ իր աշակերտները

մեծանար ու իրենց ընթանումն ու գործելու պայմանին համարանց ըլլող զիպուածնց մէջ սարփին ու մանչեան թէ արգելոք սն կամ սն բանն իրաւացի է թէ անիրաւ: Իսկ իրենց տարիքը մեծնալէն ու խնչքերնին ջիշ մը հասունեանցէն ետքը կրնան միտքերնին իրաւանց ընդհա- նար ու բարձրագոյն գաղափարն վերջնել, որն որ ի- րենց զատմանց ու զաստատանն անմարտութիւն կամ մարտութիւն ու ներքին հիլեակամութիւն կու առց:

11. Ըստց աղան պէտք չէ որ իրաւունցն ու պարտքն իրրեւ միտքն բանին կամ մտաց զխառնութեանց նիւթ մը սարփն, հապա իրրեւ իր գործողութեանց ու զգացմանց կանան: Եւ սն բանն շիպահանքն որ աղան բարբարա- թեան կամ բարջականին ամեն փոքր աստեանները, տարբերութիւններն ու նաքր զանազանութիւնները սար- փն ու մանչնաց: Գլտիկ աղաց համար պատշաճակամութեան կամ վայելչութեան ու անպատշաճութեան մթին գաղափարն ալ բաւական է, որն որ կանց կանց ու ուսի երթալով՝ իր թէ զարգանալով իրաւանց կամ իրաւացիին գաղափարն կը փոխուի, եւ ան ասեմն սն կամ սն պարզ զիպուածներն իրենց զատուցութեան ու սարկաց կ'ըլլաց: Ըստ ասակ պատրաստողական կրթու- թիւնը պէտք չէ փոքր բան մը սեպելով զանց ասանել, ինչու որ մարդան ինք զինք ալէկ մանչնալն ու բարջա- պէս իր բարքը մանուանդ ներքին կանքը՝ պայման փա- փայնելը՝ ալեւաւջնելն ասոր փոց հիլեան է: Ըստիս կրթութեան արագ բարջական թեթեւամտութենէ կը պահպանուին, պայման կը սարփն թէ որ բանը նախ անպատշաճն ու ետքը անիրաւ սեպելու է եւ իրենց բազ- մանչներն ու կանքն անիկց աղաս պահելու է, եւ ինչ- պէս հաստատան կանքով ան բանն ուղելու է, որն որ միտքն իրրեւ պատշաճական եւ իրաւացի մանչնան է: Ըստ անիով պզտիկաց կը սկսին բարջական վեհերասութե- նէ կամ աստապայտանն ու անխարզ փոխիտութենէ ա- զաս ըլլալու վարժիկ: Ըստց սն կարգն մէջ աղագ ալէկ կրթնելու համար պէտք չէ արտարալ, հապա հանգարտու- թեան քառալ երթալ:

12. Ըստ սն բարջական զատատանը կամ գա-

տեղս կարգուիմ ինն յաջողակի կրիմելս համար նախ
պիտոյ է որ դատարարակն իր աշակերտներուն ժամանոր
պիմակներ կամ գիտութեաներ պատակ, որոնք իրենց հա-
մար գիտա հասկացուելու եւ իրենց ըմբանման ու գոր-
ծելու սահմանին համեմատ ըլլան, եւ նոյները կենդանի
խաղերով ու պայծառ ծանոթութիւններով իրենց առ-
ջին գնէ. միանգամայն բան մը պատակէն ետքն իրենց գի-
տակին համեմատ եղած կարգին վրայ կարծիքնին հարցը-
նէ: Արհարգ, բան պատմութեան մէջն ինչն ընտրի
հանէ առջոյ դատման համեմատ նիւթերը, եւ ինչ
անոնց հասկացընէ կամ առջեւին գնէ: Արհարգ, եթէ
կարելի է՝ առջոյ ներքայ հանդամանաց կամ ժամանակին
մէջ (իրենց տան ու գործոցն մէջ կամ ժամըցած ան-
միջընէրուն վրայ) եղած գեղարքուն վրայ դատաւան
ընել առջ, կարծիքնին հարցընէ, բայց աղեկ պարզու-
իմ ին ընելով՝ որ աղար ժամանոր անձնական նկատ-
մունքներով կամ կեղծարարական զգածմամբ դատաւ
ընեն, այսինքն ուրիշներուն կամ ժամանոր անձանց վրայ
Քրտակար դատաւանները չընեն ու գնիւնէր ըսան:
Չարարգ, այն ամեն գիտութեանն ու առիթները մկզի
եզէ՝ որոնց վրայ աղար դատաւան ըրած ասեմնին ի-
րենց անձնարարութիւնը մէջ ժամելով զիրենք կրնայ
կրցընել կամ մելարելընել: Ինչպէս անգեղ բան է
աղար ստիպել որ իրենք իրենց սխալմունքներուն մեծու-
իմեան վրայ դատաւան ընեն ու անոր արժանի պա-
տիմն որունն: Աւրիշ բան է առջոյ սխալներն իրենց ժամը-
ցընելը, եւ ուրիշ բան է զիրենք համոզելը՝ որ աս ժամը-
ցած յանցանքնին խաւաղանին: Թե որ ասանկ գի-
տութեաներու վրայ դատարարակն իր աշակերտներուն կար-
ծիքը կամ դատաւանը կը ժամընայ կամ արդէն գիտե,
կրնայ այն դատաւանը գործանել՝ երբ որ կը տեսնէ թէ
նոյն կարծիքն ունեցողն անձնական սերը զնմաք կը կրց-
ցընէ: Էնիզերարգ, ժամանորապէս անանկ գեղարքեր
ընտրել ու գանել՝ որոնց մէջ իրաւունքն ու պարպը՝ պա-
տին կամ Քրտակն, այսինքն ուրախութեան ու պատմու-
իմեան հակառակ կ'եղեն, որպէս զի աղար՝ պատ մը կամ
Քրտակ մը մտադիր ըլլալով կամ անիկայ շինուելով,

իրաւունքն ու պարտքը ծանօնան ու մարտը բարչա-
կան բարոյն յարգը գիտնան: Անցերորդ, երբոր դաս-
տիարակը կը տեսնէ՝ որ իր աշակերտներն իրաւանց ու
պարտուց վրայ բաւական ծանօթութիւն ստացած են,
իրենց առջին զնն քարոյշականութեան (բարչապէս բա-
րոյն) ու որինաւորութեան (ըստ որինուց ուղիղ ու խնայ-
արուած բանին), որինական ու բարչական իրաւանց մէջ
ըլլող տարբերութիւնը: Իրենց առջին անանկ գործա-
զուխութիւններ զնն՝ որունց մէջ յայտնի տեսնեն՝ որ չէ թէ
նայն իսկ գործազուխութիւնը՝ հասցաւ ան գործազուխութիւնը
կատարողին գիտաւոր կամ նպատակն է՝ որ անոր յարգ ու
արժէքը կու տայ, եւ թէ և ամեն բան՝ որն որ ըստ քաղա-
քական որինուց խնայ տուեալ է ու պատժուցարժանի չէ՝
բարչապէս ալ միշտ իրաւացի ու շիտակ չէ: Եւթներորդ,
անանց կարողութեան համեմատ իրենց գաւառատան ընել
տայ բարչականութեան այլ եւ այլ աստիճաններուն
վրայ, եւ թէ աս աստիճաններուն համեմայն իր բանը
կրնայ մարդուն արդիւնք տեսուիլ ու իր բանը յանցանք:
Ութներորդ, իրենց հասկացքնէն որ մարդ չէ թէ միայն
գործազուխութեան մը կատարուելուն անսխիւական կամ իրար
եւ գրականապէս առիթ ու գործակից ըլլալով՝ հասցա
նա եւ անկից շարգելելով կամ անոր ամենուրեք մաս-
նակից շրջալով (որ է ժխտարար) կրնայ անոր արդիւն-
քին՝ եթէ բարի է, եւ յանցարարութեանը՝ եթէ շար
է՝ մասնակից ու հարգող ըլլալ: Եններորդ, ցուցնէն որ
իրաւունքն ու պարտքը ժամանակի, տեղուց ու անձի կա-
պուած չեն, ու բարչականին գրած կարգն ընդհանուր
ազդեցութիւն ընող կամ ընդհանուր գործութիւն տնե-
ցող կարգ ու կանոն է: Աս ժամկով ու կարգով կրնայ իր
աշակերտներն անանկ կրթել՝ որ կարող կ'ըլլան իրենք
զիրենք ծանօնող ու իրենց վրայ գաւառատան ընել:

13. Ասանց կրթութիւնը կատարեալ ու հիմնա-
կան ըլլալու համար գաւառիարակը պիտ'որ աշխատի որ ի-
րաւանց կամ իրաւացիին զապախարը ազոց մարքին մէջ
միշտ հաստատաւ ու կենդանի թնայ: Չէ թէ միայն ազոց՝
հասցաւ աս հասարակ ամեն մարդիկ շատ գործազուխ են
եւ կը կենային՝ թէ և որ մասընուն մէջ բան մը պրոչելու

ասեմներն՝ ընելու գործադրութեան իրենց պարտուց հետ
ունեցած համեմատութեան ազնի մտադիր ըլլալին: Աս
բասեմներն ապացոյց ու հաստատութիւն մին է այն աւ
մեքին ու զգլուսնէ՝ որն որ շատ հեղ մարդ գործադրութիւն
մ'ընելին ետքը կը պչայ, որով կը ջուշքեմ՝ թէ թեպէտ
եւ իրաւանքն ու իր պարտքը կը նանչեմար, բայց նոյն
գործադրութիւնը սխալու ասեմը անոր յիշատակը մարին
մէջ կենդանի չէր: Արդ գաւաթաբակը կրթութիւն ասան
ասեմը պէտք է որ բարոյական նկատմանքը, պայման
միշտ իրաւանց ու պարտուց մտադիր ըլլալն իր աշա
կերաներուն մարին մէջ զգիւտ որ ու իր թէ տիրոջ մտա
նութիւն մ'ընէ, ու աս նկատման ու գաւանդ մէջ աւ
նանի յախազակութիւն ու վարժութիւն մը ասանայ սոց,
որ աս գաւաթաբակ թէ որդեկ ընելու իրձառնութեան
իրաւացի ու ի՛ գործուցու հանձնար է ինչ չի, անանց ասին
մէկ անգամ բան մ'ընելու համար մարտնչին որպէս շատ
ասեմը՝ գրեթէ ասանց իրենց յայտնի կամուց կամ ազն
լան՝ իրենց որոնին մէջ արթն ըննայ ու գործէ: Կը աս բան
ազնի կը յախազի՝ թէ որ գաւաթաբակը ասին մէկ գոր
ծադրութիւն այս նկատմանքով պարտկաց ազան ասին
կը գնէ, ասին մէկ պատմութեան կամ զեւոյրին վրայ աս
կազմեմէ գաւաթ մը գաւաթաբան ընել կը սոց, ու բան
մը պատման ասեմը աս կարգի վրայ մտադիր ընելու
կ'աշխատի, ոչ երբեք բանի մը միայն գաւաթակի կամ
պատախար ըլլալուն՝ հարկա միշտ միայն որքան որ կամ
իրաւացի ըլլալուն վրայ կը խոսի, եւ թէ որ աշակերտը
բանի մը հեռեւանքին վրայ մամուլու կամ թէ անոր
վրայ խոսելու ըլլայ՝ զմէքը կը յանդիմանէ ու իրեն կը
պատախիթ որ չէ թէ հեռեւանքին՝ հարկա իրաւացիութեան
մտադիր ըլլայ: Ասկից ի զատ պէտք չէ որ գաւ
աթաբակը մարդկային պարտքերուն միայն ընդհանուր
սահմանները կամ ինչ ըլլալը առջ սորակցեմէ, հարկա
միշտ բացառուց ցոյց բերով, մարդկային կենաց մամուլ
զեւոյրերը յառաջ բերելով ու ազոյ անհաստեան միմա
կին մերկեցեմէ լով՝ զանանք իրենց մեկնէ. այս թէ ոչ՝
անանի կ'ըլլայ որ ազոյ ասին պարտքերն ընդհանուր
կը սորակն ու մեկնի մեկնի կը համբնն ու կը զրուցեն:

բայց իրենց վրայ դառնալ՝ չեն կրնար գիտնալ թէ անանց-
մէ սրբ գործածներու կամ կատարելու է: Աստի թէ որ
գաւառաբարակն առ մարդկային պարտաշէրք իր աշակերտնե-
րուն կենդանի, պայծառ ու զարսար կերպով յայցենելու
եւ անանց ծանօթ ութեան իրենց շատ հարկաւոր ըլլալը
յայտնապէս առինձին գնելու ըլլայ, կամքերնն առ
կատարի մէջ ազնի կրթման կ'ըլլայ: Եւ առ ալ պետք է որ
գիտնայ՝ թէ երբոր զիրենք առ կատարի մէջ անանկ կը
կրթէ որ իրանց զազափարս իրենց իրր սովորական
կ'ըլլայ ու առանց ազելու իրենց սրտին մէջ կը դարձէ,
ան առեն ամեն բանի մէջ բարի խղճով վարսիլն իրենց
սովորութիւն մը կ'ըլլայ:

14. Ասկայն բարոյական կրթութիւնը կարգաւո-
րելու ու կատարելու ըլլալու համար պետք է որ գաւ-
առաբարակն իր աշակերտներուն իրենց սրտ ու սեպհական
պարտաշէրք ծանոյցնէ: Ասոր համար պիտ'որ ջանայ ամեն
մէկ պարտաք չէ թէ զանազան ապացոյցներով անանց
մարին մէջ խոթել, հապա աղոյ անանկ առաջնորդել
որ իրենք իրենց ներքին քննութեանն ու իրր ներքին
համազմանը զանաք ճանչնան ու զգան: Ասկայն ալ ան
առեն ազնի կը յախոյի, երբոր գաւառաբարակը չէ թէ առ
բաներս առանցելու համար մանաւոր ժամեր որոշելով ու
խիտ կարգերով նշյները կ'առանդէ, հապա անուղչակի
ու յարմար առ իթներ զանելով ու իրր թէ առանց գի-
տելու յարմարութիւն մը գտան ըլլալով եւ աղոյ ներ-
կայ միտակին պահանջելուն հետեւելով՝ իրենց զգայի
կ'ընէ: Պետք է որ չէ թէ իրրեւ իրտա ուսուցիչ մը,
հապա իրրեւ խանդակաթ հոյք իրենց սրտին զուար-
թութեան ասնձնեքը գիտելով՝ յարմար կերպիս իր
խորհրդանութիւններն ու իրտաները անանց առին գնէ,
ու ջանայ աւելի իրենց սրտին վրայ ազնեցութիւն ընել
քան թէ իրենց մարին վրայ, այսինքն աւելի զգալ տայ
քան թէ համարէ: Եւ առ վախճանիս համար բարոյա-
կան կարն խաղերք կամ առանձնեքը եւ կամ պզտիկ
պզտիկ պատմութիւններք, որմըք արզնն ծանուցանտ
պարտաշէրքն աւելի յայտնի կերպով կը բացայայտեն,
շատ յարմար միջոցներ են աղոյ ազապայ ժամանա-

կի մէջ իրբն յարգար ու ճշտատի (քաղցուանք) ծառայելու :

15. Ինչո՞ք առ ամեն բաներուն մէջ վարպետ դաստիարակը պիտ'որ ջանայ որ իր աշակերաններուն մարդկային պարտուց վրայ անանկ կանաններ ապա ու ընդհանրապէս ամեն պարտուց վրայ անանկ կատարեալ ծանօթութիւններ առնուի, որ առ պարտուց իրարու հետ անեցած կապակցութիւնը, մէկ պարտըին մեկուրէն կատարմ' առնենայր, մինակ մէկ պարտըը կատարելով՝ բարոյական կատարելութեան շահանուիլը՝ յայտնի թանձան ու սորովն : Ասով աղաք պղտիկուց կը հասկընան ու եպն ալ հաստատ կը անանեն՝ որ կատարեալ առպրիմութիւնն ամենայն պարտըերն ամբողջ կատարելու վրայ կայացած է, ու մարդ շատ անկատար կամ ողորմելի գիշակի մէջ կը գտնուի՝ երբոր միայն մէկ քանի պարտըերն աչքին առնելը կ'առնենայ եւ անմըք կատարելը բաւական կը սեպի, իսկ ուրիշ պարտըերը շիգիտեր, շիգիտուեր ու անանց համար անհոգ կ'ըլլայ, եւ իբր թէ անմըք իրեն կատարելութեան ու բարոյապէս բարի մարդ ըլլալուն հարկաւոր ըլլալը հանգանանքներ սեպելով՝ բոլորովն մեկդի կը թուզու :

ՀԵՏԵՒ ԵՐՐՈՐԿ

Կառնին հաստատուն ընթացք մը տալու վրայ :

16. ԻՆՎՈՅԵԿԱՆ կրթութեան գլխաւոր գործըննդն ու պաշտանն է կանայ հաստատուն ընթացք մը տալ, պարնըն հաստատութեան բարի յարմարութիւն անենայր սորովն ջընելն է : Պատասխարակը կանուխկեկ պիտ'որ սկիսի իր աշակերաններուն սրտին մէջ բարի ու սրգայ ըլլալու պղտուանըը գարթուցանել : Իրենց կամքը կրթելն ու սորովն ջընելն՝ որ հաստատութեանն ազնն բարի մարդ ըլլալը, եւ ամեն կերպ անիրաւ ու քնաստիար բաներու վրայ զգուսմ' մը պաշտով՝ նայն բարի կամքերնին կատարելու (ի գործ գնելու) աշխատին : Առ բանին մարդ աղաքական հասակին մէջ առելի գիտաւ կը վարժի, ու առ

ասնկ զգացմանց անկէ ընդունակ է՝ զան թէ մեծնային
եայր։ Բայց դաստիարակչ պետք է որ գիտնայ՝ թէ եր-
կայն ու ջանայր ծառեր խտելով ու բարոյականի վրայ
խորհրդածութիւններ ընելով կամ իր աշակերտները
վախով ու բռնական սխիւններով բարիք ուղիւս ստիպե-
լով՝ ամենեւին սգուս մը չ'ընէր։ Անկէ պատահար կ'ըն-
լայ՝ առաջինի մարդկան վաղքը կենդանի խաղերով սա-
րազրել, մարդուն ընտիւեան, բան վախճանին ու արժա-
նասրտութեան վրայ պատշաճական խորհրդածութիւններ
ընել, մարդկային կենաց այլ եւ այլ հանգամանաց ու
բարեաց վրայ գիտազուտիւններ ընել, շխտակ ու մաքուր
կրօնական հանգումով յայտնի ցուցնել՝ թէ աշխարհ չ'իս
վրայ գերազայն դասուար մը կայ, որ ամեն բարոյական
գործքերը կը գիտէ, կը զննէ ու կը գտնէ. ու վերջա-
պէս ցուցնել թէ մարդ ամեն արտաքին պատահարներն
իւ ներքին զգացմանց համեմատ նկատելով՝ իր բարոյական
զարտութեանն անոնց վրայ պիտ'որ իշխէ։ Այսպիսի նկատ-
մանքները, խորհրդածութիւններն ու խօսակցութիւն-
ները բարոյական զգացմանչք կը բարբրչեն ու աղոյ կամ-
քը բարոյապէս բարի ըլլալու կը յստակեցնեն ու բարե-
բարութեան ապահովապէս կ'առաջնորդեն։

17. Բայց դաստիարակչ կը սխալի՝ թէ որ իր ա-
շակերտներուն կանայն այսպիսի ընդհանուր յստա-
րտութիւններ անենայր բուսական սեպելով՝ ինչ զինչ իր
վախճանին հասած կը համարի. վասն զի անտարակց
բան մըն է՝ որ սա յստարտութիւնները հարկաւորապէս ու
անտիտալարաբ մասնաւոր զգածմանչք կամ թերտ՝ ընն
պատճառեր. եւ ապիշուն ու բարձով կարգելուն մէջ
չաս մեծ ասրքերութիւն կայ։ Ասոր համար դաստիարա-
կին պարսպն է վայիտ ասնիչ՝ որ սա ընդհանուր բարեյա-
տարտութիւնք կամ բարի զգածումն աշակերտներուն ան-
հասական սխիւնին մասնաւոր գիպումներուն վրայ մեր-
մեջքնէ կամ ինչքնէ, մասնաւոր զգացմանչքներ (որով եւ
հաստատուն թերտ՝ սա կամ ան բարի գործազուտեան
համար) զարթուցանել, ու ամեն մէկ պարսպն սա աննին
սա աննին անոնց պարին մէջ գնէ։ Իբրև է՝ որ պարսպն
իրչք կասարելը ազատ կանայ ընտրութեան (որչուն)

կամ իրոք ուզելուն գործքն է, ու բարեբարութիւնք միայն մարդուն ներքը կրնայ իր ուժը բանեցնել: Բայց գառափարակն ալ կրնայ ու պարտական է անոր առաջնորդել, անխնայ պատարասանել, գիւրխնջնել, մշակել ու պահպանել:

18. II արդու կամքին հաստատուն ընթացք մը բանելը, պոխնքն միայք բարին մանջնալին էտքը կանոց ալ հաստատուն յոժարութեամբ զանխնայ ուզելու կրթութեամբ ըլլալը՝ կարգուարեաց բարոյական գառափարակութեամբ պատուին է: Արդեւ զի ազալք առ պատուք կարեւուն մայելել՝ պէտք է որ գառափարակն իր աշակերանը բան կանոց մէջ մայրաբ, ընդհանուր, հաստատուն ու անփոփոխ բարոյական զգացմունք զարթեցանել, իսկ կամքն առ զգացմունքը սնուցանելու՝ պոխնքն իրոք ուզելու եւ բանեցնելու համար՝ պէտք է որ ինք զինքը հաստատութեամբ որոշելու մէջ ազնկ կրթութի: Անոր համար գառափարակն ասանին պիտ'որ փոյթ ասանի իր աշակերանը բան առ ինն զնել ան պատեանաները կամ շարժառիթները, որանցմով իրենց կամքը հաստատուն կերպով որոշելու պիտ'որ յորդարութի կամ շարժին՝ երբոր բան մը ուզելու կ'ըլլան: Պատեան կամ շարժառիթ բանով՝ հաստեղս ան կ'իմանանք որ որովհետեւ մարդ կարողութիւն ունի ու կրնայ իր զգացմունց կամ գործադրութեանց հետեւանայ ու պատուներան նախասեւ ըլլալ, անոր համար պին հետեւանայ գազափարք կամ իորհուրդը կրնայ իր կամքն որոշելու (առ կամ ան բանն ընտրելու կամ իրոք ընել ուզելու) գրգիւ, յորդոր ու շարժիչ ըլլալ, եւ ահա առ գազափարն է կամքն որոշելու պատեանաբ կամ շարժառիթը: Առ կերպ պատեաններան մէջ շատ ալլեւալլելութիւն կը գանտի. ինչու որ անմարք մեր գործադրութեանց ընտիան կամ ֆիզիկական հետեւանցն են, իսկ անմարք՝ մեր զգացմունց բարոյական հետեւանցը: Ինչ որ գառափարակը զգացմունց բարոյական հետեւանցը պատշաճ կերպով աչոց առ ինն զնելու ըլլայ, անտարակոյս իրենց կամքին վրայ շատ մեծ ազդեցութիւն կ'ընեն: Ինչ որ աչոց ներքին զգայութիւնը կրթելու եւ իրենց ազնկ հասկնալնելու ըլլայ թէ կ'ընէ բան է՝ ներքին կամ հո-

գեկան հանգիստն ու հանգարարութիւնը, ներքուստ դո՛հ
ու խաղաղ ըլլալը, խզնի մտաց մարտութիւնը, անկիւղ
(անքննալը), զգնուք, եւ սղն, գարնեալ՝ թէ ոք առ
հանգամանաց կարեւորութիւնն ու պատկարութիւնը եւ
անուց մարդուն զգացմանց հետ ունեցած ներքին կապա-
կցութիւնը իր աշակերաներուն զգալի կերպով ըմբռնել
կու տայ, ան ասին անուց կամքն ու սրբայ յախու-
թեամբ կրթելու համար հարկաւոր ըլլող միջոցներուն
ազդեցը գտած կ'ըլլայ: Իսկ ամեն մէկ գործադրութեան
Ֆիզիքական հետեւանքը բացայայտելն ու ազոց առկին
գնելը՝ առաքինութեան արժուութեանը հակառակ է,
արովհետեւ առ բանս գիտաւ ծուռ ու փաստաբար հե-
տեւութիւններ կրնայ ունենալ, ու թէ ոք գործադր-
ութեանց միայն ու միշտ ֆիզիքական հետեւանաց մտադիր
ըլլուելու ըլլայ, անկեց՝ միայն խահեմութեամբ վարուելու
պնասութիւն կ'ըլլայ, բայց բարոյական պոռաւ մը յառաջ
չիգար, կամ բարեբարութեան նպատակ չ'ըլլար: Բայց ո՞վ
ոք մարդու իր զգայութեանց գե՛մ ունեցած պատեքազ-
մին մէջ զգացած տխրութիւնը մարդկրէն կը նկատու ու
կը գտակ, յայտնի կ'իմանայ՝ թէ շատ հեղ արշափ հար-
կաւոր բան է մարդուն՝ արտաքին պոռանտն ու բարկին իր
պարտուց հետ կապակցութեան կամ գաղնակաւորու-
թեան մէջ խոթել, ու անով զգայականութեան գե՛մ
զգրաւոր միջոց մը պատարասել: Եւ առ բանիս համար
կրնայ գաւաթարակը՝ ո՞ր եւ կրք ոք հարկաւոր կը սեպե՛
զգայական պատճառները մեւք անել ու անուցմով իր
գե՛նակիքի աշակերաներուն սրան ի բարին յորդորել,
արովհետեւ յայտնի բան մըն է՝ որ շատ գեղարեւո մէջ
ազաբ այոցիտի պատճառներէն կամ շարժառիթներէն ի
գտա՛ւ արիչ բարեբարոյն պատճառներէն այնչափ շնն
շարժիր ու յորդորուիր: Բայց առ բանիս մէջ ոչ պեղաք է
որ միշտ ազոց անհաստիան հանգամանաց մտադիր ըլլայ,
միշտ ինչն որ գործադրութեանց բարոյական հետեւանքն
ամեն մէկ անձին սեպհական հանգամանքն շատ մեծ
կարեւ՛մ ունի, ու ամեն մէկ պատճառ՝ միայն ազուն թն-
գունակութեան համակարգն անոր վրայ ազդեցութիւն
կ'ընէ. ուստի եւ գաւաթարակն իր աշակերաներուն բանի

մի համար աննշան պարտքը չբացնելու համար անանկ պատճառներ կամ շարժառիթներ յառաջ բերել, որ իրենց պիտք շարժելէն ետքը՝ ան պարտուց վրայ իրենցսն ամեն աստիճայը փարսաւ:

19. Մ.Ս եւ այլ անուննի մարդկան վարաց պատմութիւնը կամ կենաց բութիւնը, կամ նա եւ մասնաւոր ստաց ու շինծու բարոյական պատմութիւններն այլ աղոյ համար առ վերջը շինուած վախճանին շատ ազգէ կրնան ծառայել: Ինչպէս եւ ամեն բան անձանք անուննը, այսինքն բարձր ու գովելի անձանց ընտիր գործքերը կամ վարճանքն աչք տեսնելը անելի ազգու եւ կենցածի եղանակաւ մարդուն սրտին ու կամաց վրայ ազդեցութիւն կ'ընեն: ասկայն գրուած պատմութիւնն ալ ուրիշ գիտց առ սրտան ու առանելութիւնն անի՝ որ անիկայ լսողը կամ կարգացողն այն պատմութեան ենթակայ ըլլող աննին գործողութեանց ու վարճանց վրայ անելի ազատ ու յիաստի գատում կրնայ ընել առանց անոր աննէն նկատում ժ'ունենայու: Ընտիր ու զգուշութեամբ գրուած վարքերը կամ կենաց բութիւննը, եւ ընտան կերպով յարինուած շինծու պատմութիւննը, այսինքն վիպերը, շատ յարմար ու ազգու միջոց են մասնաւոր զգած մունք զարթնացանելու, խրատելու եւ քաջաշէրելու համար: Միայն թէ առ շինծու պատմութեանց կամ վիպերու նկատմամբ շատ զգուշութիւն պէտք է ընել՝ որ արտաքոյ կարգի կեղծեալ, ինչպէս նա եւ առաննինն աղոյ համար վտանգաւոր գիտցաններ չբովանդակեն: նա եւ նայելու է՝ որ աննոց մնաց ընդունակութեան ու իրենց միտակին եւ գանուած պարագաներուն համեմատ ըլլան: Արդեն յայտնի բան մըն է, որ տայ երեւակացութեան հնարած արտաքոյ կարգի ու շախազանց յարինուածները մարդուն զգացմունքն ու զգացութիւննը սաստիկ կը գրգռեն, բայց կամաց կրթութեան ամենեւին չեն ծառայել: Տղոց կամքին կրթութեան համար ասանկ գրուածքներ կամ պատմութիւններ գործածելուն վախճանը՝ արտաքոյ կարգի զգացմունք աննցող ու սաստիկ երեւակացող մարդիկ գուրա հանել չեն, հապտ բարոյապէս բարեկիրթ քաղաքացիք, հանգարտ, հաստատու-

խեղձի մասնաց ու միշտ պատ համար գործող մարդիկ մարդկային ընկերութեան շահուն համար պատրաստել է: Նա եւ Ռուսիները, այսինքն անբան արարածոց ու մարդկան գործադուխտեանց վրայ շինուած կեղծեաց պի- նակներն ալ խրատի համար կամ խոհեմութեան կանոն- ները զարգարուն կերպով մը ազդոյ ընելու համար շատ ազնի միջոց են, բայց ոչ երբեք իրեն բարոյականու- թեան հրահանգին համար միջոց կրնան սեպուի: Միշտ միշտ պետք է որ կեղծեաց զեպքը կամ պիտակը հա- սարակարէն արտաքոյ կարգի բան մը կը բովանդակէ, ու բով եւ չկերտար սիրան ու կամէք կրկնելու կամ բարոյա- կանութեան համար յատկապէս միջոց ըլլալ:

20. Ըրտաչքին պարագաներուն ու հանգամանաց, այսինքն միմախին կամ կենաց պայմանին արդիւնութեան, այլ եւ այլ յարաբերութեանց ու զիպումաց կամ պատահարներուն՝ մարդուն վրայ շատ զբաւոր ազդե- յութիւն ունենալն անն մարդ կը մանչնայ ու փորձով կը անան: Ըստ անգամ մարդու մը անն մասնու- թեանց ու գործադուխտեանց կամ անն կարծեաց ու զգանմանց շարժանիքին ու պատճառը արտաքին պարա- գաներն ու իր շարս գին հանգիստը զեպքերն յառաջ կու գայ: Ըրդ որովհետեւ աս բանն ազոյ վրայ ալ կը- նայ պատահել, անոր համար զատկաբարեւ պիտ'որ գիտ- նայ՝ որ իր աշակերտին կանայ ասանկ առիթներու մէջ հաստատուն ընթացք մը առչու, անոր գործադուխտին արտաքին պարագաներուն ազդեցութեանը զեմ պար- հով պահելու համար հարկաւոր միջոց մըն է՝ այն անն հանգամանքներն ու պարագաները պակասեցընել, որոնք ազոյ պատշաճանիան ու իրենց պարտաջը համեմատ ըլլալ զգանմանը կ'արգելուն ու կը գծուարջընեն, ու անանկ պարագաներ յառաջ ընել՝ որոնք կրնան ազնուական զգանմանը զարթուցանել ու բարի եւ գովելի գործու- ջութիւնները զիբաւ կատարել առլ կամ նա եւ հար- կաւոր ընել: Հասարակարն կը անանկը՝ որ ազոյ որչափ երկայն ու յանախ խրատ ասո՝ որ երկայնամիտ, յազա- յազաւոր, գործունեաց, իմացող, կարգաւոր, եւ այլն: Ը- լուն, թէ որ արտաքին պարագաներն ու ազոյ վրայ ազ-

զեցութիւն ընող հանգամանքն առ առարկեալ էանց
զեւ ըլլող մարտիակները շին գծարարներն ու նոյն ա-
ռարկեալութիւնները շին գիտնողներն եւ անոնց կարեւո-
րութիւնը շին յայտներ, ամեն խրատները գրեթէ բոլո-
րովն անագուտ էր մնան: Առարկին պարագաները առջ
հանար շատ անգամ զգուտը շարժիչ, խրատիչ ու քա-
նայեցիչ են, ուստի եւ գաւաթաբարակ էան ասեն անոնց
աղէկ մտադիր ըլլող պէտք է: Առ պարագաները շատ
անգամ այլ եւ այլ կարգադրութիւններն աւելի պայ-
ծառ ու կենդանի կերպով առջ մտաքը էր խոթ են, ու
անոնց մտայն ու սրտին մէջ աւելի հաստատութեամբ էր
ապստոսին, ընտիր ընտիր զգացմանը էր զարթուցանեն,
ու շատ փափազներու մեծ ազգն զգրութիւն մը կու տան:
Շատ հեղ սրտին անկարգ կիրքերուն թո՛ղբով էան հա-
մար սրտաքին պարագաներուն փափախութիւնը հար-
կուտ է, առանց որոյ գրեթէ անկարելի է զանոնք նուա-
նել ու թշննել:

21. Կերպին զգացմանըն ու փափազներն որչափ
յանտի էր զարթուցումն ու էր բարբառումն, այնչափ աւ-
ելի գիտազգոյթն կ'ըլլան ու շատ էր զարթնումն եւ կա-
մայն կամայ սովորական կ'ըլլան, սովորութիւն էր գա-
նան: Բայց չէ թէ միայն սա կամ ան զգացմանըն ա-
մբարական ընելը, հապա նա եւ սա կամ ան սրտաքին
զարեպտութիւնը սովորութեան զարեքները շատ պատ-
կար է: Գաւաթաբարակ որչափ կամուխ էր սխի իր աշա-
կերաները միտքնակ զարեւոյցներն որ կարգադրութեան,
պատշաճականութեան, մարտախրութեան, քաղաքափա-
րութեան, սրտաքին պարկե շատ էան կամ անտի խա-
նութեան ու ասոնց նման վայելչալ կարգերու ետեւեւ
ըլլան, այնչափ գիտառ ու ապահովապէս առջ սոսնց
մէջ հաստատան յախոզակութիւն' որ է սովորութիւն էր
ստանան: Տղան շատ մեծ պատ ու յառախազիւնութիւն
ըրան էր սեպուխ, երբ որ սա կամ ան բարի զարեպտու-
թիւնն իրեն սովորութիւն ըրան կ'ըլլայ. անտի որ ա-
նիկայ կատարելու համար երկայն մտանելու, ինչ զինչ
պատարաստելու եւ քաղաքակցու կարասութիւն չ'անենար,
հապա իրեն մեքենական յախոզակութեամբ կամ վար-

մտնելու մը անիկաց կը կատարէ : Կան գործադուրսի մե-
ներ՝ որոնք ազգը կատարելով իրենց ներսն անունը համե-
մատ ըլլալը զգացմունքը հարկաւ կը զարթնուան կամ գոնե
անունը զարթնուլը կը գիշերենաց : Ուստի եւ սա գոր-
ծադուրսի մենեքն ի սկզբան իրքեւ մեքենական յաջողու-
կութեամբ կամ ստորութեամբ կատարելու համար՝
իմ կողմ եւ բարոյական յարգ մը շունենան, սակայն բա-
րոյական կրթութեան շատ սգաւակար են, եւ անունը մէջ
ստորութիւն ստացած ու վարժած ըլլալը շատ մեծ ու
հարկաւոր բան է : Ինչու որ, որքանիկ ազազաւ, արտա-
քին անութեամբութիւնը, որուն մէջ ազգայ մը ստորու-
թիւն ստացած է, ի հարկէ ներքուստ անքնուց մը ու ա-
նով ալ սա կամ ան անվայելուչ մտածուիկ կամ զգաց-
մունքի գրում մը կը պատմուան : Կարտա ու ներգութեան
մէջ գտնուող մարդուն սղմութեան համեմելու սորված
ըլլալը, այնպէս կրտական գործադուրսի մանց ասեմը ար-
տաքին պարկէշտութիւն ու կոկիկութիւն մը յուսցնելը՝
ինք իրեն բարոյական կրթութիւն մը յիկնար բարիչ,
բաց ներքին բարոյական զգացմունք կը զարթնցանե ու
անունը կ'արժէ :

22. Ո՞րքան իմ զգացմունք մը կամ գործադու-
րսի մը ազգ ստորական կամ ստորութիւն ըլլալու
համար՝ պէտք է որ գաւաթաբար կը իր խրատներուն, ազգ-
արարութեանց, հրամաններուն ու արդեւ յններուն մէջ
միշտ մտնանակի ճշգրտութիւն մը, հաստատութիւն մը ու
միտքիմտկութիւն մը պահէ, ու միկ հրամանը կամ խրատը
ուրիշ խրատ չփոխէ, կամ մեկով մեկալը չշփոխէ ու
չարթ կամ շատ : Այս իմ է ոչ՝ եթէ գաւաթաբար կը ինք
իրեն հակառակի, փոքր պատմուան մը շարժեալ՝ իր
կարգերն ու խրատները փոխէ, այսօր սա բանը՝ վաղը ա-
նոր ներհակը հրամայէ, իր աշակերտներուն պարին ու
կամաց մէջ հաստատուն զգացմունք ու յստարութիւն-
ները արմատ շին կրնար եզել : Ինչպէս յանի մը գաւ-
աթաբարաց ու շատ մտազայ վրայ ալ կը տեսնելը՝ որ
յանկարծ հրաման մը կու տան, կարգ մը կը շնեն իրենց
ազգը համար, պակրծին ներքան ասեմը կամ ինչպէս
կ'ըսուի՝ խելքերնին փշած ասեմը՝ անունը վրայ արդեւ ը

մը կը զնեն, իրենց պատիւ մը կու տան, ջիշ մը ետքն ալ անոր հախառակը կը կարգադրեն. ասանկ ընթացքով ա զարմանքով խեղճ աղջ ընաստութիւնն ալ անորալ, յողջող, գիւրափոփոխ ա ամեն հոգին շարժող կամ դարձող կ'ըլլայ: Ատկից քնաստար նամաց մքն է դաստարակութեան մէջ: Եթէ կ'ուզենք որ աղջ աղէկ բաներու մէջ հաստատուն ստորութիւն ստանան, ամեն բանի մէջ աղէկն ուզելն ա կատարելը իրենց սփարական ա հաստատուն ընաստութիւն ըլլայ, պետք է որ թէ ծնողք ա թէ առանկապէս դաստարակը աղջ պատշաճ եղած բանն՝ անանց անմիջապէս ա միշտ մէկ կերպով ա ճամբով հրամայեն ա առջեմին զնեն: Ան բանը՝ որ իրենց պարտքն է կատարել, ինչպէս նա եւ ան բանը՝ ուսկից ետ կենալու պարտական են, պետք չէ որ ջիշ ասենք ձգել, ջիշ մը մեծնալին ետքը ան բանն իրենց ապադրելու պահել: Պատշաճական բան մը՝ ոյտը տեղ չէ, ոյտը տեղի որ է, գործող տեղ է բնչով ու շարքները՝ քնաստար հետեւութիւններ կ'ունենայ: Թէ որ դաստարակն իր բոլոր զարմանց ա բանան ընթացքին մէջ բարի որինակով իր աշակերաներուն ճշմարիտ առաջնորդ մը կ'ըլլայ՝ աղէկ կարգերը միշտ իրելու եւ անանց հաստատուն պահպանութեանը յորդորելու, միանգամայն ամեն պրտաքին պարագաներն ա զարմանքին համար կը դարձած է, ան ասեն աղջ առեղի գիւրա ա ապահովապէս կը փորձին բարի գործազութեանց ա բարի գգացմանց մէջ անփոփոխութիւն, անյողջողութիւն ա հաստատութիւն ունենալու:

23. Ա՛հա ասիկ այս միջոցներով ա սցապիտ կարգերով կրնայ դաստարակը իր աշակերաներուն կամքը կրթել՝ հաստատութեանն ա միտքինակ բարի յոճարութիւններ կամքերնուն մէջ գարթ ուցանելու, զանանց պահելու եւ անանցմ ետ չիկնալու, որով եւ իրենց բարոյական կրթութիւնը (բարոյապէս բարեկրթ ըլլալը) ա բարեբարութիւնը հաստատուն ա երկարատեւ կ'ըլլայ: Թեւեաւ աղ թէ իրենց բոլոր կենաց մէջ չէ թէ միայն անփոփոխ կը մնայ, հապա մեծ մեծ յառաջացիւթիւթիւններ ալ կ'ընեն: Ինչու որ սցապիտ կրթութեանն իրենց

կամքը հաստատուն ընթացք բանելու, այսինքն միշտ ու
ամեն պարագաներու մէջ ի բարին յտարելու՝ բարին ու-
զելու վարժան ու սովան կ'ըլլայ, ու առ կերպով սաս-
ցուան հաստատուն սովորութիւնը իրենց՝ ինչպէս կ'ը-
ստի՝ երկրորդ բնութիւն ըլլալով, բոլոր կեանքերուն
մէջ իրենց վրայ անկարուստ կը ձայն:

Հ Ա Տ Ա Ռ Չ Ո Ր Ր Ո Ր Գ

Բարեպաշտութիւն կամ կրօնական կրթութիւն, իրրու
Ազգիքը հաստատուն բարի կամուց:

24. ՄԱՐԴՈՒՆ կամքին բարի յտարութեանց
հաստատութիւն ստուգ ու իրեն՝ միշտ բարի կամենալու
պարտական ըլլալը ցուցնուց ու առաջնորդուց միջոցնե-
րուն մէջ ամեննն զբաւարներն են կրօնական սկիզբներն
ու կրօնները: Աստուծոյ ու յարանձանիան կենաց կամ
անգիտի աշխարհքին գաղափարներն ամեն մարդու կամ-
քին վրայ շատ զբաւար ազնեցութիւն կ'ընեն, ու շատ
անգամ մարդուն առաջինութեանց կամ առաջինի վա-
րուց մի միայն նեցուկներն ու խիստ հաստատուն հի-
մունքն են: Ուստի շատի կրօնական գաղափարները կամ
ուսմունքն ու խրատները մտաց ու կամուց մէջ հաստա-
տուելով՝ շատ ընտիր զգացմանց առատ ազգիք ու մշա-
կութեանց գրգռաներուն գեմ անուր վահան կ'ըլլան: Ա-
ստիք՝ բարոյական կրթութեան կամ բարոյապէս ազնեկ
կրթութեան համար՝ չէ թէ միայն ամենայնուրեւ հարա-
նա են ամենահարկուր միջոցներ են, որոնց զբաւթեան
ու անուշաթեան կամ հաստատութեան ամենեւին ու-
րիշ միջոց կամ ճարք մը չիկրմար հաստատիլ: Առ ու-
սանկ ըլլալով՝ առ կարիս վրայ գաղափարութեան առ
մասին մէջ, մանաւանդ առ անձինն կամուց հաստատուն
ընթացք սուլու միջոցներուն վրայ խոստած ամենեւին՝
զգուշուր խմբով հարկ է գրել:

25. Մարդուն համար սահմանում է ու իրեն
վարժանն ու նպատակ գրումն է՝ իր Արարչին որի որ առ-
ելի մտանալ, անոր նմանիլ ու անոր միշտ անելի նմա-

Ներշնչող աշխատելու : Բայց առ բանս միայն ան ասան հրնայ
կատարուի՝ երբոր մարդ զԱստուած իրոյ որ գործունէա-
բար սիրելու մէջ յառաջ կ'երթնայ կամ կը զարգանայ :
Առ բանս ալ միայն մարդուն կամացը գործին է . պարկեշտ
կամին առ բանք հաստատութեանք որ բոլոր առաջ
պիտ'որ ուզէ . ինչու որ մարդ միայն ան ասան արժա-
նատրութիւն որ նշմարիտ յարգ մը կ'ունենայ, երբոր այն
բարին (Աստուծոյ արինաց հրամայածը) չէ թէ միայն
մարդիք կ'ընթանէ որ արտին մէջ կը զգայ, հապա նա եւ ի-
րոյ կ'ուզէ որ ի գործ կը զնէ, պարկեշտ երբոր բարոյապէս
բարի որ բարեպաշտ կ'ըլլայ : Կամիք հոգւոյն այն զգու-
թիւնն է՝ որով հոգին Աստուծոյ նման ըլլալու եւ մե-
տեմալու կը ջանայ որ այն ջանքը գործքով կը ցուցնէ :
Բայց որովհետեւ կամիք միայն ան բանք կը կատարէ՝ որն
որ բանք (միայք) իրբեւ նշմարիտ կը ջանչնայ որ սիրան
ալ իրբեւ բարի կը սիրէ, անոր համար ասան բանին անկի
պետք է նայի՝ թէ արդեպք բանք (միայք) բան նշմա-
րիտը կամ նշմարաւթիւնը ջանչցի է, որ սիրտը ստոյգ
բարին կը սիրէ : Կամիք միշտ ինկոնզուսիւն ան որտին
(զգայման) իշխանութեան ասին է, որ անով հոգւոյն
ուրիշ գիտար զգումութեանց հետ ունեցած բնական
կարպակցութիւնը կամ միտութիւնը յայտնի կ'ընէ : Կամին
ան ասան իրեն յառակ եղած պաշտածը կը կատարէ կամ
իւր զգումութիւնը կը ցուցնէ երբոր իւր ինչ ըլլալը՝ իւր բան
պաշտածը գործունէարար որ իրոյ կը յայտնէ . կամ թէ
ըսենք երբոր ան բանք կ'ուզէ, որն որ նշմարապէս բա-
րի է որ որն որ Աստուած կ'ուզէ : Առտի կամաց ազատու-
թիւնը յայտն կը կայանայ՝ որ ինկոնզուսիւն ան ջանչածն
ուզէ որ կատարէ կամ անոր զեմ գաւանց որ զեմ
գործէ . որով հոգւոյն զգումութեանց մէջ հախառախու-
թիւն կամ յառկապէս երկպառակութիւն մը կը ծնանի,
որն որ շատ զեւ որ աշխատի միմակ մըն է : Բայց առ
երկպառակութեան հիմք կամ պատճառը միշտ սիրան է,
կամ արտին մէջ է, որն որ ինկոնզուսիւն ան կամաց մէջ-
անցը կը մտնէ, անանց իր թէ միջնորդ կ'ըլլայ : Հո-
գւոյն ներքին միտութիւնը կամ ինկոնզուսիւնը միշտ
առ բանին կարեւոր անի՝ թէ արդեպք սիրտը բարին կը

սրբէ թէ շարք: Քնչաւ որ կամօք միշտ սրաքն սիրածին
 էջ հեռեւի: Բայց կամայ ու խնայողութեան մէջ եղան
 երկպառակութիւնն աւստն էջ մերջանայ ու նորն
 իրարս հեռ էջ միարանին՝ երբ որ շարք սիրոյ սիրոյ
 խնայողութիւնը էջ մե՛նջրնէ, անանկ որ ասիկայ միայն
 աւստն իրրեւ նշմարիտ էջ ձանձնայ՝ զորն որ սիրալ էջ
 սրբէ: Արդ բարի հոգւոյն (զարսութեանց) միարանու-
 թիւնն ու խնայողութիւնն անով յայանի կ'ըլլայ՝ որ ի-
 ճնայողութիւնը աստուածային նշմարութիւնը ձանձնայ,
 սրան անիկայ սրբէ, կամին ալ նոյնն իրար ուղի ու կա-
 տարն: Իսկ շար հոգւոյն միարանութիւնը կամ հան-
 զարանութիւնը սրան յառաջ կու գայ, որն որ ասու-
 թիւնը էջ սրբէ, անիկայ իրրեւ նշմարութիւն խնայ-
 ցութեան ասիին էջ զնն ու կամին ալ էջ ասիկայ նոյնն
 է զորն զննչաւ:

26. Ա՛յ բամբներեւ էջ հեռեւի թէ երբհեռեւ
 սիրալ կամայ ազատ ընտրութեան պատճառ կ'ըլլայ, ու-
 նոր համար զաստիարակութեան գլխաւոր աշխատու-
 թիւնն ու զորնքք պիտ'որ ըլլայ՝ բարոյն սերը ազոյ
 սրաքն մէջ արթնայրնէլ կամ ժառել ու մշակել, եւ ան-
 կից ետքը կամին ալ կրթել ու ժարտեցրնէլ՝ որ միայն
 այն բանն ուղի ու կատարէ՝ զորն որ սրան իրրեւ բարի
 էջ սրբէ: Արեւն ազատ կամայ կրթութեան համար զաս-
 տիարակութեան խնայք պիտ'որ ըլլայ՝ մարդը հոգեկան
 մեծակի մէջ խոթել, սրան մէջ թեպէտ եւ շարք կրնայ
 ընէլ կամ է զորն զննէլ, բայց իր ազատ ընտրութեանին
 ու որոշմանը չ'ընէր, եւ ասանկով անանկ կեանք մը
 կ'անննայ՝ որն որ իր յարեանեանն որոշման կամ ժախ-
 նանին համեմատ է:

27. Ա՛յ հասարակ հոս էջ սրբէ զաստիարակութեան
 ու նշմարիտ զաստիարակին բուն անն, ծանր ու զտուա-
 րին, բայց կրնամ ըսել՝ միկ հասարակ գլխաւոր պաշտանն
 ու զորնքք, եւ աս է՝ ազոյ կամին ու անով աննոյ սիրալ
 իրնոյ յարեանեանն ժախնանին ու որոշման համեմատ
 կրթել, իրնոյ նշմարիտ կրօնական կրթութիւնն ալ:
 Ասան զի աս կրթութիւնն որ պատիտ, զաստիարակու-
 թեան ամեն կանոնայ համեմատ մշակուած միայք կամ

խնայողութիւնը, եւ կրիմուսն ու բարակցած զգացմանը՝ մարդուն առեջի վնասակար են, քան թէ ոչտակար, ինչպէս թիւրաւոր սրտույզի փորձեր ջաջջած են: Մանաւանդ որ յայտնի քան մին է, եւ ոչ որ կրնայ արանայ՝ թէ մինչեւ որ կամին ու սիրաբ յրիւսանեալիս սուրբ կրնին կարգացն ու կանտառք համեալայն կրիմուսն լին ըլլաք, ոչ մարին զգրութեանց շնորհա կրիմութիւնը կրնայ յախոյիչ, ոչ ոչ զգայութեանց կամ զգացմանց շնորհա աջտապումը, եւ թէպէտ թիւ մը յախոյի՝ ոչ իրենց ոչտակ կ'ընէ ու ոչ մարդուն քան փախեանին:

28. Ի՞նչպիսի կանայ առ բարոյական կրիմութիւնը տաք, անիկայ կրտական հարհանգներով ազնուացրնելը՝ զատախարակութեան ամենէն հարկաւոր, բայց եւ ամենէն զժաւարին պաշտանն է, ըսինք: Ինչու որ նոյն իսկ աղոյ ու պղտիկ աշակերտաց սրտին մէջ ի ընէ միշտ զեպ ի զեչք թերտ՝ ու հակում մը կը գտնուի. ասկից զատ՝ նա եւ շար սրինակները, այլ եւ այլ յարակերտութիւնները կամ պարագաները, որանց զեչ աղոյեցութեանն աղաք լին կրնար բոլորովին ազատ կամ ապահով մնալ, զատախարակութեան քարի պատգմներն ու յախոյիչը կ'արգելին ու այլ եւ այլ կերպով կը շփոթեն: Բայց ասիայն պատկոխ զժաւարացուցիչ պարագաները մարդուն բարոյական կրիմութիւնը բոլորովին անկարելի լին կրնար ընել: Ամենակարոյ Արարիչը, որ մարդուն յախանեալիս փախեանն իր ստեղծման ասեւը պաշտ, իր ստատանային զգրութեանը կու տայ անոր ան փախեանին հասնելու համար հարկաւոր ըլլող կամին ու կարողութիւնը, կամ «Պաշտ առաքելոյն ըստմին պէս՝ «Զկամելն եւ զԱռնելն», : Ապա թէ ոչ՝ Բնշ քանի համար իր միանին Արդին աշխարհք խաղեց, Բնշ քանի համար առ մարդացեալ Աստուածը մեր փրկութեան գործքը յանն աստ ու շարշարանը եւ մահուանը գլախ հանելց: Աստուած իր սրգայն մահուանը մարդկային աղցին հետ հաշտուելին ետքը՝ իր սուրբ Հոգին մարդկան փոյ խաղեց ու միշտ կը խաղի, որ անանց ակարացած ու իրք թէ ինչպայսն եւ կաշխանդան կամքը ներքուստ կենդանացրնելով՝ իր աղոյեցութեանին անոր մէջ թախանցի:

գրանց ալ արտաքին միջոցներով ու միջնորդներով կամ գործիքներով անոր կատարելութիւնը, կրկնութիւնն ու արեւուայտութիւնը հոգաց, այսինքն ծնողաց, վարպետներու, աստիճաններու եւ գաւաթաբախներու ներքով: Արեւն ասանք տղոց համար իրենց զիրենց իբր գործիք Հոգւոյն Աստուծոց պիտ'որ սեպեն: Իսկ որ իրենց պաշտօնն ու պարտաւոր ինչպէս որ պէտք է կատարել ու Աստուծոց պնդութեան ու պաշտպանութեան վրայ վստահ ըլլալով ի գործ գնել կը փափաղին, պէտք է որ իրենց տղոց կամքն ամեն բանին առաջ իրենց արեւակաւոր կենդանացնեն. անկից ետքն ալ աշխատին տղոց ու աշակերտաց սրտին մէջ ըլլալ զեղ ի շարք բերանն ու հակութիւն չգրգռել ու գրգռել շտապ, ինչպէս նաեւ անկարգ յարաբերութիւններն արգելել ու մարել: Կանուխիկն պիտ'որ սիրին տղոց վրայ աս կողմանէ ամենայն լամպն ու փայլէ ջուջընել: Աստիճազոյն ըսինք որ տղոց սրտին մէջ կանուխիկն կը սիրի բանի մը վրայ բազմանք կամ զգուստ' անկեալը. ասիկայ կամ զգայական է, կամ բանասոր' այսինքն մարտնչականներ յառաջ եկած, եւ ասիկոց ալ յառաջ կու գայ զգայականն ու բանասոր կամքը: Իսկ աս կամքը պարտաւորութիւն ունի' աս երկուքին մէջ ընտրելու, այսինքն բան մը կամ ուզելու կամ չուզելու: Ըրգ գաւաթաբախութեան պաշտօննն ու գործըք պիտ'որ ըլլայ այնպիսի միջոցներ բանեցընել ու կամքն անանկ հրահանգել' որ միշտ նշմարեալ բարին ու սուրբն ընտրել, ուզել ու ընդունի, բանասոր կամքը զգայական կամայ վրայ իշխել ու տիրել, եւ ասանկով կամայ նշմարեալ քրիստոսանկական պարտաւորութիւնը ազուն հոգւոյն մէջ հիմնել, հաստատարի ու անշարժելի ըլլայ: Ան նիւթիկն վրայ ըստ պատշաճի խափել ուզելով, իբրեւ գլխասոր կանան կ'անանգենք գաւաթաբախաց, նախ' անմիջաբար (չխափել չխափել) կամայ վրայ ազդեցութիւն ընելու, կամ ըք կրկնելու սիրել, եւ երկուքը, անկիայ միջնորդարար կրկնել, այսինքն սուրբն եւ վերին (զգայականն ու բանասոր) կամքը հրահանգել, եւ աս երկուքին մէջ ալ կախ ուղիկն սուրբ կրօնին արգելեցուցած ու անանջնն ու անմարդկելով ու անոր պայծառութեանն ըստարարել:

լով՝ մարդկային կամին աստուածային կամաց հպարտակեց տալ, որ է միայն ճշմարիտ բարին ուղեւ, սիրելու քնարել:

29. Գրաստիարակութեան աս մասին մէջ գրաստիարակին ու վարդեալը կամ նա եւ ծնողք նախ եւ առաջ պիտ'որ յիշեն վերջը ըսածնիս, թէ մարդուն սիրան ու միտքը պզտիկուց՝ իր խիստ մատաղ հասակէն սկսած՝ զեղ ի շարք յածարած է եւ թերում ունի: Ասիկայ քրիստոնէական սուրբ կրօնին գլխաւոր աւանանց մէկն է, որ կը սարսկեցընէ թէ Մարդկային բնութիւնը սկզբնական մեղքով (Ազանաց ու Եւայի անճնազանգութեանը) սկսարացած ու ապականած ըլլալով, թէւպէտ եւ կը թծ շիտի Աստուծոյ շնորհաց ազդեցութեամբ, զորն որ առկն մարդ մկրտութեան ատեն կ'ընդունի, բայց միշտ իր վրաց ան մեղքէն պատճառած ներքին սպիտք կը մնայ, որն որ ուրիշ բան չունի չէ, բայց եթէ աս՝ որ իր սրտին մէջ զեղի կամ մեղքի յածարութիւն ու թերում մը կը գանձուի, ուստի եւ իր ներքը բարոյն ու շարին, անմեղութեան ու մեղքին, բարի ու չար յածարութեանց մէջ՝ իրարու զեւ՝ անդազար կ'ուի ու պատերազմ մը գրեթէ մինչեւ իր կենաց վերջինն ժամերը կը տեսէ: Առ ասանկ ըլլալով, ինչպէս որ բարոյն՝ շարին զեւ՝ կ'ուի ու պատերազմը բոլոր կենաց մէջ անդազար է, անանկ ալ հսկողութիւնն ու արթնութիւնը մշտնջենաւոր ու անդազար պիտ'որ ըլլայ, որ կ'ուսոյն սկիզբէն հսկաւակ միջոցները ձեռք առնաին ու անոր զեւ՝ գրտին: Արդ երբ որ գրաստիարակութիւնը, մանաւանդ բարոյական կրթութիւնը, իր պաշտօնը կատարելու կ'աշխատի, սուրբ կրօնին աս աւանան համեմատ՝ որն որ սոցաւաք զարեթի վեր առկն որուն փորձերով հաստատուած է, կրնայ յախոյիլ եւ բարի պատգմեր թերելու յոյս տալ: Ասով չէ թէ միայն շատ սխալմունքի ու ծուռ ծանօթման հետեւ մնալով, ասկն զոյալութեամբ ու հսկողութեամբ իր պաշտօնն առ զեկ ու յախոյութեամբ կը կատարէ, հապա նա եւ կրթութեւնը ազարն ալ միշտ արթնն ու հսկող ըլլալու կը վարձեցընէ, որ աս ներքին պատերազմին հանդէ միշտ պատրաստ ու զինեաց գանձուին: Եւ որովհետեւ աս

պաշտանք շատ դժուար է, եւ գաւառաբարակն ու ծնողք
մարդկային ուժով միայն գործելու ըլլան՝ շատ անգամ
ակար ու անբաւական կը գտնուին, անոր համար պետք է
որ աս դժուարին գործքին մէջ Անկից պնտօթիւն փրճ-
տակն ու ինդրնն, ուսկից միայն կրնայ գալ զգրութիւն
աւան դժուարութեանց զեւ՝ ելլելու, հաստատ, յու-
սով ու սիրով պատերազմելու եւ յաղթելու համար, այս
ինքն Աստուծոյ ավանազար ընդհաց արժանէն, որն որ
գաւառաբարակութեան ծանր պաշտանին մէջ իրենց հաս-
տացն ու սերք կը կենդանացընէ ու գործունեաց կ'ընէ,
եւ անմեղ ազնոյ մատաղ սրտին ու մաքուր բարոց վրայ՝
ինչպէս որ պետք է՝ հսկելու, եւ բարի խաղերով՝ բաց
տեսչի բարի սրինակով գտնուք Աստուծոյ հացբական եր-
կիւզին ու սիրոյն մէջ հաստատելու համար զգրութիւն
եւ պնտօթիւն կու տայ:

30. Եթէ գաւառաբարակութիւնն այսպիսի կրնա-
կան հոգւով յառաջ տարուելու եւ ի գործ դրուելու
ըլլայ, ան ասան մտաւոր զգրութեանց կրթութիւնն ու
զգացմանց արձուացումն ալ, այսինքն մտայ եւ զգայա-
կան կարողութեան գաւառաբարակութիւնն ալ՝ կանքն ու-
ղեկ կրթելու եւ արձուացընելու չէ ի՞նչ միայն պնտական,
հարա նա եւ յառաջացուցիչ կ'ըլլայ: Ինչու որ ան ասան
երկուքն ալ՝ այսինքն մտայ զգրութիւններուն կրթու-
թիւնն ու զգացմանց արձուացումը՝ միայն ասոր համար
կ'աշխատին, որ միշտ քրիստոնէական հոգւով մտածուի,
այն հոգւով ավան բանի մտազիր ըլլուի, անով գործուի
ու ավան փոյթիք, ինչպէս նա եւ զգայութիւնները, ե-
րկուականութիւնը, իննչոզութիւնն ու բանը աս վախճանին
համար գործածուին: Ասով երկուքն ալ ավան զգաց-
մանքները կարգի կանտի կը գնեն, որով եւ կանքն ալ
աստուածահանոց ընթացք մը բանելու կը վարժեցընեն:
ասով ալ կանքը անմիջաբար կը բաժնուրուի, կը զորա-
նայ ու կը հաստատուի: Ասանկով բարոյական կրթու-
թիւնը հոգւոյն մէկայ զգրութեանց կրթութեան մէջ
կը մտնէ, այսինքն անանց կրթութեան ասանը գլխաւոր
գիտումը աշակերտաց բարոյական սրտար կ'ըլլայ, բայց
սակայն անանց գործունէութիւնն ու փոյթն ալ յառաջ

կը ասանք: միայն թէ ապա իր մտաց գործով ինններն ու
զգացական հարազուրկ ինքը բանեցուցած ասան, յիարժեկ
որ բարբառին ազատ է եւ ուզածին պէս՝ ասանց բարոյա-
կան համ' բարի վախճանի մը գիտելու՝ կրնայ անանցնով
գործել: Բայց աս բանս իրքը կատարուելու համար, այս-
ինքն մասաւր կրթութեան ու զգացմանց արեւաշուքնան
հետ բարոյական գաւաթարակութիւնն ալ միասեղ յա-
ռաջ երթնալու եւ սգուս գանելու համար, պէտք է որ
կարճ, սուրը Հասարակ' սուրը սիրով ու սուրը սիրոյ մէջ
գործելով, ան երկուքին մանուսնոց թէ երկրքին ալ մի-
ասարութեան կէտը, միջնորդն ու առաջնորդն ըլլայ, եւ
պէտք չէ որ բարոյական կրթութիւնը կամ բարոյական
բարին գաւաթարակութեան վախճանին ծառայէ, այլ
ինքն անոր վախճան կամ նպաստակ ըլլայ:

31. Աշխարհա բարոյական կրթութեան հիմն է
ամենապէտ ու արգար Աստուծոյ հաստատը: Աս հաստա-
տը շատ անշի մեծ ուժով ու ազդեցութեամբ կը շար-
ժեկ մարդուն՝ ուստի եւ ազու մը՝ սիրար իր պարտքերը
կատարելու, ջան թէ ուրիշ ամեն բնական պատճառ-
ները, շարժառիթներն ու յարգարժեքը, ինչու որ չէ թէ
մարդկային բանը (միայրը), հարցա Աստուած ամեն բանի
փրոյ կ'իջեկ ու կը սիրէ: Բայց աս հաստատը միայն
կրճտի սիրով ժողոված սրտի մը մէջ կրնայ բնակիլ ու
գործել: Աս Աշխարհութեան համահայն՝ կ'ըսենք որ բա-
նին ու բանաս որ զգացմանց կրթութիւնն ու կանխին ա-
ռաջնորդութիւնը մի եւ նոյն նկատման ասակ կ'իջնան ու
մի միայն նպաստակ ունին, որովհետեւ բանն ու բանաս
զգացմանը միայն գործելով, այսինքն կանխով կրնան ի
գործ գրուիլ կամ բանիլ:

32. Բայց ամենապէտ ու արգար Աստուծոյ հաստա-
տայը պէտք է որ կրճտական մտքը գործունենայ ըլլայ ու
կենդանի թայ: Այս հաստատը պէտք է որ իրքեւ արժե-
քական յիշատակութիւն ըլլայ Աստուծոյ, իրեն ամեն
անզ գանուելուն, ամենասուրը, արգար ու ամենասիրելի
ըլլալուն, գարննայ մարդկան սիրոյն ու փրկութեան
համար զ՛՛ ըլլալ Ահուստ, հրեշտակներուն՝ մանուսնոց
որհասոյան հրեշտակին ու ասանց նման հաստատը Աշխար-

առիճեանց եւ առ յիշատակութիւնք պետք է որ աշա-
կերացոց որսին միշտ բազմաւի ու սիրելի ըլլայ: Ը-
հտաւայն այսպիսի յիշատակութեանք իր ուժն ու կեն-
դանութիւնք պիտ'որ ջուլլքն ժամանորայեւ երբ որ
մարդ իր պարտքերուն զե՛՛՛՛՛ յանցանք մը կ'ընէ, եւ յայ-
տնի ու ժամանոր այցու կերպով մը իրեն պիտ'որ զցա-
լլքն որ սն իր բրտնը՝ Ըստուծոց զե՛՛՛՛՛ սնհմայգանգու-
թիւն ու ապերախտութիւն, ուստի շատ մեծ շարիք ու
գեշտութիւն է: Ըս կրտսեման զցայունք, առ Ըստուծոց
փոխք պետք է որ ժամանորայեւ սն առնն մարդուն
մտաց համարմն աւելի զգրայլնէ, եւ իր զգրութիւնք,
կենդանութիւնն ու ազկեցութիւնք ջուլլքն՝ երբ որ
զցայտեման զբոյժաննրը կը զարթնան, մարդեման հանց
բլլալու բազմանքը կը բարբոյշի, աւնն իշխանութեանն ա-
զատ բլլալու բերումն ու հպարտութեան հոգին, ինչպեւ
նա եւ մարմնեման ցանկութեան կրտիք սիրաք իստեկու
կը սիրեն:

33. Բայց առ հտաւայն ու կրտսեման զցայունք
պետք է որ աւնն բանեն աւելի Սիրով ու Սիրոյ մէջ
զարմանեաց բլլան, ինչու որ կատարեաց առայրմանեման
զարմրը կամ կատարեաց առայրմութիւնք՝ կատարեաց
սէր կամ սիրոյ մէջ կատարելութիւն է: Իսկ կատարեաց
սէրն սն է՝ որով մարդ Ըստուծոց հանց եզան աւնն
բանք միայն Ըստուծոց հանց ուրախութեանք կը կատա-
րէ, եւ միայն սնոր հանց ու սն մտքը կը կատարէ՝ որ
Ըստուծոց հանց է ու Ըստուած սնիկաց կ'ուզէ: Ըս սի-
րոյն զգրութեանք մարդ իր աւնն ուժն, իր աւնն զարմ-
քեթն Ըստուծոց փառաց ու ծառայութեան կը նախը:
Սրեմն ապց որսին մէջ պետք է կանուխելիք փառել նախ
Ըստուծոց նշմարիտ սէրը, այսինքն զԸստուած իրեն հա-
մար միայն սիրել, ետքը ընկերին սէրը (եզրայրսիրու-
թիւնք), ետքն ալ ինչնամեաց սէրը. առ սիրոյ առայր-
մութիւնն իրենց որսին մէջ ազկի հաստատելու է, նա
եւ աշխատելու է որ սնիկաց միշտ ի զարմ գնեն: Ինչպեւ
սիրմանեման մեզաց մեր փոյ ինչպիսիցանն ու մեր որսին
մէջ եզան ապահանութեան պատճառաւ մարդ երկրի
փոյ ոչ երբեք առ սէրը կատարեաց առայրմանի կրտաց

Հասցրել, բայց սակայն սուրբ կրօններուս մեզի սոր-
վեցուցած ու շուրջած միջոցներովն ասին ճարգ կարելի
է դանին շափ սա կարգիս մէջ կատարելութեան կրնայ
ժամենայ: Աս բաներս պետք է ազոց կարգով ու իրենց
ընդունակութեան համեմայն հասկըցրել, եւ իրենց
պնել որ երկնսոր սրճնաթիւնը ինզրելով՝ սուրբ կր-
նին այն միջոցները գործածեն: Եւ այս ասեմայն որչափ
որ դժուարութիւններ ունենայ եւ մեծ աշխատութիւն
ու ջանք պահանջէ, այնչափ ալ կանուխ պետք է սխիշ
զանեք ազոց ճարին ու սրտին մէջ արեւասացընելու եւ
զիրենք անանց մէջ վարժեցընելու:

34. Պետք է առանց ժամանակ անցընելու կրօնի
ուսմանքն աշակերտաց աւանդել ու սորվեցընել, եւ զի-
րենք անանց մէջ կրթել ու վարժեցընել: Կրօնի հրա-
հանգը պետք է որ ժուայ ու սրտին վրայ իր զգրութիւնն
ու ազգեցութիւնը շուրջնէ: Մասց վրայ ան ասեմ իր
ազգեցութիւնն ազելի ու ըստ պատշաճի կը շուրջնէ կամ
կը բանեցընէ, երբ որ պայծառ ու յայտնի կերպով ու
ազելի հիմամբ կամ հաստատութեամբ կ'աւանդուի, եւ
երկայն ժամանակ ուսմանքն ըն անոր մէջ կը վարժուին:
Իսկ սրտին վրայ իր կարեւոր ազգեցութիւնն ան ասեմ
ազելի կը շուրջնէ ու կը բանեցընէ, երբ որ կրօնական
զգացմանքը կը զարթուցանէ, կը պահանջէ ու կը սնու-
ցանէ, եւ չէ թէ միայն սա զգացումներով կը շատանայ,
հապա նաեւ գրասնց կը յայտնուի կամ ի գործ կը
գրուի բարեպաշտական վարմանքով՝ որուն հոգին է ճա-
շտօր ու սուրբ սերը: Կրօնական հրահանգն այս ասեմայն
ան ասեմ միայն կրնայ յաջողցընել, երբ որ դաստիարակը
կամ ուսուցիչն իր աշակերտներուն կը հասկըցընէ որ
կրօնն ասին բանէ վեր, ասին բանէ մեծարց ու ասին
բանէ աւելի հարկսոր է. երբ որ ասին բան կրօնի վրայ
կը զարթընէ, եւ ասին բանի յարգն ու արժէքը կրօնա-
կան նկատմամբ կը շափէ:

35. Կրօնական կրթութեան հետ միասնապէս կա-
պուած ու անկից անբաժանելի են կրօնի ենթադրու-
թիւնները կամ կրօնական արտաքին գործերը, որոնք
աստուած պին սուրբ սիրցն զգրութեամբը ասին ճարգ իր

փնտելին պարտաւոր համեմատ պետք է որ կատարէ : Գլխաւոր կրօնական գործքերն են՝ [կոթիք, արտարիւն գործք [Կառուածութեամբ կամ ուստի խորհրդաց սնանկաց : Արդէն փորձն ու պատմութիւնները մեզի կը շարքենեն՝ թէ Աստուծոյ սիրտը փռուած արտանց ազգիւնը՝ ինչ մեծ գործութիւն ունի ու ինչ մեծ միտքութեան կու տայ, եւ ամեն մարդ՝ որ արտանց ու սիրով կ'ազգիւնէ, կրնայ ինչ իրեն նշան խնամայ ու զգայ : Եթէ ամեն մարդու ինքնուանգ ազգիւնը՝ անպերճն վեր կ'ելլէ ու Աստուծոյ ամենակողմն անկողն կը համար, հարցաւ արշափ եւս անկի անմեղ ազգ ազգիւնը, երբ որ անմեղ մարդ իրենց Արարչին առջեւն ինքեան, իրենց մարդ արտին իղնէրը եւսանդուն ու պարզ խաղերով անոր կը յայտենեն : Ասոր համար գաւաթարակին ու ծնողաց զԸԿաւար պարտքն է խաղով ու սիրտով ազգ սորվեցնել՝ որ յոժարութեամբ ու եւսանդով ազգիւնն, արտանց ազգիւնն : Նա եւ աշխարհն որ ազգ ազգիւնու ասաններն՝ ներքին ուրախութիւն մը զգան, ուստի եւ ազգիւն իրենց չէ թէ միայն համայնական, հարցաւ ուրախարար գործք մը անպելլով՝ ի ներքուստ ստիպում մը զգան ազգիւնու : Ասաններն իմարով մը պետք է զիրենց վարձեցնենել՝ ներքին ուրախութեամբ, կատարեալ համարտարութեամբ ու մեծ պարկեշտութեամբ եկեղեցի երթնայ ու հոն ասաններն կամ ուրիշներու հետ հարապարակաւ ազգիւն : Պետք է որ եկեղեցւոյ մէջ ու ազգիւնի ասանն յիշեն, մանաւանդ թէ արտերման մէջ զգան, որ իրենց ամենակարող Արարչին անտարջն առջեւ կեցան են : Աս քանս անկի պատարագի ներկայ եղան ասաններն պետք է որ ընեն, միտարքին թեթեւով անոր մեծութիւնն ու անզուգական յարգք : Այս ամենայն թեպէտ եւ ծանր ու պատշաճական խրատներով եւ հրահանգով կրնան գաւաթարակներն ու ծնողք ազգ արտին մէջ գնել, բայց անկի շուտ անկի գիտարթեամբ ու զգախ կրնան յաւորդանել ու պաշարեր ընել՝ իրենց կենդանի ու շարժիչ սրբանկալը, որուն ազգեցութիւնն ամեն խրատներուն ու կանաններուն ուժեն անկի ազգ մտաւոր արտին մէջ ու գուտ կ'ընեն ու պատու կը թերեն : Գաւաթարակութեան

Այլ ասիկաց անձ մտադրութեան արժանի նիւթ ՏՂԻՄ-
լան՝ պէտք է որ հաս առ նկատմամբ քանի էլ խաչ
խաչինք :

ՅԵ. Այդ որ դատախարակը մտնուար պարագանե-
լու մէջ յայանի էր ցուցնել կամ իր վարժանքովն ու
զարմբերովը յայանի կ'ընէ՝ թէ կրնա՞ր իր սրտին մէջ
ինչչափ սիրելի ու անձարաց է, ինչպէս իրեն ուրախ-
թիւն, միտիտ արտօթիւն ու զարտի թիւն կու տայ . երբ որ
ամեն առիթի մէջ կրնի նշնարտարտիւնեանց վրայ մտնուար
յարգ ու եռանդ եւ փոյթի էր ցուցնել, եւ իր սրտին մէջ
եռանցող կենդանի հասարակին պատգնէրը գրանցել
թէ միայն իր ամեն զարմբերան՝ հասցա նա եւ իր գոր-
ծելու կերպին մէջ կ'երեւան, ան ասելն ամենեւին տա-
րակցա չկայ՝ որ իր սրտնին անելի ազգեցութիւն եւ ո-
գուտ կ'ընէ՝ քան թէ իր ասած ամեն հրահանգներն ու
գրանքը : Միայն թէ ասանկ անձինք պէտք է որ նշնար-
տարի ու անկեղծութեամբ կրնուակր ու բարեպաշտ
ըլլան, չէ թէ գրանց կրնուակր երեւան . ինչու որ ան-
հնարին քան է՝ որ աշակերտները ուչ կամ կանուխ պն
կեղծարարութեան ու խաբէութեան նշանները շտեմենն,
եւ դատախարակներեան ըրածներուն եւ քանած մտքուն
խաբէութիւն ըլլալը հասկնուալով՝ իրենք ալ ան դազա-
փարին կամ սրտնակին նմանելու ընթացք չքանեն : —
Գատախարակը չէ թէ միայն իր սրտնակովը ազոյց վրայ
բարի ազգեցութիւն ընելու պիտ'որ աշխատի, հասցա նա
եւ պիտի ջանայ ուրիշ մարդկան սրտնակներն անանց առ-
ջին գնելով՝ ցուցնել թէ կրնուական տէրք կամ նշնարիտ
բարեպաշտութիւնը՝ երեւելի մարդկան մտածելու, պշա-
լու եւ զարմելու կերպին վրայ ինչ ազգեցութիւն ու-
նի : Առանձինն փոյթի պիտ'որ ունենայ՝ իմաստարտեամբ
եւ գովելի ու անձամեն զարմբերով երեւելի ըլլալ
հաշտուար մարդկան վարաց մէջ՝ ազոյց անանց բարե-
պաշտութեան ու կրնուակրութեան մտադիր ընել . որ-
պէս զի ըլլայ որ ազոյց ալ այն փատախար ու ծուռ կար-
ծիքին իրենց մարին մէջ անզի ասան՝ թէ կրնուակր-
ութիւնը կամ բարեպաշտութիւնը անձարարմութեան ու
մտաց բարակ կրթութեան կամ փոխադարձական մը-

կաթեան հակառակ ու արգելիչ է, եւ թէ անկրօն-
թիւնք կամ կրօնական անասրբերութիւնն ու գաղտ-
թիւնք՝ մեծամեծ ու նշանաւոր մարդկան գլխաւոր սեպ-
հականութիւնք կամ կասարելութիւնն ու նշանն է,
ժողով տեսած ենք ու միշտ կը տեսնենք՝ որ ազաք այն
մարդկան մտածելու, զգալու եւ գործելու կերպին հա-
ասարակարճն շատ գիւրաւ կը հետեւին ու կը նմանին, ու
բնոյ մէջ կ'ապրին, ու շատ ազոյ բարոյապէս բարի կամ
բարոյապէս զեշ ըլլալն աւելի տեսած որինակներուն
հետեւանքն ու պտուղն է քան թէ առած կրթութիւն-
ներնուն: Թէ որ դաստիարակչ իրաջրնէ նշմարիա բարե-
պաշտ կամ բարոյապէս բարի մարդ է, ինչպէս որ պար-
տական է ըլլալու, իր աշակերտներուն մէջ իր որինակով
շատ բարի պտուղներ կրնայ յառաջ բերել: Իսոյ սա աշ-
պետք է գիտնայ՝ որ ինչ զինչ գիտնալն ու մանաւոր
լանքով եւ սյլ եւ սյլ հմարքներով իրել որինակ ազոյ
աւլին զնեին աւելի վնաս քան թէ պտու կ'ընէ:

37. Գրաստիարակչ լանայ իր աշակերտները չն թէ
միայն անկարգ ու անառակ մարդկան ընկերութենէն
հեռու բանել, հասար բարի ու աւարքնի մարդկան ընկե-
րութեանն ու կենակցութեան մէջ յանտեսել տալով՝ բա-
րի վարուց մէջ կրթել: Աս աշ փորձով հաստատուած
է որ ազաք իրենչ հասակակիցներուն վրայ աւելի գիւրաւ
ազգեցութիւն կ'ընեն, ու ազոյ մը ուրիշ ազոյ աւելի
գիւրաւ կրնայ իր բարի վարմանքովք բարի որինակ ըլլալ,
քան թէ մեծերը: Տղաւ մը յորգորանչք, ազգարարու-
թիւնն ու որինակչ իր հասակակիցն աւելի կը շարժէ, կը
բարբաղէ եւ կը քաջալերէ՝ քան թէ մեծի մը ծանր խա-
քերը: Ինչու որ երկուքն ալ մի եւ նոյն վիճակի, ուժի
ու յարարելութեանց եւ պարագայից մէջ զանուելով,
մկ ազան կը տեսնէ մանաւանդ թէ կը զգայ որ իրեն ալ
կարելի է այնպէս ըլլալ ու գործել՝ ինչպէս որ մկալ
ազան է ու կը գործէ, եւ այն քանին հասնելու նամբան
ու կերպն ալ կը գիտէ կը հասկընայ: Քանի մը աւարի-
նութիւններ կան, գործնչ ազոյ մը միայն իր հասարակ
կամ հասակակիցն ընկերութեան մէջ զանուելով՝ կրնայ
շատ գիւրաւ ի գործ զնել, ինչպէս անկեզնութիւն, խա-

զարգասիրութիւն, ներգազանութիւն, կարեկցութիւն, եւ այլն. եւ իր հասակակիցն ալ իրեն նմանելու բարբաջել :

38. Արդեա զի արինակը զազան նմանելու յարգարհ' պետք է որ անոր սիրտը հակառակակրթութենէ (հակա-կրթութենէ) ազատ ըլլայ. առտի այն անմեքենէքը՝ որոնց գեժ՝ ազան ահամութիւն ու հակառակութիւն կը զգայ, շեն կրնար իրենց արինակին անոր վրայ ազդեցութիւն մ'ընել : Այնպէս եւս ազայ մը ամբըջընելու համար անդի-կայ ուրիշ բարեգոյն ազոյց հետ բազդասեղն իրեն որտի մէջ անդի գաւաճութիւն՝ քան թէ բարոյն նմանելու փափազ ու եւսանդ կը պատճառէ : Արշափ որ անմեքը՝ ներքին ընտարութեան եւ արտաքին փնտկի ու պարտ-գոյնից կողմանէ՝ իրարու նման են, ու արշափ որ արինակ ըլլալու անմի մը վրայ արտաքոյց կարգի բան չկայ, այնչափ անդի գիտաւ ազդեցութիւն կ'ընէ ու նմանելու փոյթնն ու սերը կու տայ : Գասախարակին մարտարութիւնն առ պիտ'որ ըլլայ՝ որ քիչ մը յառաջագեժ կամ շարժահաս աշակերտները կրնի եւ իրասե՛ թէ կ'պետք չէ որ մարդ ամեն բանի մէջ ուրիշի նմանի, հապա միայն բարի արինակին : Ըստ ալ կայ՝ որ արշափ որ ազու մը անմեքական ինկոնցու-թիւնը կամ մտաց անասութիւնն ու նկատու մկար է ու արշափ որ կամայ հաստատութիւնը քիչ է, այնչափ ըստով ուրիշի կամ անասմ արինակին կը նմանի : Ըստ համար պետք չէ որ գասախարակը՝ զարինակը միշտ իրքեւ կամին որոշելու կամ իւրայրանշխար ազուն իր սեպհական պարտքը նանշնազու մէկ հասիկ միջոց գործածէ : Նա եւ առար ալ պետք է նայի՝ որ ազոյք միայն գործազութեան ընկանին, հապա նա եւ մտադիր ըլլան՝ թէ ան գործա-զութիւնն ինչ մտքով կամ ինչ վախճանի համար կ'ը-լլայ, կամ թէ նստից եւ ինչպիսի նկատումն յառաջ կու գայ, որպէս զի կապիկի պէս ուրիշին քրանը միայն ընելով՝ իրենց ներքին կրնիւթիւնը կամ բարոյական ազնուացումն առանց յառաջագիտութեան չլինայ :

39. Ինչպէս եւ ամեն կերպիս ու ամեն միջոցնե-րով Ըստուծոյ ու աստուածային բաներու զբաղինն ու ա-նանց ետեւեն ըլլալը, անանց մէջ վարժիլը, մէկ խոսքով բնե՛մ, կրնական կրնիւթիւնը իբր գլխաւոր մաս ու գործ

բարոյական դաստիարակութեան պիտ'որ ըլլայ, ի վերայ
այս ամենայնի գործնական բանին կամ բնական խղճի
մտաց գործունեութիւնն ու բարեբազան պարտաւորել
պատճառներու եւ շարժառիթներու հրահանգն ալ
պետք չէ մեկզի նշել, այն պատճառներն ալ պետք է
աղաց փնտռել ու գտնել ապ: Բանք չէ թէ միայն
հասարակ ամեն ճշմարտութիւնները պիտ'որ ճանչնայ, չէ
թէ միայն ընդհանրապէս պիտ'որ հրահանգի, հազա նա
եւ ամեն մէկ պարագրքը, բարոյական շարժառիթները,
հեռանկներն ու բարոյական պարտաւորութիւնը պի-
տի ստրկի ու գիտնայ, եւ զմարդը կարող պիտ'որ ընէ՝
ճշմարիտ սկզբանց կամ կանխանց համեմատ գործելու,
պայման բանաւորապէս՝ բարեպաշտ մտքով ու իր ըրա-
ծին ազգի, աստուածահանց եւ իր կրօնին սկզբանց հա-
մեմատ ըլլալը գիտնալով կատարել: Բայց առ կարիս մէջ
նկատելու շատ բաներ կան, որոնք դաստիարակն ու աղաց
կրթիչները եւ ծնողքը պետք է որ գիտնան եւ դաս-
տիարակութեան ասան անանց համեմատ վարուին:

40. "Կախ, այն կանաններն ու կարգերը՝ որոնք
սուրբ հասարակ գրական հրահանգներն են, ալ երբեք
քննութեան ու կարգաւորութեան նիւթ կրնան ըլլալ:
Ինչպէս եկեղեցաց խորհուրդներուն նկատմամբ եղած
կամ սահմանաւոր կարգերը, ասանք անփափախ առանց
քննելու պետք է ընդունել, հասարակ ու հաստատ
պահել: Ըստ կարիս մէջ աղաց պետք է հատկապէս ընէ՝
մարդ ինք զինք բարեբախտ ու երջանիկ պիտ'որ սեպել,
որ Աստուած զինքն անանկ ու այնչափ մեծ շնորհաց ար-
ժանի ըլլեր է, զորոնք մեր միայք չիկրնար քնել ու հաս-
կրնալ, բայց անանց բարեբաք ազգեցութիւնները մեր
փրոց անանկով՝ անանց մեծութիւնը կ'ընթանան: Ու-
րեմն առ կարիս մէջ մտաց ընելիքը միայն առ է՝ որ այն
խորհուրդներուն բազրոյթն սուրբ, բարձր, աստուածային,
շնորհարանի, սրբազուցիչ ու բարեբաք ըլլալը ճանչնայ
ու հասկընայ:

41. Կրկնորդ, պետք է աշխատել որ աղար սուրբ
հասարակ լուսով լուսաւորուին, որն որ աշխարհ չիս փրոց
ամեն մարդ, պայման ամեն հասարակեալներն ու հասա-

այս ուղղութեամբ կը շարունակուի: «Առաջապէս անկէ զամենայն մարդ՝ որ գաղտնի է յարեալսն»: Ենթին իսկ նշմարաւոր իւր փորձապետը Աբուսա՛ մեզի ամենակէսին բարոյական առաքինութիւն մը շարժեցաւ առանց անոր հարկաւոր ըլլալուն կամ մեր՝ զանիկայ ունենալու պարտական ըլլալուն պատճառն ու հիմք չուզընելու: Երբ որ ազնիւ Առասուծոյ սիրոյն առաքինութիւնը մեզի առնդել, ըսաւ. Արեւ զԱռասուծ, ինչու որ ամենաբարձր է ու ամեն բարեկեր էս առջ, զմարդիկ կը սիրէ եւ ամենամ իր պարզեւնեւորը կը բաշխէ: Երբ որ ազնիւ որ ինչնաւորներն ալ սիրենք, պատճառ տաւա որ անոնք ալ մեր եղբայրներն ու մեզի պէս մէկ երկնաւոր Հորը զուարթներն են: Առանկ նա եւ սարժեցաւ մեզի մեր ամեն մէկ գործադրութեանց հետեւանքին մտադիր ըլլալ, եւ ինչ՝ ինչպէս բարձր գործք մը հաս ալ ու անոնքն ալ իր բարձր պատգանբը կ'ունենայ, այնպէս եւ շար գործքերն ալ իրենց պատիւը: Արեւն Ազաւ առաքելոյն իտպին համեմատ, որ կ'ըսէ ինչ քրիստոսն իր պարտաւորը իրբեւ բանաւոր մարդ պիտ'որ կատարէ, իր բարեպաշտական գործքերը բանակամապէս պիտ'որ գործէ, Եղբիք՝ «Իսասուն պաշտանն մեր Գ», մարդ պղտիկութենէ սխամ՝ բարձր գործք մը, առաքինութիւն մը գործամ ասան՝ պէտք է սիշա անոր ինչ ըլլալն ու իր անիկայ կատարելու պարտաւոր ըլլալն նանշնալ, եւ այն գործադրութեան ալ ըսաւ կարգի եւ ըսաւ պարտաւոր կատարուելուն՝ վայելլալ եւ զովնի ըլլալն մարդին մէջ համարեմէ անանել: Ասկից կը հաստատար նոյն իսկ երկնաւոր փորձապետին իտպն ալ, այսինքն «զԱռասուծ հոգւով պաշտել», Առասուծոյ գործքերն ու ամեն բարոյական առաքինութիւնները մտաք իրբեւ բարձր, մեր քրիստոսնական պարտաւոր համեմատ ու Առասուծոյ ընդունելի եւ հանց նանշնալով՝ ազնիւ, սիրել ու փառաբանով կատարել:

42. Բայց այսց համար ոչ մարդկային պարտաւոր կարգաւորուալ չուցանի կամ մեկնութիւն մը լինել հարկաւոր է, ոչ ալ իրենց կրթութեան ասանք անանց փոքր երկայն ու հիմնական լինութիւններ ընել, Ի սկզբան

պատիկ ազգաց համար բարեխան է՝ իրենց պարտուց վրայ
այնչափ բան արգիւնջընել ու այնպիսի խաղեր խափել, որ-
չափ որ իրենց հասակին մէջ կատարելու յարմարութիւն,
ասիք ու միջոց կրնան ունենայ: Բարեխան է՝ իրենց
կամաց կամաց հասկացընել ու արգիւնջընել՝ թէ ասն,
զպարտին ու եկեղեցւոց մէջ եւ նամբու վրայ ինչպէս պի-
տի կենան ու ասեննին անցընեն. իրենց ծնողաց, եկե-
ղեցական անձանց, վարպետներուն, իրենց եղբարցն ու
քրորսոց, ծառայից ու ասանց նման մարդկան, մա-
նուանց ազգասաներու եւ խեղճերու հետ ինչպէս պիտ'որ
վարուին: Ամեն բանէն աւելի պէտք է իրենց ծանուցա-
նել՝ որ մարդուն ասիք ու գլխաւոր պարտքերուն մէջն է՝
իւր մեղանշտական կամ գեղ յատարութիւններուն գեժ
գնել ու անանք զարկել: Քիչ մը մեծցած ազգաց համար,
որոնց մտաց գործածելութիւնն ու անտարտաբան ընդար-
ձակելու սխաւ է, կրնան հա-համոզը պէտք է աւելի
ընդարձակ ու հիմնական կերպով ասանդել: Ասոնց
միտքն ու սիրտը, հոգւոյն ամեն մէկ կարողութիւններն
ու գործութիւնները կրկնելու ասեն՝ զատարարակն իր ուս-
մանց հիմն ու կանոն պիտ'որ գնէ՝ Աստուծոց արկնքն ու
եկեղեցւոց հրամանները: Կրնան նմանապէս, որն որ
բարոյական կրկնութեան մէջ երբեք մեկնի պիտ'որ
ընդուր, իրենց մտքին մէջ միշտ կենդանի պիտի մնայ
ու գործէ: Ան ասեն արուած բարոյական կրկնութիւնը
մարտն ու պատկար կ'ըլլայ. աշակերտներուն մտաց ու
արտին մէջ կրնի, աստուածային արկնաց ու քրիստոսեա-
կան կարգաց յարգն ու սերը անանկ հաստատուն եւ
անընդհատ կը ապաստարին, որ կրնան ըսել՝ բոլոր իրենց
կենաց մէջ կամենքինն երբեք այն պարտուց կատարելուն
գեժ յատարութիւն չ'ունենար, մանաւանդ թէ անանց
համեմատ հաստատուն ընթացք կ'ունենայ, այսինքն
բարի խղճմտանքն անարատ կը պահէ, եւ միշտ բարոյա-
կան արկնաց ու Աստուծոց պատարիքանաց ու կամաց հրա-
մայանք կ'ուզէ, որ է իշխարիս բարին:

43. Ան ասանկ ըլլալով, անընդ մանաւանդ թէ
Քրիստոսեակն բան է՝ որ զատարարակն իր աշակերտներուն
ամեն ծած՝ ամեն ասիքի մէջ իրենց պարտքերը մեծցը-

նէ, ինչու որ առիկաց իրենց ձանձրութիւն տալէն զառ՝ յատարութիւննն ալ կը մարտ : Եւ եթէ է բարի ազգոք երբեմն առ բարի կամաց հաստատուն ընթացքին մէջ սխալանք մըն ալ ընելու ըլլան, պէտք է որ դատարարակն ընդհանուր խօսքերով ա հեռուանց խրատ զիրենց, քանի որ բջտն պահասութիւննն մեծ յանդիմանութիւն կամ պատիտ մը շիպահանքն, կամ մեծ զգուշութեան արտանք չ'երեւար : Ըստ վրաց հաս մանուս. բարեւս զընելու քան մը չենք քաներ, որովհետեւ առաջ քանի մը հեղ առ քանիս վրաց հարկաւոր ըլլող զիտազութիւնները նշանակելցինք : Միայն առ զլիտուն վերջ տալէն յառաջ քանի մը մանուս. պարագաներ ալ դատարարակաց յիշեցընելը հարկաւոր կը սեպենք :

44. Ղախ, թէ որ կ'ազնն իրենց պղտիկ կամ անփորն աշակերտները հարկաւոր վտանգներէն ազատ պահել, այսինքն արտերինն առ անկից ետքը կամքերնին կից սկզբունքներէն հեռու քանել, անանց մտաց կարողութիւնները կրթութեան տակներն' նային որ բոլոր զգրութիւննն ան կարսին վրաց հաստատելով՝ պղտիկ տղոք ամեն քանի վրաց քննութիւնն առ դատաստան ընելու սովորութիւնն ա համարեակութիւն մը շտաման : Ըս քանս իրենց կերպ կերպ մշտութիւններս սերմ ա սկիզբ կ'ըլլայ, այսինքն պինդ գլխութեանն առ անձեռահանութեան կամ ինքնահասանութեան, որանց հետեւանքն են՝ գիտցանն են եւս լցանալ, փարպեանն առ մեծին գլխի շնորհ, անանց գեմ խորի, մինչեւ յայանի երեւցան սխալներն ալ պաշտպանել, եւ այլն : Արեւմն պղտիկ տղոց դատարարան զգրութիւնը դատարարակելու տակն՝ միշտ յիշել պէտք է թէ մինչեւ որ կամքերնին բարի յատարութեանց ազգիւր մ'եղան չէ, ամեն քան իրենց համարեակ դատարարութեան թող տալու չէ :

45. Արհարող, կրօնական նիւթերս մէջ, ուստի եւ կրօնական կրթութեան տակն դատարարակը, որ ամեն տակն միջին շխառի ձանքան քանելու պարտական է, մանուս. խահեմութիւն պիտ'որ շտաղնն. ոչ խիտա ա հրամայող կերպ մը պիտ'որ քանելցընն, ոչ ալ շտաղանց կանչութիւնն առ անարտութիւն : Միշտ պիտ'որ յիշն որ

թեպէս եւ յրիտանեական սուրբ կրօններս սէր կը հրա-
ճայէ ու հեղուքի ին կը պահանջէ, սակայն անկարգու-
թիւնն ուղղելն ալ չ'արգելէր, միայն սիրով ու հեղու-
քեամբ ուղղել տալ կ'ուզէ. թէ որ անկարգութիւն ըն-
դին, սխալուցին յանցիտանութիւն նա եւ պատիժ մը տալ
հարկաւոր կ'ըլլայ, սիրով ու հեղուքեամբ տալ կը հրա-
ճայէ: Աւրեմ թարցոսկան կրթութիւն տաւոյ կամ աղոյ
կամբը կրթող յրիտանեաց դաստիարակն իր աշակերտ-
ներուն սխալմանցը պիտ'որ յանցիտանէ եւ ըստ անուշոյն
պատժէ, բայց միշտ յայտնի չուցնելով որ ան բանն ի
սիրոյ շարժեալ կ'ընէ, ու ասիկայ իր խրատելոյ, յանցի-
տանելոյ եւ պատժելոյ կերպովք յայտնի պիտ'որ ընէ:

46. Արքայոց, Ծնողք ու դաստիարակները աղոյ ու
աշակերտներուն հետ այնպիսի ընթացք մը պիտ'որ ըր-
նեն, եւ իրենց Ծնողական ու հայրական սէրն իրենց ու-
մն վարձանքին մէջ՝ թէ կ'ապելլու եւ վարձաւորելու եւ
թէ յանցիտանելու եւ պատժելու ասանքին՝ անանկ յայ-
տնի պիտ'որ երեսայ ու իրենք զիրենք անանց անանկ
պիտ'որ չուցնեն, որ աղոյ իր թէ ասիպսին անանց
մտոյ որ եւ որ անելի սէր ու մեծարանք ստանալ, եւ անով
իրենց կամքն անանց ամեն մէկ խրատին ու աղոյարարու-
թեամբ կրցածնուն շարժ համեմայնցնել, եւ անանց չու-
ցնած ու արգելչուցած նամբան իրենց մի միայն պատ-
կար նամբայ ըլլալուն մտոյ ներքուստ համեմայնելով՝ ան-
կնց գործ լեւել:

47. Արքայոց, դաստիարակն աղէկ պիտ'որ գիտ-
նայ՝ որ կրօնական կրթութեամբ պատուք կամ բարի պատու
ըրերը, նոյնն աւանդելու կերպն ու եղանակն կախում
ունի: Անոր համար առ կարգին մէջ հրահանգ տուած
ասանք՝ պէտք է որ իր աշակերտներուն ընդունակութեամբ
եւ ունեցած հմտութեամբ կամ անզելիութիւններուն ա-
ղէկ մտադիր ըլլայ: Ըլլայ որ իր հրահանգներուն մէջ
անանկ բան մը խոսի եւ կամ խառնէ՝ որն որ աշակերտին
կրթութեամբ ու թարցոսկան յառաջադիտութեամբ չէ թէ
միայն չ'արձեր, հարկաւ նա եւ արգելք կ'ըլլայ: Ըստոյ որ
աղոյր՝ ինչպէս ուրիշ անանց մէջ՝ անելի եւս առ կարգին
մէջ շրտակ եւ որոշ ըմբռնմանքներն ու գաղափարներ

ստանան. եւ յիշէ որ Սքանք յիշուցաւ ինքեան նիւթ չէ, հապա խնայուցաւ ինքեան: Աշխատի՛ տպան իր հասակին հասկնաւ կերպով առ ուսան առնն ձկն մտին նշնարտաւ ինքեան վրայ հանուցել: Յառաջ բերուած ապացոյցքին միայն ազնի հասկնաւն ու բնութեցը եւ ոչ ինչ անիկայ միայն գիտնալը նշնարտա հանուցաւ՝ կու տայ, ուստի եւ գաւառիարակին լանչին առ պիտ' որ ըլլայ՝ որ իր աշակերտներն աւանդուած ուսումը չիշ մը կամ ներկայ ասերի հանար միայն չգիտնան. հապա անոր վրայ անուսկան ու հաստատուն հանուցաւ՝ ստանան: Արդեւ յայտնի բան մըն է՝ որ հանուցաւն ապացոյցքներուն շատաւ ինքեան ու վերջնապայտիան խորանկաւ ինքեան շխատացուիք, հապա անոնց պատշտմտիան ու հասանելի ըլլալն: Արեւն գաւառիարակին իր աշակերտներն աշակերտ անուսկան ու հաստատ հանուցան հասցրնելու հանար պարտաւան է աշխատի՛ որ սորվնցուցանն ու աւանդանք ազնի, կարգով ու կատարելապէս սորվին եւ ոչ վեր ի վերայ ու անկատար կերպով, կամ միայն առ ան կատար բերնաց սորվնելով եւ թաթակի պէս յախուցակի գրուցելով:

48. Ընդեբարգ, գաւառիարակին գիտար մէկ լանչին աչ առ պիտ' որ ըլլայ՝ որ կրնի ուսումը չէ ինչ միայն մտքին հաղորդէ, հապա նա եւ որտին, պրոֆէքն լանայ՝ որ իր աշակերտներն առնն ձկն սորվաննին չէ ինչ միայն մտքներուն մէջ հասկնան, հապա որտերուն մէջ զգան: Առնն վարպետաւ ինքեան բանեցրնէ, որ աշուք յայտնի անաննն ու զգան՝ ինչ իրենց աւանդուած կրնաւան ուսան առնն ձկն մտան իրենց շատ հարկար է, առաջինաւ ինքեան վրայ շատ մեծ ազնեցու ինքեան կ'ընէ, եւ մարդուն նեցքին հանուցաւն ու որտին խաղաղաւ ինքեան հանար ինչ մեծ ու բարեբար գործ ինքեան ունի: Առով ապան զիրանք չէ ինչ իրեն մարդկանն մէր վրայ գրուած բնա ու լան մը շխտակեր, հապա երկինքին շարհուած բարեբարցին ու անդին պարգեւ մը նանընալով՝ անոր սիրով սիրալ կը բարբարի: Իսկ ան բանը՝ զոյն որ մարդ սիրով կ'ընդունի ու սատարի կը սիրէ, առննեւին մտքն շիհաներ ու մկրի շիմգեր: Ասկից կը անանա ի որ աշուք որտին մէջ կրնի սերը միշտ անկար-

նելու համար՝ երբեք կրճակահան գործքերը կատարելու համար անոր աստիճանը ժրտելեամբ սորվելու համար պատճառակցով ստիպում ու պարտք դնելու չէ. եւս առաւել պէտք չէ կրճի գործքերն՝ իրեւ գործուած յանցանքի մը պատիժ՝ յանցանոր տղան ազատըրել. ինչու որ անով պայտիտի քաղցր ուսումն ու փոյթի բանի բուրջու զտանդի մէջ կ'իջնայ ու տղոց կրճակարտութիւնը կը տխարանայ: Ինչ որ սրտին ուրախութիւնն ու հանգիստը կ'աւելցըրնէ ու կը սաստիպըրնէ, ան բանը հարկ չիայ իրաւ միջնոցներով մարդուն՝ մանաւանդ տղոց սրտին մէջ խոտելու աշխատիչ, հապա անանկ միջնոցներ բանեցըրնելու է՝ որ այն սուրբ կրճին յաստի բուրջ անուշ ու բարեբար զգացմունքն իր կենդանարար վերականգնութիւնը ստատիան ստատիան սրտին ամեն խորչերը հասցըրնէ, անոր մէջ տարածի ու իր սրբեցութիւնը սրին, աստիճան, ժամին ու տեղոյն պահանջման համեմատ ջուցըրնէ:

Ան նա եւ աս ալ կը յիշեցըրնէ՛ք զաստիարակաց՝ որ կրճակահան նիւթ երու փոց բուրջու խաղերն ու իրաւունքը ոչ շատ յաճախ, ոչ շատ երկայն ու ոչ (թեպեւ երբաւ մասին ինչ) անպատշաճ համար գործողութեանց փոց պիտ'որ բըսն. ապա ի՛նչ ալ՝ չէ ի՛նչ միայն մանկըացուցիչ ու անպատու կ'ըլլան, հապա նաեւ իրենց բարեբարոյն յարգը կարտելու զտանդի մէջ կ'իջնայ:

49. Անցերորդ, որովհետեւ բարջապետ բարի բուրջը համար բարեբարութիւնն ամեն կրիտիկական բան գիտաւոր նպատակն է, անոր համար զաստիարակը պիտ'որ աշխատի՝ որ ամեն կրճակահան առաջադրութիւնները, կարգերն ու իրաւաները տղան կանխին փոց զբարոր եւ տեւական ազգեցութիւն ընեն: Ուր համար պէտք է որ կրճակահան աստիճան համարճեցըրնէ ամեն մէկ կտորին մասնաւոր բարջական գիտում համար նպատակի մը զնէ, ուստի եւ անոնք տղան այլ եւ այլ հանդամանաց, յարաբերութեանց ու գանձան պարագաներուն հետ կապակցէ, եւ իրեն յայտնի ու պայծառ ջուցըրնէ՝ ի՛նչն ու համար ան պարագայի մէջ (ներկայ աստե՛ր կամ ջիշի մը մեծնայլն է պէր) ու համար ան կրճակահան մասնաւոր ուսում համար իրաւ մը ինչ ազգեցութիւն ու ներ-

գործախնային պիտ'ութիւն, եւ ազան զանկեաց ուր, երբ
 ա ինչպէս թ գործ պիտ'ութիւն զնէ: Տղուն կեանքին
 այլ եւ այլ զեւրոբուն մէջ իրեն յիշեցնել թէ ուս կամ
 ան կրօնական կանոնն իրեն ինչ կերպով ա ինչ բանի
 համար պատահար կրնայ ըլլայ: Եւ առ բաներուն մէջ
 միշտ առ իմ մի փնտաւ գաստարակը իր աշակերտներուն
 հասկըցնելու որ կրօնական կարգերն եւ սովորքը սոր-
 վելն ազնի ա հարկու որ եւ պատահար բան է, բայց ա-
 նանք միայն սորվելն ա ազնի եւ հիմար գիտնալը մեծ ա
 գուտ շքեր, մինչեւ որ սորվանին իրենց գործաշու-
 թեանց վրայ շարժելն, զանանք գործքով շխտարեն,
 որովհետեւ մարդուն կեանց կամ ապրելուն համար գրու-
 ան կարգեր են: Մեռեալ հասարակ (կրօնի անասան
 գիտութիւնը), անգործ ա պարտաւ զգացմանքը կամ
 սրտաքին բարեպաշտական ա կրօնական գործքերը մե-
 յնանցի պէս աւանդ ներքին սիրոյ ա եւանդեան կատա-
 թելն ամենեւին յարգ մը չունին: Կանք պէտք է որ իր
 պատգմերը մարդուն կեանց կամ ապրելու կերպին ա
 գործաշու-թեանց մէջ շարժել, որովհետեւ բարեբարու-
 թիւնն ա բարի վարքը մի միայն ապացոյց եւ հաստա-
 տութիւն է մշտնադիւր կրօնատիրութեան:

Հ Ա Տ Ա Ն Ի Ի Ն Գ Ե Ր Ո Ր Գ

Կանքը կրթութեանը ինչպիսիս անհասկանալի թեմներ
 պիտ'ութիւն ստանայ:

50. ՈՐՈՒՀԵՏԵԻ գաստարակին ամեն ջանից ա
 աշխատութեան վերջին նպատակը՝ իր աշակերտներուն
 վրայ հաստատուն ընտրութիւն կամ նկարագիր յա-
 թոնց սպասարել ա հաստատել է, անոր համար պէտք է
 որ գիտնայ թէ կամքին գործելու ընթացից ընդհանրա-
 կանութիւնը իրեն կրթութեան կական յասկութիւն-
 ներուն մէջն է: Մարդուն ներքին հանգամանաց ամենն
 մեծ կատարելութիւնն է՝ իր մտածելու, զգալու եւ գոր-
 ժելու կերպին միտութիւնը (անփոփոխութիւնը), գաշտակա-
 րութիւնն ա կապակցութիւնը կամ միտքնականութիւնը:
 Ըստ համար գաստարակը մեծ ազնի կը սխալի՝ եթէ կար-

Եւ որ իր աշակերտներուն ներքո սա կամ ան զգացու-
մբ զարթնացանելով եւ անոր սա կամ ան կարողութեան
սահմանադրելով, բոլոր իր պարտքը կատարած կ'ըլլայ:
Թե որ դաստիարակ մը սա կարծեաց համեմատ իր նե-
սասունք կրկնելու ըլլայ, ցանկացելով վախճանին շփոթ-
նար համարի. աշակերտը շփոթնար հաստատուն նկարագիր
ժ'ունենայ, հապա իր սրտին մէջ յանախ փոփոխու-
թիւններ կ'ըլլան, նա եւ կամքին յստարութեանց ու իր
սկսած գործքերուն մէջ անհաստատութիւնն իր գը-
խուսք պակասութիւնը կ'ըլլայ: Չենք կրնար ուրանալ,
որ ասին մարդու սիրտը միշտ բարի կողմ մը կամ բարի
ընտարութիւն մը, եւ անոր հետ մեկտեղ տեղի կողմ
կամ այլ եւ այլ տեսարութիւններ տնի. բայց անկից շե-
հեանելի՝ որ դաստիարակութիւնը կանց ընթացքին
ընդ հանրակամութիւն ժ'ունենայը, այսինչն կամքին
միշտ ու ասին բանի մէջ ի բարին յստարելու եւ միտելու
մէջ հաստատուն ըլլալն իրեն վերջին նպատակը չընէ:

51. Կամքին՝ իրբեւ ազնի, ուզիչ ու իրաջանչիւր
մարդու պարտապատշաճ նանչցումն ուզելլ՝ պետք չէ
որ պարտապ ու միայն իր ներքո մնացող փոփոյ ժ'ըլլայ:
հապա պետք է որ գործողութեամբ մը՝ այսինչն իրօք
գուրս ելլէ ու գործունենայ ըլլայ: Ըստ համար դաստիա-
րակին պարտքն է աշխատիլ՝ որ աշուն կարելի ընէ կամ
գիւրջնչընէ իր բարոյական զգացմունչն ի գործ գնելլ՝
որչափ որ իր տարիչն ու պարտաւանդը կը ներին: Պետք
է որ աշուն հասկնչընէ թէ է ինչ կերպով ու մտքով իր
փոփոյնը գործունենայ պիտ'որ ընէ կամ գործքով
կատարէ, եւ սա բան գիւրջնչընէ այլ եւ այլ պարտա-
ւանն անոր սահման գնելլով ու գնորը յախախտելով: Ըս
վախճանիս համար յասկապէս հրամայելն ու պարտք
գնելլը սպասկար չէ, հապա պետք է որ աշուն բուն կանց
կարողութեան պնելլով՝ բանը յախոյցընէ. ինչու որ ան
աշուն՝ որուն կամքը բասական զգումն է ու հաստատու-
թիւն ստացած չէ, ուզանն ի գործ գնելլու գտարու-
թիւններին իրակելով՝ նչն կամքը կամ ուզելլ բոլորովն
մեկդի կը թողու կամ կը կորսնչընէ: Պետք չէ աշուն
իրենց գործունենութենէն, իրենց կանցք բարի յստարու-

խիւնն ի գործ գնելին միշտ կամ բազմաթիւն զրկել ու արգելել: Ինչու որ եթէ առ կարգիս մէջ այսպէս միտքն ապրելիք կրելու ըլլան, մեծնային ետեւ անանկ մարդիկ կ'ըլլան՝ որ խեղտեա եւ շատ բարի բազմանքներ ունենան, գործարար խեղտեա եկամ առան՝ անանկ կատարուի կամ ուրիշին կը պահանջին եւ կամ ուրիշին կը սպասեն: Պարտի ազան, պատանին ու երեսասարգն՝ իրենց տարիքին եւ ուժին հասկեալս՝ պետք է որ անձամբ իրենց բարի կամքը կատարեն, գործունեաց ըլլան, եւ ոչ խեղտեա միտքն բարի բազմանք ունենան: Մանաւանդ խեղտեա մեծերը պիտ'որ խեղտեա իրենց ազնոյ բարի փափազն ան առան գործելի սեպել՝ երբ որ իրենց կարելի ու յարմար եղան արգիւնքն իրաց կը ջաջենեն:

53. Տղայ ներքին զգանմանքն ու կամայ յատարութիւնն անշուարտ ու զայրիկեանիս փափազի կամ զխեղտեանի եւ անանկ մը պէս եկող զաջող պիտ'որ ըլլան, հապա իրենց կամայ մնացական ու հաստատան սեպահանում խեղտեա պիտ'որ ըլլան: Ներքին յատարութիւնները մէջ մը ապրին մէջ մը անդին զարեքեղը, նշաները գրեթէ առան որ փոխելը, որ է՝ հաստատան միտքացիք շանենայը՝ շատ երեսասարգաց վրայ իրենց ծնողաց ու զաւաստարաններուն ընտան անհաստատութեան (հաստատան ներարգիք շանենային) յառաջ կու գայ: Ասանց բաժան մտքան իրարու հակառակ կամ անհամեմայն ըլլալը, մի զարգեանն ու զաւաստարանը խեղտեա ուրիշ մը փնտաելն ու առանելը, ազալը մէջ մը մի կերպով՝ մէջ մը ուրիշ կերպով կրկնելը, եւ կրկնելներուն կարծեաց ու սկզբանց զանազանութիւնը, յանախ փոփոխութիւնն ու անհամեմայնութիւնը, գործն որ ազալ շատ անգամ կը առանեն, կը լսեն ու կը փոքեն, իրենց կամայ յատարութիւններուն սեպահանում խեղտեա հաստատութիւն ունենայը բազմաթիւն կը խափանեն: Տղայ ներքին զգանմանքն ու կամել ընան բարի յատարութիւնները միտքն ան առան սեպահանն ու հաստատան կ'ըլլան, երբ որ անանկ վերահայաները երկայն առան մի կերպով կամ միտքն ապրել ընթացքով անանկ որպիսի վրայ իրենց ազգեցալութիւնը ջաջենելու կ'աշխատին: Այն անասանելի

հաստատութիւնը՝ որն որ մեծամեծ առաքինի մարդկան
փոյց կը տեսնուի, ոչ չիչ ժամանակուան կրթութիւնն
յառաջ կու գայ, ոչ ալ մէկ երկու գործարութեամբ կրնայ
առայուիլ, հասցա պղտիկուց իրենց կամայ բարի յոժարու-
թիւնները առտիւնան առտիւնան հաստատուն ու տեսական
ընելն, կամքերնին՝ ամուշտուած բարւոյն փոյց հաստա-
տութեամբ տեսնուելն, եւ ան յոժարութեան ու հաս-
տատուն կամայ փոյց անփոփոխ մնալն՝ այն կատարելու-
թեան եկան հասած է :

53. Ան բան, պարնչն կամայ՝ բարի յոժարու-
թիւնը հաստատութեամբ ու երկայն ժամանակ պահելը,
եւ իր ամուշտուած պարտերը գործքով կատարելը՝ շատ
հեղ մեծամեծ գոժարութիւններ ունի, անոր համար
հաստատուն կամայ մէկ հարկուոր սեպհակամութիւնն
ալ գորտուր ըլլալն է, որպէս զի այն գոժարութեանց
կարող ըլլայ յաղթել, Արդ դատարանիչ առ կամայ
գորտարութիւնը իր աշակերտին վատարկչընելու համար
պիտ'որ աշխատի նախ՝ որ անոր բնական կամ ֆիզիքական
կրթութիւնը իր իշերը շահարացընէ. ինչու որ ֆիզիքա-
կան տխարութեան ու քեւամութեան կամ թուլու-
թեան հետեւանը կամ ետեւն գալիքն է վախկառու-
թիւն կամ փհհերութիւն, տարտամութիւն, նեղքին
տխարութիւն ու անգործունեութիւն: Երկրորդ, Ըմայ
իւ աշակերտին որտին միջ քաղաքութիւն ու վտահու-
թիւն զարթուցանել, եւ իրեն յայտնապէս ցուցընէ թէ
մարդ երբ որ բան մը հաստատութեամբ ու սրտանց ու-
ղելու ըլլայ՝ ինչչափ մեծ բանի կարող կ'ըլլայ: Երրորդ,
գորտուց կատարումը ազուն իրեն խաղալիկի մը պէս
ընէ, պարնչն ամեն կարմնէ շքիքիցընէ, ամեն ար-
գելքները բարտալին շհեռացընէ, հասցա միայն ան ար-
գելքները խափանէ, որմը տխար ազուն գորտութեանց
համեմատ չեն, ու միշտ յիշէ որ հասարակարէն արգելք-
ները մարդուն գորտութիւնը կ'աւելցընեն ու մանուար ար-
գելքներու յաղթելը ան ոժն տեսի կը տատկացընէ :
Չորրորդ, ոչ երբեք ներս իր աշակերտանբան տարտամ
ու փոփոխամիտ ըլլալ, ու սխամ գործընելին անխատար
նգել եւ քաղալի: Ազնկ գիմայ՝ որ շափն տեսի վախ-

անով՝ անոր համարացն փարսէլ չու, անոր ինտենսիտէ կամ
 ինտենսիտէ չու հաստատուն յոտարութիւն ստանայ: Աւ-
 րեւելի Հնարանցութիւնը աշակերտի մը գլխուսը հանդա-
 մայն ու իրեն պահանջուելու առաջին ինտենսիտէն է, որ
 եւ իր կամայ՝ հաստատութեանը բարձրն ձէլ կրնաւ յա-
 շար, շար յոտարութեանց յարկելու եւ բարի բար-
 անցն ըստ պատշաճի կատարելու չէ ինչ միայն եւանդ,
 հարցա նա եւ արարհանքութիւն մը կու տայ:

ՅՈ. Ընդ առ Ծնողանդութիւնը, կամ աշակեր-
 տաց եւ արաց Ծնողանդելու պարտաւորութիւնը պէտք
 չէ որ գաւառաբարակին պատուելու իշխանութիւն տնտես-
 լին յառաջ եկած երկիւղին միայ հրկեմ, եւ հարկ չկայ՝
 որ արուած հրամաններուն ինտատութեան ու բարո-
 ւթեան ծանօթութեանց միայ հաստատութ. սրտհետեւ
 եթէ Ծնողանդութիւնը փոխեն յառաջ գալու ըլլայ՝
 դերութեան զարգացումն կը մտածուայ ու կը համարուային-
 ինչ հրամաններուն ինտատուն ու բարի ըլլալը մանկուալու
 ալ արաց կարգութիւնը չիկրնար համար: Դաւել աղէկ
 մտածելու որ ըլլանք՝ անբարական ու մտաւար բան մըն
 է՝ եթէ Ծնողանդութիւնը արաց սրտին ձէլ մտածուար
 յոտարութիւններ զարթուցանելու եւ հաստատելու միայ
 հրկեմ: Ան գաւառաբարակը կամ վերակացուն՝ որ իր
 կամին ու հրամանը շարքարթութեանը, խոտաւաններով
 ու պարզեւաններով կատարել տայու կ'աշխատի, կրնայ
 քանի մը գիտցուածի ձէլ իր վախճանին համար, բացց ոչ
 երբեք կրնայ անով բան Ծնողանդութեան առաքելու-
 րութիւնը հրկեմ: Լայցա պէտք է որ ըստայ՝ իր աշակերտաց
 Ծնողանդութիւնը վտարհանութեան ու սիրաց միայ հրկեմ,
 որանք արաց բարի ու կախող սրտին ձէլ զարթուցանելը
 ըստ գիտցին է: Ան ստանի հաստատուն գիտմարով, աշ-
 խատի գաւառաբարակը՝ իր աշակերտներուն մտածուար գի-
 րուածներու ձէլ իրենց անբարականութիւնն ու տխրա-
 րութիւնը զգայ առջ՝ առանց անանց սիրաբ իրաւ խաղը-
 լով կատարելու: Աշխատի որ աշակերտներն իր բարի կամ-
 քին ու իրենց բարիքը յառաջ տանելու բարձանցին
 միայ համարուին, եւ երբեմն երբեմն՝ երբ որ իր հրաման-
 անքը կը կատարեն՝ առանց շարժանցն ու աւելորդ խոտ-

յեր բանեցանելու՝ իրենց հասկացան թէ ինչ բարիք
բքին՝ որ իր հրամաններուն հնարանդեցան, ու առ հնա-
զանդութենէն իրենց արդարի բարիք եւ սգուս յառաջ
կու գայ, եւ եթէ անհնարանդ եղան ըլլային՝ ինչ մեծ
Քնաս կ'ըլլար իրենց: Առ կարգիս մէջ գաւաթարակը մաս-
նաւոր ջանք մըն ալ պիտ'որ անենաց, բայց առանց իր ա-
շակերաններուն ինկացանելու, որ ըլլայ թէ անանց հեռ
ապրող անմեք իր հրամանները՝ իխառ ու գաւաթարակին
առանկանական կանաց զիտերն ու կարգաւորութիւններն
են, ըսելով՝ վար զարենն, որով ապաց յաւարական հնա-
զանդութեան արգելք ըլլան ու սրտերնին խառնելու
պատճառ տան: Երբտի պետք չի որ ապաք՝ անբան սրա-
բաններու պէս՝ հնարանդութեան իրաւունքով կամ
պատրաստով, նոր եւ ինչ բանի որ ուզուի, իրբեւ տխրանց
քաշումն, կամ իրբեւ անոցայ մեքենաներ՝ ուզուածին
պէս շարենելու եւ զարմանելու ջանացուի թէ ծնողաց
կողմանէ ու թէ մանուանց գաւաթարակաց կողմանէ.
Հարաւ իրբեւ բանաւոր՝ բայց առաջնորդութեան կարաւ
ըլլող փափակ ու զիտութեք հարասակներ՝ սրտերուն
մէջ՝ արուած հրամանները մտիկ ընելու յաւարակութենն
ուզից կարգով զարթնցանելով ու հաստատելով: Ասով
իրենց բարի կամքը կանախիկի կը սկսի փարմիլ՝ իրենց
առաջնորդին իր բարի ուզանն ու հրամայանը՝ նոյն իսկ
իրենց կանայնն ալ ուզանն ընել ու անիկաց հաստատու-
թեանն ուզել:

Նն. Գաւաթարակին հրամայելու իրաւունքը գոր-
ծանելու կերպն կրնայ աշակերտաց կողմանէ հնարան-
դութիւնը զիտքինաց կամ գեւարմաց, եւ գիտուած
բարի փախանին սգուս կամ Քնաս ըլլայ: Արդ թէ որ
գաւաթարակն իր ապաք փայնն ու կամքը փնջեւ հիմաց
մեր առանդան կերպին համանայն կրթելու ըլլայ, իրենց
նչ շատ շատ հրամաններ տալու եւ նչ իրենց փայ շատ
շատ արգելքներ գծելու կարաւ կ'ըլլայ. ինչու որ բա-
նիքներուն հրամաններուն ու արգելքներուն շատութիւնն
առնն մէկ հրամանին կատարման առելի արգելիլ կ'ըլլայ՝
բան թէ յառաջացուցի: Գարնեայ գաւաթարակը իւ-
նայ՝ որ իր հրամանները կարճ, յայտնի ու սրտ ըլլան,

մը կէս կամ անկասար ու չքան խաչերով, եւ մը անորոշ նշաններով կամ շնամիջոցաբար բացատրութիւններով աղոյց առջեւը գրածն: Գիտնաց ու միշտ յիշէ՛ որ խիստ տիրով մը պէս ըստ յետոյ հրամայողի կերպ ու ձեւեր բանեցրնելուն, եւ որդեակը հօր մը պէս բարեօրումով եւսմը բան մը ապացոյցելուն ու հրամայելուն մէջ ըստ մեծ խափը կայ: Կոպիտ խաչերը, բարկացած աշուքներով ու զէմքով նամարտակիցը, խոճու ու գաժան կերպարանք չուցնելը, եւ հրամաններուն մէջ այլ եւ այլ ապամանկիք խառնելը, շին կրնար երբեք աղոյց պահել մէջ այն պանշնչի վատահոխիւնը գարիմուցանել ու անկել, ուսկից միայն կանուար ու պատկար հնազանդութիւնը պիտ' որ ծնածի ու յառաջ գայ: Գաւաթաբարկութեան ուսուցչաց ինտուսան խորհուրդն առ է՝ աղոյց հասակին ու տարիքին մեծնալուն եւ իրենց մտաց ու կամայ կրիմով եւսմ յառաջ երկնալուն ընկնացրին համեմատ պէտք է հրամաններուն կամ հրամայելու եղանակը՝ կամ թէ բո՛ւ՛մ հանգամանքը փոխել ու յարմարցնել: Ինտուսան վարդապետի մը խաչն է. «Տղան պէտք է հրամայել, պատանակին» որեւք գնել, երիտասարդին՝ խորհուրդ տալ: Գզտիկ աղոյց գէտ միայն ամենեւին կրիմուան շրջալուն՝ իրենց ընկելը պարզ խաչերով հրամայելու է. պատանակին՝ պարիսրն տաւր՝ տանն ու շորն տալուն աղուն միայրը կրիմուելու սխտան ըլլալով, կատարելու գործքննն առջեւը գնելու է, ըստ կարգի եւ պիտոյ ըլլալիքը հասկըջրնելով. իսկ քիչ մ'ալ մեծցած ու յառաջացած պատանակներուն կամ երիտասարդներուն մտաց կրիմով եւսմ վատահամարով, պիտու որն ու իրաւացին կատարելին եւս շիննալու միայն յարգար ու խորհուրդ տալու է իրենց, երբ որ կարողութիւն անկննն ան ան բանին վրայ գաւաթաբար ընելու: Մեկ խաչով բո՛ւ՛մ, հրամայելու կերպը փոխելու համար՝ այնչափ աղոյց տարիքին մեծնալուն կամ տարին գաւտ քիչ մը բարկաբոցն գաւտ ելլելուն նայելու չէ, որչափ իրենց մտուար կրիմով եւսմ մէջ ըլլած յառաջախիմութեան:

57. Ըստ կոպիտ մէջ գաւաթաբարկին համար մտուար զգուշութիւն ընելու եւ նկատելու պարագաներ

կան, թէ եւ որ կ'ազն իրրեւ խոհեմ կրթիչ իր ձեռաց
տակն ըլլողները հնազանդութեան վարժեցքներէ : Աւստի
առնն բաննն առաջ պետք է որ գիտնայ՝ թէ հրամայելու
առնն կամ իր հրամաններուն մէջ՝ իրարու հակառակ
կարգեր, յոյզարգում ինն ու անհաստատութիւն ցուցը-
նելը, այն հրամանները բանել տալու համար անտարբ
ու անկարգ ամբաներ ու միջոցներ բանեցընելը, նաեւ
առջ անհնազանդութիւն ըրած ժամանակք անհոգու-
թիւն ցուցընելը կամ շտեմելու եւ շխմանալու գործելը՝
առջ անհնազանդ ու կրճամ բանչ՝ սասնակ ըլլալու աչ-
քիբներ են : Աս առնն շարիքներին հեռու կենալու հա-
մար պետք է որ իմաստան գաստիարակք նախ՝ իր պա-
տուկներուն ու հրամաններուն մէջ միշտ միտքիմակ մնայ,
մէկ բնիմ աչք բանն . ինչու որ միայն հաստատութեանն
ու միտքիմակութեանն՝ կրնայ իմացուիլ որ հրամանները
գաստիարակին առանձին կամայ յոտարութիւնն ու
գիտար շինն . որով անոնց առեղի գորութիւն կը տրուի
առջ կամբին միայ աչք եցութիւն ընելու : Արիարգ, երբ
որ գաստիարակն իր աշակերաններուն պատուկ մը կու
տայ, անոր միայ հաստատու ու անշարժ մնայ ու եւս չգար-
նիլն . առք համար պետք է որ յառաջադրին աղեկ մը
շխմածամ՝ բան մը շհրամայել, որպէս զի շարիպուի եւս
գարեղներու կամ փոխելու . եւ սս բանս ան առնն աղեկ
կը յաղաղի երբ որ միայն հարկուար եղան բանչ կը հրա-
մայել, որով եւ շհարկուարին սուամ հրամանին միայ
անպղնձութիւն կամ փոխախութիւն ընելու : Արիարգ,
աղեկ մուազիբ ըլլայ՝ որ սուամ հրամանը աղեկ ու միշտ
կատարուի . թէ եւ որ աղեկ ու կարգով հրամայելու մէջ
վարպետութիւն բանեցընել պետք է՝ առեղի եւս ճար-
տարութիւն բանեցընելու է ան հրամանը միշտ ու ամբողջ
կատարել տալու : Գաստիարակն աղեկ զգուշութիւն
ընելու է մեծ աշակերաններուն միայ, որոնք իրենց տրուած
պատուկին խորանմակութեամբ մը մէկ մար կը կատա-
րենն, որպէս զի բոլորն աչ կատարելին ազատ ըլլան :
Արիարգ, ըլլայ որ գաստիարակն իր հրամաններուն կա-
տարումը ազաւանքով, շոյչարթութեամբ, պարզեւով
ու զանազան եկեր կամ թէ բնեմ խմարհական կեր-

պարանքներ բանեցնելով՝ յախոցքնե, եւ կամ թէ զա-
նազան պատճառներ յառաջ բերելով՝ իր աշակերաններն
իբր թէ ստիպել իր հրամանները կատարելու: Ասանկ
նամբաներով ու կերպերով իր կամքը կատարել ստույգ
զատարարակը անյարմար ու անբնականակ է սոցոց առաւ-
ջնորդելու: Հինգերորդ, զատարարակն երբեք առ անց
յանդ խնամում է ան կամ պատճառ չլինելու սոցոցը՝ երբ որ
իւր հրամաններ բուն անհնազանդում իւրն կ'ընեն: Թեւեթ
եւ հրամանը թէ եթէ եւ կամ աննշան բանի վրայ ըլլայ, ա-
նոր անհնազանդ ըլլալն առ անց յանդ խնամում է ան թող
սոցը՝ միշտ Քրտակար է, ինչու որ բուն հնազանդում
թէ ան կամ հնազանդելու կարգին ու կանոնին խանդա-
րում էր կը պատճառէ ու զիչ հետեւում թանկեր կ'ա-
նենայ: Առ կարգիս մէջ զատարարակին պարտքն է իր
առ ան հրամանին զի՛մ եղան անհնազանդում իւրը չէ
թէ իբրեւ իր անին կամ պատուցն զի՛մ եղան սոհա-
մարհում իւրն կամ իրեն նուստացում (պղտիկում իւրն)
էր յուցնելով՝ յանդ խնանել ու պատճել, հարցա սոցոց
հասկացնել՝ որ սոց հնազանդում իւրը հարկաւոր ու
պատարար էր, եւ իրենք շնորհանդէլով՝ իրենց պարտքին
ու պատին զի՛մ բրին: — Պատճի ու պատճելու վրայ
եւորը (Ման Գ. Գլ. Ե. Հոր. Բ.) առ աննինն պիտ'որ
գրենք. անս հան ինչ որ հա գիտնուչ հարկաւոր է:

58. Տրոց մտայ հատուկ իւրը՝ տխար, կրթ ու-
թ իւրնին աչ զեւ անխաւար ըլլալուն, շատ անգամ շին
կրնար իրենց կամքն որչեւ ըստ մէջ բնական կամ պատ-
շտական պատճառներին շարժիչ ու յարգարսիչ: ուստի
ասանկներուն համար պետք է սրտեւտական կամ կո-
մեցական միջոցներ յարգարսիչներ գտնել, որով ի բարին
յաւարին ու անիկայ հաստատ կանցով ուզին: Առ ա-
րտեւտական կամ կանցական միջոցն ու յարգարն է
վարձրը կամ վարձարան իրենք: Իրաւ է՝ որ վարձրը
մարտ բարոյական կրթում թէ ան համար յատուկ միջոց
չկրնար ըլլալ, մանաւանդ թէ միման կամ առ աննինն
ու շարժե անելի գործանուելու որ ըլլայ, Քրտակար աչ
է, անոր համար առ կարգիս մէջ շատ մեծ զգուշութեամբ
ու խահեմութեամբ պետք է վարուիչ. ինչու որ, ինչպե-

խնաման մը ազնի կ'ըսէ, «Աւելի քան կ'ընէ վարկը
չարաչար գործածելը՝ քան թէ պատիժը»։ Բայց ասկից
միայն աս կը հետեւի՝ որ վարկը պետք չէ մինակ, ըստ
յանտի ու անխորհուրդ գործածել, ասկից բոլորովին
մեկոյի մը ել ալ պետք չէ։

59. Սրբեան վարկին ըստ ինքեան միայն իրեն
յորդորիչ ու զարացուցիչ միջոց մըն է՝ անսակ տղոց հա-
մար, որոնց կամքը բնական միջոցներով զեռ չիկրնար
չարժիչ եւ բացարձակի։ Ըստ համար վարկը հե-
տեւեալ գեղարքուն մէջ պետք չէ գործածել. նախ՝ երբ
որ գործադրութիւն մը տղան ասնեւեհին զտարութիւն
կամ զբխում մը չիպատեանար, երբ որ տղան ան գոր-
ծադրութիւնը կատարելու յատարութիւն ու յերում ունի
ու չիատարելն իրեն գրեթէ անխորհի է։ Երկրորդ, երբ
որ ան գործադրութեան ետեւէն բնականապէս գալու հե-
տեւեալութիւնները բուսական են տղան անոր կատարման
յորդորելու. աստի է թէ ասանկ գործադրութեան համար
գասարարակը տղան վարկ մը տալու ըլլայ, որիչ առթի
մէջ հարկաւոր ըլլող միջոցը պարսպ ու աւելորդ տեղ
գործածած կ'ըլլայ։ Երրորդ, երբ որ տղան կատարած
գործին իր կամքին կախում չունի, հապա կամ բնու-
թեան միջին է, կամ զբաղած է մը յառաջ եկած. բայց
աս կատարի մէջ տղան միայն ան ասնե վարկի արժանի
կրնայ սեպուիչ՝ երբ որ իր կամքով կամ ջանքով ան
միջոց պահպանելու, կատարելագործելու եւ ի բարին
գործածելու կ'աշխատի։ Դա եւ պետք չէ քան բարեբա-
րութիւնը կամ առաքինական վարձանքը վարկով յա-
ռաջ ասնելու աշխատիչ. ինչպէս նա եւ տղոց ունեցած
կամ ցուցուցած կրնական ու բարոյական զգացմանքը
վարկի պատճառ ասնելու չէ, որովհետեւ աս զգաց-
մանքներուն սրտանց ու հիմնական ըլլալուն զոյց ապա-
հով չիկրնար ըլլալիչ, միանգամայն ասանկ բաներու մէջ
վարձատրութիւնն աւելի կեղծատարութեան ու արտաքին
բարեպաշտութեան պատճառ կ'ըլլայ, քան թէ ներքին
աստուած սիրութեան յառաջացուցիչ։

(6). Իսկ աս զբաղածներին զաս՝ վարկը տալը
բարի վարձանն ու պատգ կրնայ ունենայ, միայն թէ

Ենազք ու առանձինն գառախարակէք ամեն կերպ խոհեմախօսեալք որ խանգաղ ճայելու են չէ թէ ապու վարկը յերեսն ազգու եւ գրաստար կամ շարժիչ ըլլալուն, հասարակութեան վախճանին յարմար ու պատահար ըլլալուն: Ասոր համար շատ հարկաւոր կը սեպեմ հեռուեալ կարգերն առանգել: Եւսի, պետք չէ ազոց անանկ վարձ մը ապ, որն որ իրենց համար ամենեւին գրգռա կամ շարժիչ չիկրնար ըլլալ. բայց այսմ ճայելու է որ վարկըն ամեն մէկ ազուն անձնակիան հանգանակաց համեմատ ըլլայ: Երկրորդ, պետք չէ անանկ վարկերը ապ, որոնք բարոյապիս բարի զգանմանց արգելք կ'ըլլան, կամ թէ բարեբարութեան հակառակ զգանմանքներ կը զարթուցանեն, ինչու որ յայանի բան մըն է՝ թէ միշտ մեծ զոյւնութիւն պետք է ընել՝ բարոյականի փաստակար ըլլող գործազուխութեան մը պատճառ կամ յատկացուցիչ շօշուղու: Երրորդ, ոչ երբեք վարկի համար կամ իրերն ի վարձ ազոցն ազատ կացուցանելու կամ անարխիներու է անանկ պարտքերը կամ անանկ գործազուխութիւնները կատարելէն, որոնք իրենց միայն գրաստ են իրերն իրենց իրտա շատ պատահար, որով եւ եթէ անանկ մէջ իրենց ուրիշ բարի գործոցը համար՝ անարխում ճ'ըլլաւելու ըլլայ: անկարգ գործազուխութեան թոյլատուութիւնն իրերն վարձք գործածուած կ'ըլլայ: Չորրորդ, պետք չէ երբեք անանկ վարկերը ապ, որոնք ազոց մարմնոյն, մտայն ու սրտին զգանմանց միայն փաստակար ազոցելու թիւն կրնան ընել: Էթնգերարգ, Եսեւ այն վարկերը կրնան վախճանազուրկ ու անպատա ըլլալ, որոնք ժամանակին ու եղանակին նկատմամբ շարժազանց կրնան գործածուիլ, ինչպիս Եսեւ միշտ մի եւ նոյն կերպ վարկըր մեծ պատա չիկրնար ընել:

61. Ըստնցմէ զատ՝ առ ալ պետք է գիտնալ թէ որչափ որ վարձք մը կանայական չէ, հասարակութեանց իրր բնական հեռուութիւնն է, այնչափ անկթ ազոցելու թիւն կ'ունենայ ու վախճանին համեմատ կ'ըլլալ: Աստի եւ շատ պատահար է՝ ազոց ըրած գործազուխութեան պատճն իրենց անմիջապիս ընտրել, եթէ ուրիշ գիայ բարոյական արգելք մը չիայ, ինչպիս երբ որ իրենց

հրահայտած գործերը մտախեղեմքն ու միջոց ասանելին կը հասարակն, պետք է իրենց հանդիսաւ տայ: Գարնանայ երբ որ գտաւիարակիք միշտ ու մշտախեղեմքն ազու մը վարձանց համեմատ կը վարուի. հնազանդք կը սիրէ, խաւարհը յառաջ կը քաշէ, հանդարտ կենցաղին վրայ մեծ հսկողութիւն շնորհաւորներ, սն ասան իր աս կերպ վարմանքն սն աչոյց հանար վարիք մը կ'ըլլայ, եւ ուրիշ արտաքին կամ կանխարեւան վարիք հարկաւոր չ'ըլլար. ինչու որ ծնուցոց ու գտաւիարակին գահ ըլլալն ու ազուն վարձանց համեմքն եւ անով անար վրայ իր սերն ու գաւթն ասեղջրն ըլլ, ազուն սիրաք ընակամապէս շատ կ'արտաբայցնէ: Դասեւ ազուն աղէկ ու գոթէլի վարձանցք մ'անեւ ջան ասանք, սն գործազուխեման ընակամապէս յախարկելու հետեւանքը շատ մը ու ասելի եւս սիրով ցուցնենք՝ ազուն մեծ վարն կ'ըլլայ. ինչպէս միշտ մշտնադիտ խաւար ազուն խաւարին շատ մը հաստալը, գաղանկին աղէկ պահապնէ՝ գաղանկ պահուելու շար մը ծանուցանելը, կարգասեր ու մաքրասեր ազուն՝ սո՛ւ նո՛ւ պահելու հանար յանենելը, խնայողութեամբ վարուողին՝ պարգեւ ասան սասկն իր ուզանին պէս գործանելու ազատութիւն տալը. եւ այլն:

62. Բուն յասկապէս կանխարեւան վարձանքը գործանութեան մէջ շատ վտանգաւոր են, եւ ոչ երբեք իրեն ըարցոսկան ըարին կամ ըարերարութիւնը յառաջաչքնայ միջոց կրնան սեպուիլ. եւ ասանկ վարձանքը միայն արտաքին գործազուխեմանց հանար կրնան արուիլ, ու սն ասանն ալ պէտք է աղէկ նայիլ որ ասանց շարքն ու անխահեմութեամբ շարուին, ապա թէ ոչ՝ այլ եւ այլ շար հետեւանքներ կ'անենան աչոյց վրայ, ինչպէս նախանն, անեւարարութիւն, ասելու թիւն, պատուարարութիւն, հարարութիւն, սնայարմութիւն, եւ այլն: Եւ աս հետեւանքներն ասելի գիւրաւ կը պատահին, երբ որ գտաւիարակն իր աշակերանները միշտ վարձաւով կը շարժէ ու կը յարգարէ իրենց պարտքը կատարելու:

63. Ս արն տարու կամ վարձարելու մէջ պէտք է կարգ կանան պահել, որ վարձքը վախճանագործի լըլըլայ: Պէտք չէ որ վարձքն իրեն գաղանկարութեամբ պար-

տաւորութեան վնասում, կամ իրրեւ հասարցում ու փա-
սի մը փոխարէն սեպտի, ինչու որ ստով իր ուժն ու
ազգեցում ինչք կը կորսնցնեն, գաւաթարակը նեղի մէջ
կը խփէ, ձեռքերնէրը կը կապէ ու բարի պատու շիրե-
րեր: Ըստ համար գաւաթարակը պէտք չէ որ իր աշու-
կերաններուն յանախ ու շատ վարձք խոտանայ, որպէս զի
մէջ մը խոտանցածը չփոխարեւոյ շարիցի, հապա անանկ
ու այնչափ խոտանայ՝ որ խոտան մը միշտ կորոզ ըլլայ
պահել, ապա թէ ոչ՝ իր պատինն ու համարումը կը կոր-
սնցնեն ու անով ապագային համար աղոյ վրայ բարի
ազգեցում ինչ չի կրնար ընել: Աւարձքը միշտ իրրեւ ձեռ-
քոց ու գաւաթարակին՝ աղոյ վրայ անեղած հանութեան
ու գահ ըլլալուն ապացոյց պիտ'որ ըլլայ, որով աղոյ մեծ
պատու կ'ընէ:

64. Աւարձքը պէտք չէ իրր ազատ կամայ ու
շնորհքի պատու պահել, հապա իրրեւ արգարութեան
գործք, զորն որ յուցում արդեանց համար պէտք է
հասարցանել: Եթէ է ննուզք ու գաւաթարակը՝ իրենց ու-
ղածին պէս (մնչերնուն փշածին հալեմատ) բաշխելու,
ազատակամ քիչընելու, կամ խնայելով ու պահելով
տալու, կամ անով առատանալու, կամ աղոյ շողոր-
թելունն ու աղաչելուն նայելով՝ անխոր տալու ըլլան այն
վարձքը՝ զորն որ միայն իրրեւ բուն արդեանց հասարցում
պիտ'որ ապին, ան առեւն աղաք վարձքն իրր անանկ բան
մը կը սեպեն, որն որ աղաչանքով, կեզմարութեամբ,
ստիպելով, սպասնայիք ընելով ու պահանջելով կրնան
ընդունիլ, չէ թէ իրենց բարի վարուքն ու աշխատու-
թեամբն արդիւնաւորիլ: Ըստ այսմ պէտք է որ գաւ-
թարակը վարձ տալու համար աղուն գործաղութեանց
միա շնէ, հապա նայի թէ անիկայ ինչ սկզբէ, ինչ աղ-
բիբէ կը բիւ, աղան ինչ մնչով ու լանքով անիկայ կը
կատարէ, ուստի եւ աւելի աղուն բարի մնչին կամ գիւ-
մանն ու սրաին համար անոր համանայն վարձ տայ, որպէս
զի աղաք պզտիկուց արջինն ու գիւմանն որ մեր գործա-
ղութեանց բուն յարգը՝ մեր նեղքին յոժարութեաննն ու
շխատարութեաննն յառաջ կու գայ: Թէ որ գաւաթա-
րակն աս բանս չնխատելու ըլլայ, ան առեւն կը հարկա-

զրի՛ վրէժխնդրութեան համար ընկերին յանցանքը մասնացին, կեղծուարութեամբ ընդունանդութիւն ընացին, պատժոց վարով հնազանդացին՝ վարձ առչ, որ շատ անկարգ՝ մանաւանդ թէ անիրաւ քան է: Ընդ հանրապետ վարձաւարութեան մէջ գաւառաբարակը պարտական է միշտ շտաբ, խնայողութիւն ու աստիճան մը պահել, որպէս զի քիչէն՝ շատին, ցանցառեն յանտիսին երթնալով, ազուն գործելու կերպին ու միայն իմանալու միջոց ունենայ, եւ անմեղ թէ վարկի համար կը գործէ, թէ քան բարձր յաւարութեամբ կամ յառաջանալու մտքով, որով եւ ինչ գաւառաբարակն ալ ապագային համար իր բռնելու ընթացքը զիրաւ կրնայ կանստուարել:

Գ Լ Ո Ւ Թ Զ Ո Ր Ր Ո Ր Գ

[[Արտաքին բարաց (վարձանց) կրթութեան վրայ:

1. **ՆԵՒՔԻՆ** զգածմանքն ու քան հոգեկան ու որտի բարեկարգութիւնը գաւառաբարակութեան զլիստոր գործքը պիտ'որ ըլլայ: Ասկայն աղոյց արտաքին հանդամանքն ու զրտի բարեկարգութիւնը կամ կարգաւորեալ կենցաղավարութիւնն ալ մասնաւոր մտադրութեան արժանի է ու կրթութեան կը կարտի: Քաղաքացին յարտերբութիւնն կամ ալ եւ այլ մարդկան մէջ ամեն մեկուն սիմակին համեմատ պահուելու կարգը, մարդկան արտաքին բարիքն ու սգուար, եւ պզտիկութեան ասեն գործադրութեանց մէջ աղոյց ջուջընելու ջանքն ու կերպը՝ արտաքին կրթութեան հարկաւոր ու սգաւար ըլլալը յայտնի կը ջուջընեն: Նայն իսկ արտաքին քաղաքավարութեան կամ քաղաքակրթութեան վայելչութիւնը՝ երբ որ կանստուար սահմանի մէջ կը մնայ, իր սգուան ասնի ու ներքին զգածմանց ազնուարարական կ'օգնէ: Բայց քան վայելչութիւնը, ու զիչ քաղաքավարութիւնը, սորինքն՝ մարդկան իրենց աստիճանին համեմատ իրարու հետ յարմար ու արինտուար կերպով վարուելու կամ կենցաղավարութեան կարգը, պէտք չէ արտաքին կեղծուարտի:

ձեւերու եւ շարժմանց հետ նոյն սեպել ու շինվել, եւ առանց ներքին բարեմաստեան՝ գրանց յուցուան միմասկան կամ կապկախան ձեւերը՝ մարդավայելուչ քաղաքավարութիւն կամ արտաքին կրթութիւն սեպել:

2. Այդ նուազ եւ կրթչաց պարտքն է՝ իրենց աղաց ներքին նշմարիտ կրթութեան հետ արտաքին կրթութեան համար ալ որչափ կարելի է՝ կարգով ու վնասելութեամբ հոգ տնենալ, միշտ մայրերնին թրեղով այն կանանք՝ թէ միայն արտաքինը երբեք ոչտակար ու բարի շինչնար ըլլալ, արտաքին գործադրութիւնները ներքին զգանմանց հետեւութիւնները պիտ'որ ըլլան, եւ միայն առանկ ըլլալով՝ յարգ կ'ունենան ու հաստատուն բարեկրթութիւն ուստի եւ նշմարիտ քաղաքակրթութիւն կ'ըլլան: Առ բանիտ աղէկ մտադիր ըլլալով, խմայլու է որ ներքին զգացմունքները հաստատ հիմամբ կրթութեան ընլան, եւ ամեն արտաքին վարմունքը՝ անանց մէկ ջոջն ու գործադրութիւնը կամ արգիւնքն ըլլաց. արտաքինը՝ ներքինին հետ ընկերանաց, չէ թէ անոր պահասութիւնը ընջնէ, ներքին կրթութեան կատարելութենէն՝ ինքն ալ իր կատարելութիւնն ընդունի: Առտի պէտք է որ գաստիարակը խմայ նախ՝ միշտ ու առաջ ներքին զգացմունքը գորթնացանել, ու մինչեւ որ առ զգացմանց աղան որտին մէջ գտնուելուն վրայ ապահով ը'ըլլաք՝ արտաքին ջոջքեր չպահանքի: Այլ երբեք իր աշակերանները միայն արտաքին ջոջքերու եւ ձեւերու մէջ կրթիէ, եւ պարտք ջոջքերու վրայ ամենեւին համարում ու հանութիւն չջոջնէ: Արդեն երբ որ աղան ներքուստ աղէկ կրթութեան է, եւ իրեն հարկաւոր ու պատշաճ ըլլալ զգացմունքներն ունի, արտաքինն ալ ընակամարտք ըստ մասին առանց մասնաւոր կրթութեան՝ յառաջ կու գայ, ըստ մասին ալ գիւրաւ ու շուտով կը ստացուի: Երկրորդ, խմայ որ աղան վրայ սիտ կամ ան՝ պարինքն մասնաւոր ու մէկ երկու արտաքին կրթութեան ջոջքեր՝ տիրալ ընթնացք մը չբանեն, կամ սիտ ան՝ պահասաւոր ու ծուռ գործադրութիւնները սովորական չըլլան: Տղան երբ որ ներքուստ անկարգութեան վարժան կամ ապականեալ չէ, արտաքին սովորութեանց գիւրաւ կը համեմայնի, միայն թէ

ասանք ծանր, բռնական ու իր ազգայական բնասրբով եւս
կամ ասորիքին հակառակ չըլլան :

3. Ա՛յս կարգին մէջ ազոյց փոյց առ անմի՛նն մնա-
գրով եւս արժանի բանն առ է՛ որ արտաքին բարի կր-
թութեան կամ փայելլութեան պատշաճ ըլլող վար-
ճանքն իրենց անձանով չըլլայ, հապա բարեկիրթ մար-
դոց իրաւակն պահանջան փայելլուչ վարճանքը մանչնան :
Ասկից կը հետեւի՛ որ ազոյց արտաքրաստ անկիրթ մնա-
լուն առաջին պատճառը՛ այն կրթութեան պահանջանք
չնանչնայն է : Արկրորդ պատճառն է՛ ներքին կանխաւոր
զգանճան պահասութիւնը, որով ալան՛ ընդհանրապէս
մարդուն կամ իր ընկերաց փոյց ալնուական զգացմանք
չանճեալուն՛ զանանք կ'արհամարհէ, անանց հետ արժա-
նաւոր կերպով մը չիմարտիր : Աս բանն առ անմի՛նն հա-
րուսանելու եւ բարձրաստիճան մարդկան զուակոյց փոյց
կը տեսնուի, որանք իրենց հարստութեան ու առհին
ալնութեան փոյց հպարտանալով, իրենցմէ վար ըլլող-
ներուն հետ արհամարհանք կը վարուին : Արրորդ պատ-
ճառն է՛ ծուլութիւնը, որն որ ինչ շիտաք պատշաճն
ու փայելլուչը արփիչ եւ ի գործ գնել, որովհետեւ առ
կերպ վարճանքը զիչ մը աւելի մնազրովիւն ու լանք
կը պահանջէ, որով եւ անքաղաքափարական ու անփայել-
լուչ վարճանքն իր հանգստին աւելի յարմար տեղելով՛
փայելլուչը արփելլու անփոյթ կ'ըլլայ : Չարրորդ պատճառն
է՛ աքիճեալուն անհանց ըլլալու շարժանց փախը, որով
մարդ փայելլութեան ու բարի կարգերու անմնազիր ը-
լլալով՛ իր վարճանց մէջ աքիճեալուն անհանց ընթացք
մը կը բանն, իր փակկաստութեանքն իր բնական ձրից
պատգնէրը փայելլուպէս չիկրնար ջուցնել :

4. Ա՛յս ամնն պահասութեանց ու անկասարա-
թեանց պատճառները խափանելու եւ ուղղելու հանար
զուստիարակը խահան մաքրաներ ու միջոցներ պէտք է
որ բանչընէ : Ինչ որ իր աշակերանները արտաքին փայել-
լուչ վարճանց կամ կրթութեան հիմ ըլլող ներքին բա-
րի զգանճանքն ունին ու իրք ինչ իրենց զիւրենք անանց
յարմար ու պատարաստ կը ջուցնենն, ան ասնն արտաքին
վարճանքն ու ընթացքը՛ որանք ներքինին յայտարարու-

Թիւններն են, իրենց իրենցմ առանց արտատեսիան մի-
ջայնեցաւ երեսն հաւ դան: Ներքին զգանմանք պար-
կեշտ, հեղ ա զազգարարաց ընդդէ, ուրիշներու հետ
վարուած առանձ՝ քանի մը խաղի ա շարժմանքի մէջ առնն
կերպ վայելչութիւնը չբանեցընելու ալ ըլլայ, սակայն
միշտ հանդական կերպով մը, անուշութեամբ մը կը
խաղի ա կը վարուի: Ընկից ետքն ալ մնացած արտաքին
կերպերն ա մեւերը քիչ մը բան իսկ իրաց, անձանց ա
ժամանակին հանդամանքը կը սարվեցընէ, քիչ մը ազոյ
նաչակն որև որ բարակնալով ա ազնուանալով՝ իրենց
ծանօթ կ'ընէ, քիչ մ'ալ անձնական գիտազութեամբ ա
մտադրութեամբ կը տեսնեն ա կը սարվին: Ըրտաքին
վարմանց վրաց շատ շատ ա միշտ կանաններ առանցելը՝
քիչ պատահ'ընէ, որտե անձկութիւն կամ մանուանց
իւր շփոթութիւն կը պատճառէ, եւ գիտաւ միմասական
կամ շարժանց մեւերու կը փոխուի: Գաւաթարակը
կրցածին ա պատշաճ տեսածին շտի իր քիչ մը շարժա-
հաս աշակերտներուն՝ արտաքին վայելչութեան կարգե-
րուն վարմանը, պատան ա հարկաւորութիւնը հասկըցը-
նէ. միայն ան կարգերն իրենց ծանօթ ընէ, որմըք իրենց
յարմար ա գիտնալու հարկաւոր են, եւ չըլլայ որ ա
կարգերն իրրեւ իր կանչըք գտած հմարած ա իրր իրտա
հրամաններ իրենց առջին զնէ: Վայելչուշ վարմանց իրտա
աղիկ ա յարմար պէնքն ա զպրոցը՝ բարեկիրթ մարդկան
արիմակն է. ուտտի գաւաթարակը ըմանց որ առ բանիս մէջ
ալ իր աշակերտներուն բարբ արիմակ ըլլայ, եւ զիրմըք
անանկ մարդկան հետ ընկերացընէ ա անանկներու ընկե-
րութեան մէջ խոթէ, որմնց արիմակովք ազոյք սովորա-
կան վայելչուշ կարգերը կը տեսնեն ա սարվածնին իրենց
հարակին համեմատ կրնան ի գործ զնել:

5. Ընկից կը տեսնուի որ արտաքին կրթութեան
մէջ ալ գաւաթարակը ազոյ անհաստական կամ անձնա-
կան մանուար հանդամանց միտ պիտի զնէ, եւ աւար
մէջ ալ կարգ ա առտիման մը պիտի պահէ: Ընկերու-
թեան ա մարդկան մէջ ազան՝ իրրեւ ազոյ, պատանին՝
իրրեւ պատանի, շարժահասն՝ իրրեւ շարժահաս պիտ'որ
մանէ ա վարուի: Իւր որ արտաքին վարմանց սյնեւայլու-

խիւնք ապա կամ աշակերտաց ստաբիլին, փեմակին (աշ-
նասիան, բարաբաշի, ստաբի կարգի ընթացն), ան-
զայն ու այլ եւ այլ յարաբերութեանց համեմատ շը-
լար, իրենց փեմակը կը շեմիտ են, անկից գուրս կ'ելլին,
եւ վարձուներին փեմակներուն համեմայն ու համեմատ
ընթացն՝ իրենց ալ գովիտ ընթաց անց՝ ծիծաղելի
կ'ըլլան. ճանաչուց ներքուստ ալ անանկ զգացմունքներ
կը ստանան, որոնք ըստ ինչեւան կամ իրենց ճանաչող
հանգամանայք նայելով՝ անյարմար ու անօգտելի են:
Ուրեմն արտաքին կրկնութեան ու վայելչութեան առաք-
մանն ու սահմանք կամ շահք՝ ամեն մէկ ազուն անձնա-
կան հանգամանաց ու փեմակին պիտ'որ նայի ու հետեւի:
Սակայն սա արտաքին կրկնութիւն ընդ համար ու ամե-
նուն հասարակ ընթաց սահմաններ ալ ունի, որոնց աչկի
մտադիր պիտ'որ ընաց դաստիարակը: Ամեն արտաքին
ձեւերն ու ստորութիւնները, որոնք ներքին պարտա-
պարտած զգացմունց հակասակ են, կամ թէ անկարգ
զգածմունքներ կը զարկուցանեն ու կը անուցանեն, ան
ամեն մանկական ձեւերը, (կամ թէ ըսելիք՝ կարտածու-
թիւնները,) որոնք ամենեւին նշանակութիւն եւ վախ-
ման մը չունին, ուրիշներուն հետ պատշաճապէս վա-
րակից կը խափանեն, մէկ խաղով՝ ամեն շահագանց բա-
րակեաց (իւր զգացմանութիւնը) եւ կեղծապատիր թա-
ղաբազարութեան ծիծաղելի ձեւերն՝ արտաքին կրկնու-
թեան մէջ բարբառին մէկ զի ձգելու է, եւ անօգտելի
ընթացին՝ ապա հասկացնելու է:

6. Ամեն ապրի մէջ, բաց անսեղանակ կրկնու-
թեան նկատմամբ զեւ պնդափ առաջ ընացող ապրիլ
մէջ, կան ստորութիւններ՝ որոնք իրանցիկ յիմարական
կրկնան ըստի, կը գանուին նաեւ անանկներ՝ որոնք ներ-
քին բարի զգածմունց թուարկայ են: Անոր համար դաս-
տիարակաց փայլուն ու խնայք պիտ'որ ընաց՝ իրենց աշա-
կերաններուն անանկ կրկնութեան տալ՝ որ ամեն արտաքին
ձեւերուն ու ստորութեանց վայելչութեան վրայ աչկի
ու շխտակ դաստիարակ ընեն, որպէս զի անկարգ ու ան-
օգտելի ձեւերն ու վարձուներն եւս կենալով, բա-

նազինն ու փայելուչին աւելի գիտա յոճարին ու վար-
ժին: Ասանկ յնմութիւնն ու զառաւանջը ազարը աբ-
աւարին փայելումիւն փայ ծառ ընդանձնակներէն ու
սփայ զառաւժ ընելէն կը պահէ, իրենց կը սարկեցնէ
արաւարինը ներքինէն վեր շրունել ու արաւարինը ներքի-
նին պակասութեան լրումը կամ ակզակաջը շտեղել: Աս
փախաներն համար զառաւարակը ուր որ կընայ՝ արաւարին
փայելուչ սովորութեանց փախաննն ու սփարը իր աշու-
կերաներուն հասկըցնէ, անոնց՝ ներքին զգանձանց հետ
անկցան յարաբերութիւնն ու կապակցութիւնը, բա-
նաւորութիւնը (քանին համեմայն ըլլայը) եւ սգաւոր
ցուցնէ: Ասոր հակառակ՝ անփայելուչ սովորութեանց
ճմարական, ծիծաղելի ու ֆրաստար ըլլալն ալ իմացը-
նէ: Ասնն մէկ սովորութեան ուր, կըր ու ուր աւտի մէջ
հարկաւոր ու պատշաճ ըլլայը յայտնի ընէ, եւ զիսկնը
կրթի՝ որ պէտք եղան ասնն ոչ աւելի ու ոչ պակաս
բան մ' ընելով, ոչ երկչառութեանը փայելուչէն եւս կե-
նարով, ոչ ալ յանդգնութեանը ու ինքնեւանտա-
նութեանը աւելի եւ իրենց անպատշաճ ըլլող անփայելուչ
մեւեր բանեցնելով, անկրթութեան նշաններ չցուցը-
նեն: Քիչ մը աւելի մեծ ու յառաջադեմ աշակերաները
կանայ կանայ փարձեցնէ իրենց փարձանց մէջ մարդ-
կային կենաց հարկաւոր ըլլող խահեմութիւնը բանեցը-
նելու, բայց զգցը կենաց՝ որ բարեբարութիւնը կամ ա-
ւարջեական փարձանը՝ խահեմութեան զահ ընել կամ
անկից վեր բանել շուայ. նախ՝ ներքաւս աւարջեակ ու
բարեզգան, ետքէն՝ արաւարաւս ալ խահեմ ու յաշու-
քաւոր ըլլալուն փայելումիւնն աղէկ հասկըցնէ:

ԳԼՈՒԽ ԷՒՆ ԳԵՐՈՐԳ

Կամայ կամ ջանկատան կարգաւթեան պահապան-
թիւններն ուղղելու վրայ:

1. ԿԼԻՐԵՐ կամ ջանկատան կարգաւթիւնը այլ
և այլ պահապանթիւններ (հիւանդաւթիւններ) ունե-
նալու ընդամենն է: Բայց առ կարգաւթեան մասնաւոր
կամ ըստ միջ նկատման պահապանթիւն մ'ունենալէն՝
բոլոր կամայ կամ բարաց ընդհանրապէս ապահանեալ
կամ անկարգ ու անտաակ ըլլալը շիհետեւիր. ինչու որ
կրնայ ըլլալ որ բարեբար անձի կամ ալու մի կամայ վրայ
ըստ իմիջ մասնաւոր պահապանթիւն մի գտնուի, որն որ
անոր բարոյական յանցանք կամ մեղք չստուի: Բայց
ասանկ պահապանթիւնն ալ չստով ու հիման մի ուղղելու
և բժշկելու փոյթ տանելու է: Առտի գտտաբարակին
պարսպն է հոգ տանիլ՝ որ ասանկ պահապանթիւն մի
չձնանի, կամ ջրնել թէ արդեպք իր աշակերտներուն
մէկուն վրայ անանկ պահապանթիւն մի կը գտնուի թէ
չէ, և եթէ կը գտնուի՝ ասկէ փութով ջանալ որ շի-
տի ու բժշկի: Կետք է ան պահապանթիւններուն այլ և
այլ տեսակներն ալ կի զանազանել, անոնց ազդիւրք կամ
պատճառք նանշեալ, և անոնց յարմար գեղն ու զար-
մանք փնտտել զանել: Առ ալ պետք է յիշել՝ որ չէ թէ
միայն պզտիկ ալար, հարգա նաեւ յիշ մի մեծցաններն
ու հաստիս և ուսման յաւաքացաններն պարսպի մաս-
նաւոր պահապանթիւններ կամ կամայ հիւանդաւթիւն-
ներ կրնան ունենալ ու բժշկուիլեան կը կարտին. ուս-
տի և այնպիսի պահապանթիւններ ալ գտտաբարակ-
թեան նիւթ ու զբաղում կրնան ըլլալ, որնք պզտիկ
ալար վրայ կամ ասկէտիս չեն գտնուիր կամ չստ ջան-
յառ կը գտնուին:

Հ Ա Տ Ե Ն Ե Թ Ե Ա Յ Ի Ն

Կամայ պակասութիւնները ճանշնայու եւ բժշկելու
միջոցները:

2. ՏՂՍՑ կամքին պակասութեանց ու անոնք
բժշկելու վրայ շիտակ գաղափար ունենացը զառափարա-
կաթեան մէջ շատ կարեւոր եւ Վէր ի վերայ մասնազ
կրթիչ և պոչոց գործողութիւններուն միայն մտադիր
բնուոյժ: Գանձեր իրերու բուն կամայ պակասութիւնները
կը սեպել, առաք եւ կը կարծել որ այսպիսի գործողու-
թիւններն ուղղելով՝ նոյն պակասութիւնները բոլորովին
բժշկան կ'ընայ: Բայց պետք է գիտնալ որ գործողու-
թիւնները ներքին հանգանակաց հետեւութիւններն ու
յայտարարութիւններն են: Ըստ համար հարկաւոր է
ներքին պայմանաց մտադիր բնուոյժ եւ անոնց անհարգու-
թիւններն ու պակասութիւնները ճանշնայու եւ ըստ
պատշաճի բժշկելու աշխատել. որով եւ գործողութիւն-
ներն՝ իրք անանցակ առաջ եկան սխալմանցներ՝ կը շիտ-
կաին * : Արդ առ կերպ ուղղութիւնը կամ կամքին վա-
ռակար պայմանաց բժշկութիւնն ուրիշ բան չէ, բայց ե-
թէ՝ թուութեան ու բարի գոխմանին կամ նպատակին
դէմ բնուոյժ ներքին յարարութիւնն ու հանգանակըր ու
նանկ բարի հանգանակըր կամ պիտակի սխալել, որն որ
բուն ուղիղ ու կարգաւորեաց կամայ ուղեղունն ու վա-
րապելունն կերպնն ու պիտակը կը հաստատու ու կը կանա-

* Եթէ միայն գործողութիւններն ներքին պայմանացը մտ-
կարեւի ուղեղու բնուոյժ, շատ անգամ կը սխալուի, թէր
որ մի եւ նոյն գործողութիւնը կամ արտաքին սխալ՝ այլ
եւ այլ ներքին պայմանացը յարաբ կրնայ զայ: Ըստ որ-
ով, այսպէս առաջ ցարկէ՝ կրնայ յարաբ թեթեւեւեւեւ-
մասութիւնն կամ աննապաստանութիւն, գոխել, անվանել,
պատասխանութիւն, գոխմանըրութիւն, ըստ հարկութիւնն,
կարգաւորութիւն կամ բարեփոխութիւն, ուրիշներուն
ըստ բացման, մտապահութիւն, կամ նաեւ նաև կրնայ
կարգութիւն: Եստի մեծ սխալմանը է այսպէս անն սխալ
եւ նոյն կերպով նկատել եւ յայտարար պատասխան
թուով՝ ան պատասխան բանայու կամ շիտակու: Գետք է
նայել ուրեմն թէ՛ այսին թէր, թէ՛ պայմանացը գոխման
առաջ կը պայտել, եւ ան պայմանացը շիտակու կանայ: Ը-
ստ պիտակնն ուրիշ արտաքին սխալմանց վրայ ոչ կրնայ մտ-
եալի:

նաւորէ : Գաւառաբարակը յայտն մտաքին իր պաշտանն ան
տանն աղէկ կատարած կ'ըլլայ, երբ որ չէ թէ փայն ար-
տարքին գործադուր թանկերը կը շխտէ : Հապա ներքին
լուսաշուքանն փայլի կը տանի, երբ որ ան կամ ան ներքին
անկարգ զգած մանչը շխտած ասան՝ աբիշ անկարգ
զգած մանչ Եւպեղան կամ բարի զգած մանչ կորսուելուն
պատճառ շխտար, եւ երբ որ կ'աշխատի՝ որ այդ անկար-
գութ թանք կամ պահառութ թանք տեսական ու հաստա-
տան կերպով բժշկէ ու շխտէ :

3. Կանքին զգած մանչ կամ բերանն զպահառու-
թ թանկերը կերպ կերպ են, ու այլ եւ այլ պատճառներ
յառաջ կու գան, կամ զանազան ազդեցութիւնը կը բզիեն :
Կաննց զխաւոր պահառութ թանկերը (հիւանդութ թան-
կերը) հետեւեալ հինգ անասկի մէջ կրնանք անփայլել :
Առաջին, բոլոր կանքին կամ ցանկական կարողութեան
անգործութիւնը կամ տիրապետիւնը, որուն մէջ կ'իմա-
ցաին՝ պատուաւոր գործադուր թանկ համար փափազ
չունենալ, ընդ հանրապէս բարի ազդեցութեանց համար
անզգայ կամ անյոժար ըլլալ, բութ կամ քմաւ խիզ՝
ունենալ, բարցապէս անզգայ կամ ԵՍՍՍ, եւ այլն :
Երկրորդ, ստորին կամ բարձրագոյն կաննց կամ ցանկա-
կան կարողութեան սխալմաները կամ ժողովութիւնները :
Առ անասկ պահառութեան բան արժանար իննչադութեան
կամ բանին փոյ պիտի է փնտաել, որովհետեւ ասին
բանի փոյ շխտակ ու որոշ գաղափար չունենալն յա-
ռաջ կու գայ, ինչպէս է ազլութ թանք, տիրապետութ թան-
ք, յիմարութ թանք, եւ այլն : Բայց շատ անգամ կաննց
տանն պահառութեան անփնտրական պատճառը կամ ազ-
րիւրը մարմնայն հանգամանաց փոյ է, իսկ փնտրողական
կամ երկրորդական պատճառը՝ մտաց կարողութ թանկերն
յառաջ կու գայ : Ինչպէս երբ որ մէկը շափազանց արկա-
մել կամ մարմնանց կամ արիւն ուշա կ'ըլլայ : Երրորդ,
մէկ զիսց զյայտական կամ ստորին ցանկական կարողու-
թեան մէկ մասնաւոր բերան կամ ասին բերաննց մէկ-
անզ գործանալն ու ստատիանալը, իսկ մէկու կազմանէ
բարձրագոյն կարողութեանց տիրապետը : Ասկից կ'ըլլայ՝
զիսցանքն ու խղճմանդին զեժ գործելը, անհաստատ

ու փոփոխանքս ըլլալը, ինչ զինչ կամ իր սիրայն որոշել
և, բան մը հաստատ ընծումովեամբ ու հաստատովեամբ
ընտրել չկրնայք, և այլն: Այս երեք ներքին կամ կեր-
պական պահասում իւններն յառաջ կու գան ուրիշ եր-
կու նիւթ սկան պահասում իւններ ալ, որ են՝ կանայ շոր-
քարզ ու հինգերորդ պահասում իւնը: Այդ՝ շորքորդ պա-
հասում իւնն է պարսապարայան զգածմանը շքանակը,
իսկ հինգերորդ պահասում իւնն է՝ անպարայան զգածմանը
ծնակիչն ու գործնէր: Աս ամեն պահասում իւնները կըր-
նան ի՛նչ անւական ու ի՛նչ անցաւոր ըլլալ, երբե՛ն ընդ-
հանրապէս ամեն գաղափարներու և առարկաներու վրայ
կը տարածուին, երբե՛ն սիրայն սն կամ սն նիւթի ու
առիւթի մէջ կ'երեւան, երբե՛ն զատուած ու առանձին
կամ մի անասի զգածմանը են, երբե՛ն ալ երկու երեք
կամ շատ անկարգ զգածմանը իրարու հետ սիրայան:

4. Այդ սո ամեն բանը կամ հանդանանքը միշտ
գանձելու համար՝ պետք է զգուշութեամբ մտադրու-
թ իւն ընել, որ ամեն մի պահասում իւնը ծնած ասնն
մտնչաւի, և շուտով գեռ սխելչու ասնն ու յառաջ
չգացած՝ յարմար կերպով մը արմատախիչ ըլլաւի: Աս
զգուշաւոր մտադրութիւնն անելի ևս հարկաւոր է անոր
համար՝ որ սո պահասում իւնները շատ հեղ արտաբուս
երեւելի նշան մը չեն անձնար, ու երբե՛ն տղայ մտաւոր
ըլլող անձանց ու նոյն իսկ մտղայ բարեքելոյ՞ն՝ այն պա-
հասում իւններն իրրեւ բարի հանդանանք կ'երեւան:
Ինչոք վարպետ դաստիարակը պետք է յիշել որ տղայն
ան կատարելութիւնը չիկրնար յառաջ՝ այն որ մեծերն
կը պահանջուի, պետք չէ անհմտութեան կամ մտաւոր
մարմնայն անգրութեանն յառաջ եկան պահասում իւնը՝
պարսապարայան կատարելութեանց կանաւոր պահասու-
թիւնը սկսել: Այդ են գիտե՛ որ ամեն հասակի իր յատուկ
հանդանանքն ունի, որոնք իրեն համար պահասում իւն
չեն, ի՛նչ կպեա ևս ուրիշ հասակի համար պահասում իւն
սկսուին: Գարեկեայ գիտե՛ որ մարմնայն, մտայ ու կանայ
պահասում իւնները, ինչպէս նաեւ անցաւոր հանդա-
նանքներն ու մնացական կամ հաստատուն յատկութիւն-
ներն իրարմ գանձանել պետք է, ապա ի՛նչ ոչ՝ որ ու

ընելու անդ՝ քանս կ'ընէ : Միանգամայն առ ալ կը պահանջուի խոհեմ գաւառաբարեկեմ՝ որ աղոյց կամուրջներ, քին պահապանութիւններուն ազդիւրը մանչնալու համար ոչ անանց անմեղական խոտափամբութեան կամ խոչընդոտման վնաս հասցնելու պետք է ըլլայ, ոչ ալ միայն անանց հեռաւոր անձանց բաններուփոք գաւառաւան ընել, հարս գլխաւորաբար զգուշաւոր գիտալութեամբ ու ներքոյ հանգամանքն ու պարագաներն իրարու հետ համեմատելով, պահապանութեանց հիմն ու պատճառը գտնել :

Ե. Այդ՝ կամուրջ կամ ցանկահան կարողութեան պահապանութիւններուն գլխաւոր ազդիւրներն ասանք են : Կախ, ինչպէս որ յայտնի է՝ ցանկահան կարողութիւնը մտաց ուրիշ կարողութիւններուն պէս մարմնայն աղոյեցութեան տակը կ'իջնայ, ուստի եւ իրեն շատ հանգամանայ պատճառը՝ մարմնէն յառաջ կու գայ : Մարմնայն հաստատուն կամ երկարատեւ հանգամանքները ցանկահան կարողութեան վրայ մնացական յատկութիւններ ու յոտարութիւններ կը պատճառեն : Փորձը կը սորվեցընէ որ առիթ տարիներուն մէջ վատաւորը ըլլող ու տկար իջեր ունեցող աղօղք միշտ տեղահ, անհամբեր, բարկացող ու հեղզ կամ թոյլ կ'ըլլան : Երկրորդ, որովհետեւ կամեր բան մը ուղեւա համար գաղափարներու կամ մտաց բնութեանցներուն կը հետեւի, անոր համար յայտնի է որ իր գործելու ասանք գրեթէ է բոլորապէս մտաւոր կարողութիւններէն կախում ունի : Ասիկայ է որ անմիա կամ ազատ ճարտը չէ թէ միայն մեղմաւալու մէջ՝ հարցա տան ուղեւա մէջ կը սխալի, եւ մտք տկար ըլլող մարդը՝ միշտ կամերին կողմնէ յաճախ կ'ըլլայ, քիչ բան գիտէ ու գիտցածը չ'ուզեր թողուլ կամ լրատումի փոխել : Կան երեւակայութիւնը մարդուն կամերն ու սիրտը շատ անգամ կը մոլորեցընէ ու սխալմանց մէջ կը ձգէ : Ինչպէս սաստիկ երեւակայութիւն ունեցող մարդը սաստիկ ցանկութիւններու եւ կիրքերու ծառայ կ'ըլլայ, ու շատ հեղ մեկէն յիմարտեան ու անկարգ գործքեր կ'ընէ, բայց երեւակայութեան սարսփութիւնը պարզածին պէս՝ անանց վրայ կը զլնայ : Երրորդ, կամուրջ կամ ցանկահան կարողութեան հետ շատ մտաւոր կարգակցութիւն ունի

դրացական կարգութիւնը: Ասիկայ փորձը յայտնի էր յուզքնէ, որովհետեւ ամեն սաստիկ դրացուներ մարդան թող չեն տար բանի մը փրայ հանդարտութեամբ խորհել, անոր ընտրելի կամ փախաղելի ու մերժելի ըլլալն որովհետեւ, աստի եւ անոր փրայ միանց թեպէս անցարտարայ բաղանդ մը էր դարձնուածն, որով եւ իրաւացին ու շխտակը մանկնայու եւ ուզելու արդեւէք կ'ըլլան: Զորքորդ, բնական հանգանակներ կամ խառնուածքը կամքին պահաւորութեանց ու սխալմանց ազդիւր ու պատճառ կ'ըլլան, որոնցմէ անխորդ գործքեր յառաջ կու գան, երբ որ ուրիշ պարագաներն ալ անանց արձեւու ըլլան: Ըստ սլամ՝ շատ ազգայ սաստիկ գրգիւ մը կ'ունենան նախանու, փրժ թնդութեան, փառասիրութեան, եւ սլին: Ընտրակ ի զատ կանայ պահաւորութիւններուն մեծ մասին պատճառ կ'ըլլան արտաքին պարագաները, մանաւանդ անխորդ ու սխալ կամ ծուռ կրթութիւնը:

6. Ըստ ամենայն պահաւորութիւնները շխտելն ու բնական վարակաւ գաստիրակին գրխաւոր պարտքներուն մէկն է. բայց ընտրայ որ ամեն մէկ պահաւորութիւնը կամ անխաւարտութիւնն անմիջապէս ու ազգայ միջնորդներով անխորհեմարտ ու սաստիկութեամբ անհետ ընելու փութայ: Ինչպէս, երբ որ ազգայ մը անպատշաճ խորք մը լրան, կամ պահաւոր (կող, սուրստաւոր) մարդ մը տեսած ատենը՝ մանկական թեթեւամտութեամբ կամ անխորհրդամտութեամբ միկն էր խնայ, սլայպիտի ազգական անխորհրդամտ ալ գործքն իր կանայ արմատացեալ պահաւորութիւնը սեպելով՝ անիկայ ազգելու համար անմիջապէս խիստ միջնորդներ բանեցընել պատշաճ չէ: Ըսով չենք ուզել բնէ որ գաստիրակն աշխիւրաց կամքին փրայ սխալման մը նշանարտ ատենը՝ հանդարտութեամբ կենայ նայի ու անգործ մնայ, հապա կ'ընենք որ անխաւարտութեան պզտիկ նշան մը տեսնելու ըլլայ՝ զիտ ու ընձե թե արդեւէք շխտակար հետեւանք անենայու ընթացք էր բուն կամ սաստիկանայու էր սխտ, եւ ազուն կրթութեան ու կարգութեանց ուզել կարգով բացուելուն արդեւէք պիտ'որ ըլլայ, թե չէ, եւ խնայ որ թեթեւամտութիւնը ազգայ փրայ հաստատուն ըլլայ:

բայց ասիկայ բռնիքը առե՛նն ալ՝ անոնց աշխարհը բար-
բաքին խափանելու նամից չբռնէ :

7. Ասիկայ մէկ դիպաց առանկ է . մէկալ դիպաց ալ
բռն սխալմունքը կամ պակասութիւնը բռնի տեղ չընեն
ու անպատիւ թողուք, կամ անոր բռնիքութիւնը ոչու-
ցընեն ալ շատ անգամ ուղղութիւնը կը դժուարացնեն .
որով պակասութիւնն ալ կը մեծնայ ու կը սաստիկանայ :
Աս փոխաներն համար պէտք է որ դաստիարակը կամայ
պակասութեան աղբիւրը գոցելու եւ գրգռիչ պատճա-
ները հեռացընելու աշխատի : Բայց նաեւ քաղցր ու
հանգարտ կերպով լսանց՝ որ պակասութիւն ունեցող
աղան իր կամքին սխալմունքն անձամբ նանչնայ ու յոր-
գորտի անիկայ կամու ուղղելու : Ամենայն ուղղութիւն
պէտք է որ ամեն մէկ անձին անհաստիան հանգանանայ
համանայն, եւ ըստ կարգի, կամայ կամայ եւ ամեն փ-
նջաները միկանց չչործածելով, հուրս գիւրազունեն ու
թեթեւացանեն սփռելով, յառաջ երթնայ, որպէս զի
ձուս զգածմունքը շփոխելու առնն՝ ուղիւն ալ փաս-
տիկ : Ասիք են կամայ պակասութիւնները շփոխելու
համար գիտուելու ընդհանուր կարգերը :

8. Լիակ պէտք է կամքին կամ ցանկաբան կար-
ողութեան գիտուոր պակասութիւնները շփոխելու համար
դաստիարակին բռնեցընելու մասնաւոր միջոցներուն վրայ
քանի մը կարեւոր կանոններ աւանդել : Արդ ըսինք՝ որ
առջի պակասութիւնն է կամայ տիրապետիւնը կամ ան-
գործութիւնը : Աս պակասութիւնը կամայ ամեն գորտ-
թիւններուն վրայ միկանց շիգանաիր, այսինքն կամքն
ամեն դիպաց մէկն անգործ ու տկար շիկրնար ըլլալ . բայց
թե որ կամքին վրայ բարբառան անգործութիւն մը կամ
ամեն բռնի մէջ ընդհանուր անտարբերութիւն մը տես-
նուելու ըլլայ, յայտնի է որ մարմնայն բարբառին տկա-
րացած կամ հիւանդ ու իր աժէն կատարելապէս ինկած
ըլլալէն յառաջ կու գայ, ոտտի անոր դարման ընելը
մարմնաւոր բռնիք եւ ոչ դաստիարակի գործը է : Իսկ ե-
թե այդ տիրապետիւնը մասնաբան է ու կամքը միայն ան
կամ ան զգացական գրգռանքն անշարժ կը մնայ, եւ
գործելու շիջարդարի, այդ տիրապետիւնը կրնայ աստ-
-

կաները շնանշնալին, կամ անունով հանձնարարած (կշառ-
ցած) ըլլալին, եւ կամ շատ անգամ ուրիշ գրգիռի մը
տակի գորտաւոր ըլլալին յառաջ գալ: Ան տխարութիւնը
բռնիկը համար պետք է անոր բուն աղբիւրը փնտռել.
թէ որ աղան կամքը առարկայի մը գրգիռն շնորոթի՝
զանիկաց շնանշնալուն համար, պետք է ան առարկային
ինչ ըլլալը, ինչ պատահանայը, ինչ փոխանակի ծա-
ռայելը հրահանգով աղան հասկըցընել, իր կամքն առ
կարգի մէջ կրթել: Թէ որ այդ տխարութեան պատճա-
ռը մտաց շփոթմամբ երեւի կամ ընտրելին մերժելինն զա-
տել շնանալին յառաջ կու գայ, պետք է միտքը լու-
սաւորել, ուսացած ծուռ գաղափարները հեռացընելու
եւ մեկոյի հանելու աշխատել: Իսկ եթէ այդ պակասա-
թիւնը ուրիշ մանուսանդ զգացական գրգիռներուն կամքը
բողբովին գրասելով՝ բարեբազոյն գրգիռներու անզոյց
կամ տխար ընելին կը ծագի, պետք է այդ զգացական
գրգիռները տխարացընելու եւ բարեբազոյններուն տակը
նշելու ջանալ: Ամեն գորտաւոր ջանկարութիւն ու մանուսանդ
ամեն կիրք նախ առաջին բարեբազոյն կարողութիւննե-
րուն վրայ աւարտանութիւն կամ շփոթմամբ ինչ կը
պատճառէ, զանոնք կը պզտորել կը միմոջընէ ու քիչ մ'ա-
տեն թող շխարք որ մարդ իր հոգւոյն կարողութիւնները
բանեցընէ, որով եւ մարդ շխտին, իրաւացին ու պատ-
շանակամբ շնորոթար շնանշնալ ուստի եւ ուղիւ: Եւ այս
պակասութիւնը քանի որ արմատացած չէ՝ կրթու-
թեամբ, միտքը հրահանգելով ու հմտութիւններն
տեղեցընելով՝ կրնայ խափանուիլ, միայն թէ այդ պակա-
սութիւնը նորին նորին կրկնուելով ու հաստատուելով՝
բուն հոգեւոր հիւանդութեան լցանայ:

Գ. Նյանխական կարողութեան կամ թէ ըսենք
զգացական կամքին երկրորդ պակասութիւնը գրինք սխա-
մանքը կամ մոլորութիւնները, ինչպէս շափել տեղի
ուտելու փափազը, եւ այլն: Աոնք շատ անգամ մար-
մնոյն հանդամանքին (խաւճաւմքին) յառաջ կու գան,
ուստի եւ զանոնք մարմնոյն հանդամանաց զարման ընե-
լով՝ բռնիկըն է: Երբեմն ալ հոգւոյն ուրիշ կարողու-
թեանց անխնամ (անկիրթ) մնալին կը ծագին, ինչպէս

կենդանիները շարժարեւոյ բաղձանէջք. կամ կրթութիւն ըստ պատշաճի եւ ուղիղ կարգով շրջապէն, ինչպէս մարմնակեր մարդու մը զգուշի բաներու փափաց անկնայք : Ըստ հասարակ ստորին ջանկահան կարգութեան սխալ մտնէր զգիտարարար յառաջ կու գան մարդու մարմնակեր շրջապէն, մանաւանդ երբ որ մեկու մը հոգեւոր կամ մտաց կարգութիւնները տկար են : Հաս զաստիարակին պատշաճը պիտ'որ շրջոյ իր աշակերաններուն մասնակեր ինտելլեկտ զարգնել ինչ բան մը ուղեւոյ կամ բաղձալու սակն' ինչչափ խորհրդամտութիւն ու զգուշութիւն պիտ'որ բանեցնեն, որ շրջոյ ինչ կամքներն մտաց կամ բանին որեւէքն զարու ելլէ . բայց սա ըրած սակնը պիտ'որ նայի որ տղարք կամքին սխալմունքն եւս բանեմ ըսելով՝ աննոց կամքը բոլորսփին անդորմտութեան մէջ շեղէ, կամ փափագներնուն մարեւոյ պատմաւ շրջոյ : Աստի եւ սա կարգի մէջ իր փարպետութիւնը պիտ'որ շրջոյ՝ ազան ստորին ջանկահան կարգութիւնն անանկ կրթել' որ բարձրագոյն կամաց համեմայն երթնայ, զոչոչանան զբոլորան բանն ազգեցութիւնները տկարանան ու բանաւոր փափագները զբանան, կամքը մտաց հեռ ուղիղ զաշնակարութեան ու սխարանութեան մէջ մնայ, մինչեւ որ սխարք խորհրդամտութեամբ բանի մը փափագելի շրջալը շնտակնայ՝ կամքն ան բանին շփափագի : Կամաց փափագները բանաւոր եւ գրեթէ միշտ որինաւոր կ'ըլլան, երբ որ սխարքն ազնի կրթութեամբ շրջալով՝ նշմարեալ սակն, շխալիք ծուռեն, ազնիք գեղնն սրուելու կ'աշխատի :

10. Իբրորդ պահասութիւնն է, ըսինք, կամաց ստորին կամ գգայական զորակներն սաստիակնայն ու տիրել : Հաս զաստիարակին զգիտար բանըք պիտ'որ շրջոյ՝ սաստիակնայն զգուշան զարութիւնները տկարացնել ու ընկնան բարձրագոյն զարութիւնները զբոլորել ու զարթնացանել : Եւ սա կրնայ ընել նախ՝ զգուշան զբոլորաներն պատմաւաներն ու սնուցիչ աղբիւրները զգուշութեամբ խափանելով, երկրորդ, մէկ զգուշան զբոլորն զբանալով՝ ուրիշ սակն զբոլորաներն անդորմունքը յայանի եղան սակնը, պէտք է ուրիշ անակն ու

անձնա գրգիւ մը զարթուցանելով՝ անոր արհաւիր գորու-
թի խնք կարելի ա խափանել . զոր պիմանի մարմնասիրու-
թի է ան գրգիւ ը՛ մարմնաց առաջնութեան փափաղը զար-
թուցանելով , ազատութեան գրգիւ ը՛ պիման որ պա-
տուց փափաղով պետք է մարել ա արգելել : Կրրորդ՝
երբ որ ազան բանի մը վրայ ստացած ծուռ գաղափարն
Քասախար բազմաչքներ կ'անենայ , իր ծուռ գաղափարը
չխակելու է . որովհետեւ յայտնի է որ իրերու գաղափար-
ները ծուռ ա միմիկ ըլլալով՝ անփորձ մարդը սխալ նամ-
բաներու կը սանձն , անխորզ բազմաչքներ կը զարթու-
ցանեն , մանաւանդ կիւրքերու նիւթ առաջ : Ասոր համար
քիմափնդ իր , փաստանց ա հեշտասէր մարդուն յայտնա-
պէս ցուցնելու է՝ թէ իր բազմաչքանն ինչպիսի Քասա-
խար բան է . առով անոր բազմաչքներն ա կանխն անանց-
մէ խառքել ջընելու է , եւ անանց հափառակ ըլլող ըն-
սիր գաղափարները յայտնի ա պարզ կերպով մաքրն
մէ՞ անկելու է : Չորրորդ ազուն մտադրութիւնն իր թեր-
մանը առարկայէն ետ զարկնելու , իր գաղափարներն
անկից ուրիշ ուղիղ գաղափարներու փոխելու է : Աս
բանս աւելի ան ասնն ընելու է երբ որ երեւակացութիւ-
նը սաստիկ ազեցութիւն ցուցնել , որուն համար պետք
է զինքը զբազեցնել , իր հետն ըլլող անձանց ա իր վրայ
ազգայ պարտք աներուն փոփոխութիւն ընելու է : Բայց
աս ամեն ոչքութեան ա թելկութեան միջոցները կա-
մայ կամայ ի գործ գնելով , ի սկզբան ազուն անխորզ
բազմաչքը անարաջընելով , մտայ բարձրացնել գորու-
թի խնքերը զարթուցանելով ա զանանք գործել առաջով ,
ընական անթից ա զջնան զգացմանքը գորայընելով ,
Քասախար գրգիւներն ա անով անխորզ բազմաչքները
մարելու եւ կիւրքերուն առաջն ասնելու է :

11. Կրբ որ կամայ կամ ցանկական կարաչու-
թի է ան կերպական պակասութիւններն ընդ համար ընն
ըլլոր . հարգա մանուար առարկաներու վրայ անփոփան
կ'ըլլան , նիւթական պակասութիւններ կ'ըստին , եւ ա-
սանք են , ինչպիս անանց , կամայ չորրորդ ա հինգերորդ
անասի պակասութիւնները : Ասանց առաջինն է՝ պարա-
սպարաչան գգացում շունենայ : Կրբ որ ազուն մը վրայ

պարտուպատշաճ ըլլող զգացման շքանախը կը տեսնուի, պետք է փնտաել թէ արգելք ասոր ապրիքը՝ ազիտութիւնն, պարիզքն բանի մը վրայ շիտակ գաղափար չունենալն է, զոր սրինակ պարտուպատշաճ ընտրահարսութիւն շքանախն պակասութիւնը՝ բարերարութիւնը ընանշալն է. արգելք մընոր գաղափարներուն ազդեցութիւնն է, զոր սրինակ կրճակիան ծուռ գաղափարներուն ազդեցութեան՝ շիտակ եւ ուղիղ կրճակիան գաղափարներն արգելելը. արգելք ան ծուռ գաղափարին հետ ուրիշ ծուռ գաղափարի մը ազդեցութիւն ընելն է, զոր սրինակ, երբ որ մեկը իր բարերարը մտնուար ապերախութեան գործքով կը վշտացընէ. արգելք հախուակ գրգիռի մը իր ուժը բանեցընելն է, զոր սրինակ, ազահ մարդու մը փանդանայն խտտախրտ ըլլալը. վերջապէս արգելք բանի մը իրուացի ու պարտուպատշաճ ըլլալը ընանշալը, կրճակութեան պակասութիւնը, նաեւ արապին մըրտեցուցիչ, տխարացուցիչ ու արգելիչ ազդեցութիւններն են։ Արդ աս բանիս մէջ գառախարակին ընելիքն է, բուն ազրիւրը գտնել ու գոցել, եւ անկից ետքը աշուն կամքին մէջ հարխուար ըլլող զգածուի կամ ընթանի կամայ կամայ զարթուցանել եւ ուժովցընել, անոր վայելչութիւնն ու պարտուպատշաճութիւնը հասկըցընել։ Գառախարակը կրճակի տիրան աշուն արապին գործողութիւններ ընել տալով՝ պայպիսի զգացումն իր ներք բարբաբել, փայն թէ գործողութիւնները բաւական պետք չէ սեպել, հարցա բուն զգացման արթըննայուն ու հաստատուելուն փայտ տանիլ։

12. Կամայ կամ ցանկիան կարողութեան հինգերորդ (նիւթական) պակասութիւնն է՝ պարտուպատշաճ ըլլող կամ անպատշաճ զգածմունք սնննեայր։ Թէ որ աշուն մտնուար տաւրիպի կամ պարագայի մը վրայ անպատշաճ (պարտուց ու իրտանց զեմ ըլլող) կամ պարտուպատշաճ ըլլող զգացմունք մը, փափազ մը ունի, գառախարակը նախ եւ առաջ ան զգացման ապրիւրը գտնելու եւ գոցելու պիտ' որ փութայ։ Գիշիլրական ազրիւրներն ու գառնաւները ֆիզիլրական փնջաներով պետք է վերցընել, իսկ թէ որ սխալ գաղափարները,

բարոյական զգացման կրթութեան պահպանութիւնն ու
արտաքին պարագաներն այն անպատշաճ զգածման աղ-
բիւր են, ստանք անհետ ընելու պետք է աշխատել, պատ-
ճառ ըլլող պարագաներն ու յարաբերութիւններն ու-
րիչ պարագաներու փոխելով, եւ այլն: Երկրորդ, այն
զգացումը զարթուցանող, սնուցանող ու առափառչեաց
պատճառներն ու գրգռաները պետք է մեկգի զնրոցներէ
ու անոնք անարաջքներու յարմար ըլլող գրգռաներ յա-
ռաջ բերել: Ըստ փոփոխման համար դասախարակը պիտ'որ
լինայ գրգռաներուն ուժը կտրուել, այն զգացման (ազուն)
հանցական ըլլող հետեւանքը պակասեցնել, անոր
բուն ընտան գէշ հետեւանքը յառաջ բերել. իսկ ե-
տեւէ ետեւ փերահաս կամ մասնաւոր ըլլող գէշ հե-
տեւանքը սուանց շարժանց խոչընդոյ, բայց յայտնի
պատճառներով, ազուն առջին գնել եւ անոնց ինչպիսի
ու ինչպիսի փաստեր ունենայք ցուցնել, ինչպէս բար-
կութեան, կարգ շփոթում, սուս զբուցելուն, եւ այլն,
ետեւէն հարկաւորապէս գալու հետեւանքը, զարմար
ազան տեսնելով՝ թէ եւ միշտ բարոյապէս աշխուշու
ալ ըլլայ, գոնէ իր մտքը կը լուսաւորուի ու ինչն ալ
տեղի զգուշաւոր կ'ըլլայ: Երրորդ, պետք է ազուն բա-
րոյական զգացումը զարթուցանել ու անփնայ ներկայ
ըլլող սխալանաց փոյս զարկներէ, բայց բուն պատշաճ
աստեղին ու յարմար կերպով. ինչու որ մարդուն սիրան
առնն աստեղ բարին անմիջապէս ընդունելու կամ զգալու
ընդունակ ու պատրաստ չէ, մտնուանք երբ որ այն բա-
րին խիստ կերպով մը, կրից կամ արհամարհող խոչըն-
քով զգայի ընելու կը ջանացուի: Չորրորդ, պետք է այն-
պէս մտնայ մը բանել՝ որ սխալող ազան չէ թէ միայն
իր միջեւ ան աստեղ բանեցուցան զգալու եւ գործելու
կերպին անպատեհ, անկարգ ու եպտերեղի ըլլալը մանչ-
նայ, հապա նաեւ ան իր զգացման հակառակ ըլլող
զգացման պարտապատշաճ ըլլալն ալ հասկնանց, որով-
հետեւ չէ թէ միայն իր պարտքն է գէշն եւս կենայ,
հապա նա եւ բարին փնտաել եւ գործել, ու ասանկով
գէշն եւս յալու իցը՝ իրեն բարւոյն գիտելու կ'առաջնորդէ:

13. Գրասխարակն աս առնն միջոցներով կամայ

կամ ջանկատան կարգում կենան սխալմանըն ու պակասութիւնները ներքուստ բնական եւ ուղղելու խանայան առնն՝ նաեւ անանցիլ յաստի եկած արտաքին գործազուրկութիւնները շխտելու եւ կարգաւորելու ալ ազեկ միտպիտ' որ զնե եւ փոյթի առնի: Բնական եւ առոյ պարտաքին գործազուրկութիւններն ուղղել կամ կարգաւորել ըսելով, այնպէս շինք խնամար որ զանոնք խառնութեամբ արգելելը կամ բանութեամբ բարի գործազուրկութիւններ ընել առ ազեարք է. ինչու որ առով անանց ներքին զգացմանը կամ կամքին որպիսութիւնը շխտակախ ու շ'ազեկմար, զոր արհմանկ, սն նա գողցող ազան արտաքուստ վախով, պատժով ու կազանքով միայն գողութեան արգելելը՝ անոր կամաց ներքին յատկութիւն մը շխտար: Սակայն շինք կրնար ալ բնել՝ որ արտաքին գործազուրկութիւններն ուղղելը, խափանելն ու աղաքը ազեկ գործազուրկութիւն ընելու պարտաւորելը հարկաւոր ու պատակար չէ. հապա շատ պատակար է, ինչու որ արտաքին կարգաւորելու արգելելն ու կարգաւորութիւնը կամաց կամաց ազան կամքին միայ ազգեցութիւն կ'ընե, եւ ան գործը՝ զորն որ ազան խկցրան ակամաց ու մեքենայի պէս կը կատարել, երթալով՝ բարձրագոյն զարգութեան կը կենդանանայ ու մնաց եւ կամքի գործազուրկութիւն մը կ'ըլլայ: Արտաքին բարի ստիւրութիւն մը ստանալու յարգութն ու շար ստիւրութեան եւ կեցընելը կրնայ այլ եւ այլ պակասութիւններ ունենայ, կամ անկարգութեամբ ալ ըլլալ, ու ինք իրան բարձրագոյն կրթութեան համար բաւական չէ, բայց շատ զարու որ մանուանց ին անանորինելի միջոց կամ ազնութիւն է: Ինչպէս գործունեաց կամ աշխատակեր, մարդ, կարգակեր, եւ այլն, ըլլալը պէտք է որ աղաք ստիւրութեամբ ստանան, եւ եթէ ասանց հակառակ ըլլալ մշտութիւններ ունին՝ անանցիլ իրեն անկարգ ստիւրութեան եւ գարծութն: Բայց սա վախճանին հասնելու համար պէտք է որ ծնողք ու զաստիւրակները հանգարտութեամբ, յարտակութեամբ, միտքնակութեամբ (որ մը ստանկ, որ մը անանկ շխտակելով), հաստատութեամբ ու առանց խիտ միջոցներ բանեցընելու գործեն:

14. Հայտնի բան մին է՝ որ ասին մարդ մանուսնոց ազգոյ սո՛ւն գործադրութիւնն ընելու շատ անգամ ուրիշներն կամ արտաքին ազգիչ առիթներն կը գրգռին, կը մարտնչեն ու գրեթէ բռնի կը ձգտին, առանց այն գործադրութեան համեմատ ըլլող զգացմանքը ներքուստ ունենալու: Ասոր պատճառ կամ ազդեցիկ կրնան սեպտիկ՝ ուրիշներու նկատելու կցը փափազը, յանկարծական կրիչ սաստիսութիւնը, խորհրդանութեան պահասութիւնը, շատախախտութիւնն ու զգայական գրգռիւի մը վազդիւնական սաստիկ զարմութիւնը: Արդ թէպէտ եւ աս ասին բաները գրեթէ միշտ բարեբաղդն կարողութեանց ակար ըլլալուն ցոյցն են, բայց շատ անգամ ալ ներքին խանգարման կամ անխարզութեան հետեւանքը կրնան ըլլալ, անոր համար պէտք չէ զանմէջ փոքր ու անմնաս բան մը սեպելով՝ անհոգ ըլլալ, սակայն եւ ոչ այնչափ մեծ հոգ ալ ունենալ հարկ է անանց համար՝ ինչպէս բան շար կամ ապահանեալ զգացմանց համար. որովհետեւ միայն արտաքին պահասուսը գործադրութիւնները՝ առանց ներքին պահասուսը զգացմանց՝ բան կամայ պահասութիւնը կամ սխալմանքը շիտ պարկ: Այսպիսի սխալմանց ձէ՛ պէտք է աշուն իր ըրան անխարզ գործքին վրայ մտադիր ընել, զանիկայ մանչցընել, նոյնն ուղղելու փափազը որսին ձէ՛ գործուցանել, անոր միջոցներն իրեն ցուցնել ու զանմէջ գործանելու յորդորել:

15. Աս միջոցներով մամայ կը բացուի բարոյական բոշխութեան կամ ազգութեան, որն որ կը կայանայ՝ աշուն անմնական ազատ գործունեութեան իր կամայ ազգութեան աշխատելուն վրայ. որով ինչ սխալուք կամ անխարզութիւն ընալը գրեթէ ինչ իրեն բո՛ժիկ կ'ըլլայ, ու բո՛շխութիւնն ալ իր ազատ կամայ գործքն ու պատուք կ'ըլլայ: Աստի եւ ուր որ կարելի է՝ գաւաթարակին գրեթատար լանքը պիտ'որ ըլլայ առ բարոյական բո՛շխութիւնը յանդարտել: Պիտ'որ լանայ՝ որ աշուն ուզէ ու փափազի լուսադոյն ըլլալ, պարնքն իր սխալմանքն ազատի, եւ ոչ թէ առանց իր ուզելուն կամ իր կամքին գե՛տ ուրիշը զննքն ուղչէ կամ բո՛շիկ: Ասոր համար պէտք է որ գաւաթարակը զննքը յորդորէ իր մի՛նակին վրայ խորհր-

զանաթիւն ընելու, եւ անոր պակասութիւններն իրեն
ճանչցնել: Երբ որ ազգոյ մը կը սեփ իր վրայ ուշի ուշով
մտածել, իր ինչ ըլլալը հասկնալ ու բարոյապէս ար-
թան ըլլալ, յայտնի է որ ինք զինքն ուղղելու սկիզբ
ըսած ու հիմ գրած է: Եւ որովհետեւ այս բաները սխա-
լազի կամ պակասութիւն ընողի մը պնդափ հասնչական
լին, անոր համար պետք է որ դատաբարակն իրեն պնէ,
եւ ըստ կարի հեռացնել ու պակասեցնել այն ամեն պա-
րագաները՝ որոնք ազուն ուղղուելուն արգելիք կ'ըլլան:
Երբ որ ազան իր սխալներն աչկի կը ճանչնայ, անվի-
շապէս իր սրտին մէջ անոր վրայ ամբշնայ ու զգնում մը
կը ծնանի: Ի սկզբան անը հարկաւոր չի աս զգացման
հետ ինք զինքն ուղղելու եռանդն ալ անոր վրայ փրձ-
տակել: Յերասի զգնումը միշտ ուղղուելու կամ սխալման-
քնն ազատելու բազմաերբ կը ծնանի, բայց աս բազման-
քը ըստ հեղ անցաւոր ու անգործունեաց է. զորն որ
գործունեաց ընելու համար պետք է որ ազան բարոյաբա-
րակն կամ բարեբարութեան հարկաւոր ըլլալուն հասա-
տայ, իր գորտիկեանց վրայ ունեցած վառահաթիւնը
կամ իր յայնն ու քաղաքութիւնը շիրմեցնել: Գաւ-
տաբարակին պարտքն է յայտն մտին իր աշակերտին
արգելցնել՝ թէ ինչ միջոցներով ու ինչպէս ինք զինք
կրնայ ուղղել. ինչու որ ասանց ասանք գիտնալու՝ իր
թշտուելու փոփոպը, որչափ ալ զորտ որ ըլլայ, պտտ
մը չ'ընել: Ասանկով բարոյական ուղղութիւնը կամ ինք
զինք բարոյապէս կրթեցը՝ դատաբարակին պնտիկեաներ
ազուն ազատ կանայ որչան կամ ընտրութեան գործքն
ու պտտը կ'ըլլայ, եւ ոչ թէ արտաքին միջոցներով
ստիպող բանութեան հետեւանքը, որն որ ամենեւին
անբանն ու պտտաբար շիկնաւոր ըլլալ: Աս պտտան
ընել ազգը դատաբարակը պետք է որ իր աշակերտանե-
րան հետ անանկ վարտի՝ որ անունք իր վրայ սեր, վառա-
հաթիւնն ու մեծարանք ունենան, եւ աս բանն ալ կ'ըլ-
լայ՝ երբ որ ասանց կրից ու շտիպանց խտտութեան կը
շարտի, եւ սխալուներուն սիրտը քաղցրութեանն ու նե-
րզանաութեանն վառաքիւնու կը խանայ, որով զանունք կը
պրանալը իր յարգարանքը սիրով ընդունելու: Կրկին

անգամ նոյն սխառնույթին մէջ իյնալ ապոյց հետ ըստ պատշաճի վարուելու համար՝ պէտք է որ հանդարտութիւն, խոհեմութիւն, համբերութիւն, հաստատութիւն ու ներգոյամուտութիւն բանեցնեն, որպէս զի եթէ բռնչութիւնը երկոյն առեն զնելու ըլլայ՝ շէքանքի, ըրած փոքմեքը շատ հեղ անդուռ եղած առեն՝ շուտահաստի, իր բանեցուցած միջոցներուն դեմ արդեւքներ որ ելլեն՝ սխառն գործքն եւ շքաշուքի, եւ եթէ ալ զան մի եւ նոյն պակասութեան մէջ նորեն իյնալու ըլլայ՝ անոր բռնչութիւնն անկարելի չտեսէ:

ՀԱՏԵԹ ԵՐԿՐՈՐԿ

Կամայ սխառնուցքը բռնչելու համար արտային միջոց:

16. ՊՁՑԻԿ աշակերտները շատ անգամ շին կրնար իրենց զգացմանց ու գործադրութեանց անկարգութիւնն ու անոնց հետեւանքը մանչնալ ու ըստ պատշաճի գտանել, ինչու որ իրենց մտաց գորութիւնները դեռ ակար են: Երբեմն ալ զգայականութիւնն ու զգայական գրգիռը անստի գորտոր կ'ըլլայ՝ որ մտաց գաղափարներն ու խորհուրդները շին կրնար անոր համեմել ու հաստատ ըլլալ: անոր համար շատ հեղ շուտով ապեցութիւն ընող գրգիռ կամ միջոց մը հարկաւոր կ'ըլլայ, որովհետեւ կամայ կամայ ապեցութիւն ընող (նեղքին) միջոցները՝ ինչպէս եւ անելի ապահովապէս պարտ կ'ընեն, բայց երբեմն հարկը կը պահանջէ որ գառափարակը զանմիջ բուսական չտեսելով՝ ուրիշ միջոցի ներք զարնէ, որն որ ապոյց համար շուտով իր ապեցութիւնը կրնայ ցուցնել: Եւ աս միջոցն է՝ ալում ըրած անկարգութեանն ըմտխուսապէս ծնանալ շար կամ անոր անհամայ ըլլալ հետեւանքին հետ՝ ուրիշ կանուար (գառափարակն յատար ընտան կամ ըմտքուած) հետեւանք մը կարգաւորել՝ ալում կամիջ շարժելու եւ ի բարին յոժարեցնելու եւ անիկաց սիրել կամ ուզել ապու համար: Ըստ գառափարակն ըմտքուած հետեւանքը կ'ըլլայ որտեղի, ու անոր գործածութիւնը կամ գործադրութիւնը կը կոչուի՝ ալում

պատժով իրատեղի ու իր հատերն անով ուղղել: Աստի
 եւ աղաքը պատժով իրատեղում վախճանն է՝ անուց ար-
 տաչին գործադրութիւնները կարգաւորելով ու շափաւ-
 րելով կանոց ներքին սխալմունքն ուղղել: Աստից յառ-
 կապեալ բուն կանոց պահապանութիւնները բոլորէլու համար
 կրթական միջոց չէ, ու զիրան կրնայ դաստիարակի մը
 առ միջոցով զեղծանել, ճանաւանդ որ բանական միջոց
 մ'ըլլալով՝ կրնայ ըստիկ որ բանական ու ազատ էակի
 մը, ինչպէս է ազան, արտաքուստ կայ մը կը գնէ ու իր
 թէ անոր անձնական կամ անհատական իրատեղ բանու-
 թիւն մը կ'ընէ: Ի վերայ այսր անձնայնի թէ կ'ընէ եւ մէկ
 զիսց առ միջոցին շարաշար գործադրութիւնը, որ է անով
 զեղծանելը, անկարգ ու ֆուստակար է, բայց անոր կարեւ-
 րութիւնն ալ՝ եթէ առանց զեղծանելու եւ ըստ կար-
 զի գործադրուելու ըլլայ, չիկրնար արացուիլ, եւ առ
 միջոցը կրնայ պիտանի ու անֆուս ըլլալ երբ որ գործա-
 դրութեան կարեւոր պայմաններն ու պարագանները կը
 պահուին, որ են յարմար ժամանակ, պատժոցն անուկը,
 ու դաստիարակին պատիտ տուած ասան՝ ինչպէս նաեւ
 անկից առաջ ու ետքը՝ բանելու վարժունքը:

17. Արեւն առ կարգիս մէջ մտադրութեան ար-
 ժանի առաջին պայմանն է՝ թէ երբ պետք է պատիտ
 առ արտաչին անկարգ գործադրութեան կամ վարժուն-
 քով յանցանոր ըլլալ աչու մը: Ըստ հեղ կը անձնելը՝
 որ դաստիարակներին ու վարժապետներին անուց պատ-
 ժելու մէջ անձնելին կարգ ու կանոն եւ շափ չեն պա-
 հեր, ու անանկ պատմաութ համար, անանկ ասան եւ ա-
 նանկ առթի մէջ պատիտ հոս տան, որ պատիտը չէ թէ
 միայն իրենց գիտած նպատակին չի հասցընէր, հարցա նա
 եւ անոր հախառակ է, զոր պիտակ երբ որ աչու մը պատիտ
 հոս տան՝ որ անոր կամքին մէջ սարգելու փոխարգ զար-
 թուցանեն, կամ որտին մէջ սիրոց ու երախտագիտու-
 թեան յոժարութիւն խախտեն, առ միջոցը տխարամիտ
 աչուն միայն ու կամէր չիկրնար յաւաքոցն ընել: Արգ
 պատիտն որտակար կերպով բանեցընելու համար՝ պետք
 է միայն հարկը ստիպան ասան պատժոց զիսելլ ու պա-
 տիտ առ. այսինքն ջորչափ որ դաստիարակն ուրիշ մի-

Ընդեւրով իր զխաւս զախճանին կրնայ հասնիչ՝ պատուոյ ձեռք զարկելու չէ : Գաւառիարարութիւնը սիրոյ ու կարգաւորութեան կամ բարեկարգութեան պաշտան է, որն որ ի բարին յարգարելու համար՝ վարձքն իրեն պնտահան կ'աւանտ, իսկ շարժն պահելու կամ զարժնելու համար՝ պատիտ տալու կը հարկադրի. ուստի եւ միայն ազան շարժն հեռացնելու բարձանքը զգաւառարակը պիտ'որ հարկադրի պատիտ տալու : Եւ ու հարկը կամ հարկաւորութիւնը ան աւանտ կը տեսնուի, երբ որ նախ՝ ազայ մը բանի մը անխրոս ու ֆուստիար ըլլալը ինք իրակ կամ ուրիշ միջոցով շիկնուար նանչնալ. երկրորդ, երբ որ ազան անանկ անխարզ գործք մը կ'ընէ, որ անոր ետեւին եկող բնական հետեւանքը զննքն այն շար գործքին հեռացնելու համար շատ տխար է, կամ անանկ բան մին է՝ որ պետք չէ ձգել անցնիլ ու անտես ընել : Երրորդ, երբ որ անանկ զխրուան մը կը հանդիպի՝ որուն պետք է շուտ մը նար ընել, եւ շիկնուար պատահի՝ մինչեւ որ աւանտ անցնելով ազան ինք իրակ խելքը գլուխը ժողի, իր սխալանքը նանչնայ ու անկից զգաւառանայ : Չարորդ, երբ որ զգաւորան գրգռութիւնը սաստիկ կ'ըլլայ, անանկ որ անխիայ խախտելու եւ կառնին բարեկարգոյն զարտեմանց հնարանդէցնելու համար հարկ է զուգելու միջոց՝ որ է պատիտ բանեցնել :

18. Ընդհանուր ազան պատիտ տալու յարկուր ժամանակը զխանչի՝ կարեւոր ըլլալուն միայ տարակցոյցայ, աւելի զժուար է որոշելը՝ ինչ հասարակարկն եւ իւրաքանչիւր զխրուանի մէջ ինչ ու մը անանկ պատիտ պետք է ձեռք աւանտ : Աս կարգիս մէջ շխաւս ու ապահով ծամիցայ մը բանելու համար՝ պետք է որ գաւառարակը կամ վարպետը միշտ միայք ընրէ պատուոյն ինչ վախճանի համար սահմանուան ըլլալը, եւ իւրաքանչիւր աննին՝ անն եղեր է ազայ եղեր է՝ պարտապատշաճ ըլլալը անմտական իրաւանքը : Աս հիման միայ հաստատուելով, անն խահեմ մարդ կը տեսնէ որ նախ՝ պետք չէ ազու մը անանկ պատիտ տալ, որն որ անոր մարտնչին հանդամանայ ֆուստիար կամ վաւանդուար է : Երկրորդ, պետք է ան պատիտները մեկտի թողուլ, որոնցմով

աղան կրթութիւնն ու յաստիարակութիւնը կը գծուա-
րանայ, կը շնորհի ու գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ, զոր
արինակ յանցարար աղայ մը երկայն ասեմ կամ բոլոր-
փն մէկ ասեակ ուսմանն եւ կամ բոլոր ուսումներն
մեկդի հանել, ինչպէս նաեւ աղայ մը յանցանքի մը հա-
մար ստահակ աշակերտաց կարգը խախտել՝ արինար ու
արատկար պատիւ շնորհար ըլլալ: Երրորդ, պէտք չէ
իրբեր պատիւ գործածել այն ասեմ բաները, որոնք յան-
ցարար աղան բարուց արտաւելան, իրեն գայիտակզելան
ուղղակի կամ անուղղակի, անմիջաբար կամ միջնորդա-
բար առիթ կրնան տալ, իր սրտին կարեւոր զգածմանը
շնորհել կամ խափանել, ու անպատշաճ զգածմանքներ
զարթնցանել: Չորրորդ, պէտք չէ աղայ անանկ պատիւ
տալ, որն որ թեկզկաւ եւ իրենց փոքր բարի փոփոխու-
թիւն կամ ուղղութիւն մը պատճառելու ալ ըլլայ: Ի-
րենց արտաքին բարեբախտութեան անզարմանելի ու ե-
րեւելի փնաս մը կրնայ հասցընել. ասանկ պատիւ մը
չտարու համար միշտ պէտք է առ խորհուրդը մտաբն-
նեմալ, թէ ճարգ քանի որ պարտի հասակի մէջ է ու իր
հոգւոյն՝ ուսման ու բարցանմանի կողմանէ կատարելագոր-
ծելու ասեմն անցած չէ, իր գարնը կամ իրեն ըստ-
գանի փոխուիչը, որ է իր սխալմանը շնորհելը, անյու-
սակ շնորհար ըլլալ: Հինգերորդ, այն ասեմ բանը շն-
որհար աղան իրբեր պատիւ տրուիլ, զորն որ ինք աքիչ
ասեմն եւ աքիչ առիթ մէջ իր կամեցնն ու յատարու-
թեամբը կը կատարէ, զոր արինակ, գպրոց խաւրել, նոր
գաս մը տալ, գպրոցի մէջ աքիչներնն տակի երկայն ասեմ
պահել, եկեղեցի տանիլ, ազնիք բնել տալ, եւ այլն:
Չեցերորդ, պէտք չէ աղու մը անանկ պատիւ տալ, որն
որ իր փոքր ոչինչ կամ շատ ակար ազնեցութիւն կ'ընէ:

19. Ըրգ աղայ արուելու պատշաճ պատիւները
երեք կարգի կը բաժնուին՝ բնական, կամայական ու
մտքանական պատիւ: Ըսինն ու խիտա պատշաճ պատիւն
է բնական ըստածը, որն որ աքիչ բան չէ՝ բայց եթէ
թող տալ որ աղան ըրած անպատշաճ մէկ գործարու-
թեան կամ վարմանքին ետեւէն բնականապէս գալու
անհանց հետեւանքը՝ իրք ըլլայ, որպէս զի աղան անու-

նելով որ իր բրան գործքն ինչ փաստներու, խելքը
զլուխը ժողովն, զգառամանց, ան գործքն ետ կենաց, մի
ժողովն կամ անոր նման բան մը չընէ։ Աստուծոյ
պատիւնն էր սեպուի, որինսկի ազգացաւ, երբ որ ազգաց մը
իրեն սրտան մէկ հրամանը շիկատարեր, ննազաց կամ
զատարարակն յայտնի կերպով իրեն երես գործքնէր,
սաս մը զբացելու ըլլաց, իրեն ուրիշ խաղքն չուսով ու
սասանց չնմուխեան շնատարք, կատարեր ըլլալու ըլլաց՝
զինքը մինակ ինչ ապր կամ ուրիշներն զատելը, եւ
այլն։ — Կամայական պատիւն ան է՝ զորն որ զատարարակը
կամ ննազք՝ ազու ժողովն յանցանքին համեմատ՝ իրենց
խաչեմուխեանն անոր կու սան։ Ասանկ պատիւներու
նկատմամբ պէտք է նայիլ որ նախ՝ որչափ կարելի է
յանցանքին բնականապէս յախորդող անհանց հետեւա-
նաց նման ըլլաց։ Երկրորդ, պէտք է զատարարակը պա-
տիւն սալու սանն ազուն բրան անխորդ գործազուխեան
ապրիւրին միտ զնէ ու անանկ պատիւներ ընտրէ, որմը
ան ապրիւրին կամ ան գործազուխեան պատճառ ու
զրգուիլ ըլլող ներքին զգածման զեմ իր ազգեցում իրեր
ցուցնելու յարմար ըլլաց։ Զոր որինակ, հարստ կամ
պատուասեր ազգաց մը՝ պահքով կամ ուսելքի մը զրիւ-
րով, կամ ջին աննելու ետեւ ըլլողը՝ ուրիշներուն սա-
քեւը անըչքնելով պատուելը, աննելին յանցանքին
համեմատ պատիւ չէ, եւ պատուասիրին կամ ջինասի-
րին շար զգածմանց զեմ աննելին արգելք մը չ'ըլլալ։
Երրորդ, պէտք է անանկ պատիւներ ընտրել, որմը
յանցար որ ազուն արտաքին կամ ներքին աննմանիան հան-
գամանաց մասնաւոր կերպով մը համեմատ ըլլան ու անոր
զրաց ազգեցում ինն կարծեան ընել։ պէտք է ազուն սա-
քիւրին ու սասալուքն անցուցան կենանքին արդիւստիւնեան
միտ զնել, ապա ինն ոչ՝ պատիւնը կամ աննելին սպաս
մը չ'ընէր, եւ կամ՝ յանցարն անելի եւս սասին ու զրաց
կ'ընէ ու կը զատուցընէ։ Զորրորդ, պատիւն սալու հա-
մար յանցանք մը պիտ'որ ըլլաց, ուստի մարմնաց կամ հա-
զուց բնական պակաստիւններն, զոր որինակ, լեզուին
բնական պակաստիւնեան պատճառաւ ազկի ու ջիտակ
շարտարները, երեսակացումեան անխորդ իրեր, մար-

Մեզ հիւանդութեանն կամ տխարութեանն յառաջ ե-
կան սխալմանքը, ծնողաց անհարգութեանն պատճառած
անհարգութիւնը պատժելի՛ անիրաւ գործ է :

20. Գրանք մարմնաւոր պատիժներուն : Գասարիւ-
րակութեան հին ու նոր վարպետներուն մէջ առ տեսակ
պատիժներու նկատմամբ այլեւայլութիւն կարծեաց կը
գտնուից, բայց մեզք նշոյները քննելն ետքը՝ ինտուստն
վարդապետներու հետ կ'ըսելից որ մարմնաւոր պատիժը
մէկ քանի գիպումաց մէջ պատկար՝ մահաւանդ թէ
հարկաւոր է. բայց առ գիպումներն արտաքին գործու-
ղութիւններն ամենչա չէ, ինչպէս սուտ դրոյցներն,
ուրիշի վրայ յանգարծ ինտուսլն, հապա աղուն ներքին
զգացմանքն պետք է գտանել առ յառաջ բերել : Առտի
սխալն ան գիպումներուն մէջ՝ ուր կը տեսնուի թէ ու
մեծեւին ներքին կամ արտաքին ազդոյ առ բաւական սխ-
լոյ մը շեղանալիք աղուն սիրան առ կանկր շարժելու, եւ
այն շարժումը կամ զգացումը յառաջ բերելու համար
ասան շխայ, ուտի եւ պատիժը փութացընել պետք է,
ան ասան մարմնաւոր պատիժը պետք է ձեռք ամանել,
որպէս զի յանցաւորը շուտով կամ պատշաճ ասանին
զայտի : Առ խաղերնուս վրայ հետեւեալ զեպքն սրի-
նակի համար յառաջ բերելիք : Էնզ պզտիկ աղայ մը՝ որն
որ քիչ մը յաճառ բնաւորութիւն ունէր առ քիչ մ'ալ
բարկացած էր, երկու ձեռքը մէյ մէկ զանջին առան՝ ինք
զննքն եւ ուրիշները վիրաւորելու կամք կը ցուցընէր :
Ղերբհացան ան վայրկեանին զփնայն ելլառ առ ձեռքի
գտարանմանն անոր մատարներուն շուտով մը զարկառ, ու-
րով զանջինները աղուն ձեռարներն ինկան : Առ մար-
մնաւոր պատժով՝ ըլլալու շարեաց առաջին ամառե-
ցառ : Ինչպէս յայանի կը տեսնուի, այսպիսի շուտ պատիժ
մը առ գիպումին մէջ հարկաւոր էր, բայց աղուն հիւ-
նական առ ներքին ուղղութեան եւ զգաստանալուն մեծ
կամ հաստատան ազուտ մը չէր բնէր : Առթեմ այսպիսի
պատիժները ոչ երբեք իրեն ներքին զգացմանց կրթու-
թեան առ բովանդակեան համար գործածուելու սխալ
կրնան սեպուիլ, հապա սխալն հարկը ստիպած ասան՝
պետք է գտնուի ձեռք ամանել : Բայց ասանի հարկ մ'ալ

եզան առեմը՝ պետք է որ առ կերպ պատիւը միշտ շա-
փաւոր ու յանցանքին եւ յանցարարին որպիսութեան
հասկնաւ, միանգամայն անոր գգայի եւ արդեցութիւն
ընող ըլլայ: Անոր համար ասանկ պատիւ ասող գառ-
տիարակը պիտ'որ աշխատի անանկ ծանօթաց մը բռնել՝ որ
պատիւն որ առեմը ըլլայ ու գիտաւած վարձանքին հաւ-
ցընել: Նա եւ խանայ՝ պնդեալի պատիւ մը առջին աստի՛
անն պարագաներն առնի ու միշտ մտածել ու կշռել, եւ
հանգարտութեամբ ու ծանրութեամբ վարուի, ասանց
բարկութեան ու կրօն գրգիւ մը չուցընելու: Զանայ՝ որ
ասանկ պատիւը գրեթէ է միշտ ազուն ծնողաց հասանա-
լիւթեանն ու անանց աշխիւ առնելուց առջ, եւ անոր գոր-
ծադրութիւնը ոչ երբեք ծառայի մը, ազուն եզրորդ կամ
քրոջը, աշակերտակցին ու մանաւանդ ուրիշ հասակակից
ազուն ձեռքը կատարել առջ: Աշխատի կամ անանկ
կարգ մը բռնել՝ որ գիտաւած զգաւտութիւնը պատմին
(կամ ծեծին) ստատիւթեանն յառաջ եկան շահագործ,
հարգա անոր գործադրութեան կարգաւորեալ ու պատ-
շան եզանակն: Միանգամայն աս ալ յիշէ՛ որ մար-
մաւոր պատմով, ազուն խելքը գլուխը բերելու եւ
զգաւտացընելու՝ սկզբնաւորութիւն մը միայն կ'ըլլայ, իսկ
անոր սխալանքը կատարելապէս բռնիւնելու համար՝ ան
բաւական չէ, արիւ միջոցներու պետք է գիտնել:

21. Պատմոյն պատուը կամ արդեցութիւնն անոր
ստատիւթեանն կախաւած չէ ու անկից յառաջ չի գար,
հարգա պատմոյ աննին (պատիւ առնելն աստի՛, ապա
ասանն ու առնելն եւրջը) բռնած վարձանքինն ու բռնե-
ցուցած կերպին: Այդ պատիւ ապա իշխանութիւնն ու-
նեցող աննն մը պահանջաւած աստի՛ն պայմանն է՝ որ
արդար ու անաշու կամ անխղիւղակից ըլլայ, ինչու որ
անխաւտութիւնն ու կողմնակալութիւնը կամ աշխատ-
լիւթեանը նշն իսկ միամտա մարդուն սիրտը կը մշտացընել,
եւ մանաւանդ յանցարարին որտեմ մէջ՝ դարձ ու լուսու-
թիւն պատճառելու անդ՝ բարկութեան պատճառ կ'ըլ-
լայ: Ուստի պետք է որ գառտիարակը պատմելու իշխա-
նութիւնը որտեմ բռնեցընելու համար՝ միայնակութիւն
կամ անխորդ նկատմունքներն ազատութիւն չուցընել:

իբ գլխուսդ պարտքն է պատուոց մեզք զարնելն առաջ
անաշտութեամբ ու զգալութեամբ քննել՝ թէ ար-
գեւոք ազայ մը իրաւջնն պատուոց արժանի է թէ չէ. եւ
եթէ բոլորովն սոցոյ շիկքնար իմանայ որ ազայ մը
պատուապարտ է թէ չէ, աւելի աչկի կ'ընէ թէ որ պա-
տիւժ բոլորովն մի գի թոպու քան թէ տարակուսու-
կան յանցանքի համար կամ միայն ուրիշներու անբաւ-
ամանութեան շարժան՝ պատիւ տայ: Ասկից զատ՝ իբ
խիզնն ու սիրտը աչկի մը քննէ թէ արգեւոք ամեն կիր-
քերնն ու մանաւանդ բարիութեանն ազան է. արգեւոք ու-
սանց աշտութեան կամ կողմնակալութեան եւ արգա-
բութեամբ սա կամ ան յանցանք ազուն սա կամ ան
պատիւժ կրնայ տալ թէ չէ: Երբ որ հեղ մը յանցանքի
մը համար պատիւ մը պատանայան կամ սրտան է, անկից
դիւրաւ ետ շիկնայ, ու իրաւջնն վրայ հաստատ մնայ:
Նա եւ աչկի կ'ըլլայ թէ որ պատուոց արժանի գտան
ազան անմիջապէս շարժան է, հարգա քիչ մը ասնն ան-
ջընէ, մինչեւ որ ազան կանց կանց իբ յանցանքին
մեծութեանն ու իբ պատուապարտութեանն աչկի մը մանջ-
նայ, եւ ընդամենը պատմին վախճալ քիչ մը ժամանակ
սիրտը զբաշի, սրով եւ պատուոցն սգուան ալ աւելի եր-
կարասեւ կ'ըլլայ: Առք համար պէտք է որ զատարակի
յանցանք ազայ մը պատուելն առաջ՝ զմեքք համարն որ
յանցանք եւ պատուոց արժանի է, տասի եւ սա վախճա-
նիս համար ալ յանցանքը յայտնուանին պէս՝ շուտ մը
պատիւժ չհասցընէ, ազան ասնն թոպու, թնչպէս բարձր,
որ իբ պատուապարտութեանն ու պատուոցն արգարու-
թիւնը մանջնայ: Գարնեւոյ, ազան յանցանքը սրտի որ
ալ մեծ ըլլայ, զատարակի պիտ'որ ջանայ անոր հաս-
կըջընել թէ թնչյաթ անտարտ ու ջառայի քան է իրնն
համար՝ որ կը ստիպի անոր ըստ արգարութեան պատիւ
տալ: Ըսանց որ պատուոցն շարին ու հանդամանքը՝ ոչ
արտաքին գործադրութեան, ոչ անի պատանաւն վա-
սին, ոչ ալ յանցանքին մեծութեան յարմարջընէ, կամ
անանց նիստանմի տատարայջընէ կամ նուազջընէ, հարգա
իբ միայքը գրան կամ գիտան թոչիութեան կամ զբա-
տութեան համեմատ կարգի գնէ: Պատիւ տալու միջ,

Քննչեւ վարկը տալու մէջ ալ՝ վերջը (Մասն Գ. Գլ. Գ. Է-Թ. Զ. 58—63) բռաննուա հասնուա, պէտք է միշտ աւտինան կամ կարգ մը բանել, փոքր ու թեթեւ պատիժը բաւական եղած ասան՝ ծանր պատիժ պէտք չէ տալ: Պէտք է զգուշանայ՝ որ շտիկ անելի ծանր պատիժ մը շարտի, մի եւ նոյն անասի պատիժը յաճախ չկրկնուի ու մի եւ նոյն պատիժը երկարատեւ չըլլայ, ապա թէ ալ՝ պատժուող ազան անոր վարժելով՝ մեծ ազուա մը շտեմաներ:

22. Պատասխարակց պատիժ տալն առաջ առ առ մեծ զգուշութիւնները խոհեմութեամբ ու հաստատութեամբ բանեցնելով, երբ որ ազայ մը իրական յանցանքի համար պատժոյ արժանի կը գտնել, պէտք է որ արգարութեամբ պատժէ: Պատժելու ասանը պէտք է որ իր ծանրութեամբն ու հանգարտ կերպարանքովը եւ ջանովը յայտնի ջուշքնէ՝ որ չէ թէ կիրքէ մը շարժելով, կամ գլուխը ապքցած, աչքը դարձած եւ սիրտը խառնած ըլլալով, հապա իր պաշտանին պարտքին ու իր աշակերտներուն ուղղութեան փոփոխուն շարժելով՝ առ անտխարտ գործքին մեղք կը զարնէ: Ուտի եւ անին բաննն առաջ ազան յայտնի խաղերով ծանուցանել՝ թէ ինչ յանցանքի համար զինքը կը պատժէ, որպէս զի ազան իր անկարգութեան համար բոտ արգարութեան այն պատիժն արդիւնաւորած ըլլալը մանջնալով ու խոտովանելով, յախոյի պատժին յասացուած պուտք՝ որ է իր զգաստութիւնը: Երկրորդ, զատասխարակց թեպէս եւ պատժելու ասան յայտնի պիտ'որ ջուշքնէ՝ որ ի հարկէ, ջուտով ու արամութեամբ իր այս ծանր պարտքը կը կատարէ, բայց եւ պիտ'որ զգուշանայ՝ որ անելարգ խոտքերով ու երկոյն եւ շտիկանոց պատժաւարանութեամբ կանաչի անխարամտութիւն շտուշքնէ: Երրորդ, երբ որ ազայ մը պատժելու կը պատրաստուի, ըսնայ որ ոչ անոր լայ ու սքրէն, ոչ ազաշանքին, ոչ յաճախութեամբ գեմ կենալին եւ ոչ ուրիշ որպիսի եւ իցէ անեկ բարեխոտութենէն կամ միջնորդութենէն շարժելով՝ այն պատիժը մէկ զի թողու եւ ազան անպատիժ արձակէ: Բայց եւ շտուշք թէ ազան լայն ու արամիցը պատժաւ

ասանելով՝ անոր ասելի պատիւ տայ կամ պատիւը
աստեղացընէ, որովհետեւ ասոր պատճառը բնական էր.
կիցն ու զգացումս թէ ինն է. եւ ոչ որ կրնայ պահան-
քել՝ որ ազան ընդ ասնելու պատճոյն նկատմամբ անզոյ
ձեայ: Երբորդ, շրջայ որ դաստիարակը շարժանց կա-
կդարտութեա ի անանկ պատիւ մը տայ՝ զորն որ ազան
անննելին չզգարով, կամ որն որ իրեն համար ոչ ներքին
ու ոչ արտաքին զգացում մը զարթուցանելով՝ մկալ
առչ ծիծաղելու եւ ծաղրելու պատճառ արտի: Էրեզե-
րորդ, այլա մը պատիւ տալու զորմքը դաստիարակն ու-
րի՛ անձի շանննէ, կամ թէ պատճոյ մը զանազան ան-
ձանց ներքով արտելանն չզիջանի, ինչու որ եթէ է, զոր
արինակ անանկ պատիւ մը որուն՝ որուն մէկ մասն ինչ
տայ, մէկ մասն ալ ազան ծնողաց յաննէ, անանք վար-
դեակն կարծեաց համեմայն կարծիք շաննեցան ասաննին՝
այն պատճոյն զանցարտութիւն կրննն, եւ ասանկով զի-
տուան բարի վարձանին շիհանուիր:

23. Գրաստիարակը յանցար որ ազու մը վրայ պա-
տիւ գնելին էարք, ինչպէս քանի մը որ պահք բանել,
աս նա շուտել, աննն զարտ շնոյն, եւ այլն, պարտական
է նախ՝ զգուշութեամբ գիտել՝ թէ արգելոյ ազան ան
պատիւը կը կրէ, արգելոյ անոր քովն ըլլող անձինք ան
պատճոյն միչո զորն ազարթեան կը հոխն թէ անոր
արգելք կ'ըլլան: Աս գիտարթութիւնը շատ հարկար է՝
գիտուան որուար յառաջ բերելու եւ շար հետեւանքն-
րնն զգուշանալու համար: Երկրորդ, գրաստիարակը պա-
տիւ մը տային էարք՝ պէտք է գիտէ՝ թէ անիկայ պատ-
ժապին վրայ ինչ ազգեցութիւն բրան է, գիտուան
վարձանին հասուցան է թէ չէ, եւ աս բրան ասանը՝
ձանայ նա եւ ազան ոյնել՝ նախն ասի յանցանքին մէջ
ի ինչու աս թիմ ներն ու գրգիռները պակաս ջընն լով, աս-
նանց զիմ գնելու միջոցները ջուցընն լով, եւ ասանկով
ազան ինչ զինք բարորակն ուղղելն ու կատարեալ ի բա-
րին փոխարկը գիւրիցընն լով, եւ որիչ բարեբազոյն
կրթութեան միջոցնն լով անիկայ արե որ ասելի զգու-
տայըննելու եւ կատարելագործելու աշխատելով: Եր-
րորդ, ազան պատիւն ընդ աննելն ու ըստ կարգի կա-

Գ Լ Ո Ւ Խ Վ Ե Յ Ե Ր Ո Ր Գ

Գաւառիարական թան առանձն յրանազին և արք կրթնուողն իր կամաց կրթութիւնն ինչպէս պիտ'որ շարունակի :

1. ՄԵՐԳ քանի որ աշխարհչիս վրայ կ'ապրի, կրնայ որև որ իր գերագոյն վարժանին կամ կատարելութեան աւելի մտանայ, բայց չիկրնար կատարելապէս աւար հասնիլ: Մարդկային կենաց մէջ միշտ յառաջագիւժութիւն մը կը գտնուի, իր գիտցածն ու ստացածը կամ աւելցնելու կամ աւելի լաւագանի փոփոխու, եւ եւոքնն մանչցուած սխալը շխտելու պարագաներ ու առիթներ միշտ կը գտնուին: Արդ՝ որովհետեւ անհմարին քան մին է՝ որ ազայ կամ ուսանող մը գաւառիարակաւթեան առնն իր կամաց կատարելալ կրթութիւնն ըստ ամենայն պարագայից ամբողջ ընդունի, անոր համար նոյն գաւառիարակաւթեան մէկ գործն ալ պիտ'որ ըլլայ՝ ազուն սիրան ու կամին անանկ պատրաստել ու կրթել՝ որ իր գաւառիարակաւթեան մտանաւիչ ըրանալնն ու ինչ գաւառիարակին ներքին առնին ելլելնն ետքը՝ ինչ իրնն յառաջ երթնայ, իր կամաց մտակաւթիւնը շարունակել յառաջ ամսի ու իրք թէ ինչ իր կամաց բարեբաղոյն կրթութիւն մը ապ: Պետք է զինքն ընդունակ ընել գաւառիարակաւթեան առննը որոնն մէջ ընդունած բարի սերմանչը պահելու եւ բարոյնն մէջ միշտ մինչեւ կենաց վերջը հաստատ մնալու, նաեւ գալու վտանգաց եւ իր գիտցնն ելլելու ծուռ մտմաներու զեմ ապահովչննել, որպէս զի ընդունած կրթութիւնը անւակամ ըլլայ ու բարի վարժանն ունենայ:

2. Դրանոցայ ու գաւառիարակներուն գլխաւոր ջանքը պիտ'որ ըլլայ՝ ազայ որուն կրթութիւնն անպտուղ չիմտուլ, զիրենք պիտոյրի հանգամանաց մէջ հաստատել՝ որ ընդունած կրթութիւնննն յառաջ ամսին, իրենք իրենց եւ արիւններուն կրթիլ ու գաւառիարակ ըլլանն եւ գաւառիարակաւթեան պտուղն ու որհմութիւնը պահենն ու աւելցնենն: Տղու մը գաւառիարակի ներքին

եջերով ինչ իր գիտան ըլլալու կամ ազատ մնալու սկսած
ժամանակէ՛ր շատ վտանգներ ունի. մանաւանդ որ երբտա-
ւարդի կամ նորահասակ մարդու մը կամուջ ու սրտին մէջ
նոր նոր ու զանազան դժանդակներ, յոժարութիւններ,
փափազներ եւ ցանկութիւններ կը զարթնան ու կա-
տարուելու կամ ի գործ դրուելու յիշ կը ցուցնեն: Աս-
կից յայտնի կ'ըլլայ՝ որ դաստիարակութեան ժամանակը
չփնջընաց պատանւոյ կամ երիտասարդի մը սիրան ու
կամքն ինչ վտանգներու մէջ կրնան իյնալ, ու ինչպիսի
կարեւոր բան է՝ աստեղին իրեն սարկնչընել ու մարին մէջ
հաստատուել անանց դեմ բանեցընելու միջոցները, որպէս
զի իր միտքն ու կամքը նշմարիտ քրիստոնեաց դաստիա-
րակին առաջնորդութեան տակ բարոյն մէջ անմահ
հիմնին, որ առան կրթութեան պատուէնըը չէ թէ միտքն
նեղից ժամանակին՝ հապա նաեւ ազգային համար ոչ
կարող ըլլայ տալ: Արդ տղոց մը՝ ընդունած կրթութեան
շահը ազգայն ժամանակին մէջ, պայման դաստիարա-
կութեան աստեղը չքանալն է սոցը անունընա եւ վայելե-
լու համար, իր մտայ ու կամայ մէջ պատրաստութիւն
պիտ'որ ունենայ՝ սկսածը կատարելագործելու, եւ ուղի-
չնն առան կրթութիւնը՝ նաեւ կրթչին իշխանութենն
ազանելն է սոցը՝ կամայ ու յոժարութեամբ ինչ իրեն
չարանակելու:

3. Աս նպատակին գիտելու եւ հասնելու համար
աւնն բաննն առաջ հարկաւոր է՝ որ պայպիս աննը հաս-
տատան կամք ու գիտատարութիւն ունենայ բարոյապէս
բարի մարդ ըլլալու: Միայն ինքնակամ ու ազատ գի-
տատարութիւնը կամ յառաջադրութիւնը, եւ ոչ թէ
սովորութիւնը կամ բռնութիւնը, կրնայ ասանկ աննի մը
կամքը շարժել առ բռաննիս իրոք կատարելու: Արեւն
առ վախճաննիս համար՝ կրթութեան ժամանակը դաս-
տիարակին ընելու գործքն ան է՝ որ տղան միտքն ու
կամքն առ առաջադրութիւնն ընելու, առ յոժարութիւնն
ստանալու պատրաստ, իր աշակերանընն միտքը հաս-
տատութեամբ շուստորի ու կամքերննն մէջ միշտ փա-
փայ մը զարթնցանն՝ իրենց բարոյական կրթութիւնը
զպրոցնն ելնելնն է սոցը չէ թէ միտքն պահելու, հապա

սինչեւ որ կատարելութեան հասարկ հասնին՝ նոյնն ամեն
միջոցներով կատարելագործելու : Ըստնոյ իր յառաջա-
ցած ու գործոյն կամ գաւառիարարութեան ասանք ընկն-
ցնելու մտիկցած աշակերտներուն որտե՛ն մէջ աւարի-
նութեան սերն ու յարգը խորանկ հաստատել, իրենց
վախճանին ապրումն ինն ու աւանդութիւնը մարեր-
նան մէջ ապարտել եւ անոր հասնին իրենց կարելի ը-
լայց պայծառ խաղերով հասկըցնել, որպէս զի հաս-
տատան կամք ու բազմաք մը սասանան՝ ամեն կերպով
խմուշու որ ազատ եղած ասաննին բարոյապէս բարի ու
աւարինի մարզ ըլլան : Այսպիսի խմուշով ու աշխատու-
թեամբ առ ոգւոր կ'ըլլայ՝ որ գաւառիարարութեան ժա-
մանակը ընկնցնող ազան բարոյական կարողութիւնները
լին իմարի, հարցս սին աթման կը թան ու կը գործեն,
որով եւ աւան կրնն իմար շիգորդըցնել, հարցս ինք
զինչն աւելի եւս կրննելու միջոցներ կը փնտառ : Աս բան
արիւ կողմանէ մ'ալ գիտութիւն մը անի, այսինչն աւ-
րիններով հմուտ գաւառիարարի մը նեւքին ասի կրննալ
եքիտատարչն արդէն արգան կ' մարին մէջ բան մը որ-
շնչին ու անիկաց կատարելու յատարելին աւաթ անոր ի-
րաւայի ու պարտապատշա՛տ ըլլայց խմուշու աշխատել .
ասկից ի զատ՝ աւարիտութեան պրանչելի ու սրելի ը-
լայց եւ մարութեան գարշելի ու փաստար ըլլայց ու-
մանկ հասկըցած է, արմատար եւ բարի բանը սրելու եւ
հանութեամբ ուղիւր վարժան է : Ասանկով գաւառի-
արարութեան ասանք լրանալին ետքը՝ աղիկութեան ու
աւարիտութեան փայ սին հաստատան փափայց ու սեր
կ'ունենայ : Թեպէս եւ երբեմն յիտակ ու արմատար խմ-
րին իտարի, ասկայն իր բանած խմուշն ծառ ըլլայց
լուսով կը ակտնն ու նարէն յիտակ խմուշ գաւառուր կը
փափայ : Պարտայ ու իրաւանց փայ արգան ու մանչին
ու կանանները զինչն ան մար խմուշաներին կը զգուշա-
ցնեն, որմը մարդկային կենաց մէջ շատ հեղ նոյն իսկ
կատարելայ բարի կամբ ունեցող մարդուն գիտնցը կ'ել-
լին : Իր գաւառական գարութեան ու նեղքին զգայու-
թեանց կրնն իմար հանար արգան հաստատան արմը-
նին իրեն կը ինչցնեն՝ գաւառատան ու որչում ըն-

լու ժամանակ, մանուակը երբ որ նրա թը ը շատ Ժամանակներ
է, զգուշանք որ յառաջնասեա ըլլայ. եւ միանգա-
մանց զինչքը կը յարգարեն՝ առանկ գիպուածներու մէջ
ուրիշ խոհեմ՝ մարդիկներէն խորհուրդ ուղեւր, եւ ու-
րիշներուն անկողնակալ կամ անաշտ խրատներովն այն
գլխանգներէն ազատ մնալու, որոնց մէջ շատ գիբրատ
կրնայ իյնալ, թէ որ ամենեւին առանց ուրիշին թմա-
տան խորհուրդներուն եւ խրատներուն անաղ ուղեւր՝
միայն իր անմեական սիրով զգամուած կամկին հետեւ-
ելու ըլլայ:

4. Գառախարակին մեռլեն զարտ ելան անկի
մը իր կամաց կրթութիւնն անմեակ յառաջ առնելը կամ
չարտմակինն ուրիշ կերպով շիկրնար յախոյիլ՝ բացց եթէ
թեր իր միայ յանախ ու միչք խորհուրդամութիւն ընե-
լով, իր կամաց զգամ մանչքը չմնելով: Մարդու ընտա-
րութիւնը թէ մտաւ որ թէ ըստչական հանգամանաց
կողմնէ աղիկ մանչցող թմաւանց կարծիքն առ է՝ որ
մարդ երբ որ կ'ուղե իր աշխուարցանն ու կատարելու-
թեան համար ըստ պատշաճին հոգ առնելը, պետք է որ
գիբանց թէ թեր թնչ է, թնչ հանգամանաց մէջ կը գըտ-
նախ, թնչու համար առանկ է եւ ուրիշ կերպ չէ, եւ թէ
թնչ պիտ'որ ըլլայ եւ թնչ եզմեակաւ կամ միջոցով ա-
ռանկ պիտ'որ ըլլայ: Արովհետեւ առ խորհուրդամութիւնը՝
չէ թէ թէթեւ մարդ կամ միայն արտաքին զարմա-
շութիւնները նկատելով, հապա կատարելու աղիկ մար-
դա մը պատշաճ ըլլող բանաւ որ ու բարչական ըստ-
թեան հիմնակըն ու յառաջ երթնարուն հանգաման-
քը մտաց առնեն անմեակով՝ պիտ'որ ըլլայ, անոր հա-
մար գառախարակին պարտքն է՝ ուսման ժամանակը ընե-
լլենելու մա ըլլող աշակերտները մտադիր ընել թէ ի-
րենք ազատ ըլլալեն ետքը՝ իրենց միայ խորհուրդամ-
ութիւն ու գառախարակ ըրած ասեմներն՝ թնչոյթի սխալ-
մանց մէջ կրնան իյնալ, եւ թէ որչափ գիբրին բան է
անանց մէջ իյնալը: Պետք է որ անանց հասկընքնէ՝ թէ
առ խորհուրդամութիւնը միայն ներկայ ըլլող հանգամանք-
ները նկատելով ու գիբանցով շիյախոյիլ, հապա պետք է
որ նաեւ ամեն հանգամանաց պատմաւածներուն ու անանց

կարելի հետեւանքներում վրայ աչ հաստատութեամբ մտադրութիւն ըլլալի: Գաստիարակին մէկ քաղաքիւնն աչ ան պիտ'որ ըլլայ՝ որ իր աշակերաններում առ իւր հարածութիւնն ընելու կերպը գիտացուցիչ ու հաննա- կան ծանօթ իւր աչ բանութեամբ կամ իրբն ծանր բեռ մը անուց վրայ գնելով՝ ցուցնել, ապա թէ աչ՝ աշա- կերաները եղբն անիկայ իրբն առաջակալի կամ աւելորդ ու յիմարական գործադրութիւն մը սեպելով՝ բոլորովին մէկ գի կը թողուն:

5. Գաստիարակութեան ժամանակը ընկնցքնուց նարահասակ մարդուն համար միջոցներ աչ պետք է պա- արտասել՝ առան կրթութիւնը կատարելադարձելու: Առ կատարելադարձութեան կամ ինչ զինչը կատարելա- գործելու հիմ ու գրգիռ պիտ'որ ըլլայ ինչ զինչն աղէկ ծանշուալ: Ասոր ետեւէն կու գայ կրթութեան միջոց- ները շխտակ ու աղէկ ծանշուալ, եւ զանմայր իրենց վախ- ծանին համուսնոյն գործածելու կերպը գիտնալ: Առտի հարկ է որ գաստիարակն իր յառաջացած աշակերաննե- րան՝ գրիտար ու իրենց կրթութիւնը յառաջ տանելու յարմար ըլլող միջոցները ծանշորձ ու ստիճանել, ան- յարմար ու ֆրասակար միջոցներին զգուշացնել, միան- գանցն իրենց հասկըցնել թէ խիտ յարմար ու աղէկ միջոցներն աչ կրնան անխորդ գործածութեամբ ֆրասա- կար ըլլալ, եւ թէ անուց պատակար ըլլալն ու բարի հե- տեւանք ունենալը նշաննն աղէկ ու յարմար կերպով եւ առնն մէկ անձին հանգամանաց համեմատ գործածելն կախում ունի: Մտնաւորապէս պետք է որ գաստիարակն առանկ աշակերանները զգուշացնել՝ որ իրենց շարունա- կելի կրթութեան միջոցներն ընտրած առնննին՝ իրենց զգուշական գրգիռներուն ու երեւակայութեան առջու- թեանը չհետեւին, կամ թէ ուրիշներուն արժանկին կու- բարն նմանելու շուշտասին: Իրենց հասկըցնել որ անու- գուտ՝ մտնաւանդ թէ անպիտան բան կ'ընեն, թէ որ առ կերպ միջոցներն ընտրած առնննին՝ փրատախրութենէ կամ հանգիտա ու անաշխատ գործը գործելու բազման- քին շարժին, կամ թէ աւելի իրենց երեւակայութեան յանկարծական բարբոսան՝ քան թէ մտաց ծանր խոր-

Հրդանութեան հետեւին : Զիրենք խորան՝ առ կարգի
մէջ ուրիշներուն անխափ շհետեւիչ, ուրիշներուն գործ-
ածած միջոցներն առանց ընտրութեան՝ միայն անանց
Նմանելու համար չգործածել, իրենց հասկացքներէնով որ
մի եւ նոյն միջոցն այլ եւ այլ անձանց վրայ այլ եւ այլ
ազդեցութիւն կ'ընէ :

6. Գրաստարարութեան ժամանակին եւայլ ա-
տեններուն մտախեղող աշակերաններուն համար գրաստա-
րարի մեծ պարտք մ'ալ ունի, որուն պէտք չէ որ զանց-
առութիւն ընէ. այսինքն պէտք է որ կանոց կանոց եւ
դրուշմութեամբ իրենց հասկացքն բարոյական կենաց
կամ բարի վարուց զեմ հանդիպելու եւ պատրաստ կե-
ցող վտանգները, եւ իրենց մամբաներ ու միջոցներ ցու-
ցնեն՝ անանցակ դրուշմաւոր, փախելու եւ հաստատու-
թեամբ անանց զեմ կենալու : Սխիւ որե որ աշխարհ չի
ու այլ եւ այլ միտակի մարդիան ինչ ըլլալը չիտիէ շի-
տակ, միշտ, որտ ու հանգարտութեամբ ցուցնել. հա-
սարակ ու շատ տարածուած մտութիւններէն զարտո-
բայց սիրալիք խաղերով դրուշմացնել, մարտեցուցիչնե-
րուն եւ շար խրատիչներուն հնարքները, ծածուկ նամ-
բաներն ու շար արուեստները ցուցնել, եւ բարոյական
շարեաց, կամ բարի վարուց խանգարուելուն պատճառ-
ներն ու առիթները բացայայտ առիւծներն զնէ : Երբ որ
գրաստարարին առ խրատները, ազդարարութիւններն ու
կարգերը՝ ի որակ բոլոր սիրալիք խաղերով իր աշու-
կերաններուն առջին կը զնէ, պարզ մեկնութիւններով
անանց յայտնի կը ցուցնէ, ու ամէն մեկուն անձնական
հանգամանաց համանայն կ'ուսանդէ, պէտք է որ անանց
որտին մէջ մեծ ազդեցութիւն ընեն եւ հաստատ մեան,
որով եւ ատենին իրենց արդիւնքն ու պարտք ցուցնեն :
Այս ամենայն կրնայ գրաստարարին աւանդել կամ սոր-
վեցնել՝ աշակերաններուն մեզքն ասանկ նիւթերու վրայ
գրուած զանազան գրքեր տալով. բայց իր կենդանի
խաղերն ու խրատները անձի եւս ազդեցութիւն կրնան
ընել. որանցմով ազոյ միայն ու սիրալ պղէկ մը տալու
բուելին ու պատրաստուելին եւրբ՝ կրնան սորվանմին
յարմար ու ընտիր գրքեր կարգաւով կատարելագործել :

7. Պատարագաւին իր շարահասարակութեան շարժումն ելլելն եւսքը այս ամենայն միջոցներով իրենց կրկնութիւնը կատարելագործելու նամբայ ցուցչում աւանդ, պետք է որ յիշ թէ երկատարգր բարդական կրկնութիւնն անձամբ առաջ տարած ժամանակին՝ շատ կերպ արգելքներու կրնան հանգիստիչ ու շատ ծուռ նամբաներու մէջ իյնայ։ Մասնաւորապէս երկու արգելք կամ սխալ նամբայ կայ, որոնք այսպիսի անձանց առիւտը կ'եղեն. մէկ մը իրենց իրենց վրայ կամ իրենց կրկնութիւնն ու արգելանին կատարելագործելու մէջ իրենց հանգամանաց կամ գիտցածին վրայ անձնահատուկեանը գոհ ըլլալ, կամ թէ ըսնը՝ իրենց զիրենց բաւական հմուտ ու կատարեալ սեպել. մէկ մ'ալ ասոր հակառակը՝ իրենց զիրենց բարդութիւն սկստ ու անկատար սեպել, իբր թէ անի յառաջագիծնունն եւ կատարելութեան մէջ յառաջ երկնաշունն վրայ կարճապէս, յառահասարակ։ Առիւտ արգելքը, այսինքն իր անձանցին ու առանձն կրկնութեան վրայ կատարելապէս գոհ ըլլալ, աստի եւ զինքը յառաջագիծնութեան անկարատ սեպելը՝ բարդապէս ինք զինք կատարելագործելու բազմաճիւղն ու խնդրին թոյնն ու մահն է։ Ինչու որ իր անձանցովը գոհ ըլլալը, մասնաւոր թէ ամեն պահանջուելու կատարելութիւնները ստացած եմ կարծաթն ուրիշ բան չընենք, բայց եթէ պարծիլ, ինք զինք գովել, արիւններն շատ անի յաջողակ սեպել եւ արիւնները վար գարնել ու արհամարհել։ Այդ գոտարագաւին մեծ գումով պիտ'որ աշխատի որ ազան՝ ցորչափ իր իշխանութեան ասին է աս Քրատար գիժակին մէջ շնունն, աս մարգիտը շատանց։ Կը եթէ անձանցու ըլլայ որ ազայ մը այսպիսի ինքնահասանութեան մարգիտը ստացած է, կամ աս նար նշաններն իր վրայ կը ցուցնեն, շատով նար գանձելու խնայ. բայց գիտանց՝ որ ասոր մէջ ծանր խոսքերով, իրան յանգիծանութիւններով եւ անընթաց ու խոնարհեցնող միջոցներով վարուիլն ամենեւին պարտ չ'ենք. հարգա պետք է հանգարտ ու պատշաճ կերպով ամեն մարդուն պարտքն ինչ ըլլալը ազան հասկընդել յայտնի խոսքերով իր ասին գնել թէ ինք հիմայ ինչ

օրինակի մէջ է, եւ ինչ օրինակի մէջ պէտք է որ ճանաչու
աշխատի, կամ թէ ինչ տեսակ պակասութիւններ ու
նի, եւ զանոնք ինչ կերպով եւ ինչ միջոցներով պիտ'որ
շխտի. պատշաճով կրնայ ինքնահասան ազան սիրտը շատ
աւելի գիտութեամբ կակողացնել, չարժեղ եւ ուղղու
թեամբ քերել:

Ց. Ընդամենը կրթութիւնը կառարեւազարմելու
արդեւէք ըլլող երկրորդ պակասութիւնն է, ըսինք,
կարճատեւութիւնը կամ շափազանց վախկոտութիւնը, ինչ
իր վրայ վաստահութիւն չունենալը, իր անձին վրայ բոլոր
բովանակութիւններ ըլլալը, իր անեղածը կամ գիտցածը՝
աշխոյ սեպելը, եւ իր յաստիքաբանութեան վրայ անն
նեւին յոյս ու անկեալութիւն չունենալը, ճանտանդ
թէ բոլորովին յուսահատիլը: Աս պակասութիւնը կամ
ճշտութիւնը երբեմն ճարտիչն սխալութեանն կամ հի
անդասութեանն կը պատճառի, երբեմն առաջինութեան
ու ճարտիչին պարտաց վրայ ծուռ գաղափար անձնա
ղին, երբեմն ծննդաց ու դաստիարակին ազոյց հետ խիստ
ու անդասաշատ կերպով վարուելին, երբեմն անկարգ ու
ճշդեկան կենաց վրայ ճարտի մէջ խորունկ տպարարած
գաղափարներ ու սրտին մէջ խորունկ թափանցած զգաց
մանք անձնաղին, ու երբեմն ալ մի եւ նոյն սխալեան
կամ ճշտութեան մէջ նարեմ նարեմ կլնուղին ու զանիկայ
շխտելու բարձանքին ու լանքին պարտաց ելլելին յաստ
կու գայ: Աս օրինակին մէջ կրնան կրնայ նաեւ խիստ ա
ղիկ ճարտիկ, կլնուղին եւոյն ալ իրենք զիրենք իրրեւ ան
գարեանեւի ու կարուած կը սեպեն, եւ անով իրացընե
կը կարուին: Ասանկ մի վաստագար ու քնասկար օր
նակին ազոյցն ասեմին ազահայցընելու համար՝ ծնողք
եւ անելի գաստիարակները շատ մեծ զոռչութիւն
պիտ'որ ընեն ու լանք անձնան: Գլխաւորաբար պէտք է
որ զոռչանան ազոյքը յամախ ու անդապար յանդիմա
նութիւններով ու ծանր խաղերով շարասկընելու, սր
անքնին շխտելու, իրենց առջին շատ մեծ ու գժուար
նպասակ կամ պաշտան մը գնելով՝ զիրենք շահասեպ
նելու եւ շարահասացընելու, որով եւ զիրենք յաստ
հասութեան մէջ ձգելով՝ իրենց չէ թէ միայն անդի

ասն, հապա գծբախա ըլլալու պատճառ շտալու : Յայդ
ճարչուս ասնն ասնն ու ասնն բանի մէջ ուժ ու քաղա-
չեբախտիսն կու տայ : Ինչպէս եւ պէտք չէ որ ճարչ միայն
խաղաղիկի պէս կամ շափել աւելի գիւրջն ու շնչին գործ-
քեր գործէ, բայց եւ ոչ ոչ պէտք է որ անկարելի ու իր
ուժէն վեր գործք մը իրմ պահանջուի : Աս ասանկ ըլլա-
լով, ճարչ մը որչափ որ մեծ սխալանքի ու մտրտութեան
մէջ ինկած ըլլայ, զինչն ան գծբախտութեան մէջն
հանելու ասննն յարեալ միայն ու ձանձան է՝ իրնն յոյս
ու քաղաչեբախտիսն տալ, որ եթէ բանած ձանձան գեղ
ու փաստիար ըլլալը հասկընալով՝ անոր վրայ ցափ, քա-
նի մը գծուարութեանց քախտութեան յարկելով՝ կրնայ
ինչ զինչ շիտիել, ուզիչ ձանձու դաւանալ ու երկանիկ
ըլլալու սխիչ : Երբ որ ծնողք ու դաստիարակները սխա-
լալ տղայ հետ սիրով, անուշութեան, հանգարտա-
թեան ու խոհեմութեան, բայց միանգամայն սքրտան
հաստատութեան վարակն, զանմալ շատ գիւրաւ կրնան
ծուս ձանձաներն հետապնել, որով եւ տղայ սղտա-
կուց կը տեսնեն՝ որ ճարչ սխալութեան սխալանքի մը
մէջ ինտալու ըլլայ՝ պիտի շտապհասի, հապա անիկայ
շիտելու միջոցները պիտ'որ փնտաւ ու բանեցնէ : Աս
կրթութեանն իրենց պուս կ'ընէ գպրոցէն ելլելն ետքն
ալ՝ ճարչկարն սխալած ասնննն՝ սխալին ուղիչու
մէջ շփհասելու . եւ եթէ բարոյական կրթութեան կամ
ստալիստութեանց մէջ կատարեալ չըլլալուն համար
սխալելին կը տեսնեն, այն կրթութիւնը կատարելու
գործելու եւ յառաջ ասնելու աշխատին իրենց չէ թէ
միայն պատահար՝ հապա հարկաւոր գործք մը կը տեսնեն :
Այնն դաստիարակը՝ իր շափահաս աշակերտները գեւ
իր ձեռքին տակէն չհանած՝ աս կատարի մէջ լանայ զիրենց
ըստ բաւականին կրթել :

Գ. Ինչպէս ձանձան կրթութիւնը կատարելագործելու
փափայնն ու փոքր տղայ որսին մէջ զարթուցանելն,
այն կատարելագործութեան հարկաւորութեան ու պ-
տահարութեան վրայ անոնց միայր համարելն ետքը,
նոյնն ասնննն պատի ի գործ զնել տալու համար՝ պէտք
է որ դաստիարակն իր աշակերտներուն աս կատարի վրայ

Հաստատուն կամքը (առաջադրութիւն) մը ստանալ ապա, բարոյական կրթութեանն միջոցներուն, նպատակին ու գործածութեան մասը հարկաւոր ըլլալ հրահանգները ստիպեցնել, ու զաստիարակութեան վերջին աստիճանը երբեմն երբեմն առ միջոցներուն գործադրութիւնն անձնոց անձամբ ընել ապա: Իրենց խրատ ապա որ բարոյական յառաջադիմութեան միջոցներն ընտրած աստիճանին՝ շրջապիտէ իրենց զգացական գրգռանքուն հետեւին, պայմանքն առաջինութեան արտաքին գործքերը կատարելու իրենան՝ ներքին զգացական փափագներն համեցնելու համար, կամ արտաքրուսա բարի ու պատուաւոր երեւնալու նպատակաւ: Կենդանի խաղերով իրենց զգայի ու յայտնի ընել իրենց զիջելու ամենայն կերպիս կատարելագործելու համար ունեցած նախական պարտքերնին: Ըսել իրենց, որ Աստուան իրենց այնչափ սքանչելի տաղանդներ, պայմանքն հոգեկան կարողութիւններ առած է, որոնց բացուելուն, բանելուն ու կրթութեան համար բոլոր զաստիարակութեան աստիճան այնչափ հոգ ու փոյթի տալու եւ նոյն փոյթը պէտք է որ շարունակեն նոյն կրթութեան կարողութիւններն աւելի եւս զարգարելու, իրր իւր կրթութեան ընթացքը շնորհաստելով, հապարդափ կարելի է յառաջ ասանելով ու զանոնք որն որ աւելի եւս կատարելագործելով:

10. Ան վախճանմա համար կամ ընդհանրապէս զաստիարակութեան ժամանակը ընկնցնող աշակերտաց անձնական բարեկրթութիւնը հաստատուն յառաջադիմութեան մէջ մնալու համար՝ զաստիարակը զիրենց երեք բանն առաւելապէս զգուշացնել. առաջին, որ իրենքու կարգին նմանելու մշտնութեան, երկրորդ փաստագոր գրքերն կամ ընթերցմունքն, երրորդ, զաստիարակելուն: Կախ, համոզիչ պատճառներով իրենց հասկընքն որ իւրեք եւ նորահաս մարդ կամ երիտասարդ մը իր հաստիակիցներուն ու իր հետն ապրողներուն նմանելու կամ անոնց հետ եղբայրական հաստարակութեանն ապրելու պիտ'որ լանայ, բաց միշտ միմեքն որոշեալ կէտ մը կամ սահման մը, եւ որչափ որ սուրբ կրթը, խղճմանայն ու բանը, պայմանքն բանաւոր պատ-

մասները, կը ներքն ու վրաս մը շին կընր: Երկրորդ, արհեստներով եւ հմտական կերպով իրենց առջին գնի գէշ գրքերուն վրասահար ու փամուզաւոր ըլլալը, անպիտանութիւնն ու մարդուս նշմարեա կրթութեան պնդելը չըլլալէն ի զամ' արգելելը ըլլալը, եւ իրենց խրատ տայ որ ասանին անանկ անպիտան գրքեր կարգաւոր չվտանեն: Երրորդ, ի՞նչ բարցական ու ի՞նչ բանաւոր պատմաանեւրով գառարկանեցութեան կամ ժամանակը բարբառին անպիտան գրաւորներով անցընելուն վրասահարութիւնը իրենց հասկըցընէ: «Գառարկութիւնն ամեն մէջութիւններուն մացն է, ըստած խաւքին նշմարաւորութիւնն իրենց յիշեցընէ, եւ փամուզանցն ջուցընէ՝ որ շափէ ասեւթ ու արտալոյս սրտ ժամանակի անմեղ գրասանքով ալ ասն անցընելը՝ գառարկանեցութիւն է, ինչու որ մարդուն կեանքը՝ կարճ, իսկ սարսիլու բաները շատ ըլլալով, ինչպէս կ'ըսէ ասածը, ի՞նչ որ պերնիս ու ժամերնիս երկայն գրասանքներով անցընելու ըլլանք, պատահար գործընթին եւ ուսմանքին՝ մեծաւանդ երբասարգութեան ասանք՝ եւս մնալով, ժամանակնիս գառարկութեամբ կարսնեցուցած կ'ըլլանք:

